

Šesti regionalni forum za tranzicionu pravdu

Novi Sad, 20. Mart 2010.

Otvaranje foruma

Dinko Gruhonjić: Kao prvo, hoću da se izvinim zbog ovog malog kašnjenja ali da bi na prvom mestu, prevod bio za one koji ne govore srpsko-hrvatsko-bosanski-crnogorski, ove naše jezike, da bi za njih prevod bio efikasan i da bi novinari mogli da rade nesmetano, morali smo da rešimo te tehničke stvari. Dakle, zvanično dobar dan svima, jako mi je drago što vas vidim sve, među vama ima jako puno poznatih i dragih lica, dobrodošli na Šesti forum za tranzicionu pravdu koji se ovog vikenda evo, održava u Novom Sadu, glavnom gradu Autonomne pokrajine Vojvodine. Ja sam juče rekao, kad smo imali našu Skupštinu Koalicije za REKOM, ako se neko pita zašto Novi Sad, s obzirom da smo do sada imali forume u Sarajevu, Zagrebu, Beogradu, Prištini i u Budvi... nemamo prevoda. Ima li sada prevoda? Dobro. Dakle, Novi Sad, kao glavni grad Autonomne pokrajine Vojvodine koja je isto jedan od elemenata, odnosno konstituenta jugoslovenskog federalizma, tako da pošto je reč o inicijativi, pre svega za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima na prostoru bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, smatrali smo da je sasvim prirodno da i Novi Sad bude domaćin jednog od foruma za tranzicionu pravdu. U svakom slučaju ja vam želim dobar rad, siguran sam da ovo što ćemo danas čuti u delu do ručka, da će biti na početku vrlo zanimljivo, da će potom biti za one koji nisu imali prilike da slušaju javna svedočenja žrtava nešto i autentično i vrlo potresno, a što se mene tiče i katarzično, i ono što će uslediti posle ručka je zapravo i verovatno najvažniji deo foruma, a to su radne grupe u kojima ćete svi koji ste došli učesvovati i imati prilike da govorite, da kažete šta mislite o različitim aspektima budućeg REKOM-a i da posle toga, sutradan, svi iznesemo na plenarnom zasedanju preporuke i savete koje smo čuli od vas da bi proces mogao da se nastavi u pravom smeru. U svakom slučaju, ako vam ostane nešto vremena, kao što vidite ovaj hotel se nalazi na jednom jako lepom delu Novog Sada, ja kao Bosanac vam kažem da je Novi Sad jedan jako lep grad, da sam ga zavoleo i nadam se da ćete imati prilike da vidite nešto od Novog Sada, oni koji budu želeli, bićete obavesteni o tome, sutra će moći ići u razgledanje Petrovaradinske tvrđave i još nekih znamenitosti glavnog grada Vojvodine. Da ja ne dužim dalje, sada bih pozvao prvu potpredsednicu Vlade Vojvodine, gospođu Anu Tomanovu Mkanovu da kaže nekoliko reči na ovom zvaničnom otvaranju foruma.

Ana Tomanova Mkanova: Dobar dan. Poštovani prisutni, dozvolite mi na samom početku da vam prenesem iskrene pozdrave predsednika Vlade

Autonomne pokrajine Vojvodine, doktora Bojana Pajtića, a naravno i ja se pridružujem pozdravima i želim vam svima prisutnima dobar dan. Dozvolite mi, samo u uvodu, da spomenem nekoliko akcija kojima se Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine, a samim tim i Vlada Autonomne pokrajine Vojvodine bavila u prethodnom periodu, a koja jednostavno na neki način utiče, upravo i u direktnoj je vezi sa temom kojom se vi ozbiljno bavite. Spomenimo da je Rezolucija o nepriznavanju kolektivne krivice doneta u Skupštini Autonomne pokrajine Vojvodine na inicijativu poslanika Saveza vojvođanskih Mađara novembra 2003. godine s ciljem da se makar manifestno skine odgovornost sa celih naroda za zločine počinjene tokom ratova koji su se vodili tokom prošlog veka. Povod za donošenje pomenute rezolucije u parlamentu je nastojanje da se rehabilituju nevine nemačke i mađarske žrtve iz 1944. godine, kada su pripadnici ovih naroda, bilo u celosti kao Nemci ili u određenim lokalnim sredinama kao Mađari, kolektivno okrivljeni za zločine koji su počinile različite vojske i pojedini pripadnici tih vojnih formacija. Značaj ove rezolucije leži u činjenici da se njome odbacuje institucija kolektivne krivice, ne samo kada su u pitanju pomenute nacionalne zajednice već i manipulacija kolektivnom krivicom, kada su u pitanju sva stradanja nevinih žrtava ratova što se može postići doslednim utvrđivanjem činjenica vezanih za ratne zločine, imenovanjem vojnih formacija, divljih milicija, pljačkaških bandi i pojedinaca koji su zločine počinili. Suživot i tolerancija se mogu sačuvati i negovati ako prepoznamo zlo, ako ne zatvaramo oči pred istinom bez obzira koliko ona bila neprijatna i konačno, ako zahvaljujući bolnim iskustvima iz prošlosti preventivno delujemo protiv nasilja ostrašćenih pojedinaca ili grupa. Posle oktobarskih promena formiran je Pokrajinski anketni odbor za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1948. godine. Istraživači prošlosti kao i istraživači događaja tokom i posle Drugog svetskog rata suočavaju se sa raznim teškoćama u nastojanju da utvrde broj nevinih žrtava. Razlog tome je delom u manjku istorijskih izvora, a i interpretacijama događaja koje često mogu koristiti samo uz rezerve i naknadne provere događaja jer su podaci izneti u njima često diskutabilni, jednostrano stavljajući samo akcenat na stradanje jedne strane. Zbog dobijanja realnije slike o događajima civilnog stanovništva i broju žrtava u periodu između 1941 i 1945. godine, formiran je Pokrajinski odbor, anketni odbor za utvrđivanje istine. Prilikom određivanja zadataka odbora polazilo se od nastojanja da je utvrđene istine o dešavanjima tokom Drugog svetskog rata na našim prostorima potrebno zbog toga da se tim događajima više nikad ne može manipulirati radi sticanja dnevno političkih poena. Odbor je naravno radio dugi niz godina, došao je do nekih svojih zaključaka, do podataka koji su naravno prosleđeni adekvatnim institucijama, u pitanju su stručnjaci Muzeja Vojvodina, koji su na taj način verifikovali oko 90 anketnih listića i podaci Anketnog odbora za utvrđivanje istine su isto tako dostupni javnosti i predati nadležnim institucijama. Treći događaj koji se odnosi s jedne strane upravo i na temu o kojoj ćete vi govoriti i danas, čime se vi u stvari i bavite, je jedna lepa inicijativa Skupštine grada Novog Sada, to je inicijativa za imenovanje prolaza Srđana Aleksića koja je usvojena u Skupštini Novog Sada. Ovu inicijativu su podnele nevladine organizacije okupljene u Građanskoj Vojvodini i u Igmanskoj inicijativi, a kao rezultat pomenute inicijative u centru Novog Sada postoji

pomenuti prolaz koji je dobio ime po mladiću iz Trebinja ubijenog zato što je branio komšiju Bošnjaka Alena Glavovića zbog čega je ubijen od četvorice pripadnika Vojske Republike Srpske. Time je jasno dao do znanja da su vrednosti kao što su dobri odnosi među sugrađanima koji razumeju i poštuju različito i odbrana nevinog koji nema mogućnost da se sam brani, preduslov normalnog poimanja života. Odlukom grada Novog Sada o imenovanju prolaza Srđana Aleksića afirmiše se duh poštovanja različitosti, tolerancije, suživota i razumevanja kroz vekove što jeste osnovna sačuvana multietničnost i razvoj multikulturalizma kao neprolaznih ciljeva i vrednosti ove sredine. To je i danas politika Autonomne pokrajine Vojvodine, to je i danas politika kojom ćemo čuvati i sačuvati čoveka i ljudski život kao najveću vrednost, to je politika Autonomne pokrajine Vojvodine koja hoće da bude u službi svih građana, da svakog građana vidi kao najveću vrednost i bogatstvo. Zbog toga smatram da je inicijativa da se osnuje regionalna komisija koja će se baviti otkrivanjem svih počinioaca zločina i svih onih koji su doprineli stvaranju nepravde i kršenju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, jednostavno politika koja nam svima daje i garantuje jasniju budućnost. Kolektivna krivica ne postoji, postoje pojedinci koji ne znaju, ne vide i neće da znaju i prepoznaju najveće vrednosti, a to smo mi, mi jedino možemo da budemo ti koji ćemo osuditi prošlost i koji ćemo jednostavno izgraditi bolju budućnost za našu decu. Da izgradimo demokratsko društvo, humano društvo, društvo u kome smo spremni na pomoć, na solidarnost, u kome vlada pravda i u kome su ljudska prava jedna od najznačajnijih vodilja u daljem razvoju ili ako hoćete u tranziciji pravde kao što se i vaš forum vodi. Zbog toga želim ovom skupu uspešan rad i ja sam lično ubeđena i verujem da će vam se ostvariti ideja da stvarno osnujete i stvorite regionalnu organizaciju, regionalnu komisiju koja će doprineti boljem radu, znači multidisciplinarno, boljem radu i državnih institucija koje se bave ovom temom i da svi zajedno shvatimo, jeste, to je put kojim se grade dobri međunacionalni odnosi, međuljudski odnosi, tolerancija, to je put kojim poštujemo sebe, a i druge. Poštujemo različitost, poštujemo našu tradiciju, poštujemo našu prošlost i poštujemo unapred i našu budućnost. Hvala vam.

Dinko Gruhonjić: Hvala gospođi potpredsednici vojvođanske Vlade. Ako se ne varam gospođa Ana Tomanova Makanova je prva političarka, dakle prva žena političar koja je evo, u šestom pokušaju dobila mogućnost da učestvuje u otvaranju foruma. Hvala vam na ovom govoru u kojem sam prepoznao i određene vaše stavove koje ćemo takođe uvrstiti u predloge, mišljenja i sugestije kada je reč recimo o budućem mandatu Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima. Mi smo jesenas, kao predstavnici Koalicije za REKOM boravili u Briselu gde smo se sastali i da gospodinom Pierre Mirel-om koji je zadužen za Zapadni Balkan i ono što je bio naš nepodeljeni utisak i što je gospodin Mirel na kraju krajeva i naglasio jeste da što se Evropske komisije tiče, Evropska komisija podržava ovakvu inicijativu nevladinih organizacija. Danas je s nama šef delegacije Evropske komisije u Srbiji, gospodin Vincent Degert i ja ga molim da nam se obrati na ovom svečanom otvaranju.

Vincent Degert: Dobar dan svima. Zadovoljstvo mi je što sam danas ovde sa vama. Dragi prijatelji, dopustite da nastavim na engleskom jeziku to će biti lakše za mene. 16.16. (...) engleski(...)

Dinko Gruhonjić: Izvinjavam se, moram da vas zaustavim jer koliko razumem postoje neki problemi sa prevodom. Imate li prevod u vašim slušalicama? Ne? Da. Imate? OK, izvinite, hvala.

Vincent Degert: 18.08 (...) engleski (...)

Dinko Gruhonjić: Nemamo prevod? Neko ima, neko nema. Imamo li prevod? Možemo nastaviti. Žao mi je. Nastavimo.

Vincent Degert: 18.54. engleski (...) 37.45

Dinko Gruhonjić: Hvala vam gospodine Degert. Dakle, čuli smo, opet bih rekao vrlo zanimljive stvari i ohrabrujuće stvari za nas sve koji smo uključeni u Koaliciju za REKOM. Sada bih pozvao nekoga ko nije bazično političar nego umetnik, dakle pozanatog novosadskog reditelja, poznatog jugoslovenskog reditelja gospodina Želimira Žilnika da sa jednog drugog aspekta kaže nekoliko rečenica o ovoj našoj Inicijativi i uopšte o pitanju tranzicione pravde.

Želimir Žilnik: Dobar dan. Kao što je Dinko rekao, ja sam veteran sa umetničke, vojvodanske, srpske scene i kad sam dobio poziv da vam se obratim prvo sam pomislio kako je segment društva kome pripadam u svemu ovome učestvovao i delovao. I šta onda možemo da kažemo, da nije mali negativan doprinos segmenata intelektualnih elita svih naših prostora ratnim zločinima. Segmenti tih intelektualnih elita su učestvovali i u propagandi širenja mržnje, falisifikovanja čak i nekih svima poznatih činjenica, pa i u proizvođenju onoga što je bila jedna vrsta paklenog karnevala, zapravo podsticanja na ratne zločine. I mislim da u ovom poslu koga ste se vi poduhvatili i koji je, razume se, posao koji će nailaziti na ogromne otpore i teškoće, ali koji je posao kome se apsolutno treba pokloniti jer kao što su i prethodnici rekli, bez toga nema normalnosti. Pre svega nema normalnosti za sada živeće generacije među kojima imamo i žrtve i njihove rođake i zločince, nema normalnog života naročito za buduće generacije koje bezbednosni zapravo suočavanje sa činjenicama će stalno živeti u jednoj konfuziji i nedoumici gde razume se, svaka varnica tog rekao bih ratnog huškaštva odmah može da naiđe na jedno tlo da se zapali požar. Ali s druge strane, kad mislimo takođe o segmentima intelektualnih elita i intelektualnog angažmana u 90-tim godinama i posle toga, mi ne možemo, a da ne kažemo da je apsolutno u svim krajevima zemlje pod ratnim razaranjima bilo veoma časnih i hrabrih pojedinaca, zatim da je bilo organizovanja i ljudi i medija koji su uspevali da održe jednu atmosferu, pre svega dostojanstva, hrabrosti i normalnosti i zahvaljujući tome čini mi se je i omogućeno da sevo, sad samo desetak, petnest godina posle zapravo te klanice, da je ipak jedno osećanje, da je komunikacija moguća, opstala. Dakle kao što je za mene bilo veliko zaprepašćenje kako se ta zemlja tako krvavo raspada, u

isto vreme mi je bilo i 90-tih godina veliko iznenađenje da smo i mi, ja se bavim dokumentarnim filmovima uglavnom, sa filmovima dobijali pozive i iz drugih krajeva da to pokazujemo, pogotovo ako su ti filmovi bili zasnovani na nekim od ovih principa kojih se vi držite, a to je pre svega poštovanje činjenica i nepotpadanje pod propagandu. Mi smo sada u Novom Sadu o kome ste čuli nekoliko komplimenata, da je grad ne samo lep nego da ima i jednu tradiciju multikulturnog života od svog postojanja i vi ćete se uveriti kad budete prolazili gradom, vi ćete se uveriti i po ulicama i po natpisima na zvaničnim institucijama da su se ovde u našoj pokrajini još uvek zvanično upotrebljavaju pet jezika i razume se, to nije samo neka vrsta propagandnog nego jeste i fakticitet koji je za moju generaciju na neki način predstavio jedan sjajni pisac iz Novog Sada, na žalost sada mrtav, Aleksandar Tišma koji je zapravo koristio neku od ovih metodologija sastavljajući svoje pripovetke i romane, mada su te njegove stvarni u stvari bile produkti umetničke forme. Kad vi pogledate recimo njegove romane, kao što je Upotreba čoveka, Knjiga o blamu, Vere i zavere ili njegovu knjigu pripovedaka Nasilje vi ćete videti da se on zapravo okrenuo istraživanju onih najbolnijih momenata u životu baš našeg grada. Dakle ta multikulturna sredina koja je formirana u vreme Austrougarske, na tim principima, čak da je imao i zvaničan naziv Novi Sad na srpskom jeziku, Ujvidek na mađarskom jeziku, Nojznac na nemačkom jeziku i Neoplanta na latinskom jeziku, čak se u tom gradu, razume se, 1941. godine u talasu fašizma koji je krenuo iz Italije i Nemačke, grad je bio okupiran, u njemu su se dešavali zločini, u njemu se desio i genocid, naročito koji je zahvatio jevrejsku, značajnu jevrejsku zajednicu i veliki deo tih tema je u posleratnoj Jugoslaviji, u jednoj atmosferi kada se mislilo da će zahatalost izgradnje nekako izgladiti te odnose, bio van javnosti. Ali Tišma je u tim roanmima, bazirajući se pre svega na svedočenjima žrtava, svedočenjima ljudi i žena, naročito žena koje su došle iz koncentracionih logora, zatim ljudi koji su učestvovali u ratu, napravio romane koji su zapravo autentičnija istorija ove sredine i našeg grada nego ona istorija koja se uči u udžbenicima. I što je zanimljivo, ti romani direktno opservirajući mikroskopski i sudbine, i motive, i užasna nečoveštva i otvoreno govoreći o pojedincima, njihovim imenima i različitim etničkim grupama kojima su pripadali, ti romani su postali, posle razume se, nekoliko godina prećutkivanja i tako dalje, korak po korak primljeni kod litalačke publike, kod ozbiljne kritike rekao bih, kod zaista intelektualne elite, ne samo Srbije i Jugoslavije nego i Evrope, naročito Nemačke mada je razume se jedan veliki deo tih činjenica iznošen na temu fašističke okupacije, i Mađarske, tako da čak kažem u tom našem razmišljanju o angažmanu intelektualaca u ovim poslovima kojima se vi bavite, mislim da takođe možemo da nađemo i primera dostojansvenih i veoma vrednih, kao i ovih drugih kojima bi se apsolutno trebalo, možda u nekom segmentu vaših istraživanja pozabavite. Na kraju reći ću jedan svoj lični utisak, a u krajnjoj liniji i iskustvo. Ja se bavim dokumentarnim filmovima već skoro pet decenije. Počeo sam da radim 1965. godine i dokumentarnim filmovima sam se bavio iz ovih razloga o kojima vi govorite kad iznosite potrebu da činjenice, žrtve i učesnici progovore. Dakle ne samo da iznesu ona svoja saznanja nego da ta saznanja komuniciraju da drugima, da na izvsten način taj pritisak i bol oslobode, iskomuniciraju, a s druge strane da prosto saopšte

nešto što bi moglo biti negirano i potvrđeno samo ako se neki drugi svedok pojavi i kaže bio sam tamo i ovo što govori Marko Cvejić nije istina, situacija se dešavala tako, tako i tako. Sama činjenica da se svedočenja objavljuju, da se dešavaju javna svedočenja, a da nema ovog drugog glasa koji to osporava, to je zapravo jedna vrsta, kako da vam kažem jedne duboko ukorenjene evidencije prošlog vremena bazirane na tačnim podacima i to će apsolutno vremenom isplivati. Kad sam pomenuo taj svoj rad na dokumentarnim filmovima, dešavalo mi se mnogo godina, po deset, petnaest godina da neki filmovi budu sklonjeni od javnosti, da se ne prikazuju iz ovih ili onih razloga, da se smatraju dodirivanjem nekih tabu tema ali kako vreme prolazi, jednostavno te činjenice postaju snažnije od mistifikacija i laži. I to će se desiti sa vašim poslom. Dakle ne predstoji vam nikako lak i jednostavan, kako da vam kažem način pridobijanja kompletne javnosti iz prostog razloga što još uvek u ostacima političkih i privrednih elita na prostoru ex Jugoslavije ima ljudi koji su se okoristili o rat u svakom pogledu i oni će biti ti koji će pružati otpor ali znajte, istina je na vašoj strani, a ona će se na neki način pretvoriti i u snagu. Hvala.

Dinko Gruhonjić: Hvala puno gospodine Žilnik. I evo, pre nego što pređemo na našu prvu sesiju ja hoću da se još jednom zahvalim svim govornicima, želim da se zahvalim svima koji su pomogli finansijski i na svaki drugi način da bi uopšte ovaj veliki skup mogao da bude održan ovog vikenda u Novom Sadu i da vam kažem još nekoliko tehničkih stvari, dakle sada ćemo, kao što vidite u agendi imati javno svedočenje žrtava i svedoka ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, potom će biti pauza, a na toj pauzi, na pultovima za vaše države treba da se operedlite u koju ćete radnu grupu da idete popodne posle ručka. Kao što vidite takođe u agendi imate mogućnost da birate između tri radne grupe. Prva je Ciljevi REKOM-a, druga Mandat REKOM-a, a treća radna grupa je Sastav i izbor članova REKOM-a. Postoji još jedna radna grupa to je zapravo radna grupa za mlade aktiviste i oni su već obavešteni o njoj, to je dakle Svedočenje umetničkim jezikom. Dakle popodne će biti posvećeno radu u radnim grupama i međusobnim razgovorima. Posle javnog svedočenja i posle pauze imaćemo isto zanimljivu sesiju o iskustvima drugih, u ovom slučaju o iskustvu Perua i Čilea, to je inače neki standard koji uvek na svakom forumu imamo, dakle da čujemo kako je to izgledalo u drugim zemljama kako bismo mogli da izvučemo određene pouke iz njihovih eventualnih grešaka i njihovih dobrih modela. Posle iskustava drugih moći ćete da pogledate dokumentarni film Regionalna debata o mandatu REKOM-a koji je zapravo dokumentarni film o onome što se radi u ovoj inicijativi u poslednje vreme. Ja sam predstavio sve, samo sam zaboravio sebe da predstavim od treme, da vam pošteno priznam. Dakle ja sam Dinko Gruhonjić, predsednik sam Nezavisnog društva novinara Vojvodine, naša organizacija je takođe članica Koalicije za REKOM i ovde smo kao izvršni organizator ovog skupa, a iza čitavog skupa zapravo stoji čitava koalicija. Ja sada pozivam Natašu Kandić i naše goste iz Bosne i Hercegovine da dođu za ovaj sto, a mi ćemo se povući, dakle forum je svečano otvoren.

Javna svedočenja žrtava i svedoka ratnih zločina u Bosni i Hercegovini

Nataša Kandić: Mi smo danas pripremili ovu sesiju, javno svedočenje, na malo drugačiji način nego što je ta sesija bila prošle godine na Forumu u Crnoj Gori ili 2008. godine na Forumu u Beogradu. Dogovorili smo se da današnja ta sesija bude posvećena ženama u Bosni i Hercegovini. Pozvali smo Zoricu Marković, pozvali smo Semku Agić i pozvali smo Finku Bobaš da nam govore o bolnim momentima u njihovom životu i u njihovim porodicama, o onome što se njima dogodilo, o onome o čemu vrlo teško razgovaraju, ali ipak smatraju da je važno da se o tome govori i da drugi slušaju.

Jedna još izmena u odnosu na prošlogodišnje ili ranije, raniju formu ove sesije. Posle Zorice, Finke i Semke, imaćemo vremena da otvorimo ovu, ovaj prostor, da damo reč i drugim ženama iz Bosne i Hercegovine. Na Forumu u Zagrebu, koji će verovatno biti u septembru, ići ćemo onda sa žrtvama iz Hrvatske. Ići ćemo kasnije sa žrtvama sa Kosova, i znači, nećemo zaboraviti nijednu žrtvu, govorićemo o tome, upravo na način koji treba da pokaže koliko je ta komponenta buduće regionalne komisije, ta komponenta – javno svedočenje – koliko je važna. Koliko su važne te činjenice koje iznose žrtve, koliko one mogu da pomognu kada su proverene, kada su prvi put izgovorene, koliko doprinose da se ta slika o tome šta se događalo u prošlosti... da bude kompletna, da bude fokusirana na žrtve, i da dobijemo jednu novu dimenziju koju ne možemo da dobijemo u krivičnim suđenjima.

Vi svi znate da ta suđenja jesu fokusirana na počiniocima, i da je uloga žrtava, uloga svedoka, upravo samo u toj funkciji da se dokaže krivica, odnosno nevinost onih koji su optuženi. Ta krivična suđenja koja se vode svuda u državama bivše Jugoslavije, ona nisu fokusirana, niti je zadatak sudova da utvrđuju patnje žrtava. Zato mi i jesmo i zagovaramo osnivanje ove regionalne komisije koja treba pre svega da se bavi patnjama onih koji su bili žrtve ratnih zločina i koji su doživeli nepravde, ali da te nepravde budu, budu priznate u čitavoj ovoj regiji.

Poćemo tako što ću ja da zamolim Semku Agić, zato što se ona nekako oseća najslobodnije da prva govori... zapravo idemo sa Semkom Agić, ona se oseća nekako najsigurnije, sigurnije nego Zorica i Finka, a onda potom ćemo da se dogovorimo, da vidimo da li će Zorica ili Finka da govore. Evo, ja dajem reč, i da slušamo Semku o tome... šta se njoj dogodilo. Ona i danas živi u Živinicama, živela je i tada, devedeset i druge godine, u Živinicama. Odatle odlazi u Šamac, gde je živeo njen sin, jer tada počinje jedna njena drama, koja je trajala dugo.

Semka Agić: Ja prvo moram.... ima baš ovul'ko svijeta. Ja sam malo tvrđe... ja... pa ću vam ispričat' eto, šta je bilo. Ja sam do rata živila u Živinicama. Moj sin,

rahmetli, je bio u Bosanskom Šamcu kod oca, tamo je imao djevojku koju je trebao da ženi, i onda sam ja 8. maja `92. godine, tako lijepo ušetala, u Bosanski Šamac, doduše do Gradačca autobusom, od Gradačca do Bosanskog Šamca dvadeset jedan kilometar pješke. Onda su mi u Crkvini rekli da trebam da se javim u MUP kad stignem. Taj dan nisam, al' sam išla dva-tri dana poslije, i onda me je pred vratima Stevan Todorović, pošto sam u tom momentu bila jedina žena, upitao šta čekam. Rekla sam da čekam propusnicu za Tuzlu.

Prvo me pitao kako se zovem, kad sam rekla da se zovem Semka, onda me je izmarškao, i otišla sam i nisam više ni išla. Moj sam ulazak u Bosanski Šamac, primjetila sam nekako neuobičajenu tišinu za, za to mjesto koje je bilo dosta onako, bučno. Al' sam isto tako primjetila bijele krstove na kapijama, na autima i bijele trakice svezane na trake i na kapije koje nisu imale vanjske one kapije, vel'ke. Poslije sam saznala da je to bio znak i obilježavanje srpskih kuća pri upadu Srbijanaca, Krajišnika i tako tih, nekih vojnika sa strane, da bi znali gdje ne treba da ulaze.

Isto tako sam saznala da je 13. 04. predsjednik opštine, doktor Blagoje Simić, proglasio opštinu Šamac srpskom i naredio muslimanskom i hrvatskom narodu da se iseli. Većina naroda je bila i iselila do mog dolaska, ostale su pozatvarali, što u MUP, teritorijalnu odbranu, poslije u osnovne škole i ovu... srednjoškolski centar. Trećeg... vodili su ih, ovaj, i na prinudni rad, na kopanje tranšeja. U toj radnoj obavezi, radnoj obavezi, bio je i moj rahmetli sin, star nepunih devetnaest godina. Za ta dva mjeseca, prije nego što je ubijen, njemu su se tri puta leđa ogulila, rane su bile na rukama, i onda je 03. 07. u Zasavici na kopanju ubijen.

04.07. je pokopan, a mene su 11. 07. iz kumine kuće odveli u Zasavicu. Zasavica je jedno katoličko selo između auto-puta Bosanski Šamac – Doboj, a s drugu stranu je rijeka Bosna i preko' rijeke Bosne je Odžak. Straže su bile postavljene na tri mjesta, gdje se moglo uć' kolima, a onda je... tu sam zatekla dvije Muslimanke udate za Hrvate i mještane Zasavice, većinom starije ljude i nešto malo muškaraca.

Negde krajem sedmog mjeseca, kad sam se vraćala iz sela, u bukvalnom smislu sam natrkala na jednu osobu u maskirnoj uniformi, s puškom i pištoljem. Psov'o je Boga i tražio ženu, gdje su žene da pokupi pšenicu, jer je pšenica bila ovršena, i trebale su mu žene valjda da pozobaju onu pšenicu što se rasula. Kol'ko sam ja bila šokirana tim iznenadnim njegovim pojavljivanjem na ulici, tol'ko je, imam osjećaj, bio i on iznenađen, al' mi nije promaklo da je bio alkoholisan. I ti... nikad njegove oči neću zaboravit', mislim da ću ga po očima pamtit' čitav život. Ja nisam ušla u kuću gdje sam bila smještena nego sam otišla jednu kuću niže i on je nakon sat vremena došao za mnom, spustio je pištolj na jastuk i rekao je da nema potrebe ili razloga da ga upotrebljava. Poslije je dolazio još dvije noći.

Pril'kom tog prvog susreta on je iz spavaće sobe, gdje je mene odveo, od te vlasnice kuće ukrao jednu ogrlicu koju je njegova supruga nakon nekol'ko dana

vratila. Iz kojih razloga, ne znam. Kako je iznenada došao, tako je iznenada i otišao. Nakon možda petnaest – dvadeset dana su u Zasavicu doveli još tri žene iz Bosanskog Šamca, koje su mjesec dana bile zatvorene u MUP-u, a onda nakon dva mjeseca su doveli još sto osamdeset porodica, što starijih, što žena, beba, djece. I onda su nas odatle vodili na rad. Išle smo po Odžaku, po... Modriču, Obudovac, Batkuša, Kornica, Bosanski Šamac. Kopale smo, istovarale, utovarale, mele silose, čistile ulice, privatne kuće, tavane... podrume, sve što im je trebalo, eto da ne moraju platit'.

Zapovjednik Zasavice, koju su oni zvali Izolacija, do jeseni je bio gospodin Jovica Vajza, kojeg ja moram priznat' da je bio dosta korektan. Ljekara smo imali svake subote, doktora Ozrena Stanimirovića, koji je isto bio jako korektan, normalno onol'ko koliko su im uslovi dozvoljavali i situacija da sami ne nastradaju.

Sam naš odlazak na rad je bio većinom na tim visoko rizičnim mjestima i na, kako da kažem... malo, ne malo, nego, dosta onako ponižavajući. Kad neko ti dođe i traži da čistiš mu podrum il' kuću i dvorište, i nekako smo se sigurno i ono, eto, nekako, radnički osjećale kada smo išle, čistile firme il' okućinu, il' ... tako te neke firme, al' baš kad ideš čistit' kuću nekome il' podrum il' tavan, onda je to bilo zaista onako, malo... ponižavajuće.

Jedne prilike su nas vodili da čistimo krču... kuću Grdija Avramovića, jednog uglednog Šamčanina, u kojoj je, njegovoj kući, prije rata bio Free-shop, a tu je trebalo da useli komanda nekog visokog jugoslovenskog oficira, i tu nas je čuvala vojska Republike Jugoslavije. Silose isto tako, penjali su nas na sam krov, da metemo dok je sa Save pucao snajper. Bilo je i bolesnih ljudi, bilo je i beba, bilo je duševnih bolesnika... hranu od njih nismo dobijali, dobijali smo od tih mještana Zasavice.

17. decembra '92. nas je uspio pronać' naš Međunarodni Crveni krst i registrovati, onda smo od njih svaki mjesec dobijali pakete. Razmjena kojom sam ja otišla iz Bosanskog Šamca bila je 21. marta '93. godine, što znači da sam punih trinaest mjeseci provela u tom zarobljeništvu, u bukvalnom smislu zarobljeništvu, isto kao jedan poslovni partner iz Njemačke, gospodin Matijas Helman, koji je bio svjedok da su u sali za jedan dan povadili preko' stotinu zuba. Glavni i odgovorni u Bosanskom Šamcu su tada bili Simo Zarić, koji se sada ponosi haškom presudom, Stevan Todorović, on je barem bio čovjek pa se ubio, doktor Blagoje Simić, Stevan... čini mi se, da s' sjetim dvojice nekih jugoslovenskih oficira, Savo Čančarević, Milan Jekić, zamjenik Save Čančarevića, Fadil Topčagić, šura Sime Zarića koji je bio i diverzant, Slobodan Vakić Vaka, i mislim, ne mogu da se sjetim baš svih, eh, malo sam blokirala.

Ovaj... jedan dan smo isto tako morali da idemo da utovaramo dva šlepera neke presovane trave koju su oni koristili za izolaciju brodova i vel'ke vreće čaja. A pošto smo mi bile same žene, onda smo mi sebi tako pravile od tih bala stepenice da bi nam bilo lakše da ih utovarimo. Isto tako jedan dan smo u silosu morali

lopatama da utovarimo dva vagona žita. Normalno, hranu nam nisu davali, vodu nisu davali, ako je neko imao da ponese sa sobom kad krene, ponese, ako ne, onda... jedi kad se vratiš ono što imaš.

U aprilu '93. godine sam imala još jednu posjetu od jednog Srbina koji me je četiri noći izvodio, a na žalost, osoba koja to zna ne želi da svjedoči, tako da ja o tome i ne pričam. Ja sam se s tim nekako nosila onako, jer sam imala dosta obaveza kad je razmjena bila, zatekla sam majku bolesnu, kuća nas je bila puna, zemlja za obradu. Nisam imala vremena da razmišljam o sebi i onda nekako sam to zabacila za leđa... prvo što sam imala prevelik osjećaj što sam ja preživjela, a dijete nije. Prvo što me... onda drugo, bilo me je stid, al' onda jednostavno, kad su obaveze popustile, onda je i u mene kvrcnulo u glavi i onda sam odlučila da progovorim, i da potjeram, i da tražim pravdu, imam pravo da je tražim. Mada, naši sudski organi su više fokusirani na masovne zločine, koje, ako ja smijem da priznam, jedan po jedan gube, 'mjesto da se fokusiraju na nas, pojedinačne slučajeve. Kad dokažu deset pojedinačnih slučajeva, imaju itekako komponiran slučaj.

Ja neću odustat', ni radi sebe, ni radi svog ubijenog sina, ni radi ostalih žena koje nemaju hrabrosti da progovore, pogotovu radi onih koje su bile silovane u prisustvu svojih roditelja il' djece, za one žene koje ne mogu da govore zato što su pod prijetnjom oružja bile silovane od svojih najmilijih. Ne želim da zaboravim, a ako ne mogu zaboravit', ne mogu ni oprostiti', što ne znači da svrstavam sve u jedan koš. Ja sam imala pomoć od dvije – tri osobe srpske nacionalnosti u Bosanskom Šamcu, koje su meni jako pomogle, s kojim sam ja i dan-danas u kontaktu i jako sam im zahvalna. Njihova imena nisam spominjala, jer sam se bojala da ne bi oni imali neke neugodnosti. Isto tako sam primjetila, je l', što je po meni onako malo bilo nelogično, da su Srbi, oni ortodoksni Srbi - četnici - ako je neki Srbin sklonio svoga sina na sigurno, da ne bude u ratu, onda je njegov otac bio prinuđen da radi dvije smjene, da odradi dvije smjene, i za sebe i za svog sina.

'93. u martu mjesecu su, onda negdje polovinom marta, su zašli sa TAM-ićem, kupili su.. kupili su po onim već, kućama praznim, dušeke i krevete, šporete, solunare, ništa nam nije bilo jasno, da bi na kraju dva dana doveli Srbe izbjeglice iz Gostovića koje su tu istovarili u deset sati i ostavili ih do mraka, da niko nije došao da ih posjeti. I onda su se sami morali snalaziti', tražiti' na šta će leći, gdje, na šta će, u šta će ložiti, kako da se smjeste. Čak su ih prozvali Kubancima, zato što su iz brda, što nisu iz ravnice, tako da sam njihov odnos prema meni, Muslimanki, mene tol'ko i ne pogađa, jer ako su se mogli tako odnositi' prema svojim Srbima, onda ne očekujem neku ljubav ni prema meni. Što ne znači da zaboravljam, i opet naglašavam, ne mogu zaboravit', a ne želim ni oprostiti'. Al' samo onima koji su krivi.

Sad kako živim, živim hvala Bogu dobro, ganjam pravdu i neću od nje odustat', pa makar mi to bilo zadnje. Žao mi je samo što i naš Savez logoraša nije onako bučan i ekspeditivan kao što je Savez logoraša Republike Srpske, i što možda ne

žele da se ujedine, jer bi možda prije uspjeli da izganjamo neka svoja prava. Sama tužiteljka Dodik, kod koje je slučaj silovanja, je momentalno na nekom službenom usavršavanju, vratiće se krajem aprila. Obećala je da će organizovat' viđenje i prepoznavanje, da l' će to uraditi il' neće ne znam. Kada sam pokušala da tražim neku materijalnu odštetu, ja moram priznat' da su tužbe predate, zastupnik je bio iz Hrvatske, međutim tu je naš Savez logoraša malo zatajio, meni je žao ako se oni nađu uvrijeđeni, jer sam čula da tu ima predsjednik Saveza logoraša, ovaj, al' ja ću svoje tjerat'.

Na sto prvoj sjednici vlade Republike Srpske je donešena odluka o emitovanju obveznica koje bi pokrivale materijalne i nematerijalne štete nastale u toku rata, a koje bi bile naplative tek za nekih dvadeset ili dvadeset i pet godina. Kako sam uspjela da saznam, moglo bi se nagoditi za nekih pet hiljada. Pet hiljada daju isto tako i za mog ubijenog sina kojeg ja ne želim da prodajem, i smatram da je ta ponuda i više nego bezobrazna.

Nataša Kandić: Semka, samo da vas pitam kako je, kako je stradao sin?

Semka Agić: Moj sin je bio, ja i to moram da napomenem, moj je sin bio prisilno podignut od vlasti Bosanskog Šamca, na radnu obavezu, koju ja smatram da nisu imali pravo da ga dignu, pogotovo da ga vode na tako rizične, rizične... rizična mjesta i tako rizične, visoko rizične poslove. Međutim, metak je došao iz pravca Odžaka, što znači da je pucao HVO. Ja ću gonit' i tamo, a goniću i Srbe (smeh) odgovorne u Bosanskom Šamcu, koji su ga podigli na radnu obavezu, jer on nije u radnom odnosu bio. Šta... su mu radili, ne mogu... potrebe da, da govorim više, šta da opterećujem, je l' da.

Nataša Kandić: Dobro, dobro Semka, hvala vam. A sada da vidimo, da se odluče Zorica ili Finka. Evo, da počnemo sa Zoricom. Zorica danas živi u Bijeljini, živela je u Ilijašu, njen suprug je bio profesionalni vojnik, i nije joj lako da ispriča taj deo života koji je, koji je valjda najbolnije što može u porodici da se doživi.

Zorica Marković: Kao što znate, zovem se Zorica Marković, inače sam rodnom iz Ilijaša, to je jedno mjesto kod Sarajeva. Do `96., dok nije potpisan Dejton, živjela sam u svojoj kući. Poslije sam morala da idem, tako da sam došla u Bijeljinu, tu i danas živim sa svoje dvoje djece.

Priču koju ću vam ispričati je istina, činjenično stanje postoji, znači sve onako kako sam ja doživjela i o kome mi je stvarno teško pričat', ja se izvinjavam ako me malo emocije povedu, izvin'te, al' tako je.

Iskustvo drugih: komisije Perua i Čilea

Marijana Toma: Dobar dan svima, ja bih vas zamolila da polagano zauzmete svoja mesta. Još jednom dobar dan svima, moje ime je Marijana Toma i ja ću moderirati ovu sesiju iskustva drugih. Danas imamo jako interesantnu priliku da slušamo o dve vrlo izuzetno važne komisije, dva izuzetno važna iskustva drugih zemalja kada su u pitanju komisije za istinu, u pitanju je Peruanska komisija i Čileanska komisija s tim što je ova Čilenaska komisija druga komisija za istinu. Sa nama su danas Felix Reategui, rukovodilac tima za izveštaj Komisije za istinu i pomirenje u Peruu i Cristian Correa, sekretar Komisije za istinu o političkom zatvaranju i torturi u Čileu koja je poznatija pod imenom Valech-ova komisija. Ono što je jedna od osnovnih ideja ovih sesija je da, i ono što je jako važno za komisije je da u generalnom smislu da ne postoji jedinstven recept za formiranje komisija za istinu i njihove mandate, međutim ono što su uspešne komisije do sada prepoznale kao jako važno, to je da uče na greškama drugih i da preuzimaju pozitivna iskustva. Na taj način mi možemo da zaključimo da su Čileanci učili od Argentinaca, Južnoafrikanci od Čileanaca, a Peruanci od svih njih zajedno. Pošto imamo jako malo vremena, ja bih takođe najavila film koji kasnije sledi nakon ove sesije, to je dokumentarni film Regionalna debata o modelu REKOM-a. Budući da većina vas ima slušalice biće potrebno da koristite prevod u nekim delovima budući da je film na BHS-u ali film ima albanski titl, međutim nemamo prevod za učesnike sa engleskog govornog područja. Sada bih pozvala gospodina Felixa Reategui-ja da otvori ovu sesiju. Izvolite.

Felix Reategui: 2.36.35. (...) engleski (...) do 2.52.30.

Cristian Correa: (...) engleski (...)

Marijana Toma: Hvala vam puno Cristian. Ja ne znam da li imamo eventualno vremena za par pitanja ili nemamo. Ali ja ću vas onda zamoliti da ukoliko imate bilo kakva pitanja za naše učesnike iz Perua i Čilea da to ostavite ili za vreme pauze ili u radnim grupama kojima će oni takođe prisustvovati, za one koji ne znaju engleski ima iz Fonda za humanitarno pravo aktivista tako da se prijavljujemo da prevodimo. Još jednom bih se zahvalila našim gostima. Ovo su dva vrlo važna primera kojima su nam pokazali da ne postoji mogućnost da se više prave izbori da li ćete da imate suđenje ili komisiju, sve što možete je da pravite izbor u kom trenutku ćete da imate neki od ovih mehanizama ali kao što smo naučili ovaj proces je dug i obično traje gotovo čitav jedan životni vek. Hvala vam puno još jednom. Sada ću vas pozvati da pogledate dokumentarni film Koalicija za REKOM.

Projekcija filma Regionalna debata o modelu REKOM

Marijana Toma: Ja se izvinjavam, šta se dešava sa prevodom? Jel ima? OK.

Felix Reategui: (....) engleski

Nataša Kandić: Jedno obaveštenje, molim vas. Cristian i Felix će biti u prvoj radnoj grupi i obezbeđen je simultani prevod tako da ćete biti u prilici i da ih pitate.

Šesti regionalni forum za tranzicionu pravdu

Novi Sad, 20.03.2010.

Radna grupa Sastav i izbor članova REKOM-a

Marko Živković: Još jednom dobar dan zvanično. Mislim da sad možemo da počnemo sa radom, ljudi koji kasne pridružiće nam se, ne, neće zameriti. Moje ime je Marko Živković, ja radim u nevladinoj organizaciji Linet, članici Koalicije za REKOM. Moj današnji zadatak je da moderiram ovu panel diskusiju, kao što znate, pored ove održavaju se istovremeno i još dve. Naša današnja tema biće sastav i izbor članova REKOM – a, i mislim da je do sada urađena jedna velika stvar, mislim da je ovo prvi ovakav sastanak iza koga ćemo mi izaći sa jasnim dokumentima i nekim konačnim odgovorima oko toga kakav će biti sastav i mehanizmi izbora za REKOM, ali pored toga što je prva, treba da budemo relaksirani ukoliko danas ne dođemo do svih konkretnih zaključaka. Imaćemo još prilike da o tome razgovaramo, tako da maksimalno relaksirani treba da uđemo u ovu panel diskusiju. Na osnovu rada Koalicije, Koordinacionog tela mi smo dobili te materijale sa nekim pitanjima za koje bi trebali danas da pokušamo da damo odgovor, i ja se nadam da ćemo biti produktivni u tome. Pošto nas je tridesetak prijavljenih za rad u ovoj diskusiji, samo par nekih načelnih pravila, a to je da vas molim, radićemo u dve sesije od po sat vremena, kao što piše u agendi. Mislim da bi bilo dobro načelno da se dogovorimo, naravno uz promenu ukoliko bude bilo potrebe, da prvu sesiju od sat i po posvetimo pitanjima kakav treba da bude profil ljudi i kriterijumi za izbor u komisiju, a drugu sesiju od narednih sat i po posvetimo mehanizmima izbora za članove komisije. Da sad ne trošimo vreme na definisanje nekih pravila, da vas ne molim, da ne koristimo mobilne telefone i da ne pušimo što mislim da nije dozvoljeno u ovoj sali, zamolio bih vas, da bi svi mogli da govorimo i da nam prosto diskusija bude produktivnija, da budemo što kraći i koncizniji, da, hajde, ne striktno, al' da se trudimo da izlaganja ne traju duže od tri minuta, pa ćemo onda da obnavljamo te krugove ukoliko nam se

diskusija razvije. Nadam se, ako se slažete sa svim ovim, ja bih sad otvorio praktično tu prvu sesiju i ovde na *flipchart* – u su, nažalost samo na srpskom, napisana neka pitanja koja mislim da bi bila dobra kao okvir u kome bi, za sada, trebali da raspravljamo. To je profil članova, manje zastupljenih, ali trećinu treba da čine žene. Da li je neophodno da prethodno iskustvo rada bude bavljenje međunarodnim humanitarnim pravom ili ljudskim pravima? Zatim, kriterijumi za članove komisije, danas da definišemo kriterijume što se tiče godina, političkih dužnosti u vreme ratnih sukoba, da li njihovi najbliži mogu da budu u takvoj komisiji, da li ljudi koji su kandidati za komisiju treba da budu u regionu. Mislim da oko tih stvari nema dileme. Da li stranci treba da budu u komisiji? Broj članova komisije, i zastupljenost članova komisije iz svih zemalja. I to je praktično neki okvir u kome su predvideli da vodimo ovu prvu sesiju, naravno, ukoliko i vi imate još neka pitanja, da ona nisu vezana za mehanizme izbora u komisiju, dobrodošli su svi predlozi, i ja bih ovde praktično otvorio, otvorio diskusiju i ja vas molim da se javite za reč, evo mikrofona, tako da ovim otvaram diskusiju. Da li neko želi na početku da nam kaže neki svoj stav o ovome? Evo izvoli. Izvinjavam se samo, predstavite se, recite organizaciju iz koje dolazite i zemlju.

Mirsad Dizdar: Ja sam Dizdar Mirsad, dolazim iz Bosne i Hercegovine, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini, Udruženje logoraša Jajce. Ja sam se za ovu grupu Sastav i izbor članova REKOM – a prijavio samo iz razloga što ima pojedinih nejasnoća, pogotovo u tački dva, kriterijumi. Što se tiče profila članova, što ste rekli broj žena i muškaraca, ja se slažem da žena bude koliko je muškaraca, ako je potrebno čak i više žena jer one, čini mi se, mogu se lakše dogovoriti nego muškarci. To je jedan razlog. A glavni razlog zbog čega sam se javio je ovo gdje stoji koje kriterijume treba da ispune svi članovi komisije, pa u ovom našem prilogu stoji pod dva, pod jedan dođe najmanje trideset a najviše sedamdesetpet godina života. Pod dva koji mene buni, a to je ne obavlja visoke političke dužnosti, niti je bio pripadnik vojske ili na položaju civilne vlasti u periodu nadležnosti komisije. Položaj vlasti ne uključuje funkciju narodnog poslanika ili ambasadora, niti mu je – joj najbliži srodnik bio pripadnik vojske ili na položaju vlasti. Ovo što se tiče Bosne i Hercegovine, čini mi se, da devedeset, pa čak i više posto članova i članica REKOM – a ne može biti član grupe, gdje kaže ovo niti je bio pripadnik vojske niti bilo koji njegov član porodice bio pripadnik vojske. Mislim da žene, majke, sestre, nije bitno, nisu krive ako je njen suprug, otac ili sin bio pripadnik vojske, automatski ta žena ne može da bude član ove komisije. Ili otac kojem je bio sin, njegov otac, brat, pripadnik vojske ne može bit' član komisije. A u Bosni je takvih relativno malo, znači, po ovoj logici svi oni koji su otišli vani imali bi pravo da pišu istoriju, da sastavljaju ovu komisiju i da budu članovi, odlučujuće neke rečenice koja bi vagnula pravu istinu. Toliko. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala Vam. Izvolite.

Mirko Kovačić: Ja sam Kovačić Mirko, Udruga Vukovarskih majki iz Vukovara. Ja bih se javio odmah u prvom dijelu ovog razgovora. Mislim da je ova tema

sastav, izbor zaista vrlo osjetna i treba je dobro razmotriti. Kolega iz Bosne mi je dao odmah šlagvort pa bih predložio, ja se slažem isto da i službeni političari i vojnici, oni će biti za života opsjednuti nekim svojim načelima, i tako dalje. Ja bih ovu točku totalno revidirao i napisao da se prednost daje mladim intelektualnim ljudima, ženama i onima koji nisu, da kažem, inficirani nikako ovim vojničkim, političkim, stranačkim ili bilo kojim ciljevima i, da su se rodili '91. bilo bi najbolje. To je u toj glavi i još nešto. Na kraju vidim da ste ostavili mjesto, znači, koje kriterije. Radio sam u državnim arhivima prikupljajući građu za knjigu, i tako dalje, i sada već i u Njemačkoj i u Češkoj pogotovo, sve ove zemlje koje imaju tranziciju imaju u svojim arhivima da li državnim, imaju osobu koja je specijalno zadužena da vodi te takozvane povijesne kutije, da vodi samo vezano za jednu tematiku. Nama bi isto to bilo dobro jer ovi dokumenti idu i po privatnim arhivima i policijskim i po općinskim, to mora biti izvor informacija zaista prave istine, dokumentirane, da bude u arhivu. Da li je to neki pokrajinski, da li je to glavni, državni, ali ta osoba je, praktički je namještenik tog arhiva, ali on je pripadnik ovoga REKOM – a, da kažem, u neku, da kažem, lijevu ili desnu stranu. To je jedno. I ono što država možda, to je bila mana vezano za tačku kako izabrati članove komisije. Dobro bi bilo od tih mladih ljudi koji su, možda, započeli neku svoju karijeru da li političku, da li u nekoj organizaciji ili možda su, eto, postali i bili su neki savetnici, članovi Vlade, da oni budu ovde, da ne govorim, opet dajem naznaku, zaista, da jedan mladi kadar, što nije, nema nikakve opsesije niti na muslimane, niti na Crnogorce, niti na Hrvate, niti na Srbe. I još bi nešto, možda za diskusiju, da predlaganje kandidata jedna od B opcija u točki jedan rimsko, mislim da udruge, iz udruga proisteklih iz Domovinskog rata da, znači, nevladine organizacije kao što je možda moja, Vukovarske majke, žrtve Vukovara, da iz tih, iz toga gnijezda se rađaju najbolje, najbolji ptići i najbolji glasovi. Tako da ne bi smelo da od kandidata, u tom, da kažem, upravljanju ne bude netko, iz tako tih mreža. Ja pominjem to, moja udruga pripada takozvanom savezu, znači, za cijelu republiku je Savez udruga nestalih i nasilno odvedenih branitelja i civila. Znači, možda tako u pojedinim republikama formirati...

Marko Živković: Dobro, ali mislim da je možda bolje da to ostavimo za ovu drugu sesiju gde ćemo govoriti o mehanizmima...

Mirko Kovačić: Pa, čekajte, ja čitam ovu listu moju. Je l' to druga sesija?

Marko Živković: Pa...

Mirko Kovačić: To je opcija B, je l' tako?

Marko Živković: Pa, da, ali to kako ćemo izabrati kandidate...

Mirko Kovačić: Dobro, oprostite.

Marko Živković: Okej, hvala Vam. Da, okej, ako ja nisam bio dovoljno jasan, mislio sam da u ovoj prvoj sesiji, u prvih devedeset minuta govorimo o

kriterijumima ljudi koji bi mogli da budu članovi komisije, a u drugoj sesiji da govorimo o mehanizmima predlaganja i izbora samih članova komisije. Okej. Hvala. Izvolite.

Shukrije Gashi: Dobar dan, ja sam Shukrije Gashi, direktor nevladine organizacije Partners Kosova, Center for Conflict Management. U vezi kriterijuma, ja mislim da članovi koji bi trebalo da budu izabrani moraju biti prihvaćeni od svih, od države koju predstavljaju, bez obzira na njihovu nacionalnu, versku ili rasnu pripadnost, moraju biti poštovane ličnosti i poznati po svom radu u oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda, da ne pripadaju nijednoj političkoj partiji, da nisu nikada bili uključeni u bilo kakve aktivnosti koje bi bile loš imidž za zemlju koju predstavljaju, da su aktivisti uključeni u aktivnosti u oblasti tranzicije pravde, da sprovedu princip nepristrasnosti, da bi zadržali informacije u punom poverenju, i da imaju dobro znanje o međunarodnim konvencijama i lokalnim zakonima o zaštiti ljudskih prava i sloboda. Trenutno to je sve.

Marko Živković: Hvala. Ko se sledeći javlja za reč? Da li neko želi da doda još, da li imamo još nekih predloga što se tiče ovoga ili konstatacija oko broja članova? Aha, izvolite.

Daliborka Uljarević: Dobar dan, Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje iz Podgorice. Ja se slažem sa najvećim brojem kriterijuma i profilom koji je koleginica Shukrije iznjela, ali imam jedno pitanje i za nju i za ostale. Zašto bi nekome bio limitirajući faktor članstvo u političkim partijama, posebno kada imamo ljude koji su u nekim od država pripadali partijama koje su značajno doprinosile ipak održanju ovoj priči iako su, naravno, bili u manjini.

Amir Kulaglić: Hvala. Dame i gospodo, ja sam Amir Kulaglić, dolazim iz Srebrenice, iz Udruženja građana Žene Srebrenice i član sam Koordinacijskog vijeća. Mislim da je ovo jedna vrlo značajna tema i mislim da mi danas sigurno nećemo moći dati odgovore na mnoga pitanja, al' mi je drago da je došla na red i ova tema, jer čini mi se da od njenog rada zavisi cijelokupan uspjeh ove Inicijative. Naravno, posebno potenciram izvještaj koji bi ta komisija trebala napraviti i koja bi trebala svojim preporukama donijeti jednu širu društvenu promjenu svijesti i promjenu, da kažemo, u načinu razmišljanja ljudi, ali i vjerovatno reorganizaciju mnogih državnih institucija i sistema, naročito obrazovnog sistema. Ali, da krenem redom. Kao prvo, za mene, ključni kriterijum za izbor ljudi mora biti njegovo poštenje, moralnost, čestitost i da je on kao čovjek, odnosno, žena, prepoznat u široj regiji kao jedna časna osoba koja je spremna, koja je radila i koja radi u korist općeg dobra bez obzira iz koje nacije ili, da kažemo, koje države dolazi. Naravno, ovo zvuči sve tako nekako uopćeno, ali... Ja se ne mogu složiti s onima koji kažu da puka pripadnost nekoj političkoj partiji treba biti prepreka. Molim vas, vi možete biti član neke partije, a da u principu ne vodite tu partiju i da niste kreator ključnih odluka u toj partiji, a mislim da je, građansko je pravo da budete politički organizirani i da to nije nikakva prepreka. Naravno, ne bih se složio da bilo koja osoba koja je u ratu

obavljala nekakvu državnu ili političku funkciju u sredinama gdje su počinjeni znatni zločini, a da je on znao ili, da kažemo, podsticao ili, da kažemo, bio sam naredbodavac tih stvari. Da li trebaju biti stranci ili ne? Ja mislim da stranci trebaju biti samo kao članovi ove regionalne komisije u svojstvu nekakvih savjetnika koji bi mogli da pomognu komisiji da lakše ispuni svoj mandat i da im pomognu savjetima, naravno to trebaju biti ljudi koji su već imali iskustvo rada u nekim komisijama u državama izvan regiona koji će REKOM pokrivati. Naravno, ne mogu se složiti ni s bilo kojim diskutantom koji ne bi rekao da u sastav ove komisije ne uđu žrtve. Mislim da žrtve moraju imati svog komesara, jednog ili više, koji bi na nekakav direktan način oslikavao karakter te regionalne komisije. Mi smo rekli da smo pokrenuli inicijativu i da vodimo svu ovu debatu oko toga da bi žrtve bile u fokusu, da kažemo i fokus grupa ove naše regionalne komisije. Mislim da bi žrtve ili predstavnici udruženja žrtava trebali imati određeni broj komesara jer bi time, čini mi se, dali jedan jači kredibilitet i legalitet toj regionalnoj komisiji. Šta ste još mislili kao bitnu stvar u ovoj prvoj temi? Da. Da li ljudi koji su bili pripadnici armije treba da budu članovi komisije? Pa, molim vas, u gotovo svim državama najveći, pogotovo u Bosni i Hercegovini, najveći dio stanovništva je bio mobilisan, molim vas, i bio pripadnik armije. Biti častan pripadnik armije nije nikakav grijeh, molim vas. Vi ste branili sebe, branili svoju kuću, branili, da kažemo, branili svoju porodicu i ne vidim zašto bi to bio razlog da takva osoba nema pravo da bude jedan od komesara. Naravno, nisam za to, ako je bio komandant i ako je njegova jedinica prepoznata da je činila zločine, naravno, i ako ima bilo kakve sumnje da je uključen, ili da je direktno uključen i kao naredbodavac i kao izvršilac nekog nečasnog dijela ili kršenja ozbiljnog ljudskog prava, naravno da mu tamo nije mjesto. Zato sam i rekao u prvoj fazi časni, moralni ljudi koji nemaju nikakve mrlje na svojoj ličnosti i na svojoj karijeri. Dobro, mislim da je ovo za početak dovoljno, ako bude trebalo kasnije ćemo se javljat već.

Marko Živković: Hvala. Gospođa Gashi je htela da odgovori.

Shukrije Gashi: Želela bih odgovoriti na pitanje Daliborke. Kada sam govorila o kriterijumima nisam rekla da predstavnik zemlje koji stupa u ovu komisiju mora biti iz većine ili manjine, rekla sam da predstavnik mora biti nepristrasan, jer ako je predstavnik pristrasan ceo proces biće pristrasan. Takođe, mislim da ne bi bilo dobro da predstavnik dolazi iz političkih stranaka, jer će se stalno u vezi sa njegovim akcijama stvarati predrasude, i uvek će biti prepreka, a to je samo moje gledište. Ja sam po zanimanju posrednik i verujem potpuno u princip nepristrasnosti, neutralna rešenja su uvek najstabilnija rešenja. Ako imamo članove koji su predstavnici bilo koje političke stranke ili učesnici rata, komandanti, biće uvek predrasuda i tendencija da proces ne bude objektivan.

Marko Živković: Hvala Vam. Morate glasnije, ponovo. Okej.

Zahid Kremić: Ja sam Zahid Kremić, dolazim iz Bosne i Hercegovine, iz Doboja, predstavnik povratnika općine Doboja i imam mandat da predstavljam

logoraše ZeDo (Zeničko dobojskog) kantona. Ja ću samo ovako dva pitanja. Jedno pitanje kriterija ko bi trebalo da bude u ovoj komisiji.

Marko Živković: Je l' možete samo glasnije, da primaknete mikrofon? Ne čuje se. Samo malo glasnije i mikrofon. Samo mikrofon bliže i malo glasnije.

Zahid Kremić: Dobro, dobro. Kad je u pitanju kriterij, za mene je veoma bitno u struci ko su...

Marko Živković: Samo mikrofon.

Zahid Kremić: ... pravnik, i to dobro koji pozna ljudska prava, da bude sociolog, psiholog, psihijatar i, evo da kažemo, i ovaj drugi kad je u pitanju, to su osnovni koji bi trebali da budu, koji će poznavati, odnosno, koji će bit u suštini svih ovih problema. A zašto to kažem? Osvrćem se na Bosnu i Hercegovinu. Kod nas je specifičan problem u odnosu na sve sadašnje države, bivše republike, što uopće postoje tri istine. Jedni su vodili domovinski rat, jedni, otadžbinski rat, a jedni kao armija za Bosnu i Hercegovinu. Dakle, kad je u pitanju i broj članova, ja nisam vidio da li ima neko iz Republike Srpske, a imamo tamo dva udruženja koja su pod patronatom vlasti, koja rade, dakle, i udruženje logoraša i udruženje koje radi stalno na okupu i retrogradno ponašanje po pitanju rasturanja postojeće države. Dakle, ovde kad je u pitanju Bosna i Hercegovina, ovde se mora videt da li dva, dva, dva ili videt koji je taj broj i naravno, posebna specifičnost da se baci na ljude koji će da budu u ovoj komisiji. A za mene je veoma bitno, mene je neko rodio, dok sam ja bio u logoru moja mati nije znala ni gdje sam jer se nalazila u drugoj državi. Dakle, predlažem da najveći broj u ovoj komisiji budu žene i da budu mladi koji nisu zavedeni ideologijom koja je dovela do ovoga gde se mi nalazimo, zbog čega smo danas ovdje. Kad su u pitanju stranci, moje iskustvo, bavio sam se povratkom od '93., i danas, iako je povratak završen, kako je završen to mi znamo, al' nema održivog povratka, i znamo kakva su naša prava koja ne možemo ostvarit, ali iskustvo sa strancima koji su imali mandat po šest meseci, po završetku mandata nikad nije završio svoj mandat da je predao sledećem koji dođe, nego ga ostavio otvorenog. Ja ono što sam apsolvirao prvih puta, morao sam ponovo istom tom prenositi šta je. Malo je bilo visokih predstavnika koji su nas pratili. Mogu samo reć da, da kažem za Štajnera koji je formirao Koaliciju za povratak i to je bio kamen temeljac za povratak u Bosnu i Hercegovinu. I bio je gospodin Bogdan Petrić, takođe, koji je napravio veoma veliki pokret u povratku '99. godine. Dakle, da li će ovi drugi koji su došli samo zbog para nama pomoć, ne vidim i bilo bi najbolje da oni budu neka vrsta pomoći, odnosno, kao koordinatori ili odozgo kao posmatrači da mi ne kažemo riješiće oni nama, k'o što od vlasti to čeka, ne riješava, nego misleći da će to, primjera, Visoki predstavnik riješiti, a oni ne riješavaju, evo, već četiri godine, mi smo sve više u dubini nego što smo na površini na kojoj smo bili. Kad su u pitanju dalje ovi kriteriji, mislim da je ovdje da li ili ne, ja ću reć ja jesam bio pripadnik armije šest mjeseci. Moja brigada koja je bila nije napravila ni jedan zločin, ja sam pokušao da budem čovjek, bez obzira na stranku ili partiju kojoj pripadam, i ja se ne stidim

onog što jesam. Dakle, ja sam po opredeljenju socijaldemokrata, po ubeđenju antifašista i to je moje i nastojim da prosto budem čovjek i da zadovoljim, bez obzira kojoj naciji, vjeri ili bilo čemu pripada, za mene je čovjek bitan, da li manjina, da li većina ili ostalo, ljude tražim. I zato predlažem ovo što sam rekao da u ovoj komisiji treba da bude što više žena, jer one osjećaju, najviše osjećaju bol, jer one su nosile devet mjeseci, dojile i znaju kakva je to težina. Mi ipak drugačije posmatramo, idemo više politički, a manje idemo, ono što kažu, osjećajno i drugim stvarima. Toliko. Hvala.

Marko Živković: Hvala Vam.

Rexhep Lushta: Zdravo svima, ja sam Rexhep Lushta, teolog, dolazim iz podjeljenog grada Mitrovice, jako sam zadovoljan što učestvujem u ovom forumu i razgovorima. Što se tiče kriterijuma za izbor članova ove komisije, mislim da je većina predhodnih govornika pomenula gotovo najvažnije kriterije, ali moram da naglasim da verski predstavnici moraju biti učesnici ove Koalicije, uzimajući u obzir njihovu ulogu i uticaj u društvu, i uzimajući u obzir činjenicu da je Bog taj koji nas poziva na pravdu. To je moj predlog, i hteo bih dodati ono što su već rekli, predhodni govornik i g-đa Shukrije, da u ovoj komisiji moraju biti članovi visokog autoriteta i raznih profesija, koji su u vezi sa društvom, kao što su advokati, sociolozi i drugi intelektualci. Ali što se tiče onih koji su predstavnici političkih stranaka, mislim da njihovo učešće ne bi bilo razumno zbog toga što će ljudi uvek imati predrasude o njihovom učešću u komisiji, kako je rekla i g-đa Shukrija. Hvala vam.

Marko Živković: Znači, gore desno pa levo. Okej.

Srećko Čeferjanović: Dobar dan svima, ja sam Srećko iz Zaječara, dolazim iz Demokratske stranke i potpredsednik sam Omladine Demokratske stranke. Najpre ću reći da u suštini ovu komisiju treba da čine mlađi intelektualci različitih struka, bez obzira na njihovo aktivno ili pasivno učešće u nekim *ngo* organizacijama ili političkim organizacijama upravo zbog toga što mnogi mladi ljudi u Srbiji danas, priznaćete to svi, neko iskustvo u ovakvom smislu mogu da steknu samo ili kroz učešće kroz neke nevladine organizacije, kroz razne seminare, kroz razne treninge ili kroz političke partije ili podmlatke političkih partija gde, takođe, ih nevladine organizacije pozivaju na ovakve vrste seminara gde oni stiču neko iskustvo i menjaju, eventualno neke svoje poglede. Naravno, kada to kažem, ne mislim da ti članovi treba da budu visoki funkcioneri političkih partija, to ne, ili svakako oni koji već vrše neke državne funkcije ili su ih vršili u vreme ratnih sukoba. Takođe, složio bih se da gotovo u svim ili većini, dobroj većini porodica u svim državama, mislim da ne postoji neko čiji član porodice koji u širem ili užem smislu nije bio pripadnik neke vojne formacije, znači, to je stvarno retkost, tako da taj kriterijum mislim da nije baš najbolje preciziran možda. Ta osoba ili te osobe treba da budu prepoznatljive ako ne u regionu, bar u svojoj zemlji da budu prepoznatljive u svom zalaganju za unapređenje ljudskih prava i građanskih sloboda, na razvijanju civilnog društva, na širenju nekih zdravih vrednosti. Iskustvo jeste poželjno, ali ne

neophodno za sve članove, upravo zbog toga što sam rekao da ovo društvo se tek razvija u tom smislu i nemaju baš mnogi ljudi iskustva da rade ovakve stvari, naročito tu treba da budu uključeni ljudi koji bi mogli da odrade lepo istorijski pristup i verski pristup, takođe koji poznaju interakcije u društvu, znači, sociolozi, razni statističari, možda psiholozi, naravno, pravnici koji se jako dobro razumeju u međunarodno pravo, ali i u uporedno pravo naše i drugih država. Takođe, ta osoba ne bi trebala da bude optuživana za krivična dela ratni zločin ili da je na bilo koji način dovođena u vezu sa osobama koje su optužene ili osuđene za ratni zločin. Žrtve svakako treba da budu članovi ove komisije, jer znate kako kažu sit gladnom ne veruje, tako da, razumeli ste verovatno šta sam hteo da kažem. Naravno, žene, i ako ispoštujemo tu taj evropski zahtev da jedna trećina žena, ja se slažem, a može i više. Zastupljenost država, po tri člana iz svake države bi bilo sasvim dovoljno i ne mislim da bi trebalo da se broj članova određuje proporcionalno veličini države koja učestvuje. Što se tiče godina, imam posebnu primedbu na to ne ispod 30 godina. Mislim da ta primedba nije baš na mestu s obzirom na to da u većini Ustava zemalja u okruženju, pošto sam ja pravnik, je neki kriterijum koji se traži za biranje na razne funkcije, sudijske ili slične, je od 26 godina pa naviše, tako da ne vidim zašto je 30 godina neki kriterijum koji bi opravdano mogao tu da stoji. I na kraju, naravno, trebalo bi da budu opšte prihvaćeni za sve države i zbog poverenja i zbog njihove nepristrasnosti u, na kraju krajeva, zbog toga da kada se to sve bude desilo da se svi možemo složiti koji su to zločini i da na to stavimo tačku. Hvala.

Marko Živković: Okej. Ako možete.

Nataša Šćepanović: Ja sam Nataša Šćepanović, zastupnik Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, kancelarija u Beogradu. Po ko zna koji put želim da skrenem pažnju i izrazim ogorčenost i nevericu zbog dvostrukih aršina koji se koriste kada su u pitanju žrtve. Mi ostajemo kao i uvek do sada pri stavu da svaki zločin treba da bude osuđen i kažnjen, ali istovremeno želimo da ukažemo na sledeću stvar. Radi se o broju tri i po hiljade ubijenih civila, vojnika i policajaca na Kosovu i Metohiji. Složićete se da se radi o velikoj brojci, a da za tu brojku do dana današnjeg još uvek niko nije kažnjen i niko nije saslušan. Ako govorimo o učinku, dobroj volji ili politici jedne strane, ne možemo, a da ne primetimo efikasnost države Srbije kada se radi o nestalim i kidnapovanim osobama albanske nacionalnosti. Otkrivene su lokacije u Srbiji, urađene su identifikacije i repatrijacije, pokrenute...

Marko Živković: Mogu, mogu samo na trenutak da Vas zamolim da se vratimo na...

Nataša Šćepanović: Da, da, hoću, u vezi ovog samo nastavak.

Marko Živković: Okej.

Nataša Šćepanović: Da bi bilo jasnije. Urađene su identifikacije i repatrijacije, pokrenute su istrage, a 2001. godine iz zatvora u Srbiji je amnestirano 2108 Albanaca koji su se vratili svojim kućama bez obzira što su isti bili osuđeni za najteža krivična dela. A da, da, dobro, u redu. S druge strane, ništa nije učinjeno...

Marko Živković: Okej. Izvinite, hajde, hajde da probamo da se onda vratimo na kriterijume, da ne govorimo o stvarima koje su urađene do sada ili ne, nego da probamo da definišemo kriterijume koje...

Nataša Šćepanović: Evo, ja sam htela u vezi sa ovim, zato što je najveći broj ljudi na Kosovu i Metohiji, govorimo o ljudima srpske nacionalnosti i nealbanaca koji su bili lojalni, i ostalih drugih nacionalnosti, tu su Romi, Turci, Egipćani i ostali koji su stradali dolaskom Mirovnih snaga. Da bih ja ovo ko bi trebalo da budu članovi komisije, ovde predložila da neko iz Ujedinjenih nacija ili Saveta bezbednosti, je l' bi trebao mandat da se prebaci na te dve institucije, zato što u to vreme Haški tribunal navodno nema mandat, kao ni ostale institucije i taj prostor, ustvari to vreme kad su se dešavali zločini, veliki zločini, niko nije nadležan. Zato bih vas molila da se taj problem naš, ustvari da se ti ljudi kazne i da budu, da bude predstavnik komisije iz Ujedinjenih nacija prisutan. Eto, to, i u vezi sa, isto ovim članstvom da ljudi koji budu tu uključeni da ozbiljno, nepristrasno, zakonski, profesionalno prihvate ovaj posao uz poštovanje zakona i međunarodnih izvora prava u ovoj oblasti. Eto, toliko.

Marko Živković: Okej, hvala Vam. Gospodin u poslednjem redu, pa Vi, pa Vi, pa...

Zvonko Gljuk: Dobar dan, pozdravljam ovaj skup. Ja sam Gljuk Zvonko, logoraš iz Beograda, logoraš Lore. Hteo bih samo da kažem u vezi ovog sastava i izbora članova. Sa mnogim stvarima se slažem, ali jednu stvar moramo da shvatimo. Ovde smo počeli ponovo da pričamo mi iz Republike Srpske, mi iz Srbije, mi tamo. Mi treba da shvatimo da smo mi ovde jedni od ljudi koji su prošli razne torture, znači, prošli su nešto najgore, neko više, neko manje, znači, treba da se suočimo sa našim problemima, da se ne gledamo sad momentalno na nekoj nacionalnoj osnovi. A takođe, ja pozdravljam i poštujem svačiju veru, ali verujte mi, zašto sad uvodimo neke verske običaje u članstvo, i tako dalje, razumete? Je l' gledajući neku našu prošlost, svi ovi ratovi su se izdešavali zbog raznih vera, zbog raznih verovanja, i tako dalje. Znači, dajte da se usredsredimo direktno na naš problem, rešavanje našeg problema. Ono što je gospodin Amir rekao, ja se s njim slažem da, prvo, član mora biti pošten čovek, nije bitno iz kog entiteta dolazi, taj čovek treba da zastupa sve nas, nebitno kojoj veri pripadamo. Toliko. Hvala.

Marko Živković: Hvala Vam. Ko? Desno samo. Okej, hajde, svejedno ko.

Aron Pecnik: Dobar dan, Aron Pecnik, Centar za ljudska prava, iz Zagreba. Pa, evo, samo slušajući sve vas ovdje, samo mi je jedna stvar pala na pamet koju bi možda bilo pametno spomenut, ako je već to napravljeno, ja se ispričavam, možda

onda za pitanje. Ukratko samo, govorimo ovdje o kriterijima po kojim će netko biti primljen u komisiju, a da li onda, zanima me po kojim kriterijima će biti osnovana neka radna skupina koja će onda provoditi te kriterije prema drugim članovima, znači, u nekom zdravlju same Koalicije unutar sebe, da bi onda mogla djelovati prema van, prema novim članovima. Tako da, da ne bi donijeli nešto što onda nemamo, moramo ponovo raditi novi posao za sebe, malo je to neozbiljno i nelogično, eto, hvala.

Marko Živković: Okej, hvala, ali to ćemo u ovom drugom delu kada ćemo oko mehanizama izbora. Okej, kolega desno, pa onda Vi, okej.

Ivan Novosel: Dobar dan, Ivan Novosel, udruga Legalis, Zagreb, Hrvatska. Ja bih htio reći nekoliko stvari vezano uz, znači, kriterij izbora članova, odnosno, članica buduće regionalne komisije, a koja se izvodi, znači, iz toga kakva su bila iskustva drugih zemalja. Naime, postoje, barem koliko sam ja uspio iščitati i analizirati i sažeti, tri moguća mehanizma na koji način su se birali članovi komisija. Prvi je taj da je član komisije, da se znači išlo po ključu reprezentativnosti društvene skupine, dakle, bilo koje društvene skupine koja se nalazi unutar cijelokupnog društva koje obitava na području određene države. Znači, da li je to većinska etnička skupina, da li je to manjinska etnička skupina, da li je to većinska religija, manjinska, znači, i ostali, ostali segmenti, da ne nabrajam dalje, mislim da shvaćate. Drugi, drugi princip, odnosno, ključ je bio reprezentativnost područja. Dakle, gdje su članovi komisije bili regrutirani iz određenih, da ih tako nazovem, branši svog djelovanja. Da li je to unutar akademske zajednice, da li su to bili profesionalci pravne struke, da li su to bili politikolozi, da li su to bili sociolozi, filozofi, teolozi ili ostale stvari, odnosno osobe koje su se istaknule u određenom praktičnom radu, dakle, iz tih struka; tipa, pravници koji su se bavili u vrijeme diktatura u Latinskoj Americi zaštitama ljudskih prava, da li su to bili aktivisti, da li su pripadnici vjerskih zajednica koji su bili na tom području. I treći princip je kombinacija jednoga i drugoga. Meni se čini da je u našem slučaju najbolji princip ovaj treći. Dakle, da primijenimo kombinaciju jednoga i drugoga. Kad govorimo, dakle, o kontekstu toga na koji način, odnosno, koji broj treba biti članova, odnosno, osoba iz svake zemlje, mislim da svako govorenje o tome da ih treba biti tri, četiri ili pet proizvoljno i da mi ovdje trebamo, dakle, neki konkretni modalitet na koji način izabrati te ljude. E, sad, čini mi se da je najbolji primjer za to, najveća korist bi bila kada bi se, dakle, provela određena analiza potreba društvenih skupina ili potreba reprezentativnosti prema području djelovanja i da se na temelju toga pokuša sažeti, dakle, koje su to društvene skupine u svakoj zemlji; nakon toga posebično, politički gledano u cijeloj regiji, kojim društvenim skupinama je potrebno prići da bi one prihvatile rezultate te komisije. Nakon toga možemo govoriti o broju, odnosno, na koji način mi možemo, da li će to biti po tri osobe iz svake zemlje ili pet ili da li će Hrvatska imati četiri, Bosna i Hercegovina dva ili obrnuto ili bilo koji, bilo koji drugi model. Mislim da za govor o tome najbitnije je da treba imati jasno razrađenu, dakle, tu analizu. Neki elementi, kada govorimo o kriterijima koji trebaju biti univerzalni u izboru su, po meni, tu se slažem u velikoj većini sa Amirom, ja bih još dodao ovdje da ta osoba koja je

izabrana ne smije biti, odnosno, nije smijela biti kažnjavana. Tu bih želio istaknuti da se moraju isključiti oni elementi, dakle, one osobe koje su bile kažnjavane u totalitarnim ili autoritarnim režimima nakon '90. – ih, odnosno, prije '90. – ih prema ključu političke odgovornosti, dakle, političkog aktivizma i vjerojatno još neke druge elemente što će vjerojatno pravници bolje znati. U svemu tome treba ukomponirati i osobe, dakle, karakternu osobinu osobe, dakle, koja se u svom javnom diskursu ne služi govorom mržnje. Znači, pocrtao bih to sa onim jednostavnim izrazom, dakle, ta osoba ne smije imati mrlju na svom javnom i privatnom djelovanju. To bi ono, što bi reklo, da osoba nije kredibilna ako ima, ima neku mrlju u svom privatnom životu, ne može biti kredibilna niti ako radi na nekim javnim, na javnim funkcijama. Što se tiče broja članova koje bi trebale biti žene, ja mislim da se tu treba osvojiti na minimum afirmativne akcije da situacija bude pola – pola, sve ostalo je plus. Dakle, tu mora biti princip minimuma. Šta se tiče, šta se tiče pripadnosti društvene skupine koja se zove mladi, ja mislim da bi tu, u tome treba, dakle, uzeti onu najgornju granicu koju spominju neki UN – ovi dokumenti, a to je da je 35 godina, da je osoba mlada i tu se slažem sa kolegom odozgo koji je bio napomenuo da bi to moglo biti od 25 – 26 godina, dakle, to je neki prag dozvole za završavanje fakulteta ili su upisale postdiplomske studije, dakle, naprosto imaju nekakvo iskustvo. Sve prije čini mi se da bi bilo neozbiljno i neproduktivno, naprosto te osobe ne bi mogle, ne bi mogle polučiti određen rezultat. I na kraju, čini mi se da sam nešto zaboravio, al' setiću se poslije, i na kraju bih želio, samo se dotaknuti uloge stranaca. Sada, kako stojim sa argumentima, a nisam još čuo neki koji bi me razuvjerio, ja sam kategorički protiv da stranci budu članovi komisije. Zašto? To se bilo javljalo u ovom procesu, kako je on bio, dakle, mi nismo željeli u ovom procesu da to izgleda kao da je nametnut izvana, dakle, to je naš proces, nešto što se izrodilo na ovom prostoru i čini mi se nešto što jedino može pridonjeti nekakvoj katarzi, izliječenju naših društava, i mislim da situacija obrnuta ne bi bila dobra, dakle, smatralo bi se kao nametnuto. Taj princip isti mislim da trebamo primjeniti i na polje, dakle, kada počinje raditi komisija. Uloga Međunarodne zajednice, dakle, u tom globalnom smislu rečeno, je nužna, je potrebna u smislu podrške, dakle, da ona podržava proces, ali ovaj proces mora zadržati uvijek obrise. Dakle, i sam rad komisije mora uvijek zadržati obrise kao nešto što smo mi zajedničkim snagama izrodili, nešto što mi sami želimo napraviti zbog samih sebe, ne zbog ulaska u Evropsku uniju ili nekih ostalih stvari, nego mi to želimo napraviti da našoj djeci, unucima ili kome već, bude bolje. I sad se sjetih šta sam zaboravio, znači, pa ću to još dodati. Dakle, kada govorimo o psiholozima, sociolozima, dakle, svim onim ljudima koji su potrebni, znači, to se može uklopiti u ove druge principe reprezentativnosti prema području. Ja bih vam samo želio skrenuti pažnju, dakle, da kada govorimo, znači, o radu komisije, o kontekstu javnih saslušanja da je ovdje, imajte na umu, dakle, da komisija nisu samo ti ljudi koji sjede, tih 20, 25, 100 koliko će ih sjediti, nisu samo oni ti koji rade cijeli operativni posao. Dakle, uz to postoji još masa ljudi koji rade tehničke stvari. Dakle, za javna svjedočenja mora postojati naprosto kvalitetna priprema da se zaštiti, da se zaštiti žrtva. Neke komisije su imali i po 800, tipa Argentinci imali su i po 800 takozvanog tehničkog osoblja koji su bili obavljali te poslove. Hvala.

Marko Živković: Okej. Hvala. Da.

Rexhep Lushta: Prvo želim da izrazim žaljenje, mi smo svi ovde ljudi dobre volje, došli smo da pokrenemo ovaj proces unapred, i svi dolazimo iz zemalja u kojima je bilo konflikata, i smatram da ne bi bilo dobro i pravo od svakog učesnika da se bave sa prošlošću i time šta su sve uradile vlade. Mislim da se mi moramo truditi da bi postali jedino telo koje će raditi na poboljšavanju saradnje sa našim vladama, da bi oni poboljšali svoj odnos prema žrtvama i njihovim porodicama. Takođe, mi smo razgovarali tokom predhodnih konsultacija, iako možda nije mesto ovde govoriti, da cilj i mandat ove komisije ne bi trebalo da bude ograničen na period od '90.-'92. godine i šire. Možda bi bilo bolje da se ova komisija bavi događajima koji su se dogodili pre 80-ih. O učešću verskih lidera, ja bih prihvatio to na osnovu toga da verski lideri imaju veliki uticaj na ljude, ljudi imaju poverenja u njih, i oni lako mogu doći do informacija i takođe, ubediti ljude da svedoče, zato što još uvek ima ljudi koji su voljni da svedoče za žrtve rata. Dakle, u našim zemljama, verovatno negde je bilo uticaja vera u ratu a negde ne, ali, bez obzira na to što se desilo, mi smo tu da pokušamo da kroz naš rad pomirimo zajednice, zatim, mi moramo pokušati da u prostor bivše Jugoslavije, da vratimo poverenje i toleranciju ljudima, da bi mir prevladao za sve. Hvala vam.

Marko Živković: Hvala Vam. Imamo samo gospodina desno, pa ćete onda Vi da odgovorite, da, izvolite.

Drago Kovačević: Ja sam Drago Kovačević iz Srpskog demokratskog foruma. Ovako, dosta je već ljudi reklo ono što sam otprilike ja htio da kažem, ali ovde se nameće jedna stvar. Znači, postoje neke tri, četiri stvari koje su skoro svi ponovili, a to je da je neophodna motivisanost ljudi koji bi ušli u tu komisiju i da je potrebna njihova stručnost i istaknut angažman u zaštiti ljudskih prava i da je potrebno ono što se u pravosuđu zove dostojnost, znači, ta njihova slika, odnosno, ukupan javni imidž koji ne bi samo nosio taj dio koji se tiče da nisu krivično gonjeni, a pogotovo da nisu krivično gonjeni za, ili da postoji sumnja ili da su bili u jedinici koja je mogla napraviti neki ratni zločin, nego uopšte u njihovom javnom delovanju da ne postoji, ili da se nisu služili jezikom mržnje. Što se tiče brojnosti te komisije, mislim da je ovo jedinstven slučaj, ovo je dobro i dragoceno što čujemo od ljudi iz Južne Amerike i sa drugih prostora, međutim, ovde su u rat involvirane četiri do pet zemalja. Unutar svake zemlje postoje po dvije ili tri zajednice koje su bile involvirane u rat i ja lično mislim da tu ne bi se trebalo bojati brojnosti te komisije. Ono što mislim da ne bi trebalo da insistiramo, a to je, to su godine. Ne znači ako je čovek mlad da je i tolerantiji. Možda su ljudi i sa neznanjem nekim i ulaskom u tu situaciju, možda su i opterećeniji. Znači, ne bih ja, baš stavljao tako zid da je, eto, oni su mladi, neopterećeni, i tako dalje, tu bi trebalo da se vodi računa o prvenstveno tih nekoliko, nekoliko opštih kriterija. Ono što se tiče pola, muško – žensko odnosa, mislim da je to pola pola da bi bilo, da bi bila naj, najnormalnija situacija i, za još ove neke druge stvari, mislim da bi trebalo voditi računa o tome, a danas i to bi prihvatio iz Južnoameričkog iskustva

da bi trebalo voditi računa, mi smo ovde ipak ljudi iz nevladinog sektora koji imaju jedan svoj diskurs, ali ovo će nam morati verovati i oni krajnji desničari i ljudi koji, otprilike imaju otklon na jednu krivu predodžbu i mislim da bi trebalo, naravno, na osnovu ovih nekoliko kriterija, da bi trebalo osigurati i predstavnike ovih sfera, a mislim da nije loš ovaj predlog kolege da to budu ljudi iz verskih zajednica, ali, sada da tu ne odemo široko jer onda ćemo morati dovesti dva – tri iz Bosne, dva – tri iz Hrvatske, i tako dalje, i tako da će nam sveštenici popuniti salu. Ali, mislim da ideja nije, nije loša, jer je zbog verodostojnosti tih rezultata koji bi se dobili, možda ne bi bilo loše da budu u toj komisiji. Eto, toliko.

Marko Živković: Okej, javili su se Srećko, pa Amir, pa Vi, pa onda...

Marko Živković: Srećko.

Srećko Čeferjanović: Samo jedna mala primedba, mislim da je gospodin iz Mitrovice, nisam siguran. Bile su pomenute žrtve pre '80. – ih godina. Ja sam već jednom govorio o ovome na nekim konsultacijama, ponoviću opet. Mi ovde razgovaramo o ratnim zločinima, a ne o zločinima, a naročito kada su tu u pitanju '80. – e, '70. – e, '60. – e, svi znamo da je to mirnodopski period.

Marko Živković: Samo, bez želje da prekinemo, ali mislim da je to više tema za mandat REKOM – a, a ovde govorimo o...

Srećko Čeferjanović: Evo, samo, rekao sam kratka primedba, znači, odgovor na to da je nemoguće se baviti žrtvama i pre '80. – ih u vreme mira, je li, znači, pričamo o ratnim zločinima i o žrtvama koje su nastradale u ratu. Hvala.

Marko Živković: Okej. Amir, pa Ivan, pa onda...

Amir Kulaglić: Ja se moderatoru izvinjavam što se javljam ponovo, ali, čini mi se, bilo je nekoliko bitnih stvari, a ja bih, pošto sam često učestvovao na nekim konsultacijama i čuo različita mišljenja, pa dozvolite mi samo nekoliko opaski, možda kao pomoć u daljoj diskusiji. Kao prvo, mi moramo shvatiti da mi pravimo jednu regionalnu komisiju koja ima prilično velike razlike u odnosu na slične komisije iz svijeta. Obično su to u svijetu bile komisije koje su se bavile istraživanjem zločina ili drugih teških povreda ljudskih prava na teritoriji jedne države između različitih, da li političkih, da kažemo, grupacija, etničkih, al' uglavnom unutar jedne države. Mi ovdje pravimo jednu regionalnu komisiju koja treba da istraži i napravi jedan objektivni istorijski zapis o ratnim zločinima na teritoriji bivše SFRJ, a iz koje je proizašlo ili nastalo gotovo šest, sedam država. To moramo uvijek imati u vidu. E, kad sam to rekao, onda ovdje nigdje nismo rekli strukturu, a mi smo često puta na nekim konsultacijama vodili raspravu o strukturi. Ovo o čemu mi sad pričamo, mi pričamo o jednoj regionalnoj komisiji koja bi bila centralna komisija sastavljena od komesara. Međutim, ona sama ne bi mogla izvršiti uspiješno mandat do kraja i zato je bitno, možda da otvorimo u narednom periodu diskusiju da li na nivou pojedinih država treba da budu

komisije koje će biti, koje će istraživati zločine na određenoj državi, a da ta, gore, centralna komisija, ako je tako smijem nazvati, ona donosi odluke, pravi zajednički izvještaj, a ove druge su komisije u sklopu nje i imaju mandat da urade tehnički dio posla na konkretnoj državnoj teritoriji, ne znam da li smo se razumijeli. E, ovdje, kad pričamo o tim komisijama na nivou jedne države, mislim da će tu možda kriteriji biti, morati biti malo drugačiji u odnosu na centralnu, ovu, regionalnu komisiju gdje, uvažavam ovaj princip o zastupljenosti vjerskih ličnosti, ne mislim vjerskih lidera, ali vjerskih ličnosti u radu pojedine komisije iz jednog prostog razloga podržavajući ovaj kriterij da oni među žrtvama i među stanovništvom uživaju veliko povjerenje i često puta u nekim udaljenim, ruralnim sredinama gdje se vraćaju povratnici, vjerska lica su tamo njima jedina utjeha i jedina nada. Tako da, mislim da je opravdan znate, a možda ne na nivou centralne ove komisije, već na nivou pojedinih komisija koje su u sklopu ove komisije, al' koje rade, da kažemo, istraživanje zločina za određeno područje. Aha, dobro. I volio bih da, da čujem mišljenje drugih na tu temu. E, kad govorimo o kriterijumima o broju članova, molim vas, mi ovdje moramo, ne može biti kriterij za izbor broja komesara iz pojedine države broj stanovnika te države. Pa, ako su činjeni zločini i ako istražujemo tehnologiju zločina i utvrđujemo žrtve, onda mora broj žrtava biti kriterij za izbor broja komesara iz pojedine države iz jednog prostog razloga zato što nisu, nemamo isti obim i strukturu zločina ni broja žrtava ni broja zločinaca, nije isti u svim državama nastalim raspadom bivše SFRJ. I mislim da bi bio prilično korektan kriterij da broj žrtava sa određene teritorije, il' određene države bude kriterij za izbor broja komesara. Mislim da bi to stvorilo i povjerenje među žrtvama jer ova komisija ima smisla i ona će uspijeti ako žrtve budu imale povjerenja u regionalnu komisiju i ako budu htjele surađivat u smislu da time što su stekle povjerenje žele da dođu pred tu komisiju da svjedoče i da nam iznesu ta svoja tragična i užasna, užasni doživljaj, jer na osnovu njihovih izjava mi onda možemo steći sliku o tome šta se desilo na određenoj teritoriji i kako je tekao taj scenario. Dozvolite mi samo, imao sam možda još potrebu za jednu rječenicu, samo mi dozvolite da se podsjetim. Da li političari, da ili ne? Molim vas, definitivno sam protiv učešća profesionalnih političara iz jednog prostog razloga što bi se, što bi percepcija stanovništva ili građana u jednoj državi bila, ukoliko tamo vidite u sklopu regionalne komisije predsjednika ove ili one stranke ili nekog profesionalca, predsjednika nekog Parlamenta, ne znam, ili predsjednika nekakvog kluba, i tako dalje, što bi se, mislim da bi percepcija stanovništva, pogotovu prema žrtvama, bila da je to u stvari neka stranačka komisija i da oni ponovo moraju biti u funkciji politike određene stranke. Znači, pravim distinkciju članovi koji nisu, da kažemo, artikulisani u društvu kao profesionalci da, ali oni profesionalci koji su godinama, da kažemo, na čelu određenih političkih partija ili su u nekakvim Parlamentima i prepoznati su kao ljudi koji su, da kažemo, aplicirali svoj politički život kroz određenu političku stranku, oni ne mogu biti iz jednog prostog razloga zato što bi se stekao utisak da je to neka stranačka komisija koja je u principu u funkciji možda zataškavanja zločina ili sakrivanja zločina, nikako u funkciji žrtava i otkrivanja svih činjenica koje ukazuju na tehnologiju zločina na određenoj teritoriji. Ja se izvinjavam ako sam bio malo duži.

Marko Živković: Okej, hvala.

Vesna Teršelič: Vesna Teršelič, ja samo imam pitanje za tebe Amire pojašnjavajuće, je l' si pitao o strukturi, mi smo govorili o članovima i članicama regionalne komisije da li si, ti si spomenuo kao komisije po zemljama, da li si možda mislio kao na urede po pojedinim zemljama jer si govorio da bi oni imali tu istražnu funkciju prikupljanja dokumentacije. Samo da malo to pojasniš.

Amir Kulaglič: Ja se izvinjavam, možda sam, možda nisam bio dovoljno, dovoljno koncentrisan. Nisam mislio da se na nivou države prave posebne komisije, već sam mislio da su to uredi koji su odgovorni centralnoj komisiji, samo istražuju zločine i vrše jednu, jedan tehnički *support* ovoj komisiji, zato što ova komisija bez obzira koliko bi imala članova, bez jedne takve značajnije podrške na terenu ne bi mogla uspijeti. Kad sam već uzeo tu riječ. Tu upravo, molim vas, tu upravo vidim mogućnost je l', pojedine sredine imaju određenu specifičnost, da u tim uredima možda možemo iskoristiti ili koristiti neke druge kriterije za izbor ljudi da bi zadovoljili potrebe određene sredine. I, naravno, o pomoći tim uredima, veliku podršku bi mogle pružiti, ja bih volio da se uključe udruženja žrtava, pogotovu dijece koja su u ratu preživjela određene strahote ili koji su izgubili članove porodice jer time bi oni imali osjećaj da su stvarno dio jednog vrlo značajnog procesa promjene u društvenoj svijesti u toj sredini. Je l' to okej? Ja se izvinjavam.

Marko Živković: Okej, hvala. Ivan.

Ivan Novosel: Ivan Novosel, Legalis, Hrvatska. Bit ću kratak. Dotaknuo bih se samo, znači, uloge vjerskih zajednica koja je bila spominjana par puta. Ja mislim da je ona iznimno bitna jer kad pogledamo neke od odrednica koje obilježavaju društvene skupine da vjera na ovim prostorima još uvijek čini bitnu osnovu identifikacije, i mislim da je zbog toga potrebno ugraditi i taj moment. Naravno, svi ovi kriteriji prije toga moraju biti zadovoljeni. Želio bih tu istaknuti možda najpoznatiji primjer Južnoafričke republike koja je u tom segmentu možda nama dosta slična. Ako me ne vara memorija, mislim da je dolje bilo, da su dolje u Južnoafričkoj republici i dan danas postoji 22 vjerske zajednice uključujući većinski broj kršćanskih zajednica, što katoličkih, što protestantskih, i židovska zajednica, konfučijanska zajednica, odnosno, hinduistička i islamska zajednica, i u cijeloj toj komisiji jako veliku ulogu, kao njen predsjednik je imao aglikanski biskup Desmond Tutu, za kojeg ste vjerojatno svi čuli. Dakle, on je svojom karizmom, svojim djelovanjem, svojim pokazivanjem osjećaja na javnim saslušanjima uveliko doprinio samoj uspješnosti, po nekim kriterijima, te komisije. Tako da mislim, dakle, da ta zastupljenost vjerskih lica, naprosto po onim kriterijima o kojima sam govorio prije dolazi u svakom slučaju, unutra. I druga stvar koju sam htio dotaknuti samo površno i možda postaviti pitanje svima nama da dodatno razmišljamo o tome, a ponukan sam time, jednom današnjom izjavom gospodina iz Čileanske druge komisije, znači, one nakon 2003. koja se

odnosi na ulogu političara i ulogu osoba u političkim strankama, dakle, koje pretpostavljam, ono što sam čuo iz njegovog izlaganja, da je imao te neke kriterije, da nisu kažnjavani, da se nisu služili govorom mržnje, da nemaju mrlje na svojoj karijeri, odnosno, na svom životu. Mislim da tu moramo samo ugraditi negdje i razmisliti o tome šta bi značila za nas izjava, parafraziraću šta je on bio rekao, na jednog člana komisije na kojeg su se žrtve ili neko drugi bio pobunio, ne sjećam se točno, gdje su ga pitali šta ti radiš ovdje, gdje on njima rekao kao gledajte, možda oni koje ja predstavljam neće slušati vas, ali mene vjerojatno hoće, odnosno mene možda hoće. Dakle, sad tu trebamo vidjeti i opet se vraćam na potrebu, čini mi se preko potrebne te analize da vidimo na koji, mislim ne smijemo se zavaravat da ćemo, da će svih sto posto ljudi na cijelom području regije prihvatiti to izvješće i da će Koalicija, vidjeli ste danas da je bilo u odnosu na prvu 54, a druga je bila 86, nakon godinu dana što je bila komisija radila je nakon finalnog izvještaja. Dakle, nemojmo se zavoditi time da će biti učinak apsolutni, ali čini mi se da su ti momenti bitni za raspravu, da naprosto odredimo da li, da li time gubimo. Tu bih ja još samo to podcrtao, dakle, i na odnos osoba koje su bile u vojnim formacijama. Dakle, pri tom se cijelo vrijeme pozivajući na neke osnovne kriterije. Hvala.

Marko Živković: Okej. Hvala. Gospodin u drugom redu, pa onda ti.

Lush Krasniqi: Zdravo, ja sam Lush Krasniqi, član porodice nestalih na Kosovu. REKOM biće u budućnosti, organizacija samo za ljude dobre volje, filantrope, strpljive i vizionare. Ne mislim da će ova pozicija dati nekome privilegije, već suprotno, daće veće odgovornosti. Što se tiče kriterijuma za sastav ove komisije, neću dati predlog, ali imam dilemu i imam jedno pitanje. Pretpostavimo, na primer, da imamo ratne zločince koji se pokaju za zločine koje su uradili, i koji su spremni da prihvate krivicu za sve ono što su napravili, ako su izrazili spremnost da budu dio REKOM-a, i ako među njima ima vojnika, oficira, lidera, koji su bili angažovani u prošlosti, i u slučaju da ih nađemo u svim državama, da svedoče celu istinu jer samo oni znaju istinu, onda mislim da će ovi ljudi imati priliku biti deo strukture REKOM-a. U suprotnom, moj predlog u vezi članova REKOM-a je da se u ovaj sastav uključuju ljudi koji su od 80-tih godina, kada je već počela nestabilnost i nemir u bivšoj SFRJ, ljudi koji su kritikovali ratne zločine i promovisanje nacionalne mržnje koja nas je dovela dovdje, tako da ovi ljudi moraju da imaju mesto u ovoj strukturi, jer su bili vizionari i takođe, biće vizionari za našu budućnost. Na primer, imali smo hrabrih novinara, publicista, humanista, istoričara koji su pre 30 godina predvideli šta će se desiti. Što se tiče granice godina predstavnika mislim da bi trebalo da bude kriterijum za određeni uzrast, ali mislim da granicu koju smo ovde predložili prvi put od 30 godina možemo spustiti na 25 godina, jer mladi od 25 godina mogu da dostignu intelektualnu zrelost i mislim da za mlade ljude mora biti što više mesta u strukturi REKOM-a jer se osećaju odgovornim za prošlost svojih očeva i žele jasnoću i čistoću, čistu istoriju i bolji život u budućnosti. Što se tiče zastupljenosti po zemljama predlažem da to bude učinjeno sa zastupljenosti od dva člana, ali ne u skladu sa postojećim ili prethodnim zemljama, nego imati po dva predstavnika

od svih etničkih grupa, ne od države, jer kao što znamo, kada je reč o državama koje su formirane, u okviru jedne države imamo više etničkih grupa, i mislim da bi trebalo da bude dva pripadnika bilo koje nacionalnosti koji su učestvovali u ratu, jer pitam sebe, bez obzira na sve, ko će reprezentovati Rome kad oni nemaju svoju državu. Što se tiče reprezentovanja stranaca, zbog nepoverenja koje postoji i postojalo je u nekim inostranim krugovima, smatram da bi oni trebalo da budu posmatrači REKOM-a bez prava glasa.

Marko Živković: Hvala Vam, Tea, pa onda Vi.

Tea Gorjanc Prelević: Ja sam Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Crna Gora. Ima stvarno mnogo pitanja, mislim da se rasprava odlično razvija, ali ja ću da probam da budem kratka. Brojnost. Neko je rekao da se ne bi trebalo plašiti brojnosti komisije. Ja mislim da se treba plašiti brojnosti komisije. Mislim da komisija ne može nikako da bude jedan federalni parlament, da to prosto ne dolazi u obzir zbog toga što ona mora da bude jedno optimalno telo koje je u stanju da razgovara i koje na kraju mora da glasa, ali to prema svim iskustvima koja smo čuli do sada, to ne bi trebalo da bude telo koje broji više od ovih ljudi koliko smo ovde naveli. 27 članova je imala Nemačka komisija koja je ispitivala zločine, odnosno, kršenja ljudskih prava za vreme tajne službe *Stasi* i ona je bila dosta kilava. Znači, 27 članova je već bilo dosta onako neoperativno za rad. Zašto ovo govorim? Zato što mislim da u nastavku diskusije treba o tome da vodimo računa, jer taj broj je onda ograničavajući. Neko je na početku predložio da šest bude iz Bosne i Hercegovine, šest puta sedam, ako ćemo da budemo reprezentativni po državama, je već jedan veliki broj. Ako nećemo da budemo reprezentativni iz svake države, onda se postavlja pitanje kako će države na to da pristanu? Meni je žao što moram da vas vratim na početak, ali REKOM treba da se uspostavi međunarodnim ugovorom, a ne ugovorom među nevladinim organizacijama. Neophodno je da žrtve i da, pa svi prihvatimo to i da ne odustanemo od toga, al' to treba da naprave države. Dakle, kako obezbediti nekakvu reprezentativnost oko koje će da se slože i te države koje treba da zaključe taj sporazum. To je jedna stvar. Mislim, dakle, da je brojnost i da je ta teza ne bi se trebalo plašiti brojnosti to treba pažljivo, ponovo razmotriti. Što se tiče verskih predstavnika ja bih samo da podsetim na nešto što je već, pa mogu da se usudim da kažem, pa opšte prihvaćeno u konsultacijama do sada, a to je da bi REKOM trebalo da ispituje odgovornost i ulogu verskih zajednica u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. Da li prisustvo verskih predstavnika obezbeđuje neophodnu nepristrasnost komisiji koja bi takvim pitanjima trebalo da se bavi? Drugim rečima, ja se apsolutno slažem, mislim da svi možemo da se složimo oko toga da je nepristrasnost jedan od osnovnih kriterijuma koji treba da zadovolje svi članovi komisije. Dakle, pored toga što će oni biti uvaženi, istaknutog moralnog integriteta, oni treba da budu nepristrasni. I kada govorimo o toj nepristrasnosti, mislim da kroz nju treba posmatrati ovo o čemu smo pričali, dakle, da li političari, da li oni na visokoj funkciji, da li pripadnik vojske, srodnik, i tako dalje. Meni je potpuno ubedljiv argument da je 90 posto ljudi u Bosni i Hercegovini na ovaj ili onaj način u srodstvu ili je bilo u vojsci i možda u drugim državama. Međutim, s

druge strane je isto tako bitno da opet razmislimo da li je pripadnik vojske zaista nepristrasan. Neko je pomenuo dostojnost kod sudija, ja ponovo pominjem tu, oslanjam se na to i na institut izuzeća kod sudija, na primer, dakle bez obzira na to da li je sudija dobar ili loš čovek, ako on dođe u situaciju da razmatra slučaj kome je po definiciji ljudski emotivno povezan, dakle, ako je, hteo – ne hteo on oseća nekakvu emotivnost prema toj grupi, mislim da o tome treba da ozbiljno vodimo računa. Kako da obezbedimo da ti komesari zaista budu nepristrasni. Što se tiče predstavnika žrtava, ja stvarno mislim onako ljudski, naravno, ja bih ih sve ubacila u tu komisiju, ali koliko bi ih bilo. Možemo li mi da zamislimo komisiju sa ravnopravnim predstavništvom svih grupa žrtava? Kako bi to izgledalo? Mislim, teška su to pitanja za rešavanje, ali samo bih htela da podsetim, eto, na nešto što smo do sada već imali u konsultacijama u vezi predstavnika verskih zajednica, te brojnosti, nepristrasnosti, i tako dalje. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala. Hoću samo pre sledećeg govornika da vas obavestim da nam je ostalo još deset minuta za ovu prvu sesiju, tako da je potrebno da budemo kratki i koncizni.

Isuf Halimi: Isuf Halimi, Omladinski Centar Fisnikët, Prizren. Što se tiče granice godina predstavnika mi smo za granicu od 25 godina, jer ima mnogo mladih ljudi koji su diplomirali i koji su angažovani više od 10 godina u civilnom društvu, imajući veoma jak *background*. Mi smo protiv učešća političara u procesu REKOM-a, jer sukob u bivšoj Jugoslaviji je izveden iz politike, tako da će angažman civilnog društva biti prihvaćen potpuno drugačije od strane ljudi, jer njihov angažman u ovoj inicijativi će doprineti jer je njegova osnova mir i međunarodne konvencije o ljudskim pravima.

Marko Živković: Okej, hvala. Da li ima još neko ko bi želeo nešto da kaže, a da se nije do sada javljao? Okej, ako ne, onda Ivan Novosel ponovo i onda nakon njega Srećko.

Ivan Novosel: Ivan Novosel, Legalis, Hrvatska. Htio bih se samo osvrnuti na ovo što je Tea bila govorila o, dakle, tom principu nepristrasnosti. Mislim da kada govorimo o njemu, da možemo samo pokušati iznjedriti najbolje mehanizme na koji način ga umanjiti i pokušati spriječiti. Mislim da postoji teoretska opasnost, odnosno, potencijal da do toga dođe. Naprosto, treba smisliti najbolji mehanizam kako njega, svesti na ono *damage control*, na najmanju, na najmanju moguću mjeru. Čini mi se da to ulazi u raspravu, dakle, u drugom dijelu i mislim da mehanizmi koji trebaju tu biti primjenjeni su slijedeći, dakle, da kada dolazi do rasprave o tome tko će biti komesar, dakle, kada govorimo o toj određenoj zastupljenosti društvenih skupina, profesionalnih skupina ili jednog i drugog, naprosto treba uključiti to određeno tijelo, odbor koje će, dakle, vršiti ta oficijelna ispitivanja, a da opet treba primjeniti, dakle, iskoristiti ovu Koaliciju i najširu moguću javnost da se uključi u raspravu o tim osobama. Naprosto, više ljudi znade više informacija, i u obliku pisanih podnesaka i usmenih, dakle, tom tijelu, da se naprosto o tome raspravlja. Mislim da je još, da ta opasnost postoji, ja se u

potpunosti slažem, no mislim da bi trebalo kroz određene mehanizme videti na koji način se ta opasnost može svesti na minimum i u samom radu komisije, dakle uz tu osobu koja bi predstavljala tu i tu skupinu sjedi još i ostale osobe koje predstavljaju druge skupine, ako upotrebimo taj ključ ili neki drugi od ova dva navedena. Dakle, tu mislim u prirodi stvari, dakle, u samoj komisiji postoji određena doza, određena doza prirodnog korigiranja stvari. Dakle, da se ne može i zato treba, ponovno ponavljam, provest tu analizu koja će nam pokazati, dakle, kakvo je stvarno stanje, zato, čini mi se, da ovde baratamo sa previše varijabli koje ne možemo vezati uz ništa. Dakle, čini mi se da nemamo dobar temelj, al' dobro je postavljati hipoteze, pa ćemo videt od svega toga šta ćemo, šta ćemo dobit. Dakle, da postoji taj korektivni element koji može do određene mjere, dakle, uspostaviti neku ravnotežu. To je, naravno, otvoreno pod tri, četiri, pet, otvoreni su i ostali mehanizmi, dakle, koje bi trebalo napraviti i možda poduzeti, da pokušamo svesti tu situaciju na minimum.

Srećko Čeferjanović: Samo što sam ispustio, mislim nadovezaću se na priču oko verskih organizacija. Ja sam rekao da bi trebalo da postoje pojedini članovi koji će se baviti tim verskim pristupom i aspektom, samo ću pojasniti šta sam mislio pod tim. Zapravo sam mislio da to ne bi trebalo da budu nosioci verskih funkcija ni u kom slučaju, već neki stručnjaci iz oblasti vera koji bi mogli da nam pomognu da malo bolje razumemo odnos zločina i vera koje vladaju na različitim prostorima, jer u principu ovo ne bi trebalo da bude neka konfesionalna komisija, sastavljena od crkvenih velikodostojnika koji će da to raspravljaju, već je praksa istorije pokazala da bi ovim trebalo da se bavi građansko društvo i civilno društvo i oni, znači, čak i eksperti za veru, i oni, mislim na profesore univerziteta ili slično, isključivo kao savetodavni organ, da imaju savetodavnu funkciju čisto kako bi neke stvari pojasnili članovima komisije.

Marko Živković: Okej, hvala. Amir, pa Mirsad i ako je to to, da privodimo kraju, pošto nam je ostalo još pet minuta, budite kratki i koncizni.

Amir Kulaglić: Pa, moram se osvrnuti, čini mi se, na bitne dvije ili tri stvari u ovoj diskusiji. Čini mi se da to što smo mi rekli u okviru konsultacija za osnivanje i podršku REKOM – u da treba ispitati ulogu i mjesto vjerskih zajednica ne znači da su sve vjerske zajednice imale negativnu ulogu i da su odgovorne za zločine koji su se dešavali. I ne smijemo ni jednog momenta izjednačiti, izjednačiti prvo sve vjerske zajednice. Drugo, ne smijemo izjednačiti sve ljude koji obavljaju posao vjerskog službenika u određenoj vjerskoj zajednici. Mnogi su vjerski ljudi, odnosno, vjerski službenici bili i sami žrtve, molim vas. Dalje, mnogi su vjerski objekti, sakralni objekti na određenom teritoriju porušeni, i tako dalje. Tako kad ja čujem ovdje neke ljude kažu, treba preispitati mjesto i ulogu vjerskih zajednica, to se odmah podrazumjeva da su oni bili ili kreatori ili uzročnici zločina ili podstrekači, i tako dalje. Mi moramo na jedan objektivan i ponovo, nepristrasan način, sagledati mjesto i ulogu svakog pojedinca u određenoj vjerskoj zajednici i, naravno, svake zajednice kao organizacije, kao celine. Tako da ja ne želim ni jednog momenta da upadnem u tu zamku da izjednačavam da su svi krivi, da su

svi odgovorni za ono što se dešavalo na određenoj teritoriji. I druga bitna stvar, nepristrasnost, molim vas. Pa nepristrasnost je nekakvo lično osjećanje ili nekakav lični način ponašanja, ali molim vas, ja REKOM shvatam kao jedan tim ravnopravnih ljudi koji su svi podjednako dobronamjerni, poštenu, čestiti i nepristrasni i oni rade kao tim, zato smo rekli da treba bit neparan broj, jer on na kraju donosi neke odluke glasanjem. Znači, pristrasnost nekog člana će se u tom momentu umanjiti zato što postoje drugi ljudi koji će iznositi određene stavove tu. I uopće se ne mogu složiti s onim koji kaže da neko ko nije bio pripadnik neke vojske, da će on bit nepristrasniji u odnosu na onoga ko je bio. Molim vas, to je stvar ličnog ponašanja i ličnog modela, ali mi ako ne dobijemo REKOM kao jedan tim dovoljno kredibilnih, čestitih i poštenih ljudi koji su dovoljno posvećeni da zajednički rade na jednom vrlo ozbiljnom projektu, mi onda nismo napravili ništa. Nama ne treba samo regionalna komisija da bi s njom mahali, nama treba jedna dobra regionalna komisija koja će na jedan profesionalan, objektivan i naučno utemeljen način ispuniti svoj mandat i svoju misiju i pomoći nam da riješimo te teške probleme iz prošlosti kao temelj za neku bolju budućnost.

Marko Živković: Mirsad, pa onda Vi, pa onda ako se slažete da to bude to, da nakon toga idemo na pauzu.

Mirsad Dizdar: Biću kratak. Mirsad Dizdar, Bosna i Hercegovina. Ne bih se složio s gospodom kad kaže da pripadnici vojske su emotivni ili vezani za nekakav događaj i da neće moći lako preć preko tih stvari. Ja bih predložio da se ipak ova druga stavka gdje su kriterijumi koje moraju ispunjavati svi članovi, dovoljno smo rekli kakve osobe moraju bit. Znači, da se ipak ova druga stavka briše, niti je bio pripadnik vojske, jer ima i poštenih, niti mu je najbliži srodnik bio pripadnik vojske. Razlog tome, evo upravo malopre je gospoda govorila o kidnapovanju. Razlog tome je majkama Šehida i poginulih boraca, razlog je taj što su vojnici koji su nasilno mobilisani u svim vojskama bivše Jugoslavije. Razlog je taj što vojnici koji su pomagali drugim vojnicima protivničke strane, da li kad su bili ranjeni, da li kad su bili zarobljeni, da li podukrad jer nisu smijeli od svojih pojedinaca iz svoje jedinice, ni sve te osobe, današnje majke ožalošćene, žene u crnini, ne znam, supruge kidnapovanih, i kako već sve se ta udruženja i udruge zovu, mi njih sve bacamo u stranu i dolazimo ponovo, tražimo jednog moralnog historičara, doktora nauka, sociologa tamo vjerovatno koji je bio negdje u Americi jer on ima izuzetno dobru platu, ne možeš ga potkupit, ne možeš ništa. Međutim, da l' će nam taj čovjek donjet pravu istinu? Što se tiče žrtava, žrtve moraju biti tu bez obzira što je on otac ili majka nekog borca ili supruge u kidnapovanog čovjeka. Ako smo svi moralni onda se ne trebamo bojat ovoga da l' će bit vojnik ili član uže porodice. Zasad toliko.

Marko Živković: Hvala.

Mirko Kovačić: Ja sam mahao da bude kraj.

Marko Živković: Aha, okej, to, samo još gospoda. Evo poslednji učesnik.

Florie Aliu: Zdravo, ja sam Florie Aliu iz Mitrovice/Mitrovicë, član porodice nestalih, slažem se sa predhodnim govornicima u vezi granice predstavnika, uzrasta mladih, koji nisu bili uključeni u ratu. Nema potrebe da razmišljamo o prošlosti, kao što su još neki ljudi rekli pre mene, jer nekoliko ljudi koji su bili uključeni u rat, oni će ga ponoviti opet, ne mogu biti čisti, zato moramo imati adekvatnih ljudi, a ovo je samo moje mišljenje. Ukoliko nisu izabrani adekvatni ljudi, bojim se da će ovo biti ponovljeno, to nam neće proći vrlo brzo i ako vi ne radite fer, preduzećemo akciju i mi ćemo tražiti pravdu.

Marko Živković: Okej. Hvala. Ja mislim da smo u ovoj diskusiji bili nekako produktivni, da nekako zaključim sad ovo. Oko stvari oko kojih se nedvosmisleno slažemo, to je da treba da bude najmanje jedna trećina žena, da bi bilo poželjno da bude pola - pola, rekao sam najmanje, ali pola, okej, pola. Složili smo se da ova granica koju smo ovde predložili prvi put, da to bude, mladi od 30 godina, da se spusti na 25 godina. Poželjno bi bilo da imaju iskustva i poznaju međunarodno humanitarno pravo. Složili smo se da, naravno, to moraju da budu moralne i dostojanstvene osobe, da nisu osobe koje su optužene za ratne zločine. Ono gde smo se malo razilazili i šta nam ostaje prosto za dalje diskusije, to da li oni treba da budu pripadnici vojske i to je očigledno problem u Bosni, i to je sada svima jasno o kom problemu se radi. Takođe smo imali predlog da budu uključeni pripadnici verskih zajednica, oko toga smo se isto malo razišli, tako da nam to ostaje kao tema o kojoj treba da pričamo. Bio je takođe predlog da broj žrtava bude kriterijum, a ne broj, odnosno, pripadnost državi. I bio je još jedan predlog da budu predstavnici zajednica, a ne predstavnici država, članovi komisije. I to su teme, kako smo se, oko ovih, oko većeg dela smo se složili, ostalo nam je još nešto malo tema oko kojih bi trebali da raspravljamo. Ja mislim da smo time, onako kvalitetno iscrpli sve što smo trebali da pričamo u ovom prvom delu. Što se tiče drugog dela, postoji samo mali tehnički problem oko ovog papira, ja vas samo molim da se pripremimo pošto će ovde biti dosta tehničkih stvari za sledeću sesiju. Postoje dve opcije, opcija a i opcija b, videćete na drugoj strani, malo je čudno formatiran ovaj tekst, tako da opcija b je sve ovo što se nalazi na drugoj strani, opcija a je ovo ovde, tako da se radi o dve opcije, pa malo izanalizirajte to, pa da spremni uđemo u ovu drugu sesiju. Pola sata pauze.

Pauza

Zahid Kremić: Dakle, nisam bez razloga rekao psiholog, psihijatar, socijalni radnik. Dakle, to su ljudi koji moraju biti u čelu te ekipe. Zašto? Jer možda ja neću moć ili će nešto drugo reći u smislu istine, ali je zato psiholog, psihijatar, i tako dalje, koji će da ocijene da li onaj ko nije do sad ništa rekao, da li priča istinu.

Marko Živković: Jasno, ali...

Zahid Kremić: Mi hoćemo da priča onaj koji nije pričao i onaj koji je doživio, a ne onaj ko je čuo i kazao, je l', tu je suština mog predloga.

Marko Živković: Hvala, ali mislim da smo oko toga, da smo pričali, oko osoblja koje bi bilo tu, okej, hvala Vam. Pa ja mislim da možemo sada da nastavimo, fali nam jedino Vesna koja bi trebalo da bude izvestilac ove naše radne grupe, ali nadam se da će pristići brzo. Dakle, sad u nastavku treba da razgovaramo malo više o tome kako izabrati članove REKOM – a, i kao što ste videli u materijalima, postoje dve opcije koje su za sada predložene. Naravno, otvoreno je da sada predložimo neke potpuno nove modalitete izbora budućih članova komisije. Opcija a, najkraće rečeno, je opcija po kojoj Koalicija za REKOM predlaže potencijalnih kako je ovde navedeno 50 ili 60 kandidata i onda se ti predlozi, odnosno, candidature, daju parlamentima, predsednicima ili već kako nakon usvajanja tog međunarodnog sporazuma ili Statuta bude odlučeno ko će da usvaja, odnosno da konačno izabira članove REKOM – a, i suština ove prve opcije je to da Koalicija za REKOM predloži, na njoj je sva autonomija oko predloga kandidata za komisiju. Ova druga opcija, opcija b, je podeljena u neke četiri faze i njih da probamo da zamislimo kao neki levak gde se od, ova prva faza je najširi krug i tu sad postoje neke dve opcije oko mogućnosti kandidovanja. Po prvoj, svako može da kandiduje, a po drugoj, samo neprofitne organizacije, političke partije, nevladine organizacije, udruženja građana, fakulteti, akademije nauka, i tako dalje. Nakon te se pristupa nekoj drugoj fazi, odnosno, filter fazi u kojoj bi se formirao izborni panel koji nakon toga odabira jedan uži krug, nakon toga se šalje u tu poslednju fazu, predlog izbornog panela koji predlaže konačne kandidate i izabira se. Ovde se pošlo sa pretpostavkom da se konačno biraju po tri predstavnika iz svake države, šalje na usvajanje Parlamentu ili predsedniku ili Parlamentu na predlog predsednika, gde Parlament bira neki određeni broj veći od tog predviđenog, ako je tri konačan broj, dakle, da to bude četiri ili pet i onda u poslednjoj fazi, odnosno, toj međunarodnoj fazi, kako je ona nazvana, da se taj predlog od četiri ili pet imena šalje u sve druge Parlamente koji onda ocenjuju predložene kandidate i kandidati sa najvećom prosečnom ocenom ulaze u komisiju. Dakle, suštinska razlika između opcije a i opcije b je to da je opcija b vrlo verovatno prihvatljivija vlastima u svim zemljama zato što će oni imati mnogo veći uticaj na izbor ljudi koji će se naći kasnije u komisiji. Naravno, velika je opasnost to da će izabrani članovi komisije biti birokrate i ljudi koji neće u mnogome doprineti radu te komisije, a opcija a je opcija koja daje punu autonomiju Koaliciji za REKOM da predloži buduće komesare. I sad nakon ovog kratkog uvoda ja bih vas pozvao, u prvoj sesiji smo nešto manje govorili o konačnom broju ljudi koji bi trebali da sede u toj komisiji. Ja bih voleo da u diskusiji dođemo do toga kako i koji je najbolji modalitet za izbor članova komisije, osvrnemo se i na to koliki broj ljudi bi trebalo da sedi u komisiji, jer je to jako, jako važno. Eto, izvolite onda gore.

Daliborka Uljarević: Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje, Crna Gora. Počela bih sa Vašim drugim pitanjem, znači, o broju članova. Ja se zaista slažem sa onom opasnošću na koju je Tea ukazivala sa velikim brojem

članova, i ne mislim da treba da postoji veći ili manji broj u odnosu na države koje učestvuju jer ovo nije pitanje kojim oni treba da se preglasavaju o nekim odlukama, već da na bazi stručnosti i kompetencija činjenično utvrđuju određeno stanje. U tom pogledu ne vidim razloga zašto bi postojalo više od 21 člana, mislim i to je nekakva mjera kompromisa da svi budu zastupljeni što je reprezentativnije moguće. Kada govorimo, bliža mi je opcija a, odmah da kažem, zbog jednostavnosti. Sve što je ovoliko komplikovano otvara dodatni prostor za gubljenje vremena, za nepredvidljive rupe ili izazove koji mogu poslije da se prolongiraju i da prosto dovedu do situacije koja je neželjena, ali mi je pitanje, a pretpostavljam odgovor je, iako nije ovdje eksplicitno navedeno, da su države regiona zapravo odlučile o kompletnoj listi od 60 članova, je li, jesam li dobro razumijela? Kada daju svoje ocijene, znači, primjera radi, neko će iz Srbije odlučivati o kompetenciji, odnosno, prihvatljivosti članova iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Marko Živković: Da. Predlog je da se da jedinstven predlog od 50 ili 60 imena koja se budu našla na tom spisku.

Daliborka Uljarević: Meni je lično to upitno iz dva razloga. Prva stvar je pitanje koliko, koliko neko iz druge države zaista može da utvrdi profesionalnost, stručnost, kompetenciju člana koji je predložen iz one druge države. Druga stvar je, utiče na ono što bi trebala biti zaista direktna reprezentativnost. I, evo, i treće da dodam taj politički element, mi da imamo stvarnu političku volju za uspostavljanje REKOM – a ne bismo imali čitav ovaj proces, ali da gledamo vrlo optimistički da će ipak do toga doći snagom našeg zalaganja, možda pomoći nekih međunarodnih faktora i nekim drugim unutrašnjim i spoljnim pritiscima, ali ovo može da bude idealno pitanje za države da na jednom vrlo tehničkom nivou blokiraju proces, jer ako ja kažem iz Crne Gore, oprostite, meni je taj i taj kandidat iz Srbije neprihvatljiv, taj iz Bosne takođe, ovaj iz Hrvatske ostali su fantastični, mislim da će se i neko iz Srbije, da će reći pa mislim, ne možete vi sad da nama određujete ko je vama prihvatljiv ili nije, i tako bi prosto... jeste, čini mi se da bi mogli doći u situaciju, da na nečemu što će biti vrlo tehničko opravdanje imamo potpunu blokadu procesa. Više mi smisla ima da države na neki način daju posljednju riječ na ono što je prijedlog kandidata u sopstvenoj nadležnosti ili teritoriji i da to prosto bude nešto što je već unapred odlučeno. Na kraju krajeva, i u međunarodnim organizacijama, ne daje se neminovno uvijek pristanak od država članica za to ko će biti na određenoj poziciji, nego to ide od predstavnika države članice.

Nataša Govedarica: Nataša Govedarica, Građanske inicijative, Beograd. Ja sam se javila ne znajući baš potpuno šta će Daliborka reći, sad se čini besmisleno da govorim jer se u najvećoj mjeri slažem sa svim što je iznjela i otprilike su njene zabrinutosti negdje i moje. Samo za evidenciju ja smatram da, takođe, opcija a makar vizuelno za sad izgleda operativnijom i voljela bih da znam ima li odgovor nekoga ko je predviđao opciju b, koliko bi ovo minimalno ovako izloženo moglo da traje. Zato što mislim da sam proces osnivanja, pa svega drugog nas odmiče od

moćnosti da što veći broj ljudi koji su svjedoci nečega obuhvatimo procesom, ja se zalažem za što operativnije načine biranja i što bržu uspostavu, makar se to ne činilo uvijek najinkluzivnijim varijantama. Hvala.

Marko Živković: Okej. Vesna, pa Ivan.

Vesna Teršelič: Vesna Teršelič. Ja bih se založila za opciju b, mislim da je to postupak koji se može provest u nešto dužem vremenu, moja bi procjena bila da bi to trajalo između godinu i dvije, iskreno rečeno, ali ja nisam upoznata s ni jednim primjerom inicijative u našim zemljama gdje su civilne organizacije predlagale listu, a da su vladine institucije to prihvatile. Pa bih htjela, ako neko zna jedan primjer, dva primjera, tri primjera, da mi to kažete, jer mislim da u opciji a ovaj prijedlog u kojem bi kandidiranje išlo kroz nas, kroz našu Koaliciju, dakle, organizacije civilnog društva na stol, Skupština i Vlada stavljaju svoju listu, naprosto nije realističan. Ona izgleda elegantnije, ona izgleda lakše provediva, ali bojim se da nije realističan prijedlog pa bih govorila o opciji b gdje u prvoj fazi mislim da je bolje da candidature idu kroz neprofitne organizacije i druge pravne osobe. Dakle, da u postupku kandidiranja, nominiranja, no, koji bi bio isti u svim zemljama, kandidiraju pravne osobe, dakle, da se ne dobije 500 prijedloga nego nekakvih razumnih, nekoliko desetaka prijedloga, da je ovaj prijedlog da izborni panel formira Skupštinski odbor dobar i to da recimo baš bude Odbor za ljudska prava, da se onda uz njih uključuju i neki ljudi koji nisu direktno članovi Odbora i mislim da za to sve ima iskustva. Ja znam da u nekoliko zemalja ovaj način nominiranja već funkcionira. Dakle, već postoji iskustvo i ne bi bilo nešto što je posve strano našim političkim sustavima, a najveći izazov bi bila ova treća faza, gdje dakle one liste koje stižu iz različitih zemalja i već su sužene na, recimo, pet najboljih kandidata, jer se meni čini da je dobro da komisija ima konačan broj članova, to bi vjerojatno bilo negdje između 21 i 27, kada se različite zemlje trebaju očitovat o kandidatima iz drugih zemalja, što isto tako mislim da je važno, dakle, mislim da je važno da se kandidira na razini pojedine zemlje, a da imamo šansu onda predložiti nešto iz drugih zemalja, to jest Parlamenti i Vlade imaju šansu komentirati, da je to najveći izazov baš zato što u tom pogledu mislim da nema iskustva, pa isto tako sve pitam da li znaju za neko iskustvo, pa ako znaju da ga podijele s nama, a ako ne znaju, možda čuti, možda se neko spreman istraživački obavezati da još malo pročeprka, pa da sazna da li je u iskustvu regionalne suradnje na vladinoj razini zadnjih 15 ili 20 godina bilo tog iskustva ili čak, ukoliko ima iskustava tog tipa u nekim drugim područjima u svijetu. Eto.

Marko Živković: Okej, hvala. Da, Ivane Vi, pa onda posle Daliborka.

Ivan Novosel: Ivan Novosel, Legalis, Hrvatska. Ja bih se složio sa Vesnom u svemu ovome šta je rekla i tu mi se čini važnim još istaknuti jednu stvar koja je bila gore pitanje, dakle, odnosa ako vi nećete našega nećemo mi niti vašega, ono kao oko za oko, zub za zub. Ja mislim da je tu bitno, znači, u toj finalnoj fazi, dogovoriti odnos biranja, dakle, princip biranja na razini, na principu koncenzusa.

Dakle, da se naprosto mora oko svih članova u potpunosti složiti, dakle, određeni organi države koji će donositi tu odluku, odnosno, vjerojatno neke međuparlamentarne komisije. Čini mi se tu jako bitnim i inovativnim ovaj proces, dakle, u kojem ta rasprava ide paralelno, dakle, i na nacionalnom nivou, ali ide i na regionalnom, odnosno, kada se postavlja pitanje kako ja mogu znati da li je ova osoba podobna ili nije, podobna prema mjerilima kriterija, ja mislim da u svemu tome će postojati ljudi koji će biti više zainteresirani i ljudi koji će biti manje zainteresirani ili nezainteresirani i da je to realnost, i da ćemo naprosto u svemu tome dobiti još jednu dobru fazu gdje će osobe, dakle, iz te države koje vjerojatno bolje poznaju proces, prvenstveno mislim to što je i Vesna rekla, dakle, da se ona zalaže za ovu opciju pod fazom jedan b, dakle, da to budu pravne osobe, pravne osobe koje to i predlažu, dakle, neke organizacije, koje će biti puno bolje upoznate sa stvarnom situacijom na terenu gdje će ponuditi određenu argumentaciju, dakle, zbog čega je ta osoba dobra. Odnosno, oni koji se ne slažu ponudiće argumentaciju zbog čega nije dobra. I mislim da je to odlična stvar zbog toga jer će se pružiti drugim organizacijama, odnosno, publici generalno, mogućnost da naprosto izlažete te argumente i naprosto da dobije jasnu sliku, premda nema direktnog doticaja sa tim pojedincima.

Marko Živković: Okej, hvala. Drago.

Drago Kovačević: Da, ja sam, malopre neko upita zna li neko za kakvo iskustvo u tom smislu. Ne, zaista, ja ne znam, znam za obrnuta iskustva, imali smo sada u Srbiji, čuveni izbor za poverenika za zaštitu ravnopravnosti i videli smo kako to završava. Inače, taj odnos koji ima vlast, i ta nekakva šira javnost i nevladin sektor, pogotovo onaj koji je formiran. Tu se još mogu čuti pojmovi strani plaćenik, izdajnik i ne znam šta još, i tako dalje. I s te strane postoje veliki problemi, ako budu to radile vlade i parlamenti, i tako dalje, mi možemo dobiti komisiju i možemo dobiti članove komisije s kojima niko, znate, neće. Bude li opcija b, mogu za srpski primer sto posto tvrditi, ako dođe do toga da Vlada Srbije odobri neku listu članova komisije sa Kosovom to neće doći u obzir. Ne znam, može biti i s drugima, i to u dogledno vreme, za dve godine recimo sam siguran da neće doći u obzir. Dakle, moramo računati na sve te vrste prepreka koje se mogu događati. Što se tiče tog primera b, ja prema njemu imam, onako, prirodan otpor, ja prosto tu kažem i pored ovih stvari ne mogu prosto biti pragmatičan, jer mogu misliti, onako mi je bliži primer dok ste ovo govorili, izbor one čuvene Koštuničine komisije za istinu i pomirenje. Doduše, to je bilo na nacionalnom nivou i to je kao trebala država da radi i na kraju ona je i napravljena, eto, tako da se to pokaže, nekakva priča i na kraju je završilo tako što zapravo nije uradila ništa. Postoji tu, čim se vlade umješaju, čim one budu imale uticaj na izbor, na to moramo jako paziti, pa taman birali jednog, pet, deset ili ne znam šta, drugi glagol koji iza toga dolazi je manipulacija. Ovaj, to smo videli do sada sto puta i mislim da bi trebalo od primera b koliko god je moguće napraviti otklon.

Marko Živković: Okej, hvala. Tea.

Tea Gorjanc Prelević: Drago, izvinite, odakle ste Vi? Iz Knina, aha. Pa ja mislim da je odmah uočljiva već razlika u iskustvima. Vi imate Hrvatsku u kojoj predsednik na svoju inauguraciju zove predstavnike nevladinih organizacija, vrlo lepim, ljubaznim pozivom, radije se da ih vidi, i imate druge naše države u kojim još uvek se pripadnici, kako ste dobro rekli nevladinog sektora, označavaju kao špijuni, izdajnici, i tako dalje. Nažalost, mislim da još uvek su ove druge države u većini u odnosu na Hrvatsku koja je u manjini, gde je nekako sada mnogo bolji odnos i postoji potpuno uvažavanje nevladinog sektora. Ali dobro, gledajući spolja, stvarno mislim da je to sad nekakva očigledna razlika na prvi pogled. Ali bez obzira na to, kada pogledate iskustva drugih komisija, osnovno je da ni jedna nije bila regionalna. One koje su bile regionalne, Istočni Timor, Indonezija, to nije bitno, to je neko drugi postavljao, Ujedinjene nacije, i tako. Znači, mi nemamo primer na osnovu koga možemo da učimo. Jedini, onako, interesantan primer koji se koristi je primer Južnoafričke republike, koji je imao najinkluzivniji proces u tom smislu da je svako mogao da predloži, pa je onda od toga nekako, taj neki Parlamentarni odbor je organizovao saslušanja, intervju javne, i tako dalje, pa je na kraju opet Mandela izabrao. U svim drugim iskustvima, ove koje ste čuli danas, opet je, htela sam da kažem direktor, opet je predsednik presekao i izabrao. I kad gledate te dokumenta na osnovu kojih je uspostavljena komisija, znači, Statuti komisija koji se usvajaju kao zakoni u većini, vi uopšte nemate predviđen postupak izbora. Zašto? Zato što je predsednik po sopstvenoj inicijativi prvo izabrao, pa su posle oni razmišljali o tome kako će to da izgleda. Znači, uvek je, uglavnom je bila priča o tom presecanju. Neko je doneo odluku, predsednik, ko su ti moralno, i tako dalje, poželjni ljudi. E, sad u našem slučaju, mi smo od početka krenuli da razmišljamo o tome kako, o opciji b, znači, da jedan međunarodni ugovor predvidi takav postupak, pa da onda sve krene od početka. Međutim, i onda je to sve vrlo realno, što kaže Vesna, mislim nesporno je i to nekako bilo, i to nešto na šta bi države mogle da pristanu, ali onda se stvarno postavlja pitanje kako obezbediti u svim našim državama da se izabere taj izborni panel koji neće biti pristrasan, koji se neće pretvoriti u nekakvu pijacu i koji će uspeti da na odgovarajući način izabere članove. Kako sprečiti da pod kriterijumom borca za ljudska prava država ne kandiduje osobu kojoj vi nemate mnogo toga da zamerite, ali ne osećate je kao stvarnog borca, a takve mimikrije ima, to svi znamo. Znači, nije zločinac, tamo je bio na dva, tri seminara, nešto je učestvovao u nekom projektu, a ustvari je podoban i vi znate kako će on da se ponaša u toj komisiji. Znači, i onda kad razmišljate o tome, bar vas to inspiriše da odmah zanemarite to b i da kažete dajte da probamo da mi kao REKOM, što je isto problematično, kolika će da ispadne na kraju Koalicija za REKOM, koliko će ona moći da organizuje taj reprezentativni proces i sve to je posebno pitanje, ali ova opcija b ima taj opravdani strah koji ja isto delim, kako se suprotstaviti nekim kandidatima za koje osećamo da nisu to, a opet nemate mnogo argumenata protiv. I samo da završim sa ovom temom međunarodnog nivoa. Znači, ja mislim da bi, možemo svi da se složimo oko toga, a molim vas da me ispravite ako nisam u pravu, da bi bilo idealno da ta komisija bude opšte prihvaćena, znači, da ja nemam ništa protiv članova sa Kosova i iz Hrvatske, i tako dalje, da svi osećamo sve te komesare kao

svoje. Jedini način da se tako nešto obezbedi je da se omogući taj poslednji nivo, da države ocenjuju, da nekako, bude iz tog, recimo kula od po pet, svaka država ocenjuje druge, znači neka tri mora da prihvati iz tog opšte prihvaćenog, od izbora jedne države ova druga država mora joj se dati mogućnost, ako govorimo već o ovom izboru da ona, znači, oceni tri svoja referencijala i da onda oni uđu i da na kraju budemo svi okej sa svima, i da završim s tim, znači, to je prvi trenutak kada ja stvarno čeznem da imamo više političkih savetnika, nekoga ko kapira kako je to realno mudro i moguće izvesti, ja priznajem da tu, što kaže Vesna, trebalo bi verovatno dalje istraživati, ja ne znam, ovo je nešto, najbazičnije što smo mogli da smislamo, za svrhu debate, za ovu temu danas. Tako.

Marko Živković: Hvala, Amir, pa Vesna.

Amir Kulaglič: Amir Kulaglič. Ja mislim da mi dolazimo do suštinskih pitanja na koja danas ne možemo dat odgovor, al' možemo dat neke polazne teze i zato vodimo konsultativni proces da tamo idemo dalje na provjeru, usaglašavanje i možda dobijanje nekih novih informacija i savjeta. Ovo, vratiću se na početak, jer čini mi se da je to vrlo bitno. Broj članova komisije. Naravno, prevelik broj nosi opasnost jednog glomaznog tijela koje ne može normalno funkcionirati, a i isto tako premali broj članova nema taj kapacitet i, da kažemo, ne može na konkretan način da vrši svoj dio posla. Međutim, između 23 i 27, mislim da je neki optimalni broj obzirom na širinu teritorije na kojoj se utvrđuju činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Druga stvar, paritetan broj članova iz svake države nastale raspadom bivše SFRJ mislim da nije dobar jer ne postoji ni interes, ne postoji isti broj žrtava i zločina ni po obimu ni po strukturi. Mislim da Slovenija ne može biti podjednako zainteresirana za ovu vrstu problematike, recimo, kad bi upoređivali s Bosnom i Hercegovinom i Kosovom, zato što i na Kosovu i u Bosni i Hercegovini ima mnogo više zločina i po obimu i po strukturi mnogo više žrtava, tako da mislim da nije isti obim zainteresiranosti, niti će biti isti obim posvećenosti. I dalje ostajem pri tome da kriterij za izbor broja članova komisije budu broj žrtava, odnosno, da kažemo, zločini po strukturi i po obimu, iz jednog prostog razloga zato što nije isti nivo zainteresiranosti i posvećenosti. Kad govorimo o načinu izbora ili kandidiranja članova regionalne komisije, nije to samo problem toga, mi smo rekli da ćemo i mandat i model predati parlamentima država tražeći da oni prihvate to i da potpišu neki međunarodni sporazum. Znači, tu postoji opravdana bojazan ne samo da parlamenti pojedinih država mogu u nedogled tražiti primjedbe i na model i na mandat, a naravno i na sastav i predložene kandidate, to je ono što nosi u sebi realnu opasnost. Međutim, mi možda zaboravljamo u ovom momentu jedan zaštitni mehanizam u koji ja vjerujem, možda sam ja možda malo više idealista u odnosu na druge, a to je upravo ta Koalicija, ja se zato zdušno zalažem da izgradimo i da stalno gradimo Koaliciju kao jednu široku mrežu nevladinih organizacija, organizacija civilnog društva i svega drugog koja bi morala da prati, da kažemo, sve šta će se dešavati i u skladu s tim da reaguje. Mi ne možemo pristati na model ponašanja u parlamentu, mi vam predamo model i mandat i vi to otežete godinama kad ćete nas staviti na dnevni red, kad mi vama predamo i

potpise, pa vi onda počnete tu neku debatu, pa onda stalno to nešto vraćate na doradu sa ciljem da nikad ne dođe do toga. I mislim da taj zaštitni mehanizam mi moramo izgraditi koji će nastaviti bdjeti nad tim i reagirati u skladu sa potrebama u pojedinoj državi ili u skladu sa situacijom koja nije nama u prilog. I samo još jedno bitna, ja sam bliži onoj nekoj kombinovanoj opciji. To je da izbor, izbor članova bude, da radi taj izborni panel gdje bi možda bili ti odbori, parlamentarni odbori za ljudska prava, ali prošireni u neakve radne grupe gdje bi bili možda i predstavnici i akademske zajednice i civilnog društva da zajednički pokušaju, da kažemo, izgraditi povjerenje i, međusobno povjerenje i, i zajednički utvrditi listu kandidata. Da li trebaju sve države da ocjenjuju sve kandidate, odnosno, sve komesare, to je sad stvar za diskusiju. Međutim, ako će se potpisivati međudržavni ugovor kojim će se formirati ova regionalna komisija, onda vjerojatno tim ugovorom mora se i ta procedura izbora komesara propisati, naravno, ja bih volio da što veći uticaj u izboru komesara imaju nevladin sektor, žrtve, odnosno, Koalicija, ali mi moramo, ne smijemo biti kruti, mi moramo tražiti neki model koji neće ići ispred nekog donjeg praga principijelnosti, znači, ne treba pustiti da oni, da kažemo, da nameću sve i svašta, ali možda ne smijemo biti ni kruti kada je u pitanju to. Drago mi je što je ova tema sad stavljena na dnevni red jer idemo u drugi krug konsultacija gdje ćemo pričati o prvom draftu modela i mandata i drago mi je da predavači i ovakve teme otvaraju među, da kažem, učesnicima konsultacija, al' čini mi se da tamo možemo dobiti dosta dobrih prijedloga.

Marko Živković: Hajde, ali hajde da se samo javljamo sad, okej...

Amir Kulaglič: Ja, ako mi dozvoliš samo...

Marko Živković: Hajde, okej.

Amir Kulaglič: Ja zato nisam za paritetan broj i, je l', rekao sam da nisu isti problemi i nije ista zainteresiranost i samim tim neće biti ista posvećenost. Ja se zato i borim da broj žrtava i zločina bude kriterij za izbor broja ljudi, a nikako paritetan broj, tri Makedonija, tri Slovenija, tri drugih, tri drugih, jer mi u Bosni, recimo, onda nikad nećemo doći i zato se i zalažem da bude različit kriterij kad je u pitanju utvrđivanje broja ljudi u toj komisiji.

Marko Živković: Okej, hvala. Vesna sad.

Vesna Teršelič: Hvala, Vesna Teršelič. Pa ja sam kao obično umjerena optimistica. Dakle, Tea je postavila puno vrlo relevantnih pitanja i ima puno relevantnih bojazni. A čak i ako u regionalnoj komisiji na kraju završi jedna, dvije ili tri osobe koje se dugo bave direktnom zaštitom ljudskih prava, koje su stalno u kontaktu sa žrtvama, koje znaju šta znači zastupati žrtve i ako završi u komisiji jedan ili dva predstavnika žrtava, pa nek je čak da vam kažem, evo, ovako, bes krajno optimistično, kakva ja znam bit, da jedna takva osoba može utjecat na sve druge, ako su drugi profesionalci. Ja ću vam dat nekoliko primjera. Mislim da

je u komisijama širom svijeta bilo puno primjera ljudi koji zapravo nisu imali nikakvo iskustvo s direktnom zaštitom ljudskih prava, bili su psihijatri, bili su socijalni radnici, dakle, stručnjaci u svom području, al' nisu nužno bili u dodiru sa svakodnevnim patnjama i stradanjem preživjelih koji ili još uvijek traže nestale ili su sami preživjeli torturu. Mislim da je u peruanskoj komisiji baš bilo ljudi koji nisu imali to iskustvo. Al' s jedne strane, u kontaktu sa iskustvima nastradalih, a s druge strane bar s nekim ko je radio na zaštiti ljudskih prava, puno su naučili i zapravo nije im puno trebalo da vide što je tu važno i komisije su u svom radu radile onako kako su preživjeli očekivali i, evo, da ne bude primjer sad samo iz Perua, ja ću vas samo podsjetit, dat ću dva primjera iz Hrvatske, ne mogu dat iz komisije, al' mogu dat iz oblasti ombudsmana, pučkog pravobranitelja. Prvi pravobranitelj koji je izabran, Branko Babac nije napravio ništa i na inicijativu i na pritisak organizacija za ljudska prava koje su navalile na stranke upirući prstom da on nije napravio ništa, stranke su ga srušile u parlamentu. Drugi pučki pravobranitelj, Ante Klarić, bio je čovjek od velikog povjerenja hrvatske demokratske zajednice, 90 – ih godina. Mi nismo puno očekivali od njega, kao organizacije za ljudska prava i vrlo smo se prijatno iznenadili, jer je on kao pravnik stvarno radio na tome da postavi instituciju i naprosto je radio na tome da čuje ljude, da se institucija koja treba vodit računa o onima čija su prava prekršena uspostavi i puno je toga napravio. Tako da, razumijete, naše bojazni su razumljive, al' ja mislim da ima i pozitivnih iskustava.

Srećko Čeperjanović: Složicu se sa prethodnim govornicima da je opcija a stvarno skoro idealna. Nažalost, ja mislim da objektivno ni jedna država se neće složiti sa ovakvim modelom, tako da bih pre razmotrio opciju b, u tom smislu da u suštini je najbolje da kandidate mogu da predlažu neprofitne organizacije, znači, udruženja građana, pa čak i političke partije, zašto da ne. Ne mora da znači da će ti kandidati biti iz njihovih redova, naravno, znači, to je sad stvar njihovog izbora. I ne mislim da će bilo ko da bude oštećen, u tom smislu, recimo, ja kao pojedinac kada bih želeo nekog da predložim ja ću napraviti neku inicijativu, pa ću je predložiti nekoj neprofitnoj organizaciji za nekog, za neku osobu, ako mislim da je dovoljno kompetentna. Dalje, jako dobro bi bilo da se to radi u skupštinskom odboru u kome će sedeti predstavnici nevladinog sektora i žrtava i svih organizacija koje osećaju da treba da prisustvuju takvom jednom odboru gde bi se dobila tako jedna šira podrška, gde bi postojala mogućnost jedne veće javne rasprave i gde bi trebalo da dogovor koji se postigne bude stabilan, jer ako se toliki broj ljudi okupi i ako se oni dogovore oko nečega trebalo bi da to bude dosta stabilnije. Naravno da parlament treba da bira, da potvrdi, ustvari, izbor ovih članova. Moje lično mišljenje je dvotrećinskom većinom, reći ću vam zašto. U suštini, da bi cela ova ideja uspjela, potreban je stvarno jedan visok stepen prihvatljivosti svih političkih partija u parlamentu. Ako toga nema, onda ideja sigurno neće uspeti, sigurno, jednostavno, zbog pluraliteta koji postoji. Tako da, samo dvotrećinska većina u parlamentu i uspeh je sigurno zagarantovan. Nikako predsednik republike, on u suštini pravno može da predloži neke kandidate, ali nikako da ih izabere, njemu po Ustavu nije ni ovlašćenje ni funkcija, a naravno da mislim da je četvrta faza – međunarodni nivo izbora članova komisije potpuno

prihvatljiv. To možda nije najbolji model, jer naravno da nikad mi iz Srbije nećemo znati da li je neko iz Bosne ili iz Crne Gore, recimo, dovoljno kompetentan, ali je to jedan neophodan kompromis koji moramo da napravimo da bismo se složili oko toga. I jedna mala primedba na malopredašnje izlaganje. Nešto se pominjala vlada i izbor vlade. Vlada u svakom slučaju kao izvršni organ nikad ne može da bira, da stvara neke komisije, taj legitimitet svakako mora da da parlament kao zakonodavni organ. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala. Sada gospodin Mirsad. Ja bih samo još jednom da vas podsetim, da probamo malo da uvedemo taj broj komesara, da razgovaramo samo o tome, opet smo to nekako izgubili, čini mi se, sad u ovoj diskusiji. Izvoli.

Mirsad Dizdarević: Ja se slažem sa Amirom da ne bude paritet. Prvi razlog je taj Slovenija - Bosna i Hercegovina, ružno je sad porediti neke druge republike iz te naše države ili Kosovo - Srbija, Kosovo – Bosna i Hercegovina da poredimo, pa da kažemo mora biti potrebe. Uzećemo, na primjer, na Kosovu je pretežno albansko stanovništvo i pravoslavno. To je dva člana, da bi mogli pobijati jedni drugog il' da ne bi dolazilo do preglašavanja. Ako bude paritet dva Bosna i Hercegovina, tri nacije, svako protiv svakog bi bio. To je jedan od razloga gdje ne može bit paritet po državama. Druga stvar, Amir je spomenuo u prvom dijelu izlaganja kad kaže da komisiji treba da pomognu državne komisije, ustvari odbori po državama, uredi. Znači, u Bosni i Hercegovini, konkretno govorim za nju, održano je do sad dosta konsultacija i biće još u naredne dvije godine, još puno toga. Mi već znamo u Bosni i Hercegovini pojedine ljude na tim konsultacijama koji su tolerantni, a koji dolaze na te konsultacije, ne da bi pokazali da je bilo zločina, nego da bi opravdali sebe i okrivili druge. Znači, do sad je već bilo tih ljudi koji su tolerantni i vidi se u njihovim izlaganjima i njihovom dosadašnjem radu ko su. Znači, prvo u državi formirati odbor, a onda iz tog odbora kad se predloži među najboljim iz tih odbora, najzdravijim, da kažem tako, da idu u REKOM, u regionalnu komisiju. O broju ne može Bosna i Hercegovina komentarisat Srbiji, nit Srbija Bosni i Hercegovini ako je Bosna i Hercegovina predložila tri člana iz Bosne i Hercegovine, Srbija treba da prihvati ili, ne znam, Slovenija da kaže nema problema tri, jer maloprije smo govorili o moralu tih ljudi. Znači, nije problem više kako se zove taj iz Bosne i Hercegovine jer znamo koje kriterije treba da uzme. Znači, samo predstavnici države, znači tog ureda ako budu izabrani da budu članovi REKOM – a, ostalo bi za mene manji problem bio prihvatanja ostalih država. Ako bude taj ured u Bosni i Hercegovini radio, parlament će ga prihvatiti. Ako bude radio kao što je dosadašnji rad, da Republika Srpska ne učestvuje u ovim konsultacijama, parlament ne može prihvatiti najidealniji REKOM što može na svijetu da se izabere, neće ga prihvatiti jer nema treće strane, nema Republike Srpske, nema REKOM –a iz BiH. Zasad toliko.

Marko Živković: Hvala. Izvolite reč.

Rexhep Lushta: Zdravo, još jednom, ja sam Rexhep Lushta, ja bih se verovatno složio sa nekim od tema koje je već dodirnuo Mirsad, prvo, mi govorimo o

formiranju regionalne komisije, a još nismo formirali državne i nacionalne komisije. Da bismo došli do formiranja regionalne komisije, prvo moramo da kreiramo nacionalne komisije ili svaka država posebno, ali ne da ove komisije budu prozване kancelarije ili filijale, nego da se zovu nacionalne komisije. Posle formiranja nacionalne komisije, ove komisije moraju imati dobru saradnju sa parlamentom i vladom svoje države. Onda će ove komisije predložiti ljude od onih koji su deo tog odbora, ne da vlada predloži izbor, nego mi moramo da radimo na tome da stvaramo sporazum sa uspostavljanje REKOM-a, i sve ove države koje učestvuju u REKOM, da njihove vlade ratifikuju ovaj sporazum, i ovaj sporazum da bude na osnovu saradnje. Pripadnici regionalne komisije REKOM ne treba da budu pod uticajem ili izabrani iz vlade ili države iz koje dolaze, pošto i u predhodnoj sednici i tokom konsultativnih razgovora koje smo imali, složili smo se da REKOM ne bude pod uticajem politike. Čak i ako mi dozvolimo da parlamenti biraju ili predlože ove ljude, onda jednostavno mi dolazimo do uticaja politike na REKOM. Mislim da u ovom kontekstu bi to bilo pravo, a što se tiče broja ja se u potpunosti slažem da ne treba imati jednake kriterijume, ali je najbolje da iz svake zemlje budu uključene sve osobe koje su uključene ovde, a to je jednostavno zašto se uspostavlja REKOM. Na primer, ako sam ja sa Kosova onda definitivno mora biti još jedan srpski predstavnik, kao i u Srbiji mora biti definitivno jedan predstavnik is Preševa, Medveđe, tako da mora biti kriterijum učešće svih ostalih nacionalnosti. Što se tiče granice godina predstavnika mislim da granica ne bi trebalo da ide ispod 25 godina. Hvala vam.

Marko Živković: Okej, hvala. Gospodin Mirko Kovačić.

Mirko Kovačić: Kovačić Mirko, Vukovarske majke, Vukovar. Halo? Jedan, dva. Ja bih se, gospođa Teršelič mi je dala jedan dobar šlagvort, slijedeće, mi se ovdje sastajemo jako puno, ja sam malo stariji pa vidim više puta ista lica, putujemo od Skoplja, odnosno, od Prištine pa do Crne Gore i do Hrvatske i do Zagreba uvijek skoro jedni te isti. Znači, ovdje da se mi svi skupa upišemo u prvi razred gimnazije i između nas da izaberemo začetak i da radimo, a tijekom rada, tijekom tih komisija, tijekom izbora REKOM – a mi ćemo kooptirati, odnosno, pozvati ili upoznati se ili zamoliti ili moliti vladu da nam pomogne, one osobe, ona lica koja nam dopunjuju, to se tiče pravosuđa, i tako dalje. Mi jako dobro jedino možemo početi sutra sa REKOM – om iz ove cijele grupe koja danas je ovdje u Novom Sadu, da izaberemo. Kad sam to već rekao, bilo bi mi žao da ne pomenem beogradsku Inicijativu mladih iz koje sam i u prvom ovom izlaganju govorio, da se moramo osloniti na mlade. Ono što je napravila Inicijativa mladih to nije napravila niti hrvatska vlada, ni niko, ni niko posle ovoga rata, potakla je osudu bombardovanja Vukovara, rušenje grada i poteže presudu za taj, da kažem, etnocid i genocid i urbicid, ako ćemo sve zajedno. Mladima povjerimo, molim vas, povjerimo mladim ljudima, da l' su to dobi 26 ili 35 godina, i ovo je krasno, svi ovi od 70 otpadaju, ali danas možda i ovi do 70 godina, da li bi ovaj začetak REKOM – a sada u početku moliti nekoga, ispitivati ministarstva, znate, da l' bi mogao. Mi između samih sebe znamo ko je. Imam kolegu pokojnoga, gospodina

Jugeca koji je '91. godine izlaskom iz logora zajedno vodio ovu kompletnu našu organizaciju nestalih saveza i ona je funkcionirala vrhunski; postavio je ključne veze, od ministarstva, od predsjednika države, i tako dalje. To su ljudi, to je profil ljudi, jer danas ne bih htio imenovat nekoga, je l' tako, i moj prijatelj iz Bosne, takođe, ja ga vidim već jako puno, putujem okolo, to je jedan profil čoveka, to je profil toga ratnika koji će biti u REKOM – u. Evo, toliko samo.

Marko Živković: Okej, hvala. Izvolite.

Milena Savić: Ovako, ja sam Milena Savić, dolazim iz Centra informativno – pravne pomoći Zvornik, organizacije koja se bavi zaštitom i promocijom ljudskih prava i sloboda već punih 12 godina. Član sam grupe za REKOM iz Bosne i Hercegovine na državnom nivou. Ne bih puno da ponavljam što se ovdje čulo, ali možda samo da apostrofiram u smislu zahtjeva za profesionalizmom, iskustvom, motivisanošću, i tako dalje, onih koji budu iskazali interes da rade, znači, u toj komisiji. Obzirom na iskustvo u radu, raznih odbora i koalicija, komisija, i tako dalje, možda, recimo, da dam nekakvu ideju i sugestiju da članovi te komisije, da ih bude, recimo, maksimalno 30, što kažem da ne bude neki veliki broj, to je jedno. Drugo, znači, da kriterijum koji se ovdje često ponavlja, kriterijum, znači, broj žrtava, vrijeme trajanja sukoba, i tako dalje, i te kako mora biti objektivan razlog prilikom utvrđivanja broja članova komisije po državama. Oko mehanizma i načina predlaganja izbora članova komisije, predlažem i dajem neke određene sugestije u smislu da mora se itekako, ovdje je rečeno da mora se pisati, uraditi jedan, znači, međudržavni sporazum. Naše organizacije, uključene u Koaliciju REKOM trebale bi, na način iniciranja, znači, davanja određenih prijedloga vladama uticati da se taj međudržavni sporazum što prije, znači, počne kreirati i zaključiti. U postupku ratifikacije tog međunarodnog, državnog ugovora, znači, među državama članicama koje će formirati ovu komisiju odrediće se da li će se, znači, donjeti neki novi zakonski propisi i način implementacije tog sporazuma. U toj implementaciji sporazuma, znači, koji će biti, da li će biti direktna primena ili će morati dodati neki zakonski propis, i tako dalje, takođe predlažem, znači, jedan učesnički princip naše Koalicije za REKOM u smislu angažmana kroz ove državne grupe da u svojim, znači, nacionalnim državama utiču na kreiranje tog zakonskog, pravnog okvira za formiranje komisije. Ono što se postavlja kao dilema oko obezbeđivanja nezavisnosti, u smislu izbora i imenovanja tih članova komisije i njihovog djelovanja, postavlja se niz pitanja i dilema. Recimo, nešto što možda kod mene se ovako javlja kao neka sugestija, jeste da možda obezbjedimo princip javnosti u smislu možda nekog javnog oglašavanja da se prijave ne samo predstavnici nevladinih organizacija, udruženja, i tako dalje, već da damo mogućnost i pojedincima koji itekako mogu dati doprinos kao predstavnici akademske zajednice ili pojedinci, i tako dalje, znači, da mogu da se kandiduju. U tom odabiru utvrditi jasne kriterijume kroz ovaj pravni okvir i obezbjediti, znači, moje razmišljanje, da ova naša Koalicija obezbedi možda kroz taj pravni sistem koji će bit regulisan kroz sporazume, kroz možda zakonske propise, i tako dalje, znači, da se obezbjedi to tijelo koje će izvršiti odabir takvih kandidata koji se pojave, znači, delegiranih od nevladinih organizacija ili pojedinaca koji izraze

interes i potvrda takvog jednog odabranog tijela od strane parlamenta. To je, znači, eto, na neki način možda da se izbjegne neki direktni uticaj politike, i tako dalje, kroz parlamentarce u direktnom odabiru kandidata te komisije.

Marko Živković: Hvala. Je l' može samo Ivan pre toga, pošto jako dugo čeka?

Ivan Novosel: Hvala. Želio bih smo reagirati, odnosno, replicirati na dvije stvari koje su bile izrečene, koje mi se čini da možda odudaraju od neke osnovne ideje. Ovaj, to je bilo pitanje, ne da odudaraju, nego čisto da smo došli do trenutka da se možda najbolje ne razumijemo, pa čisto bih htio da možda pojasnimo. To je bila situacija u kojoj je gospodin koji je govorio, dakle, o uspostavi tih nacionalnih komisija, dakle, mi se ovdje jesmo okupili oko ideje uspostave regionalne komisije, taj delegacijski princip koji zagovara, ako sam dobro shvatio, uspostave prvo nacionalne komisije, pa nakon toga delegiranja te komisije, odnosno, članova u neku regionalnu komisiju, čini mi se da se gubi ogromna doza legitimnosti koja daje, dakle, neki međudržavni sporazum i da naprosto nemamo isti efekat, nego da u tom slučaju govorimo o istoj stvari. To su, po meni, dijametralno suprotne stvari. Druga stvar, želio bih samo upozoriti, na neki način, sve nas ovdje prisutne, da kad govorimo, dakle, o ovom broju članova koji dolazi iz pojedine zemlje, par puta sam ovdje čuo da smo bili koristili pojam da to mora biti, na neki način, srazmjerno broju žrtava. Želio bih upozoriti da mi upravo osnivamo ovu komisiju kako bi utvrdili broj žrtava. Dakle, tu možemo govoriti o nekom sami sebi upadamo u riječ. To je okej za ovu ovdje raspravu, međutim, mislim da nam se to definitivno ne smije događati kada smo, ako bude takav prijedlog, kada izađemo u javnost, da nam je to pogubno. Dakle, sami sebi uskaćemo u riječ, neko tko će bit nedobronamjeran prema ovoj inicijativi nas to može uvelike, uvelike, uvelike oštetit. Samo sam želio na to upozorit. I druga stvar, odnosno, treća koju imam za reć je konkretan prijedlog. Znači, ovdje kada govorimo o nivou izbora kandidata, na nivou države, ja mislim da se u tom ugovoru međudržavnom koji će potpisati, odnosno, ratificirati parlamenti, pošto su oni zakonodavna tijela u svim našim državama. Mislim da ovdje treba predvideti jasne mehanizme i jasne procedure na koji način će dolaziti do, znači, poslovnika na koji način će se uspostavljati taj izborni panel i na koji način će on vršiti ocijenjivanje kandidata. Mislim da u tome, da bi taj proces bio vidljiv i da bi bio, da bi dobio na što većoj legitimnosti trebamo upotrebiti dvije i pol faze. Prva je ta da osobe koje apliciraju, dakle, prijave koje dođu pred izborni panel obavezno moraju biti unakrsno ispitane i pred najširoom mogućom javnošću. Dakle, tu bih želio da se unese jedan pozitivan primjer pozitivne prakse iz Perua, iz Južnoafričke republike u kasnijoj fazi rada komisije, gdje oni imaju ta javna svjedočenja pred televizijskim kamerama. Mislim da bi na taj način se moglo ljudima, građanima i svim zainteresiranim omogućiti da dobiju jasniju sliku. Slijedećih pola, ono što sam rekao dva i pol, bi trebala biti neka vrsta takozvanog đavoljeg odvjetnika, dakle, osobe koja na temelju tih prijava koje dođu, ispituje, dakle, detaljno i temeljno tu osobu i pokušavaju naći manu, naprosto da izbjegnemo, da pokušamo da izbjegnemo ono što je Tea bila govorila da nam se ne podvuče netko tko je deklarativno, recimo, borac za ljudska prava, a zapravo

lobira za vladu. Premda se tu slažem i sa Vesninim argumentom o nekom prirodnom utjecaju koji se događa unutra, ali naprosto razmišljamo teoretski o mehanizmima koje možemo primjeniti. I treća stvar koja nam je svima jako poznata i čini mi se da može, pa kod mene sigurno bi, ali vjerujem da bi i kod ostalih ljudi moglo izazvati dodatan osjećaj sigurnosti da u tom trenutku uvedemo u cijelu priču i ovu točku koja kaže tri, stranci, na način da ili visoke predstavnike Ujedinjenih naroda za ljudska prava ili neko drugo tijelo na međunarodnoj razini koja znači radi u oblasti ljudskih prava, imenuje nekolicinu promatrača, dakle, koji bi imali samo mandat za sastavljanje izvještaja i nadgledanje cijelog tog procesa. Dakle, osobe koje bi mogle, da se izrazim na taj način, verifikirati sve to da znamo i da imamo još dodatnu provjeru da je to točna stvar. I mislim da bi to do određene mjere stvorilo i određeni pritisak da sve bude po slovu zakona od razine vlade.

Marko Živković: Okej, hvala. Sad Srećko, pa Nataša, pa Lushta, aha, ali hajde zato što ste se vi javili. Aha, hajde.

Rexhep Lushta: U početku, kada sam rekao da treba formirati nacionalni komitet, mislio sam o tome da ljudi koji će obavljati istraživanje, neće biti u mogućnosti da istražuju čoveka koji je član regionalne komisije. Definitivno nacionalna komisija baviće se istraživanjima, i oni ljudi koji su delegirani od strane nacionalne komisije, oni moraju izvestiti u Regionalnoj komisiji. I to je sve što sam mislio o formiranju nacionalnih komisija, i takođe, mi smo rekli da REKOM mora biti apolitičan, i ne bi trebalo da bude pod uticajem vlade i predsjedništva svoje zemlje porekla. Hvala vam.

Marko Živković: Okej.

Srećko Čeferjanović: Pa ja mislim da je stvarno nemoguće da se komisija napravi, a da se pri tom ne konsultuju parlamenti država. To je prosto, bilo bi neverovatno, zato što mi ćemo; prva stvar na koju ćemo naići kao otpor jeste da li je neophodna komisija, od svih država. U svim državama će vam reći da li je neophodno, ako postoji, ne znam, Međunarodni sud pravde, ako postoji sud u Hagu i, evo, recimo, sud u Srbiji, ako se sad razgovara o toj Rezoluciji o osudi ratnih zločina. Svi će vam postaviti to pitanje. Znači, nemoguće je isključiti zvanične državne organe, odnosno, parlament, mislim na parlament u stvaranju ove komisije.

Marko Živković: Okej, hvala. Nataša, pa...

Nataša Govedarica: Okej, jesam li ja Nataša?

Marko Živković: Pa, ako sam ja dobro...

Nataša Govedarica: Da. Nataša Govedarica, Građanske inicijative, Beograd. Vraćam se na vaše pitanje o broju članova komisije. Mislim da, pardon, mislim da

je 21 negdje maksimalno koliko se meni čini da može biti ljudi, a da komisija funkcioniše i zalažem se, takođe, za ravnopravnu zastupljenost, zato što mislim da je pitanje profesionalnog, nepristrasnog i objektivnog bavljenja utvrđivanjem činjenica ono što bi komisija trebalo da radi. Mislim da članstvo u komisiji ne treba da bude pijetet za žrtve, nego ono što su nalazi komisije treba da bude zapravo korist za žrtve i mislim da zastupljenost Bosne i Hercegovine kao vjerovatno, bez ikakve sumnje, zemlje koja je najviše stradala i koja je nekako najzainteresovanija za ovaj proces, će se ostvariti kroz broj javnih slušanja i vrstu reparacije za koju se nadamo da će nekad biti uspostavljena. Ne, nikako kroz paritetnu zastupljenost prema broju žrtava, pri tom sklona sam da vjerujem da smo negdje stvorili ovu Koaliciju, pa potom i REKOM sa namjerom da utvrdimo koji je to broj, jer ako ga unaprijed znamo prilično je čudno da nam treba i dalje ta komisija. I ono što sam htjela da kažem, a negdje se odnosi na nešto što je Vesna, sad već relativno davno govorila, a to je njeno pitanje da li možemo da navedemo primjere gdje je civilno društvo zapravo predlagalo neku vrstu liste ili neku vrstu kandidata državi i čini mi se da su njena dva primjera, utjecaja civilnog društva u Hrvatskoj zapravo negdje na tragu toga. To nije klasična lista pa država prihvata, ali pokazuje da postoji neka mogućnost te komunikacije i da negdje civilno društvo ima mogućnost da svoje stavove plasira i nametne. Zato vjerujem da postoji mogućnost da prijedlozi Koalicije za REKOM koji onda idu na finalnu, kako da kažem, provjeru i konačnu selekciju parlamentima imaju šanse i samo bih kao primjer, kao ilustraciju, navela jednu mogućnost koja je ljudima iz Srbije relativno poznata, da kažem. Pretpostavimo da Saša Janković koji je trenutno zaštitnik građana za kojeg vlada neko prilično, čini mi se većinsko uvjerenje da svoj posao radi dobro, ako bi on bio kandidat, ja vjerujem da civilno društvo ne bi imalo problem s tim, a ne bi imala ni država jer ga je već birala na svoju zvaničnu funkciju, tako da mislim da, ako bi se pri odabiru ovog šireg izbora koji se nudi, recimo, ovih 60 za 20 koji će bit konačno odabrani, vodilo računa i o tome, ova opcija a koja je, ponavljam, brža i efikasnija, a meni se čini da je to važno, imala bi šanse da prođe. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala. Amir. Samo kad uključite mikrofona treba da sačekate par sekundi, onda će da počne da radi.

Amir Kulaglić: Ja ovdje ne želim ulaziti u bilo kakvu vrstu sukoba i voditi neki verbalni duel, ja samo iznosim stavove i ovo je očito da mi dolazimo iz različitih sredina i imamo različito iskustvo rata i imamo i različitu potrebu za utvrđivanjem činjenica u pojedinim sredinama. Kao prvo, ne možete reći, ustvari ponekad stićem utisak na nekim sastancima, mi smo za žrtve mimo žrtava, znate, ispada da svi drugi mnogo više znaju šta treba žrtvama nego žrtve same. A onda kažemo da nam treba svjedočenje žrtava pred REKOM – om i da na osnovu tih žrtava steknemo, steknemo neakvu sliku šta se dešavalo na pojedinom području, da shvatimo tehnologiju zločina, i tako dalje, i tako dalje. Druga stvar, mi se previše možda bavimo parlamentima, a zanemarujemo, nemojte da nekim svojim potrebama, da ugodimo Parlamentima i zanemarimo, zanemarimo značaj i potrebu civilnog društva koje je okupljeno u ovoj Koaliciji i sa kojima i vodimo

ovu debatu. Znači, mi u većini država znamo red veličine stradalnika, al' molim vas, kad pričamo o žrtvama, onda moramo reći da REKOM će, između ostalog, utvrđivati i broj žrtava, ali, kako bih rekao, po kategorijama, u smislu poginuli, nestali, kidnapovani, seksualno zlostavljani, logoraši. I tako dalje, i tako dalje. Mi u većini zemalja znamo red veličine nastradalih, znamo i broj logoraša. Tako da, ja mislim da u tom smislu, broj stradalih ili broj žrtava i broj zločina, i po strukturi i po obimu, jeste vrlo bitan kriterij. Paritetno je pojednostavljenje svega onoga što se dešavalo i ponovo ostajem na stanovištu da neće bit ista posvećenost jer nije isti nivo društvenog konflikta u pojedinoj državi. Slovenija je već možda davno raščistila sa nekim stvarima iz prošlosti i mnogi neki, možda neke druge države, tako da, ja samo kažem da je ovo sve dobra polazna osnova za dalju diskusiju, a svako od nas ima pravo na stav, obzirom da dolazimo iz različitih sredina sa različitim nivoom potreba.

Marko Živković: Okej, hvala.

Shukrije Gashi: Shukrije Gashi, Partners Kosova, Center for Conflict Management. Pažljivo sam slušala sve govornike. Smatram da to što nedostaje u REKOM-u, da bi poboljšalo funkcionisanje ove inicijative za osnivanje stabilne i balansirane komisije je sveobuhvatan pristup svake kategorije tokom čitavog procesa konsultacija. Ja mislim da je upravo ovde glavni problem, zašto mi ne možemo računati na predstavnike civilnog društva kao potencijalne kandidate ove komisije, zato što tokom trenutnog konsultativnog procesa svuda u bivšoj Jugoslaviji, mi nismo uspeli informisati civilno društvo niti vlade, pa čak to nismo dostigli ni minimalno, posebno ne vlade, upravo zbog selektivnog pristupa, u odnosu na to ko može da učestvuje i ko ne. Ali ako bi se suprotna stvar desila, odnosno da učestvuju svi zainteresovani, svi oni koji su uglavnom atakovani, mnogo lakše bi bilo za nas kao civilno društvo da vodimo unapred proces. Međutim, smatram da nikad nije kasno ostvariti ovo, i ja sam za opciju između opcije A i B, sa kombinacijom, znači imati saradnju sa trenutnim vladama sa jačanje civilnog društva i uspostavljanje kontakta između vlade i civilnog društva, zato što trenutno ne postoji. Za razliku od drugih zemalja u regionu, ja bih želela deliti iskustva sa izborom ombudsmana na Kosovu. To je proces koji traje godinama, odnosno na Kosovu je trajao tri godine, upravo zbog učešća i angažmana civilnog društva tako da vlada ne bi mogla imati nikakav uticaj u izboru ombudsmana, i srećom danas imamo jednog predstavnika koji dolazi isključivo iz civilnog društva i on je poznati aktivista za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Pošto smo odlučili kao Koalicija za REKOM da parlamenti relevantnih država moraju odlučiti o ovoj komisiji, onda nećemo moći da izbegnemo ovu situaciju iako je to samo predlog a nije konačna odluka, međutim, smatram da mi kao Koalicija za REKOM nismo uradili dovoljno o tome da bi razjasnili da li imamo dobro balansirani pristup o karakteristikama koje su očigledne od zemlje do zemlje, okolnosti sukoba i žrtve, koje su kategorije i zašto je došlo do viktimizacije, kategorije koje je pominjao takođe i Amir i slažem se potpuno sa njegovim zaključkom da se princip pariteta ne uzima u obzir, odnosno reprezentacija ili učešće kandidata mora biti zasnovana na broju žrtava, rastaviti

ili uključiti u osnov kategorije koje je pominjao Amir, da ne ponavljam Amira opet. Samo ako se žrtve ne mešaju sa ubistvom doći ćemo do fer predloga, ako se ova dva koncepta mešaju onda nećemo napraviti komisiju. Hvala vam.

Marko Živković: Hvala Vam. Da li se još neko javlja za reč? Imamo još nekih petnaestak minuta. Može, može, izvolite.

Amir Kulaglič: Ostalo je ovdje jedno suštinsko pitanje žrtve, nešto što je pojam žrtve, nešto što je problem tokom cijelog konsultativnog procesa. Od 2006. godine stalno se sukobljavamo sa tim šta je žrtva, ko je žrtva, ko nije žrtva i ko može biti žrtva. Postavilo se pitanje da li je žrtva i stradalnik isto. Da li je osoba koja je u momentu činenja zločina izgubila život podjednako žrtva kao i djevojčica od četiri godine koja je silovana i nakon toga ubijena, ili neki stariji čovjek koji je pronađen negdje u kući i, hajde da kažemo, spaljen, i tako dalje, i tako dalje. Ono što će morati komisija uraditi iako to nije tema, da kažem, ove sesije već neke druge tamo, to jeste da sigurno mora na početku utvrditi pojmovnik ili riječnik ne samo žrtve već i mnogih drugih termina koji jesu bili problem i sad su problem možda u našoj komunikaciji, jer u tom smislu ja se zalažem da se koriste, međunarodne definicije, uopće ne pokušavajući da bilo šta umanjim ili bilo šta uvećam. Jer treba napraviti razliku da svaki izgubljen život u ratu jeste jedan izgubljen život, u socijalističkom smislu, to jeste gubitak, to jeste žrtva jer je jedna osoba izgubila život. Međutim, u moralnom, pravnom i svakom smislu ne možete izjednačiti da osoba koja je izgubila život u momentu činenja zločina ima istu moralnu i pravnu i svaku drugu težinu, sa osobom koja je ubijena kao nedužna, i tako dalje, i tako dalje. I u tom smislu, ja mislim da komisija ako hoće da uspije, moraće da jasno razgraniči i postigne konsenzus, i napravi jasan pojmovnik da bi onda svi oni koji se osjećaju žrtvom ili stradalnikom, bilo kako imali povjerenja u to što komisija radi. Ja mislim da nemamo pravo uzeti žrtvama da učestvuju u istraživanju, u utvrđivanju tehnologije i svega onoga što se dešavalo i što je se njima desilo. Mislim da je njihova percepcija svega toga sigurno mnogo jača od nekih osoba koje jesu znanstvenici, ali nemaju lično iskustvo i nisu možda podjednako zainteresirani za to. Ali to je samo jedno privatno mišljenje Amira Kulagliča, a ne pokušaj da se nametne svima takav način razmišljanja o tome.

Marko Živković: Okej, hvala. Pa, ako se niko više ne javlja, ja bih ovo nekako da privodimo kraju, da zaključujemo stvari koliko smo, okej, hoćete Vi još nešto, okej.

Florije Aliu: Pozdrav opet Florije Aliu iz Republike Kosova, odnosno grada Mitrovice, ja sam član porodice nestalih, suprug mi je na listi nestalih. Ja bih se nadovezala jer ne mogu da se suzdržim i ne komentarišem. Nadovezala bih se na to što je predhodna gospođa rekla, ne znam ko je ona, a volela bih da se upoznamo tako da bih mogla da joj kažem da je možda upravo njen muž ubica mog muža tako da naši slučajevi ne mogu biti kategorisani na istom nivou, mi ne možemo da se rangiramo u istom nivou, jer moj muž je nevin, kod kuće su ga

uzeli u prisustvu dece, tako da opet ponavljam mi ne možemo biti u istom nivou. Dakle, vi morate biti veoma pažljivi u vezi komisije, jer mi ne možemo biti toliko strpljivi, izvinjavam se, ali ranije nisam znala ko je ova žena, volela bih da joj pokažem koja je bila istorija mog muža a kakva je bila istorija njenog muža, morate imati osećanja i dobro razmisliti, jer to nije ista stvar, biti ubica i ubijeni, ili biti taoc pred decom i porodicom. Hvala.

Marko Živković: Okej, hajde Vi Nataša još nešto, pa. Ne, ne, ali mislim da nije, ne, ne, nemam nikakvu želju da prekidam, ali prosto mislim da... Okej, ali mislim da prosto nije ovo tema oko koje treba sada nešto da se sporimo, prosto... Okej, izvinjavam se ako je moja greška, ali mislim da, prosto, okej.

Nataša Šćepanović: ... roditelji, ubijen otac. Nisu bili, nisu bili u vojnoj službi, ni u policijskoj, znači, civili, poštteni, časni građani na Kosovu živeli su, otac je kidnapovan iz mog stana i, ja sam njegove ostatke pronašla na Lešću, on je dospao tamo sa Kosova, '99. su ga prebacili na Lešće, bio je profesor ruskog jezika, a za majku ne znam sudbinu, prema tome, moji roditelji nemaju veze sa vojnim i policijskim strukturama, niti moj suprug. Mi smo pomagali i živeli sa svim ljudima onako dostojanstveno, bio je direktor škole, gimnazije u Istoku, to može da se proveriti, tako da ja samo nisam ostvarila. Niko nije ni saslušan, ni priveden, za moje roditelje, a i za još četrdesetoro ljudi, civila koji su ubijeni u Istoku. Niko ne priča o tome. Ja sam danas pogledala onaj dokumentarac gde nije bio niko zastupljen, od srpskih žrtava i žrtava sa Kosova. Eto, to me je zabolelo i ja sam *a pro po* te priče želela da ravnopravnost bude zastupljena u ovoj Koaliciji, u Komisiji REKOM i da, da, molim? Moj muž stvarno, to može da se proveriti, on i dan danas ide na Kosovo, ima prijatelje Albance, komunikativan je, to, takva su mi deca, takva sam i ja. Ja sam samo tražila pravdu za žrtve, kao što su moji roditelji i ostale žrtve, potpuno nevine, verujte, to može da se proveriti. Ljudi koji su delili sa svima i zlo i dobro, baš potpuno nevini, ja se izvinjavam gospođi, ne znam kako je stradao njen muž i od koga, ali moja porodica nema veze sa time. Stric mi je isto ubijen, dever, od mog muža, tako da..

Marko Živković: Okej, izvinjavam se, prosto mislim da je možda mojom greškom došlo do, mislim da se samo nismo dobro razumeli, prosto mislim da su ovo bolne teme oko kojih nema spora i posebno na ovom mestu ne treba da se sporimo mi. Da, ali zato preuzimam krivicu na sebe, zato ne mislim da je bilo ovo lično upućeno bilo kome, opet Vam kažem bolne su teme i mislim da samo ne treba oko ovih stvari... Jasno, okej, izvinjavam se, moja je greška ako je došlo do nekog lošeg razumevanja. Što se tiče ove sesije i mehanizama oko izbora o kojima smo govorili u proteklih sat i po vremena, mislim koliko smo bili jasni i složni oko onih prvih kriterijuma u prvoj sesiji, toliko nam je sad ostalo, otvorene su možda neke nove dileme, ali prosto kao što sam na početku rekao, ovo je prvi korak kada mi razgovaramo i potpuno rasterećni i mislim da sada zadovoljni možemo da uđemo u neke naredne korake, otvorili smo neke jasne smernice i jasne teme za naredne diskusije i prosto sada svi treba samo da razmišljamo i ja mislim da sam ja, ja sam zadovoljan ovom diskusijom, ne znam za vas. Tako da

bih vam se zahvalio na kvalitetnim diskusijama i dobroj raspravi koju smo imali. Hvala vam. Samo, samo još jednu stvar. Ja se izvinjavam ako je neko bio na ovoj radnoj grupi, a nije se upisao ranije molim vas da se upišete, ovde su papiri iz svih zemalja, tako da vas molim da se upišete ako niste, da, i samo ostavite slušalice na mestima, eto, toliko, hvala.

Šesti regionalni forum za tranzicionu pravdu

Novi Sad, Srbija

20.03.2010.

Radna grupa: *Ciljevi REKOM*

Moderatorica: Jelena Janković, Linet, Srbija

Učesnici/ce:

Smilja Mitrović, Savez udruženja nestalih Republike Srpske, BiH
Jelena Janković, Linet, Srbija
Nebojša Milikić, Kulturni centar REX, Srbija
Filip Pavlović, Fraktal, Srbija
Saša Radovanović, Institut za srpsku kulturu, Srbija
Bojan Gavrilović, Beogradski centar za ljudska prava, Srbija
Milica Vesović, Fond za humanitarno pravo, Srbija
Persa Vučić, Žene u crnom, Srbija
Dragan Medić, Udruženje roditelja i porodica uhapšenih, zarobljenih i nestalih
lica SRJ 1991. i 1992. godine, Srbija
Nora Ahmetaj, aktivistkinja za ljudska prava, Prština/Prishtinë, Kosovo
Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo, Srbija
Matthew Holiday, Fond za humanitarno pravo, Srbija
Nisveta Lovec, Civilna inicijativa izbrisanih aktivistov (CIIA), Slovenija
Nataša Stamenkovik, MOZAM, Makedonija
Jasmina Naidovska, FOSIM, Makedonija
Draško Bjelica, Filozofski fakultet u Nišu, Srbija
Zaim Elezi, Bolja perspektiva, Kosovo
Ana Kvesić, Europski dom Vukovar, Hrvatska
Marija Stojanović, Luč, Hrvatska
Mirjana Galo, Homo, Hrvatska
Tomo Aračić, 92. udruga za traženje nestalih, Hrvatska
Vjeran Pavlaković, Radna grupa za izradu modela REKOM-a, Hrvatska
Ljubiša Filipović, Udruženje porodica stradalih, ubijenih i nestalih na Kosovu i
Metohiji Crveni Božur, Crna Gora
Milosav Stojković, Centar za zaštitu porodica žrtava rata na Kosovu i Metohiji,
Srbija
Goran Bubalo, Terca, BiH

Anđelko Kvesić, Hrvatska udruga logoraša u kantonu Središnja Bosna, BiH
Zorica Rikić, Organizacija žena *Lara*, BiH
Zdenko Šupuković, Hrvatska udruga logoraša domovinskog rata u BiH, BiH
Zlatko Prkić, Hrvatska udruga logoraša domovinskog rata u BiH, BiH
Matija Jakšić, Udruga logoraša Domovinskog rata iz Jajca, BiH
Svetlana Vuković, Centar za odgovornu demokratiju *Luna*, BiH
Šefika Muratagić, Ključ budućnosti, BiH
Emsuda Mujagić, Udruženje Srcem do mira, BiH
Dragana Kudra, UG Grahovljanke, BiH
Branislav Radulović, Udruženje pravnika Crne Gore, Crna Gora
Dženana Karup-Druško, BH novinari, BiH
Borka Rudić, BH novinari, BiH
Božana Puljić, Žene ženama, BiH
Salih Rasavac, Corridor, BiH
Kada Hotić, Pokret majki enklava Srebrenica i Žepa, BiH
Murat Tahirović, Savez logoraša BiH, BiH
Valdete Idriži, Community Building, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo
Veton Mujaj, Syri i Vizionit, Kosovo
Nazim Bahtiri, Youth Step, Kosovo
Avni Melenica, Udruženje porodica nestalih osoba 22 maji, Kosovo
Blagoje Grahovac, Udruženje pravnika Crne Gore, Crna Gora
Mirjana Gajović, Akcija za ljudska prava, Crna Gora
Ajša Hadžibegović, 35mm, Crna Gora
Lidija Zeković, Omladinski centar Postpesimisti Crne Gore, Crna Gora
Nail Kajević, Udruženje porodica otetih u Štrpcima/Shtërpçë, Srbija
Ružica Spasić, Udruženje porodica nestalih i nasilno odvedenih lica iz Vukovara, Hrvatska
Cristian Correa, sekretar Komisije za istinu o političkom zatvaranju i torturi u Čileu - Valech komisija, Čile

Posmatrači/ce:

Morgiana Brading, ICTJ, New York, USA
Reno Meyer, Caritas, Luxembourg
Jonathan Sisson, Swiss Peace, Švajcarska

Transkript audio zapisa

Jelena Janković: Dobar dan, dobrodošli u radnu grupu u kojoj ćemo razgovarati o ciljevima REKOM-a. Ja sam Jelena Janković, sarađujem sa organizacijom Linet koja je članica REKOM-a i danas je moj zadatak da moderiram rad ove panel diskusije. Kao što znate, pored ove, održavaju se još dve radne grupe na kojima se obrađuju teme mandat, izbor i sastav komisije, tako da ćemo nakon ovih diskusija dobiti konkretna dokumenta i predloge što će nam biti dobro za dalji rad. U

materijalu koji ste dobili nalazi se današnja tema koju ćemo obrađivati, to su ciljevi, a ukoliko ne dobijemo odgovore na sva pitanja koja danas budi bila postavljena, prosto vas molim da budete rasterećeni, jer će ovakvih susreta i mogućnosti za diskusiju biti više. Kao što znate, ovo je koncipirano tako da je podeljeno u dve sesije od po 90 minuta, pa sam ja htela da se u ovom prvom delu posvetimo osnovnom cilju REKOM-a, odnosno da odgovorimo na pitanje kako razumeti istinu, a da se u drugom delu bavimo dilemama. E sad, ja bih htela da definišemo pravila pre nego što otvorimo diskusiju tako da bih vas zamolila da isključite mobilne, naravno nema pušenja i volela bih da ukoliko dođete na drugi deo ove sesije, budete tačni. Eto toliko, sada bih volela da otvorim diskusiju, pa ko želi neka se javi. Da, i htela bih da kažem da za davanje mišljenja bude dato po tri minuta, prosto da bi svi bili u prilici da iskažu isto, a kada se završi prvi krug, naravno krećemo ispočetka. I naglašavam, ukoliko se neko nije upisao, papiri su krenuli, pa se upišite, ukoliko se niste upisali pre početka ove grupe. Hvala. Da li bi neko hteo da se javi da diskutuje o pitanjima koja se nalaze u prvom delu ove sesije? Izvolite, nisam vas videla.

Draško Bijelica: Priznajem da nisam razumeo ovu deobu na dve vrste pitanja, šta to znači kako razumeti istinu, onda bih ja mogao kao profesor filozofije da držim predavanja o teoriji istine, a to nije smisao, a nisam razumeo ni ovaj drugi deo. Ako mi dozvolite, ja bih govorio onako kako sam razumeo sam naslov ove tribine, dakle ciljevi istine, a pojam cilja je uvek u korelaciji sa pojmom sredstava i puteva kako do cilja. Dakle, svaka aktivnost se procenjuje prema tome kakav je cilj i kakva su sredstva. Kad je reč o ciljevima REKOM-a, meni ne samo da nisu sporni, nego su besprekorni, sam aksiološki vrh. Dakle, oni su visoko postavljeni, uzvišeni i nedostižni. Ostvarivanje tih ciljeva je moralni kategorijski imperativ, što će reći - bezuslovno ih treba ostvariti. U etici reč *treba da*, znači *mora da*. Kad jednom budemo Sizifov kamen, ali najplemenitiji kamen, izneli na sam vrh, onda će on tu ostati za sva vremena kao svetionik, a i kao opomena svima onima koji bi pokušali ponovo da ostvaruju ciljeve u čijoj je realizaciji došlo do ovih užasnih žrtava. A to su bili ciljevi destogodišnjeg rata; govoreći iz perspektive Srbije, ti ciljevi su bili ciljevi zločinačke politike. Možemo varirati da li su to nacional-socijalistički ili fašistički, ali u svakom slučaju to jeste zlo. Prema tome, **cilj REKOM-a i oni ciljevi ratne politike se međusobno isključuju. O ciljevima kao takvim ja želim da govorim, ne vidim ničeg spornog u ovom suštinskom smislu, dovoljno je pomenuti samo formulaciju, makar ona bila i idealna, dakle, sačiniti spisak svih žrtava i svih zločina i sve zločine privesti pravdi. Dakle, to bi značilo razumevanje istine, dakle suočavanje sa istinom i ići na sud pravde sa onima koji su krivi za to.** Dakle, težište pitanja i glavno pitanje je pitanje puteva do tih ciljeva, odnosno sredstava. *Ergo*, koji su glavni problemi na tom putu, koje su glavne prepreke? Govorim o stanju u Srbiji. Pa, mislim da ih nije teško identifikovati. Ako su sve institucije sistema u Srbiji bile instrumantalizovane radi ostvarivanja politike ciljeva, zločinačke politike, u istim tim institucijama mi imamo najveće moguće otpore za to. Ja nemam sad neku primedbu, ali čak asocijacija na obraćanja vlasti na ovim skupovima, pa i jutros kad nam čestitaju što mi to radimo, a tu su žrtve, tu su nevladine organizacije, kažu dobro vi to

radite. Zar ostvarivanje tih ciljeva ne bi trebalo da bude prioritetno za svaku od tih institucija, od predsjednika države, ministra pravde, ministra spoljnih, unutrašnjih poslova i tako dalje, preko medija? Završavam sa ovom informacijom. Preksinoć u Nišu, u Alternativnom kulturnom centru, gostovale su Žene u crnom, zajedno sa Stašom Zajević, emitovan je film *Ne u naše ime*, razgovor sa ženama iz Srebrenice, posle tribine sam saznao da nijedan novinar nije pratio tu tribinu. I mislim da je to veoma indikativno stanje, uključujući i ovo da će po ko zna koji put na popravnom ispitu iz etike pasti parlament Srbije povodom Rezolucije o Srebrenici. Ne mogu da izgovore jednu reč - genocid, ali očigledno je genocid. Hvala.

Branislav Radulović: Ja ću se isključivo držati materijala kojeg smo dobili u našim fasciklama i pitanje kako razumeti istinu. Pa kaže, osnovni oblici istine. Pravna, dokumentarna, politička, istorijska i kulturna. Zašto je osnovan REKOM? Zato što institucije sistema ne rade svoj posao. Ko utvrđuje istinu? Samo za to mjerodavni državni organ, a to je sud. Zašto smo se mi okupili? Zato što sudovi ne rade svoj posao. **Kakvu istinu je moguće samo utvrditi? Samo pravnu istinu.** Nemojte praviti grešku da mi laici po osnovnoj profesiji možemo utvrditi istorijsku istinu. Za istorijsku istinu je potrebno da se otvore arhivi. I zlatno je pravilo da mora postojati protok vremena koji se u istorijskoj nauci definiše kao **50 godina**. Jer ako istorijsku istinu mi ne možemo utvrđivati, nemamo potrebnu distancu i nismo objektivni, posebno žrtve nisu objektivne, naglašavam, posebno žrtve nisu objektivne. Pravnu istinu možemo, jer se istina utvrđuje u odgovarajućem postupku na bazi odgovarajuće dokumentacije. Smisao REKOM-a je da sačuva dokumentaciju, da sačuva tragove, jer je od najvećeg broja zločina prošlo od sedam do deset godina. Kada se ovde kaže kulturna istina, mislim da ovo treba brisati. Koja kulturna istina? Povreda kulturoloških principa, pravila i vrijednosti je već nešto drugo. S tog stanovišta smatram da **u elementu koja istina, treba napraviti integraciju između pravne i dokumentovane istine iz razloga što komisije za istinu nisu sudovi i ne mogu donositi presude, ali mogu formirati stavove. Stav možete formirati samo ako imate valjanu dokumentaciju.** I zlatno je pravilo, ne smijete povrijediti nečije pravo, i nekog za određenu stvar osuditi i osumnjičiti ili legitimisati bez odgovarajuće dokumentacije. Mislim da **mi ne smijemo ući u utvrđivanje političkih istina. Politička istina nije istina, ona nije istina, politička istina je stav i pravo svakog da kao takav ima određeni stav.** Da li ste vi liberal ili socijaldemokrata, to je takođe istina, ali je i stav, kao i pravo na identitet. A istina je samo jedna, posebno onda kada takva istina treba da utvrdi ko je izvršio najgoru kvantifikaciju i kvalifikaciju zločina koji se definišu kao ratni zločini. Pod tačkom B i pod tačkom C, za razliku od tačke A, ne bih posmatrao alternativno, već kumulativno. Istina je potrebna i za pojedinca koji teži istini, dominantno, ako je to žrtva, ali istina je potrebna i za širu društvenu zajednicu, i za one koji apsolutno nemaju dodira sa žrtvom, jer karakteristika balkanskog prostora je da se ta vrsta istina, naravno asocijativno, odnosno ta vrsta geneze zločina ili spirale zločina konstantno ponavlja. U ime čega? U ime srpske, hrvatske, bošnjačke, crnogorske ili bilo koje druge istine koja nije zatvorena u prethodnom periodu. **Ja smatram da treba ići na dokumentovanu istinu, znači koja**

ima svoje odgovarajuće pravno utemeljenje, ali nije sud, ostale brisati iz razloga koje nemam vremena elaborirati.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Ja se izvinjavam, gospodin se javio.

Milosav Stojković: Dame i gospodo, radno predsedništvo, pozdravljam vas u svoje lično ime, u ime porodica koje zastupam. Član sam Koalicije za REKOM i do nedavno i kolektivni član udruženja, sada sam osnovao, pre deset dana novo udruženje koje nosi naziv Centar za zaštitu porodica žrtava rata na Kosovu i Metohiji i imam nameru uskoro da kao kolektivni član pristupim koaliciji. U njoj vidim mnogo toga progresivnog i mnogo toga što će zalečiti moje rane, rane moje porodice i prijatelja. Dozvolite mi da malo budem ličan, pa da kažem da mi je u ratu na Kosovu i Metohiji stradao otac, majka i rođeni brat, kao posledica toga, umrla mi je supruga i sestra i još deset članova šire porodice nastradalo u tom ratu. Ja kad razmišljam o tom boli i tugi, nikad ne kažem da mi je to uradio albanski narod, to su uradili zločinci. Iz tog konteksta izvlačim smernice za rad, da posmatram taj događaj upravo sa individualnog aspekta, da uvek kažem hoću da saznam i saznaću ko je NN počinilac zločina nad svim žrtvama u mojoj porodici, a ne narod ili pak politika. Ne želim da zalazim u politiku, niti u vreme kad se to dešavalo. Ne, nego želim individualizaciju zločina, to je način na koji ćemo doći do istine, jer smo mi mali narod koji je stradao, kad pogledamo sa sociološkog, pravnog i drugih aspekata, da je stradao na svim prostorima bivše Jugoslavije, mali narod, i on sad mora da nađe *modus*, da nađe pravni aspekt, da nađe načina da se suprotstavi elitama koji su nas doveli do toga. Mi ne možemo da damo istorijski kontekst i da takođe damo političku konotaciju, ali možemo ličnim svedočenjem zločina koji već imamo, hajde sada da to postignemo uz pomoć organizacije koja nam je predstavljena u ovom materijalu. U to sam siguran, u to verujem i zato se uvek rado ne samo odazivam, nego i rado pripremam sve materijale koje dobijem u konsultaciji sa organizacijom o kojoj govorimo. Dakle, istina i pravda je jedina, a razlog i način da se dođe do toga je javno svedočenje, argumenti koje ne može niko da pobije. Može jedna vlada na ovaj ili onaj način da tumači, ali ne može da pobije argumente. Mogu biti sretan da lični stav iznesem, da su demokratske vlade na svim prostorima bivše Jugoslavije i da imamo jedan politički temelj i želju da one pristupe ovome, ali one... još uvek ima ostataka među organima koji su možda, dozvoliću sebi slobodu da kažem i direktni nalogodavci, pa čak možda i izvršioci. Ali o tome ne želim da govorim, želim da govorim samo o ovom delu. Drugo što se pominje u materijalu koji sam lično pristalica - pomirenje među svim generacijama, pokajanje među generacijama koji su akteri i nosioca nepravde i zločina, a posebno za mlade ljude. Rekao sam jednom svom prijatelju sa Kosova i Metohije, ne želim da moja ćerka sutra mrzi vašeg sina ili ćerku. Ne, hajde da mi to prevaziđemo, pa da oni žive u miru i da žive kao svaki normalan svet u Evropi i u svetu. A takođe, jedan od značajnih momenata - kompenzacija i reparacija upravo žrtava porodica koji su ostali bez osnovnih sredstava za život, bez svojih hranioca, bez svojih najbližih. Njima treba pomoći, a u tome ćemo mi našim radom, ovakvom organizacijom i planom koji je nama dat u prilogu materijala, optimista

sam da ćemo uspeti. Zahvaljujem se na ovome, ako sam bio malo širi u izlaganju, izvinjavam se. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite, imate reč.

Medić Dragan: Ja sam otac zarobljenog pilota, komandira eskadrile MIG-ova sa Batajnice koji je 1992. godine leteo iznad Slavanskog, Bosanskog broda, oboren, i do danas ne znam za istinu. Zarobljen od strane Oružanih snaga Republike Hrvatske. Posebno želim da vas upoznam sa jednim problemom i želim da dam predlog, da budući REKOM o tome povede računa i da to uđe kao zadatak REKOM-a. A o čemu se radi? Sada se čine zločini nad zločinima. Da pojasnim o čemu se radi. Oni koji su stradali, izginuli u ratovima, njihove grobnice se nalaze po Hrvatskoj i Bosni. Te grobnice sa danas kradu, otkopavaju i prenose na druga mjesta, što je po našem mišljenju zločin nad zločinom. Republika Hrvatska, njezina vladina komisija, kao i Bosne i Hercegovine, a i Srbije, upoznata je komisija Republike Srbije, kao i svi mi, udruženja, oni su nas upoznali, upravo vladine komisije, da se grobnice kradu, odnosno posmrtni ostaci iz grobnica, i prenose na druga mjesta. Ko to čini? Verovatno određenim kanalima oni koji su optuženi za ratne zločine i oni vrše premeštanja. Vladine komisije, pred nama roditeljima i porodicama, opravdavaju se da nisu u stanju te grobnice da otvaraju i da vrše ekshumacije zbog toga što su instituti DNK preopterećeni i da nemaju dovoljno zamrzivača da bi vršili ekshumacije. Takvo opravdanje niko od porodica niti udruženja ne prihvata, nego smo uporno tražili da se kupe zamrzivači ako ih je malo, tri države valjda mogu to učiniti, ako ne mogu, onda može Evropska unija, a čak i Ujedinjene nacije. Oni to ni danas nisu učinili. Mi danas apelujemo i urgiramo da se kupi što više tih zamrzivača, kao i DNK aparata, da bi se procedura ubrzala. Oni to ne rade, već se i dalje grobnice kradu, otvaraju, što znači, počeli smo da sumnjamo u države, postojeći sistem i vlast. To je naše pravo da sumnjamo kad nešto nećete da uradite gospodo. Počeli smo i u njih da sumnjamo, da je to verovatno njihova politika, ako ne čitave vlasti u određenoj državi, onda verovatno pojedinaca kojima je u interesu da optuženi za ratne zločine izbegnu odgovornost. Zbog toga molim da uđe ovo u plan REKOM-a i da napomenem i to da smo mi već Natašu Kandić na određenim sednicama i sastancima upozoravali na ovo, molili je da i ona apeluje. Međutim, nisam do sada čuo ni putem medija da je apelovala na te komisije i na vlade i na državu, pa vas molim da ovo uđe u ime udruženja Republike Srbije i koordinacije udruženja Republike Srpske, Kosova i Srbije, da ovo uđe u plan REKOM-a i da se na taj način državama skrene pažnja da to čine...

Jelena Janković: Dobro, ali mi ovde pričamo o ciljevima. U svakom slučaju, hvala vam. Evo, izvolite vi.

Kada Hotić: Mislim da je tema interesantna, istina iz tog rata, šta je ko doživio i zašto smo doživeli. Mislim da posledice znamo. Trebaju nam uzroci. Zašto je moj narod bio osuđen na smrt, a istina je da je osuđen na smrt. Nije mu dato da se brani, imali smo embargo od međunarodne zajednice. Kome je to bilo u interesu,

zašto jedan narod nije imao pravo na život? Muslimani na Balkanu nisu imali pravo na život. Borili smo se svim silama, pokušavali da preživimo, danas smo krivi što se borimo. Ja nemam priču koju bih mogla ispričati, poštujem majke koje su preživele i saosećam s njima. Ali ja kad bih pričala takvu priču ne bih imala snage, moj sin je negde u grobnici, skriven, još uvijek se ne zna gdje je. Moj sin nije među živima da mi ispriča šta je propatio. Moj muž, moja dva brata, samo znam u jednoj kući u koju mi je brat odveden, da su posle našli gomile izvađenih očiju, odsečenih ušiju, prstiju i mrtav je, ne znam ispričati šta je propatio. Sam Holbruk je izjavio da nije trebalo intervenisati, braniti Bošnjake, Muslimane. U stvari Bošnjaci, to je neka nova riječ, ja sam Bosanka muslimanka. Ja ne vidim razliku ni u Bosni ni u Srbiji da smo mi drugi narodi. Ja uvijek kažem da smo svoj narod. Ja imam petoro svojih najbližih koje sam izgubila, ne izgubila, koje su mi odveli i ubili. Mi smo bili u Srebrenici u jednom logoru gdje smo bili okruženi, gdje nam nije dolazila ni hrana, bez vode, struje, 60.000 ljudi na prostoru gdje je nekad moglo boraviti 5.000 ljudi. To su katastrofalni, teški životi, o tome se ne može ispričati ni na kakvoj sednici u nekoliko riječi ni u nekoliko rečenica. Tako da sam ja za istinu, ali istinu da vidimo uzrok svega ovoga. Posledice su nam već poznate. Da vidimo zašto smo mi došli u priliku da raspravljamo o ovakvoj istini. Zar se bivša Jugoslavija nije mogla podijeliti po republikama da budu zasebne države bez krvoprolića i bez raseljavanja naroda i ubijanja? Uzroci su u raznim politikama.

Jelena Janković: Izvinjavam se što vas prekidam, ali u drugom djelu, znači u drugoj sesiji ćemo se baviti tim dilemama da li bi REKOM trebalo da se bavi isključivo činjenicama ili bi trebalo da se bavi uzrocima...

Kada Hotić: Po mome, ja se držim samo ove prve rečenice, uzroci su bitni, a naše pojedinačne ispovjesti su zaista produžavanje agonije i muke naroda koji svako na svojoj koži zna svoju priču i jako je teško nosi. Ja sam danas otplakala, nisam bez razloga i došlo mi bilo da kažem samo, ja nemam šta pričati, moj je narod ubijen i moj narod ne može kazati šta je propatio. A volela bih dok sam živa da se uzrok zašto je to bilo, da se to razjasni, da to presude sudovi, da to pravniči... a da nam se političari okrenu pravim stvarima u korist naroda. Meni treba teritorija, meni treba država, mojim unučadima treba budućnost. I ova komisija, ako bude išla u tom pravcu, onda ide u pravom pravcu. A nisam mogla baš osetiti da je pravi pravac... Možda možemo mijenjati, naravno dopunjavati. Ako budem imala potrebe, još ću pričati. Hvala.

Jelena Janković: Hvala. Izvolite.

Persa Vučić: Meni nešto nije jasno. Ja pratim rad REKOM-a i kao Žene u crnom i kao novinar Republike pišem o tome i sad ovde je tema **Osnovni ciljevi REKOM-a. Pa mislim da su oni već utvrđeni, najkraće rečeno istina, pravda, pomirenje,** a sada ovde jedan od učesnika je rekao, citiram, kaže - *REKOM ne može doći do neporecive istine zato što je potrebno otvoriti istorijske arhive, a oni se mogu otvoriti tek posle navršenih 50 godina...* i sad nije mi jasno kako doći do

istine ako arhivi ne mogu biti otvoreni, i onda isti učesnik predlaže - *zato treba ići na dokumentovanu istinu*, pa pretpostavljam da on nije rekao da to treba... pa sad šta to znači stvarati paralelni dokumentacioni centar, ne oslanjati se na ona dokumenta koja postoje, ako postoje, ako nisu uništeni u državnim arhivima i kojima treba da se bave i istoričari. To je jedno od pitanja koja je treba da razumem i da mi se odgovori, a drugo, ne znam zašto se mi sad vraćamo na ovo, osnovni ciljevi REKOM-a? Da li se oni redefinišu, traže da se ponovo definišu, da se dopune, šta? Prosto mi nije jasno.

Sandra Orlović: Evo, ja ću da pokušam da dam odgovor. Možda smo na početku ostali dužni jedno objašnjenje učesnicima ove radne grupe. Zapravo, na početku moram da odgovorim Persi. Ništa još nije zacrtano, još uvek se ne zna ništa definitivno, da li će REKOM da utvrđuje činjenice ili će da se bavi i uzrocima, i kaže - kada da je ovo krenulo u pravcu za koji ona misli da ne ide prema tom cilju da se REKOM bavi i uzrocima, ja hoću samo da razjasnim i da uverim sve učesnike ove radne grupe da do sada nije donesena nijedna odluka i da odluku donose svi učesnici konsultativnog procesa, i vi ovde koji danas učestvujete u ovoj radnoj grupi. Samo sam htela da razjasnim, nije doneta nikakva odluka, još uvek se ne zna koji je osnovni cilj REKOM-a, da li samo utvrđivanje činjenica ili će se REKOM baviti utvrđivanjem uzroka. Ja potpuno mogu da razumem Kadu, ima jako puno drugih učesnika u regionu koji insistiraju na tome da REKOM ne ostane samo na utvrđivanju činjenica, već da se bavi i korenima zla koje nam se desilo. Tako da neko ko oseća potrebu da se REKOM bavi uzrocima ne treba da bude obeshrabren ili da misli da je neko već odlučio da će REKOM da se bavi samo činjenicama, da će uzroke ostaviti recimo za istoričare. Hvala.

Murat Tahirović: Ja sam očekivao da ću na ovo da dobijem malo više pojašnjenja o ciljevima koji su ovdje nama dati, kako bi mogli malo više razgovarati o njima, ali ono sa čime se donekle mogu složiti sa gospodinom iz Crne Gore je da su dvije ključne stvari ovdje, na osnovu pravnih dokumenata, da ih tako spojimo, možemo razgovarati, a o svemu drugom se može u drugim prilikama razgovarati, pogotovo kad je u pitanju politički dio istine, koji će se dugi niz godina raspravljati. Ono što je po nama jako bitno jeste da se kod utvrđivanja istine u svakom slučaju mora koristiti ova prva klauzula, znači pravna istina, a ona se ne može koristiti bez sudskih presuda, tako da me malo zbunjuje kolega iz Crne Gore koji kaže da sudovi nisu napravili svoj dio posla. Jedan dio posla jesu, ali u cijelosti sud nikad nije ni bio u stanju da niti posle jednog rata... Pa, presudili su da je u Bosni i Hercegovini bio genocid, presudili su da ja na Bosnu i Hercegovinu izvršena agresija, niz presuda govore da se u Bosni i Hercegovini desio teški rat. Pa, mi na osnovu tih činjenica možemo utvrditi ako želimo...

Jelena Janković: Ja se izvinjavam, ali nećemo upadati drugome u reč. Prosto svako ima pravo da izrazi svoje mišljenje tako da izvolite, vi nastavite, ne želim da se ovo pretvori u dijalog.

Murat Tahirović: Ne znam na koji način se misli utvrđivati nova istina ako se ne bi upotrebilo nešto što je sudskim putem dokazano, vi valjda kao pravnik znate da nešto što je na sudu dokazano da je to činjenično stanje i u suštini se, bar sa strane struke, nikad ne komentariše previše. Prema tome, taj dio arhive koji imamo se mora koristiti kod donošenja daljnjih rešenja kada je u pitanju cjelovita istina. Verovatno REKOM želi da raspravlja kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, ja o drugim djelovima bivše Jugoslavije ne mogu govoriti, jer ne znam pravu istinu šta se u drugim djelovima bivše Jugoslavije dešavalo. Ali, zaista pravu istinu o stradanju u Bosni i Hercegovini; bez arhive Haškog tribunala, bez procesa koji su vođeni pred tribunalom, praktično je nemoguće raditi, i naš je prijedlog, odnosno prijedlog Saveza logoraša Bosne i Hercegovine je ukoliko se želi baviti ovom problematikom na prostoru Bosne i Hercegovine, da se u svakom slučaju i taj dio arhive koristi kod analize dešavanja u Bosni i Hercegovini.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Samo bih htela da vas zamolim da prilikom izlaganja budete malo sporiji pošto prevodioci ne mogu da postignu da simultano prevode... pa samo da vas zamolim. Izvolite.

Salih Rasavac: Radim u nevladinoj organizaciji koja se bavi pružanjem psihološke podrške žrtvama rata, ali moram reći da sam potpuno zbunjen, otkud ja ovde. Ja sam imao svoju percepciju i viđenje REKOM-a kad sam počeo da dolazim na ove sastanke, međutim, danas ste mi sa ovih par diskusija razbili moju predstavu, pa se pitam da li mi je mjesto ovdje, da li sam možda oduzeo mjesto nekom kvalitetnijem, koji je mogao da doprinese bolje od mene. Ja sam shvatio REKOM kao asocijaciju koja će koristeći stručne resurse, kadrove koji su se opredijelili da ovo rade, ja govorim sada o Bosni i Hercegovini, da ljudi o istorijskim činjenicama o događanjima tokom nemilih događanja u našoj bliskoj prošlosti počnu zajednički da razgovaraju, da suočavanje sa istinom bude *tet à tet*, a mi ćemo stručnjaci obraditi i razraditi kako to da se radi. Ukoliko će REKOM utvrđivati činjenice, to rade sudovi, ukoliko će uzroke istraživati, to rade stručne institucije koje imaju kadrove za to. Bojim se ako se tako široko rasplinemo, da idemo na suočavanje sa istinom, na utvrđivanje činjenica, na utvrđivanje odgovornosti, na utvrđivanje uzroka, bojim se da mi nećemo odgovoriti na tako visoke zahtjeve. Mi možemo dobro struktuirani, dobro organizirati jedan segment, ja sam doživio da je to segment suočenja. Kako to učiniti? Ja sam se opredijelio da dođem na ovu sesiju. Misija REKOM-a je u materijalima kristalno jasna meni, nemam ja tu šta diskutirati o novim ciljevima, ali kako ih realizirati? Mislim da treba da se angažujemo da u socijalnom okruženju iz koga dolazimo, stvaramo atmosferu i klimu tako da nastane potreba za suočavanjem sa istinom, zbog čega se treba suočiti sa istinom? Pa, ja neću ništa promijeniti, moj komšija pravoslavac neće ništa promijeniti ukoliko mi ne razgovaramo i ne zamjenimo naše istine i onda kad se suočimo sa činjenicama, onda ćemo nešto početi i da mjenjamo zajednički. Ali nam se u Bosni i Hercegovini provlači uvijek, e sad ćemo živjeti po jednom novom modelu, živjećemo jedni pored drugih, a ne moramo biti bliski. Mi ne možemo biti jedni pored drugih, a ne biti bliski. Molim vas, možemo biti bliski ili ne možemo biti nikako u odnosu. I ja sam REKOM shvatio tako i bio

sam počašćen kada mi se pružila prilika da se pridružim, ali danas sam malo u dilemi. To je jedna stvar. S druge strane, kako to činiti? Današnje... ja ne znam je li ovde neka od žrtava koje su danas svjedočile pred forumom. Kada dovedemo žrtvu da govori o svojim ratnim iskustvima i svojim stradanjima, onda mora da prethodi jedan dobro organizirani i struktuirani pristup, priprema o čemu ona da govori. Glavni deo ostaje kada se završi svedočenje, jer pričati o svojim traumatskim iskustvima je ući u traumu. A onda stručnjaci koji se bave traumom trebaju ući i da rade na izlasku, na detraumatizaciji, da izvede iz onog stanja, a ne da joj se zahvali, danas je bilo divno, vi ste to nama fino rekli, mi smo vas čuli, ja sam pratio reakcije nekih u publici, neki su plakali, neki su onako gledali iznenađeno, neki su izlazili, jer očigledno nisu mogli to da podnesu. To je drugi ugao posmatranja i treći ugao, kako to da uradimo, a to je jedna grupacija na koju nismo obratili pažnju - mladi, čija je svijest oblikovana živeći u jednonacionalnom etnosu. Moja djeca vjeruju meni. Istina je za moju djecu, nažalost, ona koju ja potvrdim i kažem da je to tako. U Bosni i Hercegovini, Koridor je uradio jedno istraživanje i došli smo do podatka da su najradikalniji - mladi, adolescenti koji nisu u toku rata ni bili rođeni, ali su oni danas jako radikalni, prizivaju rat, oni prizivaju... siđi Rašo dole sa planine, ono na svakoj utakmici imaju, nož, žica, Srebrenica i obrnuto s druge strane, i treći isto tako odgovaraju. To su radikalne grupacije koje čekaju priliku da isprave nepravde iz ovog rata iz koga smo tek izašli, koja je nanesena njihovom nacionalnom etnosu. To su tri stvari, tri ugla, na koje bih se ja fokusirao. Ako sam pogriješio vi mi recite, ja se izvinjavam. Ja sam REKOM tako doživio. I mi bi morali u socijalnom okruženju stvoriti takvu klimu. Kako ćemo mi prikupiti milion potisa? Mi nećemo, ja ne mogu prikupiti ukoliko...

Jelena Janković: Mogu li da vas prekinem, prosto da pružimo i drugima priliku.

Salih Rasavac: Pa možda sam ja nešto kvalitetno mogao da kažem... u redu, prihvatam, malo ste...

Jelena Janković: Pa rekli smo kada svi završe prvi put izlaganje, imaćete priliku u drugoj sesiji da kažete svoje mišljenje.

Salih Rasavac: Malo više preferirate pravno i administrativno, nego terapijsko, mora da ima i drugi segment za koji se zalažem, ali dobro, ukoliko budemo tako, nećemo ni postići ništa.

Jelena Janković: Zahvaljujem.

Borka Rudić: Ja bih stvarno ljubazno zamolila moderatora da ljudi koji počnu da govore završe svoju misao. Jako nam je važno da čujemo stavove i zbog toga smo ovde, a ne da završimo sve tako brzo i da onda nemamo priliku da iznesemo i svoj stav, i svoju emociju i svoju dilemu i svoju ljutnju. Na to imamo pravo. A drugo, želim da pojasnim da ovaj papir koji mi imamo možda djeluje malo zbunjujuće na sve nas, zato što su postavljene evo pod A, koja istina, pa pravna, pa

dokumentovana, politička, istorijska, kulturna i tako dalje, ovo je sve proisteklo iz konsultativnog procesa koji se vodio na prostoru bivše Jugoslavije, u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, na forumima kao što je ovaj, ovog vikenda u Novom Sadu, jer su ljudi imali potrebu na konsultacijama da govore o svim ovim vrstama istina i o svemu ovome što je napravljeno kao predložak za raspravu. Zbog toga bi možda danas bilo korisno da sužavamo ciljeve i da govorimo realno šta bi to REKOM mogao da uradi. Dakle, na konsultacijama je bilo jako puno prijedloga i ljudi su zaista iskreno imali potrebu da govore o uzrocima rata, da govore o kulturološkoj istini, o mitovima sa kojima se suočavalo stanovništvo na prostorima bivše Jugoslavije, a mnogi su skloni reći da je iz mitova proisteklo mnogo zločina na ovim prostorima. Imali su potrebu da govore i emotivnu istinu, dakle doživljaj istine kako su oni imali personalno, koja može biti činjenična, a često ne mora, jer svi različito doživljavamo tegobe sa kojima se suočavamo. Dakle, mislim da treba prihvatiti ovaj papir kao osnovu, a ne datost, kao nešto što mora biti tako, jer mislim da je jako važno da je Koalicija za REKOM tokom konsultativnog procesa do sada pokazala da hoće da čuje glas žrtava pre svega, predstavnika nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima, pojedinaca, intelektualaca, umjetnika, običnih ljudi. Dakle, ništa nije završeno i svaki prijedlog je relevantan i svaki prijedlog sa jednakom pozornošću treba uzeti. Ja sam pomno slušala Kadu Hotić i mislim da je jako važno da istinu za kojom teži REKOM, treba gledati kao jedan širok pojam koji neće uvek biti ograničen samo na dokumentarnu istinu ili na pravničku istinu, odnosno na ono što stoji zapisano u arhivima Haškog tribunala, kod lokalnih sudova gde su se vodili procesi protiv osumnjičenih za ratne zločine i gde su donesene presude za ratne zločine i teška kršenja ljudskih prava u proteklim ratovima. Ja lično jako potenciram dokumentovanu istinu, svedočenje žrtava, ali isto tako znam da je jako važno da se vodi računa o kulturološkom kontekstu istine do koje mi treba da dođemo, jer ćemo na taj način napraviti suočavanje sa prošlošću i sa samima sobom. Kada je reč o tome čija je istina, ja smatram da REKOM mora biti fokusiran na žrtve. Mi smo do sada imali jako puno grupnih istina i manipulacija i zato je važno da one koji su najviše propatili u ratu na našim prostorima stavimo u prvi plan. A ona društvena istina će doći kad mi damo žrtvama priliku da kažu svoju istinu. Onda će se mnoge stvari razbistriti, kao što se razbistri i mutna rijeka posle izvesnog vremena. Ja ne mislim da treba biti toliko pretenciozan i govoriti o pomirenju, ali smatram da je jako važno da razvijamo uvažavanje i solidarnost sa svim žrtvama. Ne na način da ih izjednačavamo, već da prihvatamo da je svaka žrtva za sebe spomenik, da moramo prihvatiti njenu tragediju na način kako nam je ona prezentuje i kako nam je ona daje na tanjuru. Jer, ako to učinimo, onda imamo pravo i da tražimo da drugi prihvate nas kao žrtve na takav način.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Htela bih prosto da vam kažem da smo na početku diskusije odredili i definisali pravila, pa tako da pravilo da svako ima tri minuta bi trebalo da se poštuje ukoliko želimo da ova diskusija bude produktivna i da se čuje svačiji glas. Izvolite.

Bojan Gavrilović: Do sada se govorilo o ciljevima, kao što su utvrđivanje činjenica i uzroka što bi trebalo da budu osnovni ciljevi REKOM-a, ali ja bih hteo da skrenem pažnju na nešto što takođe zavređuje da se razmotri. U pitanju je ispravljanje nepravdi prema žrtvama. Ovde je nešto napisano da i to može da se razmatra, da bude jedan od ciljeva REKOM-a. Ja mislim da je to zaista važno, jer pored utvrđivanja istine i uzroka, neophodno je da se žrtve obeštete za ono što im je urađeno. U kom obliku bi se te reparacije isplaćivale ostaje pitanje. Videli smo iz čileanskog iskustva da su oni isplaćivali penzije, zatim zdravstvenu zaštitu, stipendije za školovanje dece žrtava i mislim da može mnogo toga da se smisli da bi se žrtve obeštatile. Postoje i neke nematerijalne naknade, kao što je izgradnja spomenika ili memorijalnih kompleksa, postoji i vrsta naknade koja se isplaćuje celim zajednicama, kao što je izgradnja škole u selima gde ima mnogo žrtava, puteva itd. U svakom slučaju mislim da ovo pitanje zavređuje veću pažnju. Ja sam pravnik i znam da preko američkog Suda za ljudska prava gde oni imaju razvijenu praksu po pitanju reparacija, imaju koncept koji se zove *Proyecto de vida*, što znači naknada za izgubljene šanse u životu. To je, na primer, za one žrtve koje imaju teška oštećanja, naknada bi se njima mogla isplatiti za ono što su propustili da urade u životu. Treba reći da bi ova vrsta naknade iziskivala veće napore država zato što bi to iziskivalo veće finansijske napore država u regionu, tako da bi svaka država trebalo da donese zakon, a ne samo rezoluciju, gde odrediti deo sredstava koji će biti korišćen u ovu svrhu, što u nekoliko komplikuje celu priču. Dakle, da li bi svaka država obeštećivala svoje državljane ili bi država čiji su državljani počinili zločin bila odgovorna da obešteti te ljude ili bi se formirao regionalni fond u koji bi svaka država dala deo sredstava, to su pitanja koja se mogu razmatrati, ali s obzirom na tešku ekonomsku situaciju u regionu, mislim da šanse za to nisu velike. Ali, ako je utvrdimo, može da postane jedan deo priče koju možemo da pokušamo da ostvarimo. Hvala.

Jelena Janković: Hvala. Izvolite.

Smilja Mitrović: Ja bih ovde danas istakla jednu činjenicu što se tiče stradanja srpskog naroda u proteklom ratu. Mogu vam reći da smo mi svugdje diskriminirani i nismo nigde priznati kao žrtve, tražimo svoje nestale i još uvek za nas rat nije stao dok ne pronađemo i kosti i sve. Ali, vjerujte, mi uopšte nemamo prolaz kroz tužilaštva bez obzira što nisi našao svoju žrtvu i svog nestalog. Ja imam i video kasetu da je moj sin zarobljen, uhapšen, i dostavila je tužilaštvu, on kaže da nema osnova. Pa pitam, je li to dokaz i svih ovih 14 godina dokazivajući da je moje dijete nestalo. Međutim, mi smo svugde osporeni, i u ovom REKOM-u, ja nikad nisam čula od REKOM-a da treba da se uhvati zločinac za srpsku žrtvu i ako se uhvati, on se prije pusti nego što stigne do zatvora. Ja sam ogorčena, meni grudni koš puca kad vidim danas kad neko priča... ja poštujem sve žrtve. Pa dajte jednom da čujemo na tom mediju i taj REKOM da kaže žrtva je i Smilja Mitrović kao što je i Kada Hotić. Nikad nisam čula od njih tu priču. I zato ne mogu podržati, mogu samo dati predlog, gospodo ako ne budete vodili računa da zastupate ove žrtve sve jednako i sve četiri, koliko nas ima, pet nacija koje smo stradali u proteklom ratu, ja vjerujem da ovaj REKOM neće

zaživeti, ja ga lično i moj narod iz Republike Srpske neće prihvatiti ovakvog kakav jeste, do sada što radi. Pa vas molim, ako sam danas došla ovde da kažem, i hiljadu jedan put ću reći da mora se ići jednakim ciljem. Ako je pet Srba nestalo, neka iznađu hiljadu Bošnjaka, Šiptara i Hrvata i Roma, a hajdemo da i tih šet Srba riješimo, da smo ih pronašli i da više nemamo oko njih šta raditi i da ne dokazujemo više. Nego se to jednostavno zapostavlja, ja nema gdje nisam bila i gdje nisam dokazivala da je moj sin nestao. Ne može da prođe, pa to je strašno. Evo i kod REKOM-a, vjerujte da nemamo baš uvid, evo i danas sam gledala ko je bio na REKOM-u i ko može da priča, i ja sam pričala na REKOM-u, nema me na filmu. To je dokaz da mi Srbi ne možemo da prođemo nigde. Evo, ja dajem predlog. Ako misli REKOM postići svoju misiju, on mora tretirati sve žrtve jednako i prozvati zločince i bošnjačke i srpske i hrvatske i šiptarske i romske, sve zločince prozvati i izaći kao što Nataša Kandić izađe pa kaže, da moj brat tamo sjedi ako je uradio zločin, ali hoću da Ejup Ganić sjedi negdje i oni ostali, Atif Dudaković, gdje je moj sin bio, da bude priveden. Da se pita bar gdje je moj sin, on mora znati, jer je znao s kim je ratovao s obe strane. Od srpskog naroda, pola nije došlo danas na sastanak zbog toga što se ne tretiraju jednako žrtve. Jer ja sam rekla, ja ću opet otići, ja moram da odem, jer mi je cilj da dođem do istine svog deteta i svih koje predstavljam u Republici Srpskoj.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Vi ste hteli nešto da odgovorite, je li tako? Ili se javljate za reč. Za diskusiju, dobro. Ja se izvinjavam se, ali gospođa u zelenom džemperu se javila, pa sad gospođa, pa onda vi. Znači, apsolutno pratimo ko se kako javlja, a i kolega je tu, tako da nemojte da brinete. Nema problema. Ja se izvinjavam, je li se vi javljate za reč? Ne. Onda ste vi, izvolite.

Nora Ahmetaj: Što se tiče ciljeva REKOM, za mene, prvi deo je ok. U vezi okvira o ciljeva REKOMA za...

Jelena Janković: Nema prevoda, je li možete... pošto je nastao neki problem... samo minut dok nameste...

Nora Ahmetaj: Što se tiče REKOM ciljeva, sa prvim delom ja sam OK, u drugoj polovini obično...

Jelena Janković: Izvinjavam se, opet kažu da je problem isti.

Nora Ahmetaj: Ciljevi REKOM-a, za mene su malo konfuzni, znam da je to učinjeno na osnovu konsultacija koje su održane u regionu, u svim državama bivše Jugoslavije, ali prvi deo, naročito deo *Istina* i *Koja Istina*, i ja mislim da u toku rada ako već dođe do formiranja komisije, verovatno bi bilo odgovarajuće i efektivnije da se zaustavimo na pravnoj i dokumentarnoj istini, dok politička i istorijska istina, ako se mi bavimo pravnom i dokumentarnom istinom, mi ćemo dokumentirati ratne zločine, i to će automatski stvoriti zaista istorijsku istinu. Međutim, ako se mi bavimo sa svih pet, čak i sa političkom i istorijskom istinom, to će zaista tražiti veoma dugo vreme, ja zaista ne znam gde ćemo s tim. O tački

5, o kulturi, imam još problema sa ovim konceptom. Možda bi bilo dobro da se to malo koncipira, u vezi definiranje kulturne istine, ima li veze sa identitetom, ima li veze sa religijom, koji su uzroci sukoba, šta je kulturno pravo. U tački C, prva tačka je pomirenje, i pozitivni argumenti na kraju takođe pominju pomirenje; mi znamo da je ovaj proces počeo da bi nas u bliskoj ili daljoj budućnosti doveo do pomirenja. Da li ćemo stići do pomirenja kroz regionalne saradnje ili otkrivanje istine i uzroka nasilja koje se desilo u ratovima u bivšoj Jugoslaviji, mi znamo da put ide do pomirenja. Ali treba napomenuti da je tokom konsultacija na Kosovu, jedan predlog bio adresiran veoma često i došao je od veliki broj predstavnika civilnog društva na Kosovu, a mislim i iz drugih zemalja, a to je izvinjenje. Ni u mandat REKOM-a u tački *Vrste kršenja ljudskih prava* ne vidim izvinjenje. Danas smo videli prezentaciju stručnjaka iz Perua, i videli smo da je i predsednik Perua zatražio izvinjenje, da li će biti traženje izvinjenja simbolično ili tako zvanično, to nije važno. **Bitno je da se definitivno izvinjenje pominje, pošto civilno društvo je zatražilo da se to unese u mandate REKOM-a,** dok reč pomirenje je već pomenuta, a ja lično sam okej sa ovim, možda bi bilo bolje da se i izvinjenje uključi u dokument takođe. Imam mali problem sa tačkom *Izlaz iz vicioznog kruga nasilja*, ja mislim da su države bivše Jugoslavije prošle krizu ponavljanja konflikta, **na Kosovu se rat završio pre 10 godina, tako da mislim da tačka 3, *Izlaz iz vicioznog kruga nasilja*, je faza koju smo već prevazišli,** možda bi mogli praviti tekstualnu ispravku. Imam takođe problem i u vezi *Mira i stabilnosti u regionu*, verovatno bi trebalo da bude ovde još jedna tačka ili jednostavno mogla bi da se radi ispravka o transformaciji institucija, jer i transformacija institucija je deo tranzicije pravde, a verovatno je glavni stub tranzicije pravde. To su upravo tačke koje su mi bile potrebne za moju diskusiju, a u ovom trenutku ne bih želela dodati više. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem se. Vi, pa posle ćete vi. Jeste se javili vi?

Andelko Kvesić: Malo sam iznenađen svim ovim zbivanjima. Mi smo ovde došli da filozofiramo šta je istina. Pa, postoji valjda formulacija šta je istina. Čini mi se da je u podeljenim materijalima ova prva preambula jedino tačna. Osnovi zadatak komisije je ustanovljavanje istine o onome što se dogodilo. Kako razumeti istinu? Zar se istina može razumeti na više načina? Šta to znači? To znači različiti stavovi, a ne različite istine. Čudi me da ovaj gospodin koji govori kao pravnik, da se takvi atributi mogu dati istini da ona može biti pravna, dokumentarna, politička, istorijska ili kulturna. Istina može biti samo jedna, prava ili lažna i može biti namenjena pravu, dokumentima, politici, biti istorijska i kulturna. A kaže čija istina? Ukoliko u REKOM-u nije istina moja, tvoja i njegova ista, nema istine, to su naši stavovi i nema zajedničkog stava i zajedničke istine. Ako nije ista, onda nije istina. Mogu biti samo argumenti različiti i putevi kojima se stiže do istine. A ako istina ne polučuje ono što je ovde predviđeno, dakle pomirenje, ispravljanje i ublažavanje nepravde, izlazak iz začaranog kruga, mir i stabilnost u regionu, afirmaciju demokratije i vladavine prava, onda je utvrđivanje istine i ciljevi REKOM-a su besmislica. Šta vam vredi istina ako ta istina ne polučuje proizvod

pomirenja? Pa velična ljudskosti je ko priznaje istinu, priznaje i oprost. Veličina ljudskosti je oprost. Hvala lijepo.

Jelena Janković: Hvala. Izvolite.

Zlatko Prkić: Stvarno me čudi. Prvo da se zahvalim Borki, a i ovom sada kolegi, istina je stradalnika rata. Mi smo stradalnici rata i mi znamo pravu istinu. Kako znaju istinu Srbi, tako znaju Albanci, tako znaju Bošnjaci i tako znaju Hrvati, i ostali, mi znamo istinu. Neću više nikad spominjati etnos ili državu. Molim vas, dajte da mi sami ispričamo ono što nam se dešavalo, da li od jednog, drugog, trećeg i šta boli svakog od nas koji su stradali. Mi samo to možemo. A zašto REKOM? Da je REKOM imao ovakav status pre 15, 20 godina, ne bi došlo do 100.000 poginulih, ne bi došlo do otprilike milion nastradalih, ranjenih po raznim kazamatima i logorima. REKOM je pokret ljudi koji drukčije razmišljaju nego aktuelne politike. Ako neko misli da je to nešto drugo i da treba drukčije onda sam i ja zalutao u REKOM. REKOM je dao toliko široku lepezu stvari da vidimo šta stradalnici i oni koji su najviše propatili kroz ovih 15, 20 godina žele i traže. Zašto se ne može znati gdje su kosti poginulih, da ih dostojno njegova porodica sahrani? To REKOM hoće, da imamo kompletnu istinu, a nemojte da se nadmudrujemo, više je stradalo Hrvata, više je stradalo Srba, više Albanaca, više Bošnjaka i čija je žrtva veća. Za mene je moja žrtva najveća. I za svakog od vas je vaša žrtva najveća. Nemojmo to govoriti. Svakog od nas je majka rodila, othranila i svaka majka i svaki otac voli svoje dijete, a mi smo svi, od početka do kraja... da ne bih prekardašio one tri minute, toliko, a imao bih mnogo šta još kazati.

Jelena Janković: Zahvaljujem.

Zaim Elezi: Pokušaću da budem kratak i koncizan, uz mogućnost da može da se prevede ovo što budem govorio. Nama je jasan cilj, barem je meni bio jasan cilj REKOM-a. Znači, formiranje komisije, da nateramo vlade u regionu da formiraju komisiju da bismo došli do istine. A kako ćemo doći do istine? Ja ću nabaciti samo nekoliko stvari. Izvinjavam se se što sam ovako direktan, profesionalno sam deformisan, najverovatnije i zbog toga će moja diskusija biti ovakva. Kao prvo, treba da imenujemo i napravimo popis žrtava, ujedno i počinioce zločina, pod broj jedan. Pod broj dva, da ih suočimo, žive da suočimo, a počinioce kaznimo na taj način što ćemo im skinuti oreol, jer se pred svojim narodom pokazuju kao heroji. Da se malo nadovežem na diskusiju šta je istina. Mi znamo da je istina jedna jedina, ovde su nam nabacane neke stvari, pravna, dokumentarna, politička i šta je znam. Mi sami znamo da ako se osvrnemo na pravnu istinu, niko nije kriv dok mu se ne dokaže krivica, to je osnovno pravilo demokratije. Ako idemo na dokumentarnu, šta će nam boljih dokumenata nego ako napravimo popis žrtava i upremo prst u počinioce zločina. Dokumentacija, znamo da određena dokumentacija podleže određenom embargu, deset godina minimum treba da prođe da se otvori dokumentacija uz pomoć koje bismo utvrdili istinu, ali ako se formira REKOM, onda države na bi imale pravo da drže pod embargom tu dokumentaciju. O političkoj doktrini neću da pričam, ali malo ću se osvrnuti,

samo dve reči, oko istorijske istine. Istorijska istina će biti opet ono što mi budemo uradili ako budemo imali tačne podatke, a za moju decu će biti istina ono što ja budem rekao. Na nesreću, moja deca su videla deo istine, ali hvala bogu, nisu videli i nisu preživeli ono što sam ja preživeo. Toliko, hvala.

Jelena Janković: Hvala, izvolite sada vi.

Jelena Janković: Ja se izvinjavam se ,ali gospodin se javio odmah... posle ćete vi biti, pa gospođa. Izvolite.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite gospođu.

Ružica Spasić: Možda ću koju rečenicu otići od glavnog cilja, jer se moram osvrnuti na planove i aktivnosti koji vode ka glavnom cilju, a tiči se Republike Hrvatske. Na forumima i na dosta konsultacija sam učesvovala od samog početka, od Vukovara, Sarajeva, pa do danas, Novog Sada i videla sam da će pomoću REKOM-a biti afirmisane i srpske žrtve, da će dobiti svoju pravnu, ljudsku, moralnu zadovoljštinu, da će kroz REKOM doći na svoje ljudska dimenzija, da je žrtva žrtva, bez obzira kojoj nacionalnosti pripada, u kom delu planete živi, koje je boje i veroispovesti. Još prošle godine sam upozoravala, u Documenti, da konsultacije koje se u Hrvatskoj vode, nisu dobro koncipirane. Vidim da je ista takva situacija i za ovu godinu, tako da imate u februaru Regionalne konsultacija logoraša, Dubrovnik, pa zatim u martu, Konsultacijse s braniteljima u Karlovcu, pa onda radna grupa se mora sastati za dijalog s braniteljima, pa imate 15. 01., sudjelovanje na komemoraciji u Bučju, pa zatim u radnoj grupi za dijalog sa vladom, imate isto tako predstavnika hrvatskih žrtava, zatim imate sudjelovanje u Danima sjećanja na Vukovar i danas ovde na ovom forumu imate samo mene, predstavnika srpskih žrtava iz Hrvatske i imate dvoje ljudi koji su proterani u koloni iz Oluje od 250.000 Srba koji žive danas u Srbiji. Znači, to je veoma mali broj. Volela bih videti u ovim drugim organizacijama koliki je broj Srba uopšte zastupljen u ovom radu, zapravo pripremama za komisiju za istinu, u ostvarenju ovih ciljeva koji trebaju dovesti do osnivanja komisije. Puno ljudi bude prisutno, ali se još uvek mora voditi računa da bismo došli do cilja da budu zastupljene sve nacije i nacionalnosti. Zašto je toliko bitno da se u Hrvatskoj pregovara sa braniteljima? Jer bez blagoslova branitelja apsolutno nema jake nevladine organizacije koja može učestvovati u ostvarivanju ciljeva REKOM-a. U Hrvatskoj nemate nijednu drugu organizaciju osim našeg udruženja, koja se bavi žrtvama. Mi se bavimo isključivo nestalim osobama. Šta je sa poginulim, šta je sa raseljenim, šta je sa povratnicima, šta je sa svim drugim koji su proterani, sa onima koji ne mogu da se vrate na posao, da se vrate u svoje stanove? Imate puno, 20 masovnih grobnica koje trebate iskopati i sijaset drugih problema. Ali zato imate u Srbiji udruženja onih ljudi koji su bili u hrvatskim logorima ili zatvorima, nakon Bljeska, nakon Oluje, koji su bili 1991. godine, imate udruženja boraca. Ne može Documenta njih da pokupi, ne može Fond za humanitarno pravo. Zašto imamo logoraše svih nacija, ali nemamo logoraše... Srba? Ne možemo tako doći nikako do istine ako na nivou jedne države razgovaramo i preferiramo samo jednu naciju. Znači, bitno nam je da Hrvati učestvuju i da njihove žrtve daju svoj

blagoslov, a Srbi manje- više da li će u tome učestvovati ili neće... Hrvatska već ima Nacionalni institut za istraživanje uzroka i zločina i svega ostalog u Domovinskom ratu. On se ne bavi Srbima i ja sam zato videla da je REKOM institucija, odnosno koalicija i zato sam je potpisala u svoje osobno ime, zapravo jedna snaga koja će dovesti sve žrtve na jedan zasluženi nivo. I volela bih da je danas neko iz Documente, ne vidim nikoga ko baš obavlja višu funkciju u Dokumenti... ovaj deo *Ciljevi REKOM-a* tako da ja ne vidim da ovako koncipirano u prošloj godini i ovoj, vodi ka pravoj komisiji koja će imati za cilj ostvarivanje satisfakcije za žrtve. Hvala vam puno.

Jelena Janković: Zahvaljujem, vi imate reč.

Dženana Karup-Druško: Iskreno rečeno, ja sam željela govoriti prvenstveno o ciljevima REKOM-a, što nam je današnja tema, međutim s obzirom da se već dva puta u izlaganjima čuje i to da žrtve nisu podjednako tretirane u određenim državama, ja imam potrebu da kažem nešto o tome s obzirom da sam i član Koordinacijskog vijeća Koalicije za REKOM i da vam ovo što kažem, odgovorno tvrdim, jer sam neko ko radi na terenu i ko učestvuje u procesu s te strane. Mi imamo problema sa određenim organizacijama u Bosni i Hercegovini i to uglavnom sa velikim udruženjima žrtava zato što su ta udruženja pod velikim političkim pritiskom. U Bosni i Hercegovini su ove godine veliki opći izbori u oktobru i već su počele predizborne kampanje. Udruženja žrtava su baze birača za pojedine političare. Činjenica je da ta udruženja žrtava direktno finansijski zavise od svojih vlada zbog čega oni ulaze u kompromise. I pored toga, mi pokušavamo već dugo vremena, ne da uvučemo u konsultacije te organizacije, već da napravimo sastanke sa njima, sa predsednicima udruženja da im na pravi način prezentiramo ideju i da kažemo da predstavnici Koalicije za REKOM nemaju nameru davati veću ili manju važnost žrtvi, jer činjenice govore same za sebe, a žrtva je žrtva, dakle ne možemo mi umanjivati značaj žrtava iz srpskog udruženja kao što to neki govore ili povećavati značaj žrtava iz bošnjačkih udruženja. Činjenice o onome što se desilo u Bosni i Hercegovini govore same za sebe. Sam dolazak predstavnika, pojedinaca iz udruženja Republike Srpske, mi mislimo da je dokaz da mi uspevamo da ljudima predstavimo šta je koalicija, mi imamo udruženja sa kojima izvanredno sarađujemo, recimo Svetlana iz Rudog, gospođa koja je organizirala jedne od najboljih konsultacija u Podrinju koje je vrlo osjetljivo, gdje su konsultacije bile potpuno mješovite, dakle ja smatram da po jednom pravcu... ali ne želim da ostane utisak da postoje problemi te vrste od strane koalicije. Problemi ako postoje, postoje od strane politike. Ali to su problemi koje mi imamo, koji su potpuno isti u svim našim državama. Jer svi znamo kakva je situacija i ti problemi postoje u svim udruženjima. Samo tu što neko dođe za sto i što je spreman razgovarati, kao što je Jasmina, jako poštujem, da ona dođe i kaže šta se misli i šta se želi, ali ona isto tako zna da mi pokušavamo sa njenim predsednikom sjesti i razgovarati, ali jednostavno mi neke ljude ne možemo natjerati na to. Što se tiče ciljeva, Borka je napomenula da su ovi ciljevi... žao mi je, ja sam se javila pokasno za riječ, mislim da je moralo biti uvodno izlaganje vezano za ciljeve, jer vidim da je puno nejasnoća. Ovo što mi

imamo pred sobom je prvi draft koji je uradila radna grupa Koalicije za REKOM, a u radnoj grupi su eksperti kandidirani iz svake države. Tu ima pravnika, vrlo dobrih pravnika, ali nažalost posledica toga što imamo vrlo dobrih pravnika je papir koji imamo ispred sebe, koji je više pravnički napisan, pošto sam ja novinar, hajde da kažem novinarskim stilom, jednostavno da svi razumiju. Zato smo imali situaciju da čak i ja na pauzi, kad sam videla ovaj papir i kad sam odlučila da učestvujem u panelu, nisu mi bile jasne neke stvari, onda sam zvala našeg predsednika radne grupe da mi pojasni šta su oni tačno hteli da kažu nekim od ovih stavki. Ono što ja mislim da je bitno i što sam razgovarajući sa predsednicima nekih udruženja iz Bosne i Hercegovine tokom pauze naučila jeste koja istina, koje su to istine. Ovo su samo prijedlozi, ovo je prvi draft koji je urađen, na kome će se još raditi do kraja godine prije nego što se završi kompletan mandat, ali mislim da ove predložene istine ne isključuju jedna drugu, već su one navedene samo kao teorijske istine koje bi trebalo da nadopunjavaju jedna drugu. Pravna istina, oko koje smo imali puno rasprave i na konsultacijama i na sastancima Kordinacijskog vijeća, je nešto što ja završeno i što je prošlost. Mislim da oni koji su bili na tim sastancima, setiće se da smo mi rekli da bez pravne istine, koja po meni podrazumeva presude Haškog tribunala i svega, jedna komisija ovakve vrste ne može započeti ozbiljan rad iz prostog razloga što je Haški tribunal međunarodni sud i što su sve naše države obavezale da će poštivati taj sud i da će surađivati sa njima. Osim toga, Haški tribunal ima puno presuda u kojima se može govoriti o uzrocima; uzroci su inače jedna od tema koje na konsultacijama izazivaju puno rasprava, dilema, čak i suprotstavljenih stavova, jer jedni misle da ako počnu pričati o uzrocima doći ćemo do Kosovke bitke, drugi misle da ako počnemo pričati o uzrocima nećemo dobiti podršku naših parlamenata zato što ni u jednoj politici u regionu trenutno nije u interesu da priča o uzrocima i uzme svoj dio odgovornosti za ta dešavanja. Ali utvrđivanjem pravne istine dobrim delom se dobiva i istina o uzrocima. U uvodu haških presuda se objašnjavaju dobrim dijelom okolnosti pod kojima je došlo do određenih zločina i pod kojima se desilo to što se desilo. Dakle, ja ne bih išla dalje. Zamolila bih samo da u ciljevima budemo što konkretniji, da raspravljamo, da predlažemo konkretno ono što mi smatramo da treba da uđe u ciljeve REKOM-a i zamolila bih ovdje, pre svega Branislava koji odlučno razumije o čemu se ovde radi i mislim da je on vrlo dobronamjeran, ali da je došlo do nerazumjevanja, da možda u kratkim crtama pokuša objasniti šta tačno svaka od ovih istina podrazumjeva i da one ne moraju automatski isključivati jedna drugu. Hvala.

Jelena Janković: Hvala. Ja bih pružila priliku s obzirom da je već 17:00 sati, da je prošlo tih 90 minuta, ukoliko se slažete da pružimo priliku da gospođa koja se javila kaže nešto, eventualno i vi, po jedno minut, da prosto ne ostanete uskraćeni, pa da odemo na pauzu koje će trajati pola sata, pa da prosto budemo tačni za ovu drugu sesiju. Hvala.

Ajša Hadžibegović: Dolazim iz Crne Gore, iz organizacije 35 mm. Pojasniću malo organizaciju, jer iz te perspektive ću da kažem komentar koji imam. Znači, 35 mm okuplja mlađe generacije kreativnih i mislećih ljudi koji žele da se bave

budućnošću Crne Gore i regiona, ali da bi to radili shvatili smo da nam treba da se prvo bavimo i prošlošću, da bi imali zdravu osnovu za dalje. Iz te perspektive nekoliko diskutanata je imalo stav da svi znamo šta je istina, moja istina, mi koji smo učestvovali znamo šta je bilo, ali mi ne znamo. Znači mi, mlađe generacije. Znači nama, da bi produžili dalje, da ne zaboravljamo, treba istina koju vi znate, koju možda prenosite na svoje koljeno, ali ostaje u porodicama, ne čuju je oni drugi ili oni treći. Jako je bitno dokumentovanje i utvrđivanje činjenica i to je pomenuto jako precizno, spisak žrtava, spisak počinilaca. Ja sam skoro saznala da je i SFRJ imala taj spisak posle Drugog svetskog rata. A do tada sam jako lepo koristila argument da su nam '90-te došle tako lagano, jer nismo raščistili šta je bilo tokom Drugog svetskog rata i oni kažu kako niste raščistili, pa evo ima spisak žrtava, imamo spisak svega, formalno stavljeno na papir. Sad u tom dijelu, čini mi se da REKOM ne sme da se zadrži samo na tom da sastavimo spisak žrtava i spisak počinilaca, nego da bi morao da ima ovu ulogu isceliteljsku. Javna saslušanja, gde žrtve, ali i počinioци kažu i prenesu zašto, kako i šta se dešavalo i šta su oni vidjeli i šta su oni radili, nešto što je svim zajednicama, ne samo tim žrtvama, omogućavalo da saznaju i da se pomire s tim šta jeste bilo i iz toga izađu za dalje. Bar je to nešto što sam ja videla kroz dokumentarne filmove iz Južnoafričke Republike. I poslednje oko ciljeva jeste da mislim da se ne preklapa REKOM sa drugim stvarima koje se dešavaju, pogotovo ne na regionalnom nivou, jer ovo jeste specifičan fokus na žrtvama, na osvješćivanju šire javnosti o tome šta se desilo u naše ime, fokus je na tome da izađemo iz toga čistiji za dalje. Eto, hvala.

Jelena Janković: Hvala. Vi ste se prvi javili? Izvolite.

Nataša Stamenkovik: Verovatno sam ovde i najmlađa, predstavljam organizaciju Mreža koja se bavi žrtvama ženama. Ima tu eksperata i možda ja ne treba da pričam, ali jednostavno ću pokušati da dam svoj stav o ciljevima REKOM-a i istini. Znači, vraćam se genezi istine. Postoji relativna i apsolutna istina. Relativna je ova moja, relativna je tvoja. Cilj REKOM-a bi bio da te relativne istine se sve spoje u jednu apsolutnu istinu koju traži današnje pravo, odnosno generalno prihvaćena istina. Da bi došli do generalno prihvaćene istine, mi moramo da pođemo od tolerancije, znači tolerancija bi bilo nešto prihvaćeno. To je već Hag. Ali REKOM radi nešto drugo. REKOM radi nešto što je neko rekao, tolerancija plus. Znači istina, međutim ja prihvatam tu istinu i tu je bitan segment saosećanja i oprosta. Samo tako ćemo doći do opšteprihvaćene istine, a to je REKOM. Znači Haški sud, nađe neku relativnu, marginalizovanu istinu, ali moramo potencirati žrtve kako bi došli do tolerancije plus i objektivne i apsolutne istine. Samo tako bi omogućili otpuštanje ventila koji još više traje. Znači, postoji onaj pritisak u društvu, posebno to vidimo u Makedoniji, postoji pritisak i pamćenje. U Makedoniji nije postojao sukob 1994... tako da još postoji pamćenje krvi. Mora preko medija da se istakne istina putem žrtava, kako bi se taj pritisak, taj balon pritiska se ispustio putem 'ventila' i da se pamćenje krvi pretvori u saosećanje i oprost. To radi REKOM i to je cilj REKOM-a. I na kraju, sve ovo dovodi do nečega što bih ja nazvala identitetom društva. Do sada, Hag je neka nametnuta

obaveza društva. Znači, međunarodna zajednica traži saradnju sa Hagom i to je jedna nametnuta obaveza. Ono što REKOM traži, ovu apsolutnu istinu je da ta istina, da to opraštanje primi celo društvo, da zemlje bivše Jugoslavije osećaju da se desilo zlo i da se ono treba oprostiti. Ali za to su još više bitni mediji, nezavisnost medija. Nažalost, Evropska komisija, na primer, još uvek potencira da ni u jednoj od bivših jugoslovenskih zemalja ne postoji apsolutna nezavisnost medija. Tako da REKOM treba da radi na uspostavljanju nezavisnosti medija, kako bi se došlo do toga da istina postane identitet društva. To je cilj REKOM-a i mislim da je to ono što treba uraditi. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Hoćete li i vi da se javite za reč? Gospodin do vas koji se javio za reč. Eto vi, i s vama bih završila ovu diskusiju, pa da odemo na pauzu.

Nataša Kandić: Dobar dan. Ja ću sada da pokušam u ovom preostalom delu da vas podsetim na mišljenja i predloge koji su do sada bili izraženi u toku konsultativnog procesa kada su u pitanju ciljevi komisije. I da vam kažem koji su to stavovi ili mišljenja, vrlo su konzistentni, iskristalisani, a o kojim predlozima postoje još uvek dileme i zahtevaju dalju raspravu i argumente za jedan ili drugi stav. Kada smo krenuli u raspravu o ciljevima komisije, gotovo da se niko nije usudio da pominje pomirenje kao cilj. Zato što je pomirenje dobilo jedno neobično značenje na ovim prostorima, pridavano mu je značenje koje zapravo ne postoji, kao da neko kada kaže pomirenje, misli da ljudi treba međusobno da se mire. Ali vremenom, učesnici su polako počeli da se oslobađaju i da govore i o pomirenju. I danas na ovom stepenu konsultativnog procesa, rekla bih da preovlađuje sledeće tumačenje pomirenja kao cilja regionalne komisije. Da je potrebno stvoriti ambijent u kojem će da ima saosećanja sa žrtvama iz drugih etničkih zajednica i da postoji solidarnost sa žrtvama iz drugih zajednica i da se oni ne vide kao neprijatelji. I u publikacijama koje prate konsultativni proces možete da nađete baš relevantan broj učesnika i učesnica koji govore o tome šta oni misle i šta za njih predstavlja pomirenje. Ja ću sada da navedem vrlo lepo objašnjenje Gordane Ćikanović, ona je iz Udruženja Srba sa Kosova, porodica nestalih koja kaže - *Meni je ovo pomoglo da vidim da su se i drugima dogodile ružne stvari, naučila sam da slušam šta se drugima dogodilo i videla sam da postoji, da se stvara među nama, misleći na ovu koaliciju, saosećanje sa drugim žrtvama.* Tako da se konačno može reći da postoji stanovište da je pomirenje kao cilj, jedan dugoročan cilj, a da je ono čemu treba težiti, pomirenju kao jednom socijalnom procesu sa saosećanjem i solidarnošću prema žrtvama iz drugih etničkih zajednica. Sad dolazimo do vrlo komplikovanog pitanja, ali o kojem se veoma ozbiljno i odgovorno razgovara i nema političkog prizvuka, ima baš ozbiljne zabrinutosti šta je moguće, koliki su naši kapaciteti i da li će uopšte biti političke volje da se osnuje komisija za činjenice, ili činjenice nisu dovoljne nego treba da idemo na utvrđivanje uzroka, koliko će biti zapravo političke volje za to. Apsolutno nema nikoga ko je u dosadašnjoj raspravi rekao da činjenice nisu važne. Svi su rekli da se moraju utvrditi činjenice o žrtvama ratnih zločina, o ljudskim gubicima, logorima, zatvorima, logorašima, da se mora napraviti

jedinstvena evidencija, svi su rekli da se činjenice moraju napraviti kada su u pitanju sudbine nestalih, ne samo da se zna broj i imena onih čiji posmrtni ostaci nisu nađeni, nego da se moraju utvrditi i činjenice o tajnim, masovnim grobnicama. Kada se razgovaralo o tome šta za koga znače te činjenice, onda su svi rekli - tu je odgovor na pitanje šta se desilo. Rekonstrukcija onoga što se desilo. A onda je ta rasprava počela da dobija i razmere u kojima se reklo - nije to dovoljno. To jeste važno, mi moramo da utvrdimo činjenice, ali nije dovoljno. Mi budućim generacijama moramo da ostavimo i to nasleđe i mora ćemo da odgovorimo zašto se to desilo. E onda je nastupila jedna rasprava koja traje i danas sa vrlo dobrim argumentima i za i protiv. I ova današnja rasprava nikako ne znači da ćemo mi danas da presečamo, da ćemo da budemo toliko pametni da ćemo apsolutno sve moguće argumente izneti i reći da - samo činjenice ili izneti argumente i reći - činjenice i uzroci. To je toliko jedno ozbiljno pitanje da mi nastavljamo. Radna grupa, ona zavisi od ove rasprave, koliko mi odgovorno budemo raspravljali, toliko će to biti značajno za njihov posao. Oni treba da krajem maja naprave prvi nacrt u kojem treba da odgovore na pitanje o ciljevima. Naravno, oni će uzeti u obzir ono što su naši predlozi, naša mišljenja, naše preporuke i onda će verovatno na jednu stranu staviti argumente samo za činjenice, na drugu stranu staviti argumente i za činjenice i za uzroke rata i onda će to biti vraćeno nama i mi ćemo ponovo da raspravljamo. Molim vas, mi moramo da raspravljamo sve dok ne dođemo do jasnog stava. Pitanje činjenica i uzroka rata, to je pitanje na koje mi nećemo moći da odgovorimo, da kažemo jeste, svi smo jedinstveni, svi smatramo to i to. U ovom trenutku to niko ne može da kaže, ali mi nastavljamo da o tome raspravljamo. Šta kažu oni koji misle da je potrebno odgovoriti i zašto se desilo. Oni kažu, ne možemo poredati te činjenice, ma koliko ih dobro poredali, dali jedan hronološki pregled, to nije dovoljno, mora da postoji narativ, kontekst, objašnjenje, predočavanje priprema rata, neposrednih povoda i uzroka. Ali kada se govori o tome, pa dokle ćemo mi ići ako hoćemo taj kontekst, onda se opet postavlja pitanje vremenske nadležnosti. Ako smo se mi fokusirali na komisiju koja će se baviti činjenicama o žrtvama i ratnim zločinima, onda to znači da mi ne možemo da kažemo, mi ćemo se sada baviti istorijskim kontekstom ili istorijskim činjenicama iz vremena Kosovke bitke, kao što je vrlo duhovito rekao Senad Pećanin, urednik i vlasnik Dana, koji je rekao - *Ako krenemo za kontekstom i uzrocima, doći ćemo do XIV veka*, a onda je neko dodao, *pa bavićemo se i tim ako ima svedoka*. Mi smo se opredelili za činjenice, ali činjenice o žrtvama, znači uzimanjem izjava, organizovanjem javnih saslušanja. A ako se vratimo u XIX vek, bojim se da ova čitava koncepcija neće baš dobro stajati. Kada pogledate ovu veliku publikaciju i ovaj mali izveštaj, onda ćete videti koliko učesnici ove rasprave vrlo odgovorno i kvalifikovano raspravljaju i brinu o tome kada kažu za činjenice i kada kažu i činjenice i uzroci. Svi se slažu da logori moraju biti popisani, da svi logoraši moraju biti popisani, mora da postoji jedinstvena metodologija kojom će se rukovoditi u evidenciji toga. Svi se slažu da pitanje nestalih mora biti i u mandatu i u ciljevima komisije. Ali da otvorimo pitanje o tome šta zapravo treba da budu sve ciljevi komisije. Molim vas, budite sasvim slobodi i imajte na umu da se ponekad ciljevi poklapaju i sa vrstom kršenja ljudskih prava i sa mandatom. I neka vas to ne ometa u iznošenju

argumenata. Znači, možemo da razgovaramo i o pomirenju i o činjenicama i o uzrocima rata i naravno svim onim drugim pitanjima koje sam ja pomenula, koje su učesnici sada u raspravi iznosili kao posebne aktivnosti komisije, u stvari istovremeno oni predstavljaju te manje ciljeve komisije. Izvolite.

Branislav Radulović: Sva rešenja koja donesemo, donećemo dijalogom između nas. Ovde se nalazi papir koji bi trebalo da nam pomogne da se iz jedne faze pomjeramo ka drugoj fazi. I zato ću samo, s obzirom da sam govorio u prvom dijelu, govoriti o onim elementima koji su možda ostali rubni u našem razumijevanju. Dakle, prvo - koja istina? Pa smo kazali pravna, dokumentovana, društvena, politička, istorijska i kulturna. Sožili smo se, pravnu istinu može utvrditi samo sud, međunarodni sud, lokalni sudovi, s tim da smo se složili da lokalni sudovi ne rade svoj dio posla, jer da rade svoj dio posla, ne bi mi danas bili ovdje. Da li REKOM može da presuđuje, da li REKOM može biti sud? Iznijeću svoj lični sud - ne. Da li skloniti ovaj cilj? Mislim da da. Dokumentna ili dokumentaciona je ono o čemu je fantastično govorio naš prijatelj iz Švajcarske. Mislim da je mnogo bolje razumio našu situaciju, nego možda, zbog naših emocija, mi sami. Pa je rekao forenzička, subjektivna, istina žrtve, da li je istina žrtve i pravna istina? Ne, ali je istina. I zato imamo metodologiju razumijevanja i govora žrtve koja iznosi činjenice, a na bazi tih činjenica se u postupku utvrđuje pravna ili dokumentaciona istina. I u metodološkom smislu, ovo je epicentar našeg rada. Tako se na drugoj strani postavlja dilema, ja bih želio da tu dilemu pretvorimo u našu osnovnu opciju koja nam omogućava da dođemo do one treća istine - društvene. I na kraju, da dođemo do onoga o čemu ste vi fantastično govorili, a to je katarza. Mislim da je to jedini pravi put REKOM-a. Naš prijatelj iz Engleske rekao je - *Čuvajte se preterane ambicije*. Da li mi možemo utvrditi političku istinu? Prvo, šta je politička istina? I da li je politička istina istina? Ne, političko uvjerenje, ne postoji politička istina i mislim da ovde političku istinu treba skloniti. Odnosno, da može biti vrlo opasna za naš zajednički uspjeh. Četvrti elemenat, istorijski. Gospodo, istoriju ne piše generacija koja je stvarala događaj, istorija se piše sa istorijskom distancom. Ne možemo mi da pišemo istoriju. Mi možemo da ostavimo dokumenta da ne ostane da nekad, kada neko bude radio istorijski aspekt događaja, nema podatak o svim žrtvama i zato smo dužni da ostavimo dokumentaciju iza nas i zato je važno ono o čemu Nataša sve vreme govori. A to su dokumenta. Jer ako nestanu dokumenta, nema događaja, ako nema događaja, nema krivice, ako nema krivice, puž pike, nije se ništa desilo. I u toj ravni sam samo želio da skrenem pažnju, arhive se otvaraju nakon pet, deset ili dvadeset godina. Zamislite jednog dana kada se otvori arhiva Jovice Stanišića u Beogradu, pa ona će nama rešiti sve političke dileme. Ne može REKOM da to uradi, ne može da piše istoriju. Da li da cjeni istorijski aspekt? Može. Ali mi ne možemo postaviti istorijski aspekt, nego će neka sledeća generacija na bazi naučnih metoda utvrđivati istinu. I ja moram reći da ne razumijem šta je ovo kulturna istina. Ne razumijem. Znači mislim da epicentar treba da bude ono što je na strani 2, a to je da ne dozvolite da nijedan trag o zločinu nestane. To je važno, jer ako postoji trag, ako postoji motiv, postoji zločin. Jer neko je od kolega vrlo lepo rekao, prezumpcija nevinosti važi i za

najgoreg zločinca. Ne možemo mi reći prstom *ti si izvršio djelo*, moramo to i dokazati. Dakle, što se mene tiče uopšte nema spora. Čija istina, istina pojedinca, istina društva, i jedna i druga. Dakle, ako je ovo bilo postavljeno alternativno, ovo ide kumulativno, s tim da sam ja zainteresovan za društvenu istinu, jer niti sam žrtva, niti je iko moj žrtva, a onaj ko je neposredna žrtva određene radnje, on je primarno zainteresovan da se utvrdi istina zbog onog što je njegov strašan emotivni bol, a to je ovde više od 90 posto ljudi. I mislim da ova dva elementa ne treba konfrontirati, kumulativno postaviti. Što se tiče pod C, šta sem istine? Vi ste fantastično rekli segment pomirenje. Ali ovde se nalazi još pet ... Koleginica i ja smo malo obavili razgovor o ovoj temi i slobodni smo vam predložiti - svi da ostanu, ali **dodati obavezno transformacija institucija. Ako sudovi ostanu ovakvi kakvi jesu, mi nećemo moći dolaziti do one pravne istine, jer sudovi atrofiraju, onemogućavaju ili izbegavaju postupke.** Gospođa je rekla - *Ja imam dokaz, ja imam nesporan dokaz.* Ali zašto gospođa i dalje ne može da ostvari pravdu? Zato što regularnim pravnim postupkom nije moguće utvrditi istinu. I stoga smatramo da jedan od naših zahtjeva mora bit pre svega transformacija institucija, u prvom redu parlamenata koji će prihvatiti našu inicijativu, a onda snagom političke volje promijeniti strukturu sudova koji ne žele da sude ratne zločine. I ako to napravimo, mi smo napravili čudo. I zato mislim da bi bilo mnogo dobro da ste bili na početku sesije i da ste sa ovih nekoliko rečenica svima nama metodološki pomogli u dijelu svođenja i razumjevanja onoga što definišemo kao cilj REKOM-a. Ja se zahvaljujem i nadam se da ukoliko je bilo nerazumjevanja, da smo ga onda eliminisali ovim.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Ko se sledeći javlja za riječ? Izvolite.

Draško Bijelica: **Mislim da se veoma problematično, veoma sporno upotrebljava toliko mnoštvo istina, to prvi put čujem ovde i to zaista može da izazove neku vrstu haosa i nespোরazuma.** Ono što je najdragocenije, to je da se mi uopšte sakupljamo na ovakvim sastancima. Čak je postavljeno pitanje čija istina? U teorijama istine - besmisleno pitanje. Za istinu ne važi čija istina. Dva i dva je četiri, nije pitanje ko je rekao da je dva i dva četiri ili kome se obraća. Jedno je vrsta argumentuma autoriteta ili druga vrsta populusa, dakle udvaranje masi, a od toga imamo ove glavobolje. Dakle, ključni pojmovi su sadržani u naslovu. Pojam činjenice, utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima, o žrtvama. I ne postoji jedna istina za pravnika, jedna za istoričara, treća za bilo kog običnog građanina danas. Je li se dogodilo, je li osoba A ubila osobu B, jesu li žrtve preseljene u Srbiju i pokopane oko Beograda u masovnim grobnicama? Tu će biti činjenica za sve i istina za sve... to je pobrkano. Trojanski rat je tema do dana današnjeg i za književnike, i za umetnike i naučnike i filozofe. I ovaj rat će biti. Dakle, ti su različiti aspekti u ime različitih nauka...

Nataša Kandić: Dajte da se vratimo na ove dileme. Činjenice, uzroci rata. Danas smo slušali i primer iz Perua, i primer iz Čilea. Ako ste mogli da zapazite, to su dve potpuno različite komisije prema svojim ciljevima. Ako napravite malo veći napor da vidite koji su ciljevi raznih komisija, onda nikako ne možemo da

sagledamo, a da se ne zaustavimo na pitanjima rekonstrukcija događaja, činjenice ili uzroci... Vi imate ovde u našem izveštaju... molim vas, malo imajte pažnje i poverenja da je veliki broj ljudi, skoro 3.700 ljudi je razgovaralo do sada o svemu ovome i danas smo na nivou gde možemo da kažemo, činjenice o žrtvama, činjenice o ratnim zločinima, to je nešto o čemu vlada potpuna saglasnost. Dajte da vidimo šta bi značilo ako bismo na kraju predložili da se komisija bavi isključivo činjenicama, šta bi značilo ukoliko dođemo do stava da se komisija bavi i činjenicama i uzrocima rata, pored drugih ciljeva. Pazite, to je samo jedan od ciljeva. Komisija po pravilu ima nekoliko ciljeva. Da se vraćamo na jednu konkretnu ravan, da čujemo konkretne stvari.

Salih Rasavac: Neću dugo govoriti. Ja kad se priključujem nekoj akciji, programu, ja uvijek ulazim u to sa namjerom da nešto doprinesem. E sad, ovde mi razgovaramo na mnogo nivoa, pravnici, psiholozi, sociolozi, ljekari, žrtve, mi smo svi u istoj poziciji i svi razgovaramo o stvarima za koje mi nismo profesionalno tog *background-a*. Ja od 1992. godine radim sa žrtvama, i poslije rata nažalost. Mi ne moramo govoriti o pomirenju... to je problematično. Međutim, ukoliko dovedemo žrtve, govorim iz Bosne i Hercegovine, iz Republike Srpske, Smilja, žene iz Federacije koje imaju istu misiju samo rade u različitim entitetima, ako ih dovedemo na nivo zajedničke akcije, mi smo time odradili svoju misiju. Meni je bilo jako ružno danas kad je Smilja rekla za žrtve u entitetu Republike Srpske nije urađeno ništa. Ne govori se o tome, nego se govori o žrtvama iz Federacije. Hajdemo Smiljo da se mi na nivou Bosne i Hercegovine dogovorimo kako da sinhronizujemo aktivnosti, da zajednički radimo, to je proces pomirenja, da ćemo mi u suštini kad radimo na zajedničkom cilju početi da razgovaramo, da razmjenjujemo mišljenja, da se uvažavamo, da prihvatamo različitosti i da se usaglasimo,... i Smilja isto traži što traži Kada Hotić. Vi znate da je u Bosni i Hercegovini oko 5.000 Srebreničana identificirano, da je 500 neidentificiranih, jer je nađena jedna kost i to se prema međunarodnim standardima ne prihvata kao dokaz, tako da to visi u vazduhu, postoje dve velike neotkrivene grobnice za koje se traže velike pare kojih nema još, kad se obezbede novci onda će se otvoriti. Do sada, nekoliko stotina nestalih ljudi u tim grobnicama... Pravnici, psiholozi, socijalni radnici, sociolozi, da radimo iz domena svojeg profesionalnog *background-a*, ali u interesu pomaganja žrtvi. I rješavanja problema koje one traže. One traže istinu, nema bez suočenja, džaba mi možemo pričati što god hoćemo, dok mi jedni drugima ne saopštimo svoje viđenje istog događaja, mi nećemo ništa u našem ponašanju promeniti. Ništa, ostaćemo na istim pozicijama. Ja sam se šokirao, išao sam u grad nakratko i onda me je taksista, kad je čuo da govorim bosanski rekao - *Hoće li to u Bosni biti opet rata?* I to ozbiljno. Rekoh - *Molim vas, uozbiljite se, kakvo mi to pitanje postavljate?* Jer je politička situacija u Bosni takva da bi po mišljenju nekih mogla da rezultira novim sukobima ili bi možda dobro bilo da dođe do sukoba da bi se prikrilo nešto drugo. Tako da ja apeliram da profesionalci govore u ime svoje stručnosti. Možda na nekom skupu da se sastanemo Nataša, da porazgovaramo i onda da to sinhronizujemo. Jedino tako. Ovako ćemo brljati, ja ću izigravat pravnika, izigravaću profesora filozofije, ja to nisam...

Nisveta Lovec: Ja koliko znam, u Jugoslaviji smo svi bili Jugosloveni, a kad se naša Jugoslavija razdjelila, države su morale verovatno prihvatiti sve podjele. Znači, svoje građane koji su do tada živeli u toj državi. **Desilo se da su u Sloveniji, posle osamostaljivanja, izbrisali građane koji nisu uzeli državljanstvo Slovenije iz registra stalnog bivanja u Sloveniji i to je jedan veliki fenomen u svetu, dokazano je da je bilo nezakonito, to je ustavni sud dokazao.** Mi se borimo već 18 godina i došlo je ispravaka, svakih šest godina su dijelili dokumente u registar bivanja i stalnog bivanja osobama i još uvijek imamo nerješen problem svih izbrisanih prebivalaca. Time se kršio zakon, desilo se da su ljudi bili deportovani preko granice, ostavljali svoje porodice, to su muškarci koji su morali ostaviti svoje žene i djecu, jer su deportirani u državu u kojoj je tada divljao rat. Mnogi su poginuli. Najveći zločin je da su izbrisali u razdroblju 1992. do 2000. godine deportirane osobe, da u Sloveniji nema evidencije da je toliko i toliko osoba nezakonito deportirano preko granice. Drugo, ljudi su ostali bez ičega, nisu imali za školovanje dece, deca se nisu mogla upisivati u škole, nisu imali ni rodnog lista, ostali su nepismeni, ostali su bez srednje škole, nisu imali pravo da se zaposle, nisu imali nikakvih prava, bili su kao ilegalci. Djeca koja su se rodila u periodu od 1992. i sve do danas, nisu se mogli upisivati u registar boravka jer su rođena posle izbrisa, tako da su ta deca bez domovine. Deca apatridi, za koje tada roditelji nisu uspjeli dobiti dokumente, jer ako je čovek bio izbrisan nije imao nikakve šanse da u bilo kojem uredu u Sloveniji dobije dokumente, samo su tada važeće dokumente uništili čim bi došli do njih i tako su ostajali bez ikakvih dokumenata, ostajali su bez svojih firmi, bez svojega imanja. **Naš cilj da se taj fenomen proglasi zločinom, da se počinioci kazne,** i ja mislim da bi to mnogima značilo i da bi se lakše živelo s tim. Ljudi su izgubili familije, izgubili su sve, znači razboljevali su se, nisu se mogli lečiti, nijedan doktor ih nije primao bez para ako nisu imali, a normalno je da nisu imali, jer se nisu mogli ni zaposliti. Ako su mogli na crno da rade, ali kad se čovek razboli ne može na crno raditi, umirali su od raka, od raznih bolesti bez zdravstvene pomoći, tako da smo rekli da ćemo ovoj komisiji to predložiti kao naš cilj, da bi se i to proglasilo u svijetu i našoj bivšoj Jugoslaviji, našim državama, kao i svi ostali zločini koji su se desili nažalost, samo zato što se naša država Jugoslavija tada podjelila, a političari nisu znali rešiti ni socijalna pitanja ni pitanja ljudskih prava...

Nataša Kandić: Znači, vi predlažete da u mandatu komisije bude i ovo pitanje izbrisanih, da se to razmatra i da se komisija time bavi?

Nisveta Lovec: Da. Hvala vam lepa.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Ja bih samo htela još jednom da vas podsetim da je tema ove današnje sesije, dileme. Tako da bih volela da pokušamo da da vidimo da li bi komisija trebalo da se bavi samo činjenicama ili istorijskim kontekstom i činjenicama. Hvala. Izvolite.

Kada Hotić: Opet ću reći, ja sam Kada Hotić, Udruženje majki enklava Srebrenice i Žepe. Hoćemo li se baviti činjenicama ili uzrocima? I jedno i drugo. Činjenice jesu kakav život mi danas živimo. I ja i Smilja smo žrtve. Ostale obadve bez sinova, a i masa ljudi. Ali isti je uzrok što sam ja žrtva i Smilja žrtva. A ja ću možda biti malo slobodnija da kažem. Imali smo prije jedinstvenu vojsku, Jugoslovensku narodnu armiju. Ko to uze sebi za pravo da iz Bosne izveze tenkove, naoružanje, da nas ostavi bez oružja? Ko to uze za pravo sebi da treba pola Bosne uzeti sebi, a jedan narod protjerati, ostaviti ga bez države. Ja danas nemam državu. Ja danas nemam ni gde unučad da mi rastu, ne vidim budućnost. Zato su bitni i činjenice i današnje stanje, da običan narod utvrdi da to nije dobro, da ne postoji nijedna država koja živi etnički čista ili nacionalno čista. Šta je nama smetalo što smo živeli zajedno? Ali nekim umovima je zasmetalo. A možda njih nije previše, možda bi njih trebalo i prozvati i osuditi. Imamo i danas političare koji se drže toga slijepo i ono dovršavaju. Možda vam ne godi što pričam, ali to je istina i takvu istinu trebalo bi narod da prihvati i kad narod prihvati tu istinu, onda oni koji se šepure, koji su na vlasti, jednom će promijeniti mišljenje ili će staviti druge ljude. Nama je jedan uzrok. Od Miloševića i vrha bivše Jugoslovenske narodne armije i možda pojedinih akademika koji su to podržavali ko zna otkad, i onda su iz jednog zločina proizvodili druge zločine. Mene kad neko naljuti, i ja možda mogu počiniti zločin iz revolta. Danas smo toliko zakuhali da više se ne zna ni šta je čije ni dokle je čije. Imamo Rezoluciju o genocidu u Srebrenici koja je prihvaćena u Evropskom parlamentu da 11. juli se obeležava kao Dan sećanja na genocid. Međutim, mi u Bosni i Hercegovini ne možemo da usvojimo tu rezoluciju. Imamo dvije političke struje. Jedna od onih koji su bili za rat i učestvovali u ratu i sad njihovi nasljednici stavljaju veto na to. Zašto? Sve su to prvobitni uzroci. Ako narod ne počne to prepoznavati i osuđivati i razgovarati o tome, i dalje ćemo ja i Smilja biti žrtve. A Smilja misli da sam joj ja kriva, a ja mislim da je Smilja, a ja znam da meni Smilja nije kriva, ali treba i Smilja da zna da ja njoj nisam kriva. Da nam je kriv jedan krivac i vjerujete jedan krivac. I to treba REKOM da utvrdi. Pa ćemo mijenjati politiku i političare jer ako ih narod bira, ako nam zajednički da živimo, koliko god nekome smetalo sada živeti s Kadom, živjeli smo prije, mogli smo. Bilo nam je lakše, bili smo ekonomski jaki, bili smo Evropa prije nego što je Evropa bila svjesna šta je Evropa. Imali smo svu ljepotu. Šaćica ljudi se digla da nam to sve pokvari. I to moramo shvatiti i ja sam se stvarno radovala da ova komisija s narodom može to raščistiti i zašto su u Bosni ljudi ostali bez tenkova, bez svega i danas čak sude oni što su sprečavali tenkove. Neka im se sude ako su zločine činili. Ali čiji su tenkovi bili? Čiji su oni u Sarajevu bili? Nisu valjda beogradski? Iz moje plate se izdvajalo za te tenkove. Pa ljudi moji, može li malo ozbiljnije?. Pa dajte s vrha, od glave, pa ćemo lako okrenuti. Oprostiću svakom ko je nateran u rat, natjeran u zločin, alal mu bilo od mene. Ali onome naredbodavcu neću nikad, u ime patnji mog sina, mog muža, moje braće i mog naroda, nemam pravo, a pomiriću se s ljudima koji me shvate i kažu, e stvarno nam to nije trebalo, hajde da vidimo kako ćemo mi zajedno. A da ja budem svoja i u Bosni i u Bijeljini i u Banja Luci i u Mostaru i u Sarajevu, da bude i Smilja isto tako, da nam bude zakon isti, da nas isti zakon štiti, a neka se

mijenjaju ljudi na vrhu vlasti iz ove ili one grupe, nije bitno. Ne znam koliko ćete me shvatiti, ali ja tako razmišljam.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite gospodine, vi ste se javili.

Milosav Stojković: Ja sam žrtva, odnosno stradalnik kome su stradali otac, majka i brat, kao posledica toga smrt supruge, smrt rođene sestre i još deset članova porodice Stojković u hijerarhiji porodice od drugog, pa nadalje kolena. Nastupam kao član koalicije, i kao budući član, predsednik udruženja Centar za zaštitu žrtava rata na Kosovu i Metohiji. Prvo je pitanje, kao na prvom delu sesije, individualizacija zločina. Uverava me dosadašnje moje iskustvo, na osnovu iskustava gospode koji su došli i govorili o iskustvima od Južne Afrike, Perua, Čilea, Sijera Leone i tako dalje, takođe iz diskusija naših ovde učesnika, da je, smeo bih reći, 90 posto za, da se individualizacija zločina stavi na dnevni red. Zašto? Ako je pojedinac zločin napravio, sam, po svom nahodanju, neka odgovara, ako je uradio po nečijem nalogu, komandanta, komandira, zvanične institucije države, policije, vojske ili pak nezvanične, paravojne formacije, onda se tu hijerarhija odgovornosti dalje nastavlja i doći ćemo do izvora odakle je to krenulo, na početak ćemo doći, znači krećemo odozdo ka gore, kako je u materijalu i rečeno. Reći ćemo od aktera i nosioca koji je izvršio to što je izvršio nad žrtvom. To se dakle na jednu prostu formulu prenosi, činjenica, argumenti, istina, pravda. Kad kažem da se naša pažnja treba zadržati na ovom, da ne uzimamo politički i istorijski kontekst, onda tvrdim da je to veliko breme za ovaj skup i inače. Treba da prođe vreme, to smo čuli od diskutanata, jedan period, kad se otvore sve građe gde će stvari doći na svoje mesto, ali sada mi nemamo te mogućnosti, ponavljam, to je veliko i teško breme za nas. Jer nisu nam još dostupne arhive u kojima mnogo štošta piše, a mi ne znamo. Na kraju bi, kao finale toga, došla forma zadovoljenja pravde i kompenzacije, lične za porodice žrtava i reparacije eventualno na višem nivou. I na kraju bih jednu rečenicu što sam u više navrata svojim zemljacima sa Kosova i Metohije govorio, želeo bih i bio bih sretan da se o albanskim žrtvama govori u Srbiji i da se upravo tu stvori takva klima i obrnuto, da se o srpskim žrtvama govori na Kosovu i Metohiji. To je način da dođemo do svega onoga o čemu sam govorio. To je način da prevaziđemo prošlost i da jednom kažemo idemo ka budućnosti polako, korak po korak, ali ipak do budućnosti. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite.

Bojan Gavrilović: Ja ću probati što kraće da se fokusiram na pitanje da li činjenice i uzroci ili samo činjenice ili samo uzroci. Ja mislim da sam proces javnog svedočenja, iskazi žrtava mogu da doprinosu pomirenju i da je to ta poruka, ta sila koju javnost može da prepozna i da se preko toga može doživeti katarza, gde će se uvideti sva besmislenost ratova, da su i druge nacije doživele iste patnje. Što se tiče uzroka, utvrđivanje uzroka je zaista teško pitanje, teško je utvrditi ko je za šta kriv, ko je počeo i tako dalje, a iako se to utvrdi svako jednostavno može da odbaci to što je utvrđeno, taj dokument kao netačan, zato što

on tako smatra. Dok s druge strane, niko ne može da odbaci samu činjenicu kada vidi iskaz žrtve da je i ona patila, tako da to pogađa sasvim drugu stranu ljudske ličnosti što može dovesti do pozitivnog razvoja u ovoj stvari. Što se tiče uzroka, postoji još jedna opasnost, a to je da se suviše energije uloži u utvrđivanje uzroka i da to ne dovede do rezultata ili efekata koji su očekivani, što može na kraju da umanjí naš ceo projekat. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem, izvolite.

Murat Tahirović: Ja ću samo malo digresije pošto je gospođa iz Slovenije pomenula izbrisane, ja spadam u tu grupu, a to sam saznao tek po završetku rata, 1995. godine da sam brisan iz slovenačkog državljanstva. Možda najjednostavnije, krenuti od poznate teze koja se upotrebljavala u Bosni i Hercegovini - ko nas zavadi, možda bi ona bila jedna od najboljih, da se od toga krene, ko je taj što nas zavadi ili od onog filma *Kako je započeo rat na mom otoku*. I u koju svrhu je upotrebljen. Naime, ratove su započeli političari, a svi su bili intelektualci, doktori, profesori, generali. Nisu bili ljudi sa sela, nepismeni. Rat su vodili, izvršavali njihove naredbe uglavnom kriminalci koje bi oni pustili iz zatvora, KP domova itd. I taj spoj je napravio ono što se desilo u Bosni i Hercegovini, ta mješavina intelektualnog dijela i kriminalaca je napravila u Bosni i Hercegovini strahovite zločine čije posledice će verovatno biti u narednih sto godina i teško će ih biti izbrisati. Onu posledicu koju retko ko ovde spominje, spomenuću ja, jer sam ja žrtva te grozote koja se desila, a to je sukob u Bosanskoj Krajini, odnosno formiranje autonomne pokrajine od strane Fikreta Abdića. Koja je prouzročila međumuslimanski sukob koji je proizveo 4.000 žrtava na jednom malom prostoru, jednu usku saradnju Fikreta Abdića direktno sa Beogradom. Dolazak Stanišića, jako poznat, na Kulu u Veliku Kladušu. A i moje izručenje u SAO Krajinu kao zarobljenika, u Glinu, je dokaz jednog oblika saradnje u svemu tome. I još jedna kratka priča mog prijatelja. Radio u Beogradu, zarobljen od strane Službe državne bezbednosti, 15 dana proveo na njihovom ispitivanju, nakon toga prebačen Arkanu u Knin. I kapetanu Draganu. I tamo proveo 12 meseci. Tu su uzroci rata.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite.

Andelko Kvesić: Slušajući diskutante, stekao sam utisak da suviše vremena trošimo na obrazloženje ili definiranje, često političko i filozofsko, šta je istina. Ne znam čemu nam to služi. Mislim da je osnovni zadatak nas i REKOM-a da pronađemo puteve i metode kako doći do istine koja će biti prihvatljiva za sve žrtve. I da damo uvijek pravo ime zločinu i pravo ime žrtvi. Da bismo to postigli, mi žrtve, moramo se držati tri osnovna principa, a to je jedinstvo, solidarnost i neovisnost. Šta to znači? Jedinstvo da prihvatimo da je zločin zločin, bez obzira ko ga činio i gdje ga činio. Da je žrtva žrtva, bez obzira kojoj spolnoj, nacionalnoj, obrazovnoj ili nekoj drugoj strukturi pripadala. Šta znači solidarnost? Solidarnost je da prihvatamo da je i tuđa žrtva isto toliko teška ili približno teška

koliko je moja. I neovisnost, dakle da i žrtve i zločine imenujemo pravim imenom i da na nas ne mogu uticati bilo koje političke provinijencije. Hvala lijepo.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Evo gospodin na kraju stola, već dugo traži reč, tako da ćete vi izlagati, pa onda ćete vi. I ko se sledeći javlja, samo da... i vi ćete. Dobro.

Dragislav Mijanović: Povodom Bosne, već imamo jednu principijelnost u dogovoru da možemo sesti za jedan sto i razgovarati o istini. Zato nam je tu voditelj, REKOM, da bi mogla tri naroda iz Bosne da dovede i da razgovaramo. U Bosni imaju tri istine. Svaki narod ima svoju istinu i plus kada znamo da je Bosna sastavljena od dvije jedinice, Federacije i Republike Srpske, i te jedinice imaju svoju istinu. Zato žrtva ne sme da trpi i moramo ih dovesti za jedan sto, za pojedine narode će biti i veliki bol dokazivanje istine. U poslednjim dešavanjima u Bosni i Hercegovini, vidimo da pojedinim narodima i rukovodstvu tih naroda nije stalo do istine. Jedan narod je svoje ratne zločince otpremio u Hag, dok drugi narod svoje ratne zločince štiti po celoj Evropi. Tu nema pomirenja, tu nema istine i opet žrtva trpi. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite.

Nataša Kandić: Molim vas, dajte da se vratimo temi. Vi svi imate potrebu da govorite i biće prilike i da napravimo i sesije *Potrebe i očekivanja*, ali ako nam je sada tema *Ciljevi* komisije, da vidimo koji su to ciljevi, koji nas mogu dovesti i do pomirenja kao socijalnog procesa i do uvažavanja činjenica, do priznavanja činjenica o žrtvama. Dajte o tome, da malo budemo konstruktivni.

Šefika Muratagić: Citiraću Natašu, rekla je da smo svi suglasni da ćemo se baviti činjenicama, da ćemo napraviti jedinstvenu evidenciju nestalih, ubijenih, evidentirati logore, logoraše. Evo, iznosim mišljenje da ćemo se pored ovoga zaista morati baviti uzrocima, dakle **REKOM će se baviti, moraće, htio ili ne htio, baviće se uzrocima.** Ja znam da će to biti teško, bolno, pogotovo u Bosni i Hercegovini. Dakle, cilj ovog procesa je da pokušamo napraviti ambijent tolerancije, a mi smo već zapeli. Mi maltene imitiramo parlamente u Bosni i Hercegovini. Dakle, znam da će biti bolno i teško, ali moraćemo to staviti u kraći vremenski kontekst u kojem se događaj desio da bi došli do činjenica, da bi došli do istine. Ja sam svijesna, verovatno i svi Bosanci i Hercegovci da će u Bosni parlamenti ili vlade vrlo teško prihvatati ovo. Ako ja u XXI vijeku moram svaki dan razmišljati kojem nacionalnom taboru pripadam, kojem pripada moj sugovornik, onda ću se truditi da stvorim ambijent, dakle neću biti preambiciozna. Zaista ne smemo preambiciozno shvatiti da će se REKOM ili ovaj proces baviti svačijom individualnom žrtvom, pojedinačnom, ali hajdemo **neka bude jedan od ciljeva REKOM-a ili ovog procesa koji svi skupa podržavamo, da stvorimo ambijent. Dakle, stvaranje ambijenta. U početku, kad sam pristupila ovom procesu, malo me dirnulo što su se neki od ljudi pobunili da se briše pomirenje. Ja sam rekla pa zašto, pa ja sam upravo ušla zbog toga da doprinesem pomirenju.**

Možda, ako je preambiciozno pomirenje, sada možda mislim da je preambiciozno u ovom političkom kontekstu i u ovoj situaciji staviti jednostavno pomirenje, možda ambijent, klimu tolerancije u kojoj će onda biti moguć suživot, moguć normalan život u kome ćemo se baviti napretkom, naukom, razvojem, a ne samo onim kojem toru pripadamo. Kojoj naciji, ko je započeo, evo stalno se bavimo tim ko je započeo. Naravno da se ispituju svi zločini, sve žrtve, da se zločinci izvedu pred lice pravde i da onda bar svojoj deci ostavimo u nasleđe da žive u jednom normalnom, civilizacijskom ambijantu.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite.

Smilja Mitrović: Ja bih samo htjela da kažem pošto su me ovi ljudi prozvali, malo ću samo da kažem da što se tiče dijaloga sa članovima koji predstavljaju svoja udruženja, ovde većinom ima ljudi sa kojima sam non stop u kontaktu i na svim sastancima sam s njima i naravno razmjenjujem mišljenje i sugestije u tom smislu. Ja nijednu sednicu nisam održala, ni skupštinu, da nije bio član bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Da vam kažem, i mi sarađujemo. Sad ćemo imati u Srebrenici 26. sastanak sa svim udruženjima koja se nalaza na Podrinju, u ime Instituta za nestale osobe u Bosni i Hercegovini. A htjela bih vam nešto reći za istinu i pomirenje. U Bosni i Hercegovini je osnovana Komisija za istinu i pomirenje, i ja sam bila član. I kad smo sjeli za sto i donijeli program rada, donesena je odluka - hajdemo da vidimo ko je rušio džamije, ko je protjerao Bošnjake itd. Kad sam ja rekla u redu to, hajdemo sada da vidimo zašto sam ja bila izbeglica iz svog grada. Kaže, to se ne može staviti na listu, to nemoj ni spominjati, gospodin Duško Tomić koji je bio predsednik komisije, ja sam njemu rekla - *Ako ja ne mogu reći svoju istinu što sam bila tri dana pod stolom, što sam sa svojim djetetom izbegla iz svog stana i sa mojim mužem, onda šta ja tu imam da pričam. Ja neću tu da sjedim dokle god ne budete priznali da sam i ja bila žrtva.* Ja priznajem svaku žrtvu i saosećam, sebe bih kaznila ako ne bih tako mislila. I ja bih dala ovde predlog, vi ste REKOM, vi imate milion potpisa... nemate još, ali da vam kažem, vi ćete imati milion potpisa, vi ste najveća stranka koja postoji u bivšoj Jugoslaviji, da se tako izrazim. Pa naravno, možete se vi smijati koliko god hoćete, ali to je istina i vi ćete biti jaka ustanova kojoj ćemo se mi moći obraćati za naše žrtve, za naše nestale i naravno za kršenja ljudskih prava. Prema tome, ja vas još jednom molim, prijethodno sam se javljala, vi morate imati isti princip pristupa svim žrtvama, svih nacija. Ja se ovako bunim i tako ističem, zato što nas ustanove ne prihvataju. Tužilaštva ne prihvataju naše pritužbe, sudovi ne prihvataju, iz međunarodnih zajednica ne prihvataju naše prijave da smo mi žrtve, međutim ja ovde potenciram na vas, ja vas podržavam u tome, ali da budemo sa tri strane podjednako obuhvaćene, i ostali narod. Eto, toliko od mene.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Ja bih htela opet da spomenem da ovih 20-tak minuta koliko nam je ostalo do kraja diskusije iskoristimo kvalitetno i razmenimo mišljenje vezana za dileme. Izvolite.

(neidentifikovana učesnica): Za mene zapravo nema dileme koju bi istinu trebalo raditi. Ja mislim da bi trebalo raditi dokumentarnu istinu. Prikupljanjem dokumenata o svemu što se dogodilo doći ćemo i do uzroka i do činjenica. Znači, dokumenti sami kada se budu prikupili i sortirali, iz njih će se videti šta je uzrok, šta je činjenica, šta je posledica, ko su žrtve, na koji način su žrtve. Zašto se radi dokumentacija? Da bi se prikupile činjenice, istina, dokazi o nečemu što se dogodilo, lepom ili ružnom. Negativna strana koja proizlazi iz toga, a koja je meni logična i ne bih je nazvala naročito negativnom je da bi pisanje takve istine zahtevalo mnogo velike resurse i mnogo vremena. Verovatno bi se moralo čekati da se utvrdi i klasifikuje dokumentarna građa. Naravno, kad prikupite dokumentaciju, morate je obraditi, uneti u bazu, kompjutersku ili pisanu, prvo znači morate urediti tu dokumentacionu građu i nakon toga, kad bi komisija utvrdila dokumentarnu istinu, to bi bio dobar temelj za budućnost, za istorijsko istraživanje. Meni je to jedan logičan sled onoga što bi trebalo da vodi glavnom cilju, utvrđivanju činjenica, utvrđivanju istine.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite.

Lidija Zeković: Prvo bih htjela da kažem nešto u ime Vlade Crne Gore, kad već oni govore često u ime svojih građana, mislim da će Vlada Crne Gore biti prva koja će da potpiše dokument o kojem govorimo. I to možda ovako lijepo zvuči, ali meni izaziva brige koje sam htjela da podelim sa vama. Jer jednostavno ne želim da gledam hiljaditi put potpisivanje dokumenta koje ne znači ništa. U tom smislu moja briga, vezano za naše ciljeve koje treba da definišemo je zapravo koliko su oni realni i trebalo bi da pazimo na to koji su naši kapaciteti, kako da iskoristimo potencijale hiljada ljudi koji su uključeni u ovaj proces, jer to zaista jeste rijetkost, dragocenost koju treba da iskoristimo. Međutim, treba da napravimo prioritete, šta je najbitnije i koji su to aspekti istina, ja bih to tako radije nazvala nego istine, koji su nama bitni i ko smo to mi koji smo najbitniji. U ovom slučaju ja mislim da smo se složili da su žrtve najbitnije i da su one te koje bi trebalo da odrede prioritete, da treba da se vodi računa o nečem što je njima najvažnije, koje su to njihove potrebe. Mislim da su jako važne činjenice, da iz činjenica kasnije može da proizađe mnogo odgovora na pitanje uzroka. Tako da bi kao prioritet trebalo ovaj aspekt da se razmatra. Međutim, bojim da ako bi se bavili samo ovim aspektom, da bi se izgubila dragocenost i bogatstvo koje imamo u ljudima koji su uključeni u proces i treba i to da se očuva kroz rad u drugim aspektima. Mislim da je dobro rečeno da je neophodno dodati transformacije institucija, jer bez njih i bez razgovora na ovu temu da ne možemo da postignemo naš cilj i da bez toga neće potpisivanje ništa značiti. To je već poznato, već često viđano, pretpostavljam ne samo u mojoj zemlji. Kada govorimo o transformaciji institucija treba da govorimo i koje su to institucije, da to nisu samo sudovi, već su to i druge institucije. Ja se bojim da moje društvo i moja država nema kapaciteta da odgovori na problem žrtvama ratova u mojoj zemlji. Jednostavno se bojim da se ne napravi korak da se otvori rana, a da ne postoje ljudi, kao što ne postoje institucije definitivno, koje će pomoći ljudima da se dobije na ovom iscjeliteljskom momentu o kojem je takođe govoreno. To bi bilo to otprilike.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Riječ ima gospoda do vas.

Ajša Hadžibegović: Neću ponavljati moj stav iz prethodnog obraćanja, ali ću ga dodatno zagovarati, jer mi se čini da ovo što se dešava, pogotovo u ovom drugom djelu diskusije, upravo ide u prilog tome. Krenula sam bila da je potrebno da pored dokumentacije, komisija, odnosno javna saslušanja žrtava, imaju isceliteljsku ulogu, posebno za zajednice, i u tom djelu, čini mi se da je to sad već dokazano ovom diskusijom koju smo imali. Čini mi se, većina nas ovdje bi imala potrebu da kaže i svoje lične priče i da ih prenese kroz priču o tome koji bi ciljevi trebalo da budu. To već pokazuje da mi ne možemo da se bavimo u nekoj kancelariji spiskom imena, nego da to mora biti, javnije rečeno, da ljudi moraju dobiti povratnu informaciju da su saslušani, da se čulo to što su imali da kažu. S druge strane, pomenula sam i prošli put da mislim da i dalje postoji potreba, pogotovo da kažem mlađe generacije, da čuju šta je to bilo, da nemaju segmente istina ili samo porodične istine nego da dobiju neku širu sliku. Ali moram i tu da pomenem da se gubi interesovanje... u momentu politička volja je takva da sve drugo je bitnije nego to. Mi i sa samom pričom evropskih integracija zaboravljamo da ona mora da se gradi na zdravijim osnovama, da ne možemo da zaboravljamo i da idemo dalje. Znači, u tom dijelu, ponavljam, ako hoćete da vas čujemo, dajte da pričamo o tome, malo kalusa sa prizvukom javnog, jer ovakve priče koje vi danas ovde pričate ja bih voljela da čujem. Imali smo ta tri primjera u Bosanskom Šamcu ili u Kruščici, evo zaboravila sam koji je treći primer, da se tamo ispriča, da tamo čuje ta zajednica šta je to ljudima značilo i šta se to ljudima dešavalo ako već ne znaju ili ako se o tome već nije pričalo. Sigurno se priča, ali po ćoškovima. Znači, mislim da jeste cilj da se dokumentuje, ali ne u marginalizovanom procesu, nego u javnom procesu koji će biti da pomoć nama da se suočimo s tim što se desilo i da da možemo da idemo dalje. Tu isceliteljsku ulogu bih opet naglasila. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem, vi imate reč. Pa ste vi gospodine sledeći.

Sandra Orlović: Ja bih se vrlo kratko osvrnula na mišljenje nekih učesnika konsultativnog procesa koji kažu da ako REKOM ne bude utvrđivao uzroke besmisleno je osnivati regionalnu komisiju, jedan potpuno fatalistički stav da bez uzroka regionalna komisija nema nikakvu funkciju i neće doprineti suočavanju sa prošlošću u regionu. Ja mislim da svi ti učesnici, a i svi mi pomalo, koji dolazimo na forume i na konsultacije smo pomalo u zabludi, jer mislimo da su činjenice svima poznate, da svi u regionu znaju sve šta se dešavalo. Međutim, ja moram reći da to zaista nije tako i zaboravljamo zapravo kolika je važnost i kolika je vrednost činjenica. Ja sam nedavno čula jedan slučaj koji me je potpuno frapirao. Devojka koja htela da se prijavi za jedan kurs na kome bi slušala nešto više o prošlosti, ratovima u regionu, dobila je pitanje od komisije, znate li da mi navedete jedno mesto zločina, a da nije Srebrenica, a ona je rekla Vukovar. Onda je dobila protivpitanje, dobro, a znate li gde se nalazi Vukovar? Ona je rekla na Kosovu. E pa ja sad pitam sve ovde, da li smo mi spremni da za 50 godina deca

koja budu imala 15 ili 18 godina, ne znaju ni gde je Srebrenica. Sumnjam da neće znati gde je Srebrenica ili da ne znaju šta se desilo u Oluji ili u Prijedoru, ali sumnjam da će neko znati šta se desilo u Crnoj kući ili na drugim, manjim mestima zločina. Zbog toga ne smemo da potcenjujemo vrednost činjenica. Činjenice su užasno važne. Ja lično jesam i za utvrđivanje uzroka i mislim da bi REKOM zaista uradio ogromnu stvar ako bi mogao da utvrđuje uzroke, ali poznajući situaciju u regionu kakva je trenutno, ja imam skepsu u pogledu toga da će naše vlade u regionu biti spremne da pristanu na jednu takvu komisiju iz prostog razloga što će bi u tom slučaju REKOM utvrđivao neku vrstu institucionalne odgovornosti. Ja mislim da nijedna država u regionu na to nije spremna. Eto toliko.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Vi gospodine imate reč. Izvolite.

Ljubiša Filipović: Ja i moja porodica smo žrtve rata, meni je brat ubijen i brat od strica i sestrčić zaklan u porodičnoj kući u Prizrenu. Kažu da svaka golgota ima početak i kraj. Verujte da golgota sviju nas ovde nema ni znaka o nekom kraju, već je dalje na početku. Zašto to kažem? Zato što na svakoj sesiji vidim među ljudima tamni sjaj u očima, nerazumevanje među nama, netoleranciju. Voleo bih, kako je bilo kod nas na sekciji u Podgorici, da tako uvek bude, a i bolje. Tada je prvi put ustao čovek Albanac, izvinio se za sve ono što su njegovi sunarodnici uradili tokom rata na Kosovu i Metohiji. Sve nas boli svaka žrtva, svaka potečena kap krvi boli naše duše. Voleo bih da i oni imaju razumevanja prema svima nama, da i njih isto zaboli kao nas. Da se i oni nama, kad se sretnemo, izljubimo, izvине, kao što se i mi njima izvinjavamo za sve ono što se dešavalo i da se nikada ne desi ono što se desilo, nigde na prostoru bivše Jugoslavije. Što se tiče javnih svedočenja, ja mislim da je fenomenalno bilo i u Prištini/Prishtinë, međutim žal mi je što ništa od toga nije realizovano, jer čovek koji je javno svedočio, čovek koji je bio očevidac i naglasio imena, prezimena, čak i poznaje lično ubice svoje porodice, da nisu pozvane ni na kakvu odgovornost, saslušanje ili nešto više. Treba da se javna svedočenja što više prošire i održe u što većem broju, mada je teško da mediji podrže, da li će direktno da podrže ili u snimcima, nije bitno, bitno je da se to pokaže što više i što češće, jer svi bi mi lakše došli do izmirenja i više ljudi pozvali na odgovornost. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite.

Nail Kajević: Govoriću u ime porodica čiji su članovi oteti iz voza 671 na pruzi Beograd – Bar, u stanici Štrpci/Shtërpçë. Naime, u tom vozu bio je i moj brat u 30-toj godini koji se vraćao iz Beograda sa krštenja deteta svoga kuma. Jedina njihova krivica bilo je ime u ličnoj karti, bili su nevine žrtve rata i kada govorimo o ciljevima REKOM-a, moj cilj je da se REKOM formira, jer mi to daje nadu da ću doći do posmrtnih ostataka svoga brata, a da ćemo doći do posmrtnih ostataka i ostalih 18 putnika. Ono što mi daje drugu nadu jeste da se vrati dostojansvo tim porodicama, žrtvama tog zločina. Kada govorim o tom zločinu, on nije bio nikakva otimačina, osveta, hir pojedinca ili grupe, već je bila smišljena akcija

Vojske Republike Srpske koja je potpomognuta i logistička podržana od strane SR Jugoslavije. Naime, o otmici se znalo mesec dana pre toga, šef stanice Živanović je prijavio bezbednosnoj službi željeznice da će otmica biti izvršena, o tome je raspravljala vojska, general Kormanović, general Ojdanić, policija, načelnik SUP-a Užice Boško Petrić, komandir užičke policije Đorđe Kerić, otmica je izvršena tako što je vojna jedinica, odnosno interventna četa Višegradske brigade kojom je komandovao potpukovnik Lukić, a komandir interventne čete je bio Boban Nindžić sa Milanom Lukićem su izveli tu oruđe, odnosno kamione im je dao Mitrašinović koji je mesec dana prije toga premešten iz Beograda da formira Goraždansku brigadu. Prošli su kroz teritorij Ruđansku kojom je komandovao Mihajlo Petrić koji je posle mesec dana premešten na službovanje u Požarevac. Znači, jasno je, evidentno je da se sve znalo, da se zločin mogao sprečiti, međutim, kao i svaki dobro isplaniran zločin mi ni do danas nemamo bližih podataka iako znamo gde su likvidirani i ko ih je likvidirao, jer je suđenje jednom od učesnika, Nebojši Ranisavljeviću u Bijelom Polju pokazalo sve ove činjenice. Posle promene vlasti u u Srbiji, posle dolaska demokratske vlasti, direktor ŽTP je na suđenju u Bijelom Polju podneo dokumentaciju iz koje se sve ovo vidi, da je to ipak tako urađeno. U ovih 17 godina smo jedino imali podršku civilnog sektora, prvenstveno Fonda za humanitarno pravo, Helsinškog odbora za ljudska prava i ostalih nevladinih organizacija. Zato ja veliku nadu polažem u REKOM, da ćemo mi uspeti da dođemo do posmrtnih ostataka, da njih sahranimo po našim običajima, a da se žrtvama vrati dostojanstvo, jer većina tih članova porodica nisu među živima. Pomenuću vam samo par slučajeva, recimo Adil Ličina nije mogao izdržati suđenje u Bijelom Polju, njegovo prekidanje i njegovo ponovno nastavljanje kad to treba vlastima Crne Gore, sam je sebi presudio tako što se obesio. Nisu dočekali ni moj otac, nije dočekao ni Mujo Babajić iz Podgorice, Milka Zuličić koja je izbegla iz Sarajeva da bi spasila svoju decu, psihički je bolesnik u Čikagu. Otišla je iz ove zemlje, niko ne pita Koviljku Guzov koja živi u bloku 45 u Beogradu, čiji je muž otišao na zakletvu pokloniti se svom sinu, a prethodno je bio penzionisan kao kapetan Vojske Jugoslavije, kako ona sada živi. Niko ne pita Kaća Prelevića koji živi od 5.400 dinara, jer država Srbija nema razumevanja za te ljude, tako što bi im vratila dostojanstvo, što bi im priznala status žrtava kao civilne žrtve rata, nego ne može da se promeni član 3. zakona, jer nema neprijateljske vojske. Zato polažem veliku nadu i mislim da će se ciljevi REKOM-a sami definisati ukoliko se on formira. Definisaće se tako kao što su svi ovi prethodni govorili da će procesuirati neki događaji, a kad se procesuiraju onda će se sve to imati na jednom mestu. Hvala, prijatno.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Vi ste se javili, je li tako? I gospodin na kraju stola i to bi bilo što se tiče govornika. I vi ste se javili.

Nataša Kandić: Svi mi imamo razumevanja za sve što se dogodilo, ali postoji plan, da danas pokušamo da dođemo do konkretnih predloga, do preporuka, mišljenja, dajte rukovodite se time da svako od vas doprinese da gradimo ovaj model. Mi imamo u vidu da postoji jaka potreba da svako predstavi sve što se

dogodilo, sve što očekuje, i ubuduće ćemo planirati i jednu takvu sesiju, ali dajte sada ova druga radna grupa, po mom mišljenju ona je došla do vrlo konkretnih predloga zato što se upravo drži ove procedure, drže se ovih pitanja i uspjeli su da rasprave apsolutno sva pitanja koja se tiču mandata, da rasprave, iznesu argumente i da dođu do određenih predloga.

Svetlana Vuković: Slušala sam pažljivo sve govornike i zaključila sam da smo se svi složili oko osnovnog cilja komisije, a da je to ustanovljenje istine. Postoje razlike u načinu kako ćemo doći do istine. Pored činjenične istine treba da jako uvažimo subjektivnu, tj, narativnu istinu. Do nje se može doći pored ovih javnih svjedočenja i kroz bilježenje sjećanja ljudi. To je moj predlog za načine dolaska do istine.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite vi.

Marija Stojanović: Pomirenje za mene se postiže govorom istine i činjenicama o počinjenom zločinu. Činjenice jesu stradanje žrtava rata, pitanje nestalih. Mladima se mora ostaviti istina o počinjenim zločinima da ne žive u posledicama rata, da se sve žrtve rata pronađu, da se svi zločinci procesuiraju. Što uraditi sa našom prošlošću? Velika stradanja ljudskih žrtvava, velike grobnice, puno se vodi još nestalih, zločin nije incident. Potrebna je velika snaga da kažemo jedni drugima istinu. Zato je važno da se međusobno uvažavamo, slušamo, prihvaćamo iskrenost, ljubav, sigurnost, briga za druge, za dobrobit zajednice. Zato treba biti naša zajednička briga o svim žrtvama, a ja to vidim ovde, baš u REKOM-u. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Izvolite vi gospodine, na kraju stola.

Filip Pavlović: Jednostavno, biće prilično teško i ja mislim veliki izazov održati pažnju na ciljevima koje smo postavili pred sebe, a u isto vreme da hendlujemo i rukovodimo sopstvenim emocijama i sopstvenim očekivanjima, a i jako su visoka očekivanja. Još jedna stvar koja me je uopšte potakla da se javim je jedna potpuno nerazumljiva, možda ogorčenost, kad se govori o pomirenju. Ali mislim da pomirenje, čak bih dodao održivo pomirenje, pomirenje koje dolazi iznutra, koje nije nametnuto spolja jeste zapravo jako bitan cilj, možda dugoročan cilj, možda je ovde predlog sa moje strane da razmišljamo o kategoriji dugoročnih i kratkoročnih ciljeva ove koalicije. Ako nemamo kao cilj održivo pomirenje, bojim se da nećemo imati kontekst u kome ćemo... zato i prethodna govornica je napomenula vrednosti koje su temelji za ovo što pokušavamo da uradimo. Hteo bih još samo da napomenem da često se kaže da je jedan od ciljeva dati glas žrtvama. Ja mislim da je jako značajno, pogotovo imajući u vidu iskustva iz drugih zemalja, društava, pogotovo društava u tranziciji, takođe obratiti posebnu pažnju na glas počinioaca. Bez glasa počinioaca, bojim se da će glas žrtava biti jedan glas u vakuumu i bojim se da kad govorimo o transformaciji samih institucija, a mislim da to jeste jedan od dugoročnih ciljeva, moramo uzeti u obzir činjenicu da su se zločini počinili i da takođe postoji vrlo tanka linija između

onoga što percipiramo kao počinioce i onoga što su činjenično žrtve. Ja ću tu samo dodati jedan primer mog komšije koji je prinudno mobilisan u Beogradu, koji nije imao nikakvu nameru da provede godinu i po dana faktički pod prisilnom mobilizacijom i koga ja lično posmatram kao žrtvu, jer mu život više nije isti. Iako je bio u uniformi, on nije bio nenaoružani civil, ali nije bio ni voljno u ratu i sama komisija mora takođe da ima jasno definisane mehanizme. To možda više zadire u pitanje mandata, ali takođe zadire u pitanje ciljeva. I samo na kraju bih hteo da napomenem ono što ja mislim da je i gospođa Kandić napominjala više puta, a to je vremenska dimenzija. Veoma je velika odgovornost na stvaranju jednog epitafa, zapravo na arhiviranju svega ovoga što se u proteklom periodu desilo i čuvanje tog arhiva je jako velika odgovornost. Taj arhiv ne sme ostati izolovan od drugih elemenata, a pogotovo od obrazovanja i mislim da je jako bitna napomena da mnogi iz mladih generacija da apsolutno nisu svesni tema o kojima mi danas govorimo i zaista nemaju ni elementarne informacije tako da mislim da je i sam konkretan cilj uticaj na obrazovni sistem. Što jeste isto možda jedan dugoročni cilj, deluje za sada kao nepotreban, ali on mora biti jasno prepoznat. Iz prostog razloga što se postavlja pitanje šta će biti sa KOREKOM-om kada se REKOM formira i mislim da je to isto značajno pitanje koje mi moramo isto da razmišljamo i razgovaramo iz prostog razloga što sam siguran da mnoga ova očekivanja koja su danas izneta i uopšte u proteklom, periodu neće biti ispunjena. I, prosto moramo da imamo strategiju i plan kako ćemo se nositi s tim i kakve će biti aktivnosti same koalicije u tom periodu.

Jelena Janković: Zahvaljujem.

Zlatko Prkić: Ja dolazim iz jednog malog gradića gdje nedostaje još 12.000 stanovnika. I tih 12.000 stanovnika verovatno neće više nikada ni doći u Vareš. Govorim o 700 zatočenika koji su bili u Varešu. Od tih 700, 200 više nisu živi. Kroz ovu raspravu smo čuli više izlagača koji su govorili da imaju pojedinih svojih dokumenata koje su ustupali sudovima, a ti sudovi i te organizacije nisu prihvatili. Predlažem da se makar na nivou nacionalnih komisija formira baza podataka i da kroz tu bazu podataka budu uključene sve nacionalne komisije da se sa tog mjesta mogu prikupljati i arhivirati podaci. Koja nam je korist od ovih 200 ljudi koji su umrli za koje nemamo više nikakvih podataka, nema nikakvih snimljenih tragova? Jer za otprilike još 18 do 20 godina, pola od stradalnika rata neće više biti živi. Ko će tada, posle tog perioda kazati ljudima šta se dešavalo na prostorima bivše Jugoslavije. Zato mislim, većina je učesnika govorila, da bi trebali imati na jednom mjestu određenu bazu podataka. Jer ne možemo se mi pouzdati po istinama političkim i razgovarati o uzrocima, o stanju ako ne budemo imali sve na jednom mjestu. I koje će biti dostupno svima. Hvala.

Jelena Janković: Zahvaljujem. Takođe bih se zahvalila svim učesnicima...

Šesti regionalni forum za tranzicionu pravdu

Novi Sad, Srbija
20.03.2010.

Radna grupa: *Mandat REKOM*

Moderator: Zvonko Ninkov, Linet, Srbija

Učesnici/ce:

Aleksandra Sučić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Pero Đukić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Jovana Kolarić, Škola nove politika, Srbija
Rajko Teovanović, član Koalicije za REKOM iz Šapca, Srbija
Đurđa Đukić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Željko Stanetić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Marijana Đaković, G17 plus, Srbija
Marijana Toma, Impunity Watch, Srbija
Maja Stojanović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Nataša Govedarica, Građanske inicijative, Srbija
Gordana Perunović-Fijat, Kikindske novine, Srbija
Milanka Šaponja-Hadžić, Fond za humanitarno pravo, Srbija
Ekrem Hadžić, Udruženje za zaštitu prava proteranih i raseljenih iz opštine Priboj, Srbija
Dženeta Agović, Impuls, Srbija
Dragan Pjevač, Udruženje porodica ubijenih i nestalih lica u Krajini i Hrvatskoj, Srbija
Mira Devetak, Udruženje porodica ubijenih i nestalih lica u Krajini i Hrvatskoj, Srbija
Mioľjub Vitorović, Specijalno tužilaštvo za ratne zločine, Srbija
Dario Milenković, Centar za razvoj civilnih resursa, Srbija
Dragan Popović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Vlasta Jalušić, Mirovni inštitut, Slovenija
Mirjana Učakar, Civilna inicijativa izbrisanih aktivista (CIIA), Slovenija
Nataša Stamenkovik, MOZAM, Makedonija
Jasmina Naidovska, FOSIM, Makedonija
Jelena Bročić-Nikić, Crnogorski komitet pravnika za ljudska prava, Crna Gora
Vela Damjanović, Bona Fide, Crna Gora
Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje, Crna Gora
Sonja Radošević, slobodna novinarka, Crna Gora
Dževad Bektašević, Udruženje porodica žrtava rata Vlasenica 1992-1995., BiH
Golić Sead, Udruženje porodica nasilno odvedenih i ubijenih Bošnjaka Distrikta Brčko, BiH
Zvonko Ninkov, Linet, Srbija
Ibro Bulić, Tužiteljstvo BiH, BiH

Mevludin Lupić, Udruženje porodica zarobljenih i nestalih lica općine Zvornik, BiH

Suvada Selimović, Udruženje za jačanje prava žena *Anima* 2005, BiH

Aleksandar Batez, PR konsultativnog procesa, BiH

Mirjana Bilopavlović, Delfin, Hrvatska

Veljko Vičević, Radna grupa za promicanje dijaloga s braniteljima, Hrvatska

Lana Vego, CMS, Hrvatska

Mario Mažić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Hrvatska

Nela Pamuković, Centar za žene žrtve rata *Rosa*, Hrvatska

Marica Šeatović, porodica žrtve, Hrvatska

Tihomir Ponoš, Novi list, Hrvatska

Slavko Kecman, Udruga za mir *Bilje*, Hrvatska

Iva Radić, Tabu Vukovar, Hrvatska

Ruzhdi Jashari, Udruženje veterana i ratnih vojnih invalida, Štimlje/Shtime, Kosovo

Bekim Blakaj, Fond za humanitarno pravo, Kosovo

Nehari Sharri, Forum ZFD, Kosovo

Teki Bokshi, Advokatska komora Kosova, Kosovo

Raba Gjoshi, Inicijativa mladih za ljudska prava, Kosovo

Avni Melenica, Udruženje porodica nestalih osoba 22 maji, Kosovo

Hysni Berisha, Shpresimi, Kosovo

Jovana Mihajlović-Trbovc, Mirovni inštitut, Slovenija

Bogdan Ivanišević, saradnik Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, Srbija

Narcis Mišanović, Boračka organizacija, Sarajevo, BiH

Felix Reategui, rukovodilac tima za izveštaj Komisije za istinu i pomirenje u Peru, Peru

Transkript audio zapisa

Zvonko Ninkov: Dobar dan, dobrodošli na radnu grupu koja će se baviti mandatom REKOM-a. Moje ime je Zvonko Ninkov, ja sam novinar i saradnik udruženja građana Linet koje je jedno od članica Koalicije za REKOM. Pretpostavljam da je većina vas dobila materijale, vidim neki su sada došli do njih tako da bih morao na početku da napomenem da u materijalu koji je pisan na albanskom jeziku postoji greška. Dakle, već u prvom pasusu gde piše da će se komisija baviti ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava izvršenim u periodu, u albanskoj verziji piše od 1. januara 1999. što je netačno, treba da stoji 1991. tako da molim vas, da svi koji imate verziju na albanskom jeziku sami sebi na papiru to ispravite i stavite 1991. godinu. Na početku bi bilo najbolje da se dogovorimo što se tiče trajanja diskusija i da sami sebi postavimo neka pravila. Kao što ste upoznati, sesije su podeljene tako da traju dva puta po 90 minuta i da bismo bili što konstruktivniji i završili sa najboljim zaključcima bilo bi dobro da se već sada dogovorimo oko osnovnih pravila ponašanja, a to je da se držimo trajanja diskusija. Znači, svako će imati pravo da govori i mislim da bi možda

mogli da to vremensko trajanje ograničimo za početak na tri minuta kako bi svako mogao da da svoj doprinos. U drugom krugu, ta minutaža će biti, u zavisnosti kako bude tekla diskusija, možda i malo modifikovana. Molim vas da svi isključite mobilne telefone kako bismo što efikasnije radili, pušače bih zamolio da se na sat i po odreknu od tog poroka, da budete tolerantni prema drugim učesnicima diskusije, da dozvolite njima da govore, kao što će i oni vama, da ne upadate u reč i da to prođe u duhu što bolje komunikacije. Materijal ste dobili, videli ste da se u ovoj grupi bavimo mandatom. Postoje još dve grupe, negde se grupa koja se bavi ciljevima i ova naša koja se bavi mandatom dobrim delom prepliću, neke stvari se pretpostavljaju, REKOM će imati određeni mandat uz ciljeve koji budi definisani, tako da nemojte tretirati ovo kao nešto konačno i nešto zaključeno. Ovo su stvari o kojima ćemo ovde diskutovati i oko kojih je potpuno otvoreno da svi govore. Znači, bez ikakvog opterećenja, slobodno šta mislite da treba dodati ovom papiru, dopuniti ga, prosto dozvoljeno je da ga prokomentarišete i date sugestiju. Materijal praktičko sadrži sve ono što se prethodnih meseci pričalo na temu REKOM-a, ono što je Koalicija za REKOM kroz nekoliko susreta u praksi imala prilike da priča sa učesnicima, žrtvama i ovo je predlog koji će nama sada služiti za diskusiju. Hteo bih još na početku da se dogovorimo da u ovom prvom delu najpre govorimo o nadležnosti i vrstama kršenja, a da u drugom delu od sat i po govorimo o ovlašćenjima. Još jedna napomena. Ovde na papirima su vaši potpisi kada ste se prijavljivali. Ako se slučajno neko nije prijavio, ja bih vas samo molio da se kasnije, na papiru koji je određen za vašu zemlju, pronađete i upišete. Hvala vam. Dakle, što se tiče vremenske nadležnosti, negde se prepliće sa ciljevima. U slučaju da se REKOM bavi samo onim što se desilo, komisija bi se bavila ratnim zločinima koji su se dogodili na prostoru bivše Jugoslavije i teškim kršenjima ljudskih prava u periodu od 1. januara 1991. godine do 31. decembra 2001. godine. U drugoj opciji, ako bi se REKOM bavio i uzrocima, tj. ako bi pokušao da objasni zašto se nešto dogodilo, onda bi morali da razrešimo dilemu, a to je koliko ići u prošlost. Dokle sežu ti uzroci, da li se baviti samo neposrednom prošlošću, događajima koji su prethodili ovim kršenjima ljudskih prava ili ići dalje u prošlost i sezati možda do početka formiranja zajedničkih država, da li Kraljevine SHS, da li Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Ja bih već tu sada voleo da počnemo diskusiju i da kažete vaše mišljenje. Šta mislite, da li je potrebno da se REKOM bavi samo onim što se dogodilo, da li treba da utvrđuje činjenice, istinu o onome što se dešavalo u ovom naznačenom periodu ili mislite da je neophodno da se bavi i onim što je prethodilo? Izvolite.

Tihomir Ponoš: Meni se, moram priznati, ova prva varijanta, dakle samo činjenice, posebno ako se ima na umu da će samo trajanje REKOM-a biti vremenski ograničeno, kako to jeste slučaj u ovakvim i sličnim komisijama, čini mnogo prihvatljivija. To je naprosto činjenična razina verifikacije, opisa ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava u razdoblju od deset godina, odnosno nešto više od deset godina. Ako bi se išlo u uzroke, oni se možda i u ovoj prvoj varijanti mogu završnom izveštaju staviti u uvodno poglavlje, ali ako bi se išlo temeljito u uzroke, svejedno da li od 1. prosinca 1918. ili od svibnja 1945. ili

od Jajca 1943., nužno se mora zahvatati užasno duboko u interpretativnu razinu. Nisam siguran da će, posebno s obzirom na tu kratkoću vremena, biti moguće postići nekakvu zajedničku suglasnost oko te interpretacije. Riječ je o jako puno narativa, o jako puno različitih stvari. U Budvi smo mogli vidjeti u jednoj sličnoj maloj grupi, čim smo se maknuli malo dalje od 1991. koliko je to komplicirano, gdje se postavilo pitanje da li ići recimo od 1988., 1989. i početka demokratskih promjena, da li ići od 1981. koja je za neke ljude ključna zbog nemira na Kosovu ili ići u 1971., 1966. itd. Tako da se zbog praktičnih stvari i same naravi komisije, s obzirom na njen predloženi naziv, ova prva varijanta čini mnogo razložnijom, a ova druga varijanta se može prepustiti povjesničarima, politolozima, sociolozima i tako dalje, a zadatak komisije možda bi bio onda sveden da utvrdi činjenice koje će onda naprosto svojom nepobitnošću biti svete. Toliko, hvala.

Zvonko Ninkov: Hteo bih da vas pitam, s obzirom da dolazite iz Hrvatske, ako ste videli ovaj pregled mišljenja koji je urađen u drugoj polovini 2009., tu na nekom mestu se čak pominje da ljudi iz Hrvatske smatraju da se mora otići još koju godinu unazad, ne previše; citiram gde kaže da je *bitno za Hrvatsku, s obzirom da je 1990. teritorijalna odbrana bila razoružana, samim tim kad je neko razoružan on ne može da se brani, znači da je pripremljena situacija*. Da li mislite da možda malo proširivanje toga bi nešto smetalo ili mislite...

Tihomir Ponoš: Dakle, iz vizure Hrvatske možda malo ne bi smetalo, ne samo zbog teritorijalne obrane, razoružanosti, nego zbog činjenica, pobune iz kolovoza 1990. i možemo li naći još nekoliko takvih datuma što se tiče Hrvatske. Ali, meni se čini da bi te događaje možda bilo zgodno u završnom izveštaju staviti uz možda minimalnu interpretativnu razinu u uvodno poglavlje, jer da ne bi bilo zabune, i drugi će imati svojih intervencija na ono što je bilo prije 1.01.1991. Ako govorimo o Hrvatskoj i pobuni Srba u Hrvatskoj onda će sigurno, osim Hrvata verovatno, i neki Srbi hteti da se to gurne vremenski napred. A ponavljam, ono što je na kraju krajeva oko tog termina bilo u Budvi velika i ne naročito ugodna rasprava.

Zvonko Ninkov: Hvala. Do vas kolegistica.

Nela Pamuković: Trebamo razmotriti '80-te, jer su to godine u kojima su pokrenuti mehanizmi ovoga rata. Znači, nisu 1918. ili 1945. pokrenuti i počele se kreirati neke strukture, znači svakako 1987. vidim kao bitnu, a možda i ranije, i to nije relevantno samo za Hrvatsku, nego za cijelo područje bivše SFRJ. A što se tiče utvrđivanja konteksta, to nije samo stvar povjesničara, i aktivisti i aktivistice bi se time htjeli baviti.

Zvonko Ninkov: Na koji način? Je li to nešto poput ovoga...

Nela Pamuković: Pa mislim nešto i poput ovoga. Ovde je naš mandat, naše koalicije, recimo, usko postavljen, ali mi u svakom slučaju dodirujemo puno više stvari i svi mi koji sudjelujemo u raspravama imamo potrebu da diskutiramo te

stvari. To se nas tiče, neki su od nas i sudjelovali '80-tih u civilnom društvu i mislimo da se neke od tih stvari koje su onda prekinute sada trebaju nastaviti. Sada koristimo i ove razgovore, ali mislim ćemo morati nastaviti i na drugim mjestima.

Zvonko Ninkov: U redu, hvala vam.

Slavko Kecman: Po mom mišljenju, ovde su dosta dobro dati ovi predlozi kad je u pitanju vremenska nadležnost, ja se potpuno slažem sa opcijom 3. Logički, da ne idemo od Kulina Bana, nisam za to, ali bar da nastojimo definisati neke odrednice, jer mi moramo shvatiti da su naše države mnogonacionalne i da se postavlja pitanje situacija gde mi nismo rođeni, naši roditelji, a to su '40-te godine i šta se dešavalo. Zato da ne bi stalno robovali stvarima kojima zaista mi kao mladi ljudi robujemo. Recimo sa brojem žrtava. Vi sami znate da je od 1960. godine značajno samo pitanje broja žrtava. Tako da je **moje mišljenje, kada je u pitanje vremenska nadležnost da bi možda išli na opciju 3 logički s tim...** Opcija 3. rekao sam gospođu. **Nakon 20. novembra 1943. godine kad je proglašena, piše ovde Demokratska Republika Jugoslavija, odnosno 29. novembra 1945. kada je proglašena FNRJ,** to piše, dakle to je ta opcija. Drugo, kad govorimo pazite o vrsti kršenja...

Zvonko Ninkov: Hajde da se sada ne bavimo vrstom, imaćete kasnije vremena, sad pričamo samo... Gospodin se javio za reč.

Ruzhdi Jashari: Naravno, ne može se izostaviti poseban pozdrav za gospođu čija je ovo ideja i inicijativa, koja je prisutna ovde sa nama i za sve one koji su doprineli da na kraju pobedi tranziciona pravda na Balkanu. Daću konkretan predlog. Znamo da je na Kosovu pred početak ratova u godinama '81., '89. bilo izolacija, ubistava, drastičnih kršenja ljudskih prava, što je putem demonstracija istaknuto javnosti. **Moj predlog je da mandat REKOM-a pokrije period od Drugog svetskog rata. Zašto to kažem - imajući u vidu rezoluciju parlamenta Evropske unije koja se odnosila na kažnjavanje zločina iz komunističkog perioda,** za šta smo imali prilike da čujemo danas u toku prepodnevno delo, da je parlament Vojvodine usvojio tu rezoluciju, a takođe i sve evropske zemlje su u obavezi da donose takve rezolucije u pravcu usaglašavanja pravnih akata sa pravnim normama Evropske unije. Mislim da je ovaj predlog ispravan i da će ići u prilog tome da se otkačimo loših korena. Naravno da ovo zahteva veće zalaganje i trud REKOM-a, ali mislim da nije nešto što je nemoguće sprovesti. Kada pričamo o vrstama kršenja, one su specifikovane, rekao bih konkretno ali... dobro. Što se tiče mandata, moj predlog je da se pokriju aspekti od Drugog svetskog rata jer to je u interesu regiona a i u interesu svih onih koji podržavaju procese REKOM. Takođe i države bi trebalo da se obavežu. Hvala vam.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Da li se još neko? Izvolite.

Ibro Bulić: Dame i gospodo, ja dolazim iz Bosne i Hercegovine, tačnije iz Sarajeva, tužilac sam državnog tužilaštva i radim na predmetima ratnih zločina. Kada je riječ o vremenskom opredeljenju za rad buduće komisije, odnosno povjerenstva, onda treba razlikovati dvije stvari. Prvo, da li je svrha, cilj REKOM-a utvrđivanje istorijskih činjenica ili je svrha utvrđivanje činjenica koje se odnose na ratne zločine? Ja sam shvatio - ovo drugo. Nema po meni ambicije REKOM da se bavi istorijskim činjenicama, to pripada malo višoj nauci, istoričarima i drugim strukama, ali ova komisija bi imala prevashodno cilj da utvrđuje činjenice koje su od interesa za ratne zločine. Bilo je spoticanja mnogo oko toga da li komisija za utvrđivanje istine ili za utvrđivanje činjenica, pa je po meni preovlađujuće da to bude komisija za utvrđivanje činjenica, a ne istine. Istinu će neko izvlačiti iz tih činjenica i donositi bilo presude, bilo zaključke, bilo neke druge odluke. I stoga sam zagovornik ove prve varijante, da se usmerimo isključivo na minuli rat i ratne zločine koji su se dogodili u ovome ratu. O mandatu bih kasnije govorio.

Zvonko Ninkov: Važi, hvala vam. Da li se neko sledeći prijavljuje?

Dragan Popović: Ja bih se u većem delu složio sa tužiocem Bulićem... znamo svi da je bilo kršenja ljudskih prava i pre 1991. godine, to nije sporno, samo što ih je bilo uvek, pre 1991. pa do postanka sveta. Sva ta kršenja ljudskih prava vezuju se jedna na druga i mogu da se izvlače istorijski uzroci. Mislim da je jako teško da se dogovorimo o toj granici, a drugo, mislim da bi pomešali dve stvari koje se jako teško mešaju. Ovde govorimo, 1991. i 2001. su godine kada su bili oružani sukobi. Znači, prvi oružani sukob u pravom smislu te reči počeo je 1991., poslednji 2001. u Makedoniji. Sve pre toga jesu bila kršenja ljudskih prava, jesu posredno naravno dovodila do tih oružanih sukoba, ali mislim da to pripada tom uvodnom delu. Znači, taj uvodni deo bez ikakvih problema može da objasni sve, da navede sve što se dešavalo pre 1991. godine, ali je teško zamisliti da jedna komisija utvrđuje činjenice o tome šta je bilo na Brionskom plenumu, o tome, o demonstracijama albanskih studenata 1981., o Maspoku 1971., to je jako jako veliki posao. Mislim da bismo praktično onemogućili komisiju da završi svoj rad ako bismo joj dali u mandat da utvrđuje činjenice o tome. Uvod je nešto drugo, u uvodu to svakako mora da stoji. Taj kontekst i sve to, ali ja bar verujem da bi trebalo da se utvrđuju činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava od 1991. godine do 2001. godine.

Zvonko Ninkov: Hvala. Imamo prijavljenu gospođu.

Nataša Kandić: Taj kontekst sada iz diskusije smeštamo u uvod, ali opet se postavlja pitanje koliki period obuhvata kontekst kojim ćemo se baviti. Nema nijedne haške presude koja se isključivo bavi samo činjenicama. U svakoj presudi postoji objašnjenje konteksta u kojem su se zločini događali i konteksta koji neposredno prethodi izbijanju oružanih sukoba. I mislim da je sada pitanje dokle ćemo mi ići u opisivanju tih uslova ili tog ambijenta, te situacije koja dovodi do

konkretnih ratnih zločina i izbijanja oružanih sukoba. A možda nije loše da upravo pitamo tužioca Bulića šta on misli.

Ibro Bulić: Ja u svakom slučaju podržavam taj kontekst, ali kontekst mora zaista biti nešto što nije suština posla kojim će se baviti komisija. Bilo bi podložno jako velikim kritikama javnosti uopšte, naročito naučne javnosti ukoliko bi se u tom kontekstu upustili u ocjene i utvrđenja određenih činjenica koje su dovele do ovog, do onog. Po meni, taj bi kontekst trebalo veoma kratko izložiti, a nakon toga konteksta da samo slijede faktografske činjenice koje će služiti nekom drugom, ne komisiji da donosi svoje presude i odluke, nego nekome drugom, a to su sudovi. Ja ću malo kasnije govoriti na koji način treba ovo treba da se smjesti u formalne okvire, pa ćemo čuti kakvo je moje shvatanje. Da je ovde pod broj jedan, razmišljati o multilateralnom sporazumu, dakle međunarodnom ugovoru kojim bi se formirala komisija i u tom slučaju međunarodni ugovor bio bi iznad zakona svake zemlje potpisnice i tek onda bismo mogli govoriti o nadležnostima REKOM-a da izdaje obavezujuće naloge, da donosi odgovarajuće odluke, pa čak i da odlučuje o nekoj vrsti pomilovanja, o sporazumima o priznanju krivnje itd. Ali uslov je međudržavni ugovor na nivou potpisnica zemalja koje bi se priključile.

Sonja Radošević: Po meni je ovo ključno pitanje - Da li će u mandatu REKOM biti uzroci ili samo utvrđivanje činjenica? Zbog čega? Danas smo čuli predstavnike iz Čilea i Perua i njihova iskustva. Naše iskustvo je drugačije iz prostog razloga što mi već imamo nasleđe iz Haškog tribunala, presude, druge države nisu imale takvo iskustvo, znači međunarodni tribunal koji je upravo formiran da se bavi ovim što se dešavalo na prostorima bivše Jugoslavije. Druga stvar, ako se ne varam, popis žrtava je donekle formiran, pa možda nije u potpunosti, ali postoji u Bosni i Hercegovini, postoji broj, znači popis nestalih, normalno, postoje i dalje masovne grobnice koje nisu otkrivene, ali postoji dosta toga što je dio ove građe, što može ući u sve to i što evidentno može komisija da koristi. E sada, šta je tu najveća dilema po meni? Ako se komisija ne bude bavila uzrocima, to što ostavljamo u nasledstvo onima koji dolaze posle nas, jer mi smo svi savremenici toga doba i svi imamo različito mišljenje, sigurno se ne bi složili oko mnogo čega, ali šta će oni koji ostaju iza nas izvući kao iskustvo iz toga, to je jako bitno. Znači, članovi REKOM će naći podatke - ubijeno 7.000 Bošnjaka u Srebrenici ili ne znam koliko Hrvata u Vukovaru, ali kako, zbog čega? Mislim da je jako bitno da postoje uzroci, da se utvrde uzroci zbog toga da ne bi nove generacije ponovile naše greške. Sada koji je to period? Ja mislim da su ove solucije koje su date jako široko postavljene. Po meni, možda bi eventualno mogla ekspertaska komisija koja se bavi tim pitanjima da možda ona da jedan predlog. Po meni bi to bile '80-te godine eventualno, ali ja bih ipak ostavila to ekspertskoj komisiji. Ali bez uzroka, bez bavljenja tim ja ne znam šta mi ostavljamo generacijama koje dolaze i koja je svrha svega ovoga. Hvala, izvinite.

Zvonko Ninkov: Hteo bih da vas pitam, s obzirom da sada imamo sve koji su učestvovali u diskusiji i one koji nisu, s obzirom da smo ovde imali podeljena mišljenja ljudi koji su izneli stav da ne treba ići u prošlost i oni koji smatraju da se

moramo baviti uzrocima koji su doveli do sukoba ili zločina, s obzirom da ste konstatovali da treba ići dalje u prošlost, da li možda time postoji bojazan da time dovedete REKOM u situaciju da ne može da odgovori na sve te zahteve, da se prosto pred njega stavlja tako težak i obiman zadatak, da možda se na kraju krajeva, sama obaveza REKOM-a nekako razvodni i da se on uruši zbog toga što će biti mnogi veći aparat ljudi potreban da se sve to obavi, utvrdi; pretpostavljam da ako se već odlazi u prošlost, potrebni su istoričari, potrebni su sociolozi koji će utvrditi kakvi su bili odnosi, zanima me kakvo je vaše mišljenje, da li u tom slučaju dovodimo REKOM pred mnogo komplikovaniji, teži zadatak, na koji možda neće biti u stanju da odgovori?

Sonja Radošević: Je li mogu ja samo da pitam da li je gospodin iz Perua ovdje među nama, ja mislim da se ta komisija bavila uzrocima, ako se ne varam? Ali eto, možda nam on može pomoći. Zloupotrebljavam sada vreme, samo da kažem da ja mislim da će veća šteta biti ako se napravi taj izveštaj bez uzroka i ne znam kakva svrha će svega toga biti ako on ne doprinese da se ove stvari ne ponove, a suština je da se nikad nikom više ne ponovi ono što se nama desilo.

Zvonko Ninkov: Znači mislite da bi bila veća šteta da se ne utvrde uzroci ili da ga uopšte ne bude?

Sonja Radošević: Ja ne vidim onda svrhu svega toga ako mi ne pošaljemo poruku mladima.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Sad već imamo nekoliko prijavljenih. Jeste, gospodin u zelenoj majici u poslednjem redu se prvi javio.

Narcis Mišanović: Ići daleko u prošlost je jedan lavirint gde se ne bi mogli ni snaći, ni pronaći sami sebe. Iz tog perioda trebaju i svedoci. Trebamo nešto konkretno. Toga nema. E slušajte, posledica nerešenih računa iz prošlosti je ovaj rat. Mnogi su se vrhovnici ovih ratova kleli, u prsa se udarali i vraćali se u prošlost i spominjali žrtve prošlosti. Znači, posledica te prošlosti je već bila, nemamo se kad njima baviti. Imamo opet sukobe gdje nije riješeno ništa. Hajdemo da riješimo sad račune ovog krvavog rata, da nam se ne bi desio treći. Ako ne riješimo sada ovo hitno, eto nam brzo i trećeg sukoba. Moramo svu pažnju dati ovom poslednjem sukobu, tu račune izvesti na čisto i pokazati narodima iz ove regije šta se desilo, kako se desilo i zbog čega se to desilo. Toliko.

Miroljub Vitorović: Ja se slažem sa prethodnim govornikom. Ako kažete kontekst i počnete sa kontekstom, to znači da ste presudili. Kakav je zaključak ako ste počeli sa presudom? Ko će vam verovati ako ste presudili o nečemu što niti znamo, niti smo dovoljno stručni, niti ima svedoka o tome. Ne možemo sa se dogovorimo od kad ćemo početi. Što kažete hoćemo li od Kosovske bitke ili od 1943.? Zašto od 1943., a ne 1941.? I zašto 1918., a ne neka druga? Upravo je, kao što je rekao gospodin pre mene, upravo je nepamet prošlosti dovela do ratova

sadašnjosti i ne može se na nepameti nastavljati. I zato je moj predlog... hajdemo... mi smo inače sa ovih prostora poznati po tome da započnemo megalomanske planove, a ništa ne uradimo. Meni je dosta površnosti, dosta mi je bahatosti, dosta mi je neznanja, a nigde rada, truda i vrednoće. Ja skidam kapu gospođi Nataši Kandić. Ono što je evidentno je da iz te kancelarije izlaze ljudi koji su sposobni da se uhvate u koštac sa bilo čime na ovom svetu. Ovde u ovoj prostoriji ima toliko dobrih, pametnih i obrazovanih ljudi kojima bi se ponosila bilo koja zemlja. Ono što je meni žao, što se ona naša bivša zemlja raspala, a za ko zna koliko, za 50 godina će iz drugih zemalja saznanja doći, pa možda se tu pokaže, neka ostane to za one ljude koji dolaze iza nas. Da cene ono što se dogodilo iz ugla raznih projekata. Neki su uspeali, neki nisu, ali ponavljam, nepamet nas, onih koji žive na Balkanu, na ovom zapadnom Balkanu je dovela dotle da se mi u XX veku pobijemo i mi čistimo đubre iza te nepameti, ko zna koliko će nam vremena trebati da vratimo stvar na onu bliskost koja je bila na ovim prostorima pre 20-tak godina. Eto, hvala.

Zvonko Ninkov: Hvala vam.

Ekrem Hadžić: Ovde ima eminentnih stručnjaka iz pravnih nauka, ali veliki je zalogaj za ovu našu organizaciju da se vraćamo u 1943., 1918. i još neke godine. Moje mišljenje je da bi bilo dovoljno da se vratimo poslednjem ratu, a ne bih nikako predložio za početak 1991. godinu kad je pukla puška, kad je neko nekoga ubio ili nekome kuću zapalio. Znači, uzroci su nekoliko godina ranije, a ja predlažem da se preispitaju stvari od 1987. godine. Tada su bile pripreme do 1991. godine i tada su stvoreni uslovi da bi prva puška pukla i da bi počeo rat.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Iza vas.

Marijana Toma: Ja sam istoričar, tako da sam direktno pogođena pričom o istorijskim uzrocima. Moram da priznam da bi mene jako usrećilo da znam koji su istorijski uzroci ratova u bivšoj Jugoslaviji, ali ono što je problem sa tom dilemom, da li utvrđivati uzroke ili činjenice, je to što kod nas ne postoji ni slaganje o osnovnim činjenicama. Kod nas postoji stanje poricanja u zemljama bivše Jugoslavije gde se negiraju brojevi žrtava, negiraju se žrtve kao takve, negiraju se zločini kao takvi. Stoga, mi moramo prvo da napravimo konsenzus oko toga šta se desilo. Od kada će se krenuti u istorijski kontekst je takođe jedna vrlo teška stvar. Možda ono što je malopre o tome rekao Felix, da se mora krenuti u utvrđivanje nekog institucionalnog okvira koji je omogućio da se zločini dese. Ali ako budemo ušli u utvrđivanje političkih uzroka konflikta u bivšoj Jugoslaviji, ja se zaista bojim da ćemo otići suviše daleko u prošlost i da će u tom slučaju REKOM biti možda čak i žrtvovan. Jer mandat komisije ne može da traje dugo, ova komisija ne može da živi beskonačno, ona ima deset godina konflikta i to četiri rata, četiri teritorije najmanje da se pozabavi s jednim ogromnim brojem žrtava, oko koga se mi kao većina ne slažemo šta se desilo. I ja bih volela kao istoričar da mi se pruži ta neka baza na osnovu koje ću ja kasnije moći da interpretiram prošlost u bivšoj Jugoslaviji. Hvala.

Eugen Jakovčić: Na našim konsultacijama koje su bile na početku 2009. gospodin Goldštajn je, povjesničar iz Hrvatske, dao jednu zanimljivu primedbu kad govorimo o ovoj temi, uzrocima; o uzrocima naravno govorimo u tom historijskom kontekstu, a ne da će se time baviti komisija. Dogovorili smo se vrlo jasno, ona će se baviti utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima u ovom periodu koji je tu u prvom djelu naveden. I gospodin Goldštajn je tada istakao da je bilo susreta znanstvenika, povjesničara povodom rata i da se tu dolazi lagano do ključnih momenata. Naime, to su visoke rasprave u uskim krugovima, ali postojalo je nekoliko takvih sastanaka, znanost ide u tom pravcu da dođe do ključnih, bazičnih momenata koji su pokrenuli neke procese i ova kršenja. Prema tome, znanost radi na tome, bilo je njihovih susreta i oni naravno i dalje na tome rade i to je proces. I ovo kad kaže Sonja, pa i neki od vas ovdje, da se s ovom komisijom stvarno zaustavlja, ja mislim da mi tek s ovom pričom otvaramo jedan proces, da on neće biti zatvoren i da neće biti stavljena točka. Mi sa REKOM-om dajemo jedan širi kontekst, da krene bavljenje prošlošću na jedan relevantan način, pre svega da činjenice budu u prvom planu.

Nataša Kandić: Ja lično mislim da su činjenice za nas strašno važne i da mi nemamo kapacitete za nešto više i volela bih da mi neko iznese argumente da imamo. Toliko ima užasnih zločina o kojima mi ništa ne znamo. Vi ste svi danas slušali Finku iz Viteza. Ja sam sa njom razgovarala prekjue... ja ništa o tome nisam znala. Nisam znala ni za Crnu kuću, da to postoji od Drugog svetskog rata, nisam znala ni za selo Kruščicu, ni to što se događalo. Bila sam užasnuta kad mi je pričala, ali moram da priznam da je mene onda... slušam ja to sve o zločinima, sad znam o tome, ali ja stalno kopam po tome da vidim ko je kome pomogao. Mene to fascinira i onda kada ljudi počnu da pričaju i kada se osećaju dobro, onda vi vidite da mi svi znamo samo o toj jednoj strani zločina, a da svi još bežimo, ćutimo, ne govorimo o toj drugoj strani. Hoću da kažem da možda, da pretpostavimo, da stvarno dođe ta situacija, države donesu, prihvate ovu našu inicijativu i sad postane osnovno pitanje, da li činjenice i uzroci rata. Je li vi možete da zamislite da bi se te države složile oko uzroka rata? Ja uopšte ne mogu da zamislim. Sećate se koliko su se oni šetali. Šetali, šetali, dok nije došlo do prve puške. Ni o čemu se nisu složili. A ove vlasti danas, nisu to demokratske vlasti gde će svaka vlast da preuzme odgovornost za nedela one prethodne vlasti. To su tranzicione vlasti. Ako mi njih pridobijemo za činjenice, ja mislim da je to u stvari jedna pobeda, na ovim prostorima nikada nije bilo činjenica, nikada. U glavama ljudi 1991. godine još su uvek bile interpretacije iz 1941. godine. Ja ću samo da vam navedem jedan primer. Kada su izbeglice iz Hrvatska došle u Srbiju, iz Gline, bili su na Avali i ja sam razgovarala sa jednim starijim čovekom i on je meni pričao užasnu priču o tome kako su bili u crkvi, kako je u crkvi ubijeno 300 ljudi. I ja sam tada mislila da znam sve što se događa i bila sam šokirana. A opet, s jedne strane mi je bio poznat taj podatak, ubijanja ljudi u crkvi i onda kad sam ga pitala - *A kad se to tačno dogodilo*, on je rekao - *Pa ne znam datum, ali 1941. godine*. Znači, to je problem; da smo mi utvrdili činjenice 1941. godine, 1945. godine, da smo znali... ili tih godina kasnije da smo utvrdili šta se od 1941. godine

dogadalo, šta su zločini komunizma, gde su masovne grobnice, ne bi se sve ovako odigralo. Tako da je jesam za činjenice, jesam ja i za uzroke, ali imam strah da je to nemoguće i više bih volela da dobijemo nešto što možemo, a da nam se ne dogodi da možemo da dobijemo komisiju koja bi se bavila činjenicama, a da nećemo zato što ne pristaju da se komisija bavi uzrocima rata. I još samo jedno pitanje i onda bih volela da razgovaramo o tome. Vi svi znate da nema nijedne haške presude, a da ona nema uvod i kontekst. Isto tako možemo da budemo saglasni da nema države koja će da kaže mi ne prihvatamo međunarodne presude. Ili možda i ima. Ima. Možemo da čujemo kod nas mišljenje da kažu, ne, mi ne prihvatamo ono što utvrdi Haški tribunal. Ali to je na nekom političkom nivou, a na državnom nivou da li je moguće da će neka država da kaže mi ne prihvatamo? Šta onda sa tim narativima konteksta sa kojim počinju sve presude, obrazloženja? Da li se to automatski prihvata, ulazi u izvore koje će koristiti komisija upravo za svoj sopstveni opis konteksta?

Zvonko Ninkov: Nekoliko ljudi se javilo, maltene u isto vreme.

Vlasta Jalušić: Ja ću biti vrlo kratka, jer mislim da je sada Nataša puno toga objasnila, pa nešto što sam ja mislila reći, ona je rekla. Imam osjećaj da postoji nesporazum između onih koji govore za činjenice i onih koji govore za uzroke. Ja mislim da je to jako povezano jedno sa drugim. Naime, činjenice ne stoje u zraku nikada. Činjenice same po sebi zahtjevaju objašnjenje, one same stvaraju priču i one vode ka nekoj priči koja zapravo vodi ka objašnjenju koje može isto tako izazvati neku drugu priču ili doći do nekog objašnjenja, nekog uzroka. I mi smo danas čuli o iskustvima Perua, Čilea, gdje je jedna komisija povukla za sobom drugu komisiju i može se dogoditi da će pozitivno iskustvo jedne komisije koja će raditi na ovom posljednjem ratu, povući za sobom komisiju koja će se baviti Drugim svjetskim ratom poslije toga, pa će ići vrlo sličnom metodologijom, jer će se ona pokazati kao vrlo dobra. Jer ona neće voditi ka tome da neko pokušava tragično i na strašni način provjeravati velike povjesne hipoteze što je možda čak jedan i od uzroka ovih ratova. Tako da bih ja rekla da su činjenice i uzroci, ako se počne od činjenica vrlo povezani i to znaju oni koji se bave kvalitativnim istraživanjem, pa su počeli sa metodologijama koje su se razvile od '60-tih godina, koje se zovu tzv. *grounded theory*, gdje se ne dođe do teorije tako da se postavi hipoteza, pa se provjerava, nego se ide od fakata i onda se tek gradi postupno, od osnova, neka teorija kako je zapravo došlo do događaja. Hvala.

Tihomir Ponoš: Evo na pitanje gospođe Kandić, jedan mogući ili moj mogući odgovor. To što se nalazi u uvodima haških presuda za nekakva buduća istraživanja, buduće interpretacije, buduće povjesničare, zapravo ne znači puno. Oni se na to mogu pozivati, ne moraju, ni to mogu prihvaćati, ne moraju, mogu davati nove, drugačije interpretacije itd. A sama činjenica da se to nalazi u svim presudama i da se o tome raspravljalo na cijelom nizu sudskih postupaka zapravo nije baš najsretnija. Ja se sećam suđenja Blaškiću, prije 11, 12 godina kada je akademik Dušan Bilandžić pred sudom doslovce objašnjavao i tumačio, ako ćemo pravo, čak i ne pretjerano vješto, turski prodor u Evropu u XV stoleću. E sad, ja

do danas nisam uspio shvatiti kakve veze ima bitka na Marici 1371. sa Ahmićima. Tako da to što se tiče koliko će države, koliko će REKOM ili bilo ko biti obavezan i uzeti djelove haških presuda, to je krajnje upitno... svako će dalje raditi po svom. Moći ćete uzet, konsultirati, koliko će prihvaćati ili ne prihvaćati, druga je stvar.

Hysni Berisha: Hteo sam i ja da se nadovežem na problem mandata REKOM-a i želim da istaknem da je finalizacija ružnih stvari na Kosovu rat 1998-1999. godine. Da bismo došli do istine treba se oslanjati na činjenice koje su nas dovele do stanja u kojem smo bili na Kosovu. Teško stanje na Kosovu je počelo mnogo ranije od '98., '99. godine, ali ja bih počeo sa 1981. godinom. Vi znate da je na Kosovu bilo demonstracija preko kojih je narod pokazivao svoja nezadovoljstva i na to se intervenisalo najbrutalnije, a bilo je i ubistava. Imali smo ubistva i to od strane federativnih bezbednosnih službi, jer znate da su tada intervenisale federativne snage. Imamo i puno mladih momaka sa Kosova koji su se u tom periodu sa služenja vojnog roka u vojsci Jugoslavije vratili u kovčezima. Znači, ubijeni su za vreme vojnog roka. Imamo i masovnog otpuštanja sa posla, masovnog trovanja dece, teranja iz škola, sve ove ružne stvari koje su se desile albanskom narodu dovele su nas do poslednjeg rata. Da bi došli do istine, moraju se uzeti u obzir činjenice, moraju se analizirati, i da se od toga počne. Hvala.

Zvonko Ninkov: Hvala vam.

Sonja Radošević: Evo, izvinite, još jednom se javljam za riječ, ali se meni, makar zdravorazumski, postavlja pitanje zbog čega će nam ovaj izveštaj? Zašto radimo ovaj izveštaj o tome šta se desilo na prostorima bivše Jugoslavije? Je li samo cilj postojanje takvog izveštaja i gotovo? I šta ako se u njemu pobroje sve ove činjenice? Desio se zločin u Srebrenici, desio se Vukovar, ne znam Dubrovnik i sve ostalo. Šta onda? Samo molim vas...

Zvonko Ninkov: ... to je povezano i sa nadležnošću...

Sonja Radošević: Samo ja da kažem. Zar neće postavljati ti kojima smo namenili sve to, koji će to čitati, pitanje - zašto su ubijeni ti ljudi u Srebrenici, zašto su ubijeni ti ljudi u Vukovaru? Ko će njima dati odgovor na to pitanje? Opet će im dati ove vlasti koje će pisati istorijske udžbenike isto kao i sada, razumijete, sasvim različite u svim državama, u tome ja vidim problem. Znači, logično se postavlja pitanje - zašto se to desilo? Pa ta djeca će da pitaju zašto je moj otac ubijen? Ja ne vidim iz ovoga nigdje razlog toga. Vidjećete, znači ubio ne znam koga, ko je pokrenuo tu akciju, ko je izvršio ubistvo i slično, kome je suđeno i zašto i to je suština. Izveštaj radi izveštaja po meni nema nikakvu svrhu.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Gospođa u crvenom džemperu se javila. Ja bih vas samo zamolio, pošto imamo i druge teme koje bi trebalo da obradimo, da polako završavamo ovu priču o vremenskoj nadležnosti i da lagano prelazimo na priču... A vrste i ovlašćenja, kada ćemo to?

Mirjana Bilopavlović: Ja bih se zapravo željela uključiti u diskusiju i na tragu onoga što je rekla Vlasta i što je rekla Nataša i što je rekla Sonja, imamo odgovornost. I upravo zbog toga što smo svjesni odgovornosti pokrećemo inicijativu i radimo na tome da dobijemo Regionalnu komisiju za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Naravno da je problem uzroka zato što se njima nismo bavili prije. Uzroci su nam doveli do ovog rata i ono što je Sonja rekla, **moraćemo se riješiti, porazgovarati o uzrocima da nam se u budućnosti ne dogodi da ponovo moramo utvrđivati činjenice o nekom novom budućem sukobu, ne daj bože, ja se toplo nadam da ga neće biti, ali zaista imamo odgovornost, mi sada, u ovom trenutku, za sve ono što će se desiti u budućnosti.** Utvrditi činjenice. Pa ja ću vam slobodno reći da u Hrvatskoj još uvijek postoji neutvrđenih činjenica o mnogim masovnim pokoljima, pokoljima Srba o kojima se ne želi razgovarati. Ja si zapravo postavljam pitanje - kad budemo razgovarali o komisijama, da li ćemo se dotaći i onoga što se ne zna i zašto se ljudi boje razgovarati o tome? To će reći u malom krugu, ali kada treba otići u javnost, informacija nema, još uvek se boje za svoju vlastitu sigurnost, za sigurnost svoje djece ili boje se zapravo osude zajednice, koja je takva kakva je. Jer mi svi smo produkti određenih društveno-političkih situacija u svojoj zemlji, u svojim zemljama. Naravno da je jako teško progovoriti o nečemu što postoji kao javna tajna. I **mene prosto zanima koliko će se komisija baviti javnim tajnama.** To je utvrđivanje činjenica, ali me je s druge strane strah, mi sve manje imamo osoba koje mogu svedočiti o nečemu što se dogodilo ako ćemo se vratiti na Drugi svetski rat, jako malo svedoka imamo. Nataša je u jednom trenutku rekla bavićemo se Kosovskom bitkom. Postoje povjesni zapisi, ali stvar je u tome tko piše tu povjest i kako je kreiramo. Hvala vam lijepo.

Veljko Vičević: Nesporno je da se REKOM treba baviti činjenicama, ali ja bih se založio za ovu platformu ili kontekst, kako su ljudi rekli. Razmatrati samo činjenicu koja se desila 1991. godine, znači ona je pala s neba, pa u rebra. To bi po meni bilo malo budalasto. Jako bih se složio sa mišljenjem gospođe iz Crne Gore - za koga to sve radimo. Ali ja stvarno ne mislim da događaji 1991. godine u Vukovaru su posledica Drugog svetskog rata. To ko misli - griješi i to debelo, ali sve što se desilo imalo je svoju platformu. Političku, sociološku, neko ju je sačinio. Šta želim ukazati? To što je rezultiralo da se dogodi nešto 1991., 1992., 1998., mora itekako biti evidentno. Mlada dama je rekla da se mi ne možemo složiti oko puno stvari danas. Točno. Ja ću reći i primjer zašto se ne možemo složiti. Pad Vukovara, ljudi koji su se vraćali, koji su osvojili Vukovar, prihvaćani su kao heroji. A mi smo ih smatrali zločincima. Shvaćate? Kako ćemo se dogovoriti? A zašto su oni bili heroji? Zar nećemo o tome razgovarati? Pa nisu oni bili heroji zato što su to napravili, jer im je to palo na pamet, nego platforma po kojoj su i upućivani, između ostalog, i ko je stvorio okvir da se desi taj zločin? Dakle, neko je napravio okvir da ljudi slave te ljude. Politički okvir, povjesni okvir, sociološki okvir. Dakle, oni su išli zbog nečega. I oni su činili u tom trenutku dobro dijelo. Po nekome. Po nama su činili loše. Ja se zalažem da se sveobuhvatno izanaliziraju i popišu sve moguće činjenice i događaji i da stvarno

žrtve, prvenstveno žrtve ratnih zločina i teškog kršenja ljudskih prava, budu u fokusu. Ali moramo odvojiti stradalnike i žrtve, to je broj jedan. Broj dva, ne mogu shvatiti za 20 godina ili 30 godina ko bude preuzeo materijal koji će izroditi regionalna komisija, kako će ga razumeti ako će se samo baviti taksativno, neposredno događajem? Znači, vrijeme, mjesto, prostor, počinitelj i žrtva. Zašto sam rekao da postoje dvije vrste zločina? Najmanje dvije vrste. Organizirani zločin koji je prouzročio činjenje ratnog zločina, imamo dionike tog ratnog zločina i imamo sporadične ratne zločine koje vrlo jasno možemo izolirati. Nas bliska povest uči da imamo žrtvu koja ni godinu dana nakon toga postaje počinitelj. Imamo dvostruku ulogu ili obrnuto, imamo počinitelja i onda se nađe u ulozi žrtve. I to žrtve ratnog zločina, o tome govorim, ne ono zatvaranje, kažnjavanje itd. Članovi Koordinacionog vijeća Koalicije za REKOM su predložili ekspertnu skupinu za mandat. Mi ovo sve što danas radimo u biti trebamo tim ljudima, znalcima, pomoći svojim razmišljanjima. Mi kad smo se pre otprilike godinu dana zalagali da nama ne kolidira 1991. godina, jer to je neposredno događanje, a događaji idu malo ranije. Mi smo se skromno zalagali bar za 1990., a ovaj prijedlog koji je sada ispred nas, pa to je upravo prijedlog iz inih diskusija do sada na konsultacijama koje je dala na razmatranje ekspertna skupina. Dakle, to su predložili povjesničari koje smo mi delegirali da nam predlože mandat koji bi eventualno bio mandat regionalne komisije. Dakle, ja kad sam čuo za 1918. godinu na raspravama koje smo vodili kod nas u Hrvatskoj, članovi koalicije, ja sam se iznenadio i pitali smo se svi otkuda to. Pa čovjek je rekao, mi smo preslušavali i gledali sve rasprave koje su vođene do sada i našli smo i taj dio i oni su to sada naveli. A na nama je danas samo da zaključimo slijedeće, da li je događaj omeđen trenutkom, prostorom i dionicima ili je nešto stvarno uvjetovalo da uopće dođe do toga. E, to što je uvjetovalo ja mislim da je isto tako bitno kao i neposredan događaj. Ako uspostavimo konsenzus da platforma postoji, da je neko sačinio, da je činio godinama, jer postoje znansveni radovi koje samo treba proučiti, ne trebaju se povjesničari puno baviti. Ja se slažem sa ovim što je rečeno, možda će na bazi rada REKOM, neka druga konačno biti ustrojena. Vjerovatno po starosnoj dobi mi smo odgajani različito. Ja sam se naslušao inih podataka o inim stvarima nakon 1945. Slažem se, niko tada nije napravio inventuru. Ali zašto je došlo do 1945? To je bio sveopći sukob, ali i posledice bi se vukle iz one bivše kraljevine verovatno, ali to sada nije naš predmet razgovora. Mislim da u fokusu i dalje treba biti žrtva, i činjenice, ali u tom kontekstu treba obrazložiti i situaciju koja je prethodila, zašto je uopšte došlo do toga. Ako to ne napravimo, onda smo svi jednaki. A ja mislim da nismo svi jednaki. Znači, stvarno mislim i u to duboko vjerujem da u ovim sukobima nismo svi bili u istoj poziciji. Eto, hvala lijepo.

Dragan Popović: Ono što sam ja samo htio da kažem i Sonji. Možda se ne razumemo u tome šta su činjenice. Nije, bar moja ideja nije bila, a ne znam da je i bilo čija druga ideja bila da su činjenice to - u Srebrenici ubijeno 7.000 ljudi, tačka. Ne, šta će nam komisija za takve stvari? Činjenice su nešto drugo. Treba da se utvrdi konkretan događaj i utvrđuju se sve činjenice koje su u vezi sa tim događajem. To podrazumeva za Srebrenicu i zašto su ti ljudi ubijeni. Znači, mora

da se utvrdi činjenica da su ti ljudi ubijeni zbog svoje verske pripadnosti. Tu nema spora uopšte. Kad se govori o tome da se utvrđuju činjenice, to se podrazumeva, kao što je činjenica da je stiglo naređenje odnekud, pa odakle je stiglo naređenje, pa to će REKOM da utvrdi, pa to je činjenica koja je u vezi sa zločinom u Srebrenici, tu nema spora. I druga stvar koja je jako bitna... to se odnosi isto, prvi događaj koji bi se po ovome utvrđivao... 1941. je bitna, jeste tada prvi put počeo rat i stvarno je i sa pravne tačke teško mešati ono što je rat i ono što nije, što su na primer ubistva na demonstracijama. Jako je teško te stvari izjednačiti. Ako mi počnemo od 1991. godine, sa prvom žrtvom, Josipom Jolićem, znači činjenice koje moraju da se utvrde kako su ti ljudi naoružani i zašto su ti ljudi bili naoružani. I naravno da će u tom kontekstu da se uzmu činjenice iz 1990., ali ne događaji iz 1990. To je poenta. Znači, sa utvrđivanjem događaja se ide od 1. januara 1991. godine do 31. decembra 2001. a činjenica je da je Arkan uhapšen u Dvoru na Uni 19. novembra 1990. s punim kolima oružja. To se utvrđuje u kontekstu događaja na početku rata. Znači, samo to, da razjasnimo šta su činjenice, a drugo, kad govorimo o uzrocima, postoje ljudi, ja sam ih slušao, nisu doduše ovde, neki ljudi misle na uzroke, pa kažu treba da se utvrdi kako je Načertanije iz 1844. Ilije Garašanina dovelo do genocida u Srebrenici. Nema te komisije na svetu koja će to da utvrdi. Nemoguće je da se utvrdi događaj, jako je teško utvrditi događaj kao što je, na primer ako počnemo od 1943. šta ćemo da radimo, da utvrđujemo ratne zločine iz 1943., '44., '45? Marijana Toma uvek voli da kaže - *Dovedite mi živog svedoka, pa ćemo da razgovaramo*. Znači, to jeste poenta. I ono što je još bitno kad govorimo o uzrocima, ima to u krivičnom pravu, tu su tužioci, tu je Bogdan Ivanišević, ima ovde velikih pravnika, znači postoji posredna i neposredna uzročnost. Znači, neposredna uzročnost je ovo o čemu ja pričam i što je dovelo neposredno do zločina i to su činjenice, to se utvrđuje kao činjenice, a druga stvar je posredna uzročnost, da mi sada utvrđujemo kako je na primer, neki ljudi misle da je Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti izazvao rat, bio uzrok za rat. Kako ćemo to da utvrdimo? Ma mislim nemoguće Sonja, to je interpretacija. Ti možda misliš da jeste, ali kako ćeš da dokažeš? Jako je teško to dokazati. Ovamo imaš, kad je zločin u Srebrenici, imaš naredbe, imaš na kraju krajeva odluku parlamenta Republike Srpske gde se usvaja ratni plan u kome se kaže treba etnički očistiti te i te opštine, znači to su činjenice, to nisu uzroci, a istorijski uzroci naravno za rat na Kosovu, istorijski uzrok je to što je Kosovo bilo maltene u kolonijalnom statusu od 1912. do 1999. godine sa manjim prekidima od, ne znam, 1966. do 1989. Znači, to jeste istorijski uzrok, nema sumnje. Ali ako uzmemo 1981., što da ne uzmemo Rankovićev period, tad su bili još gori zločini nad kosovskim Albancima. Tako da samo u tom kontekstu mislim da bi nam jača pozicija bila i da bismo lako branili to 1991 – 2001. Vezujemo se za događaje koji su oružani sukobi. Znači to, rat.

Zvonko Ninkov: Nataša, pa imamo iza gospodina.

Nataša Kandić: Ja hoću samo da skrenem pažnju da imamo još 20 minuta, a mi se nismo makli od vremenske nadležnosti zato što smo prešli na ciljeve komisije i mislim da se sada dogovorimo šta da radimo. Nismo uopšte raspravljali o

ovlašćenjima komisije, nismo raspravljali o vrstama kršenja, a najviše raspravljamo o ciljevima. Jedino što se stiže utisak da oni koji zagovaraju činjenice smatraju da bi komisija trebalo da pokriva vreme od 1991. godine. Oni koji zagovaraju da pored činjenica komisija odgovori na pitanje zašto se to desilo, onda oni to vraćaju u prošlost. Ali da se sada dogovorimo, hoćemo sada da raspravljamo o vrstama kršenja i ovlašćenjima, a posle pauze ćemo da idemo na mandat. Pa dobro, ali dosta smo... raspravljamo o mandatu, a mandat ima tri elementa, vremenska nadležnost, vrste kršenja i ovlašćenja. Mi se nismo makli od vremenske nadležnosti.

Zvonko Ninkov: Ja sam predložio maločas da polako završavamo sa vremenskom nadležnošću i da se pozabavimo i drugim stvarima. Sad ako se ostali slažu, ako misle da... jer mi nećemo nikad doći do konačnog zaključka i reći ovo je definitivno, dogovorili smo se.

Nataša Kandić: Samo da se ne stiže utisak da se mi danas izjašnjavamo i da na osnovu toga komisija pravi prvi nacrt. Ne. Ova naša rasprava ide dalje, mi ćemo radnoj grupi predavati naša mišljenja, predloge i preporuke, prvi draft će biti u maju, onda mi ponovo raspravljamo o tom draftu, ponovo sada o tom dokumentu imamo *brainstorming*, tako da se to nastavlja, ni o čemu mi danas ne donosimo zaključke.

Zvonko Ninkov: Konačnih odgovora i definitivnih zaključaka nema, ja sam to na početku rekao tako da niko ne smatra da će biti preglasan, prosto ako se neka grupa ljudi izajсни za nešto da je to konačna stvar.

Nataša Kandić: Pa dobro, hoćemo li onda da pređemo na drugu tačku?

Zvonko Ninkov: Pretpostavljam svi ste uzeli materijal, imate ovo što je navedeno kao moguće opcije, tako da pretpostavljam da se zbog toga javljate i da hoćete da nam nešto kažete na tu temu.

Ibro Bulić: Ja se sigurno danas neću više javljati osim sada.

Zvonko Ninkov: Nemojte dva puta da kažete.

Ibro Bulić: Vrste kršenja. Ovde je sve lijepo to navedeno, malo terminološki možda fale neke stvari. Na primer, imamo izostavljen progon kao oblik zločina protiv čovečnosti. U minulom ratu progoni su bili najčešći oblik zločina i nema smisla izostaviti taj zločin. Protjerivanje, to nije progon, ni u varijantama srpskog ni u varijanti bosanskog ni u varijanti hrvatskog jezika. Protjerivanje, ne znam koja bi bila varijanta. Zatim, prisilno premještanje i istrebljenje. Da, zbog toga bi trebalo i u početku ove alineje kazati da bi se komisija bavila utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima Ženevskih konvencija, umesto ljudskim pravima. Ako ćemo o ljudskim pravima, onda je to jedna ogromna širina i nikad REKOM neće stići da to sve obuhvati. Mislim da ne treba objašnjavati šta

to znači baviti se kršenjima ljudskih prava u minulom ratu. Počev od nemogućnosti slobode izražavanja jezika, štampe i tako dalje, mislim da bi se rasplinuli ako bismo išli i na utvrđivanje činjenica kod ugrožavanja ljudskih prava. Jeste da su ratni zločini jedan oblik ugrožavanja ljudskih prava, ali ipak to je jedan uži krug. Gospodine Tihomir, kad ste izrazili skepsu u pogledu činjenica koje su utvrdile presude Međunarodnog krivičnog suda za područje bivše Jugoslavije, te presude sve više i više čine sastavni deo međunarodnog običajnog prava. A sve države, potpisujući Evropsku konvenciju o ljudskim pravima dužne su pridržavati se međunarodnog običajnog prava. Prema tome, na jedan indirektan način te su presude obavezujuće u pogledu činjenica koje utvrđuju. Tako da mislim da će se REKOM značajno oslanjati na činjenice koje su utvrdile pravomoćne presude u Hagu, ali ne ograničavajući se samo na to. I jesmo li samo na ovom drugom ili ja mogu i treće? Ja ću samo, ne ulazeći u detalje...

Zvonko Ninkov: Mi možemo ovlašćenja da ostavimo i za drugi deo ako mislite da nećemo postići sada sve.

Ibro Bulić: Što se tiče ovlašćenja. Mislim da je vrlo važno rasvetliti u cijelosti na koji način prići ustanovljavanju REKOM-a. Da li je to način da se putem međunarodnog ugovora između država potpisnica reguliše to pitanje gdje će se proceduralno urediti sva pitanja ovlašćenja, nadležnosti REKOM-a ili će to biti inicijativa koalicije koja će biti u nadležnosti parlamentarnih skupština država potpisnica, vlada. Uglavnom, u najmanju ruku morali bi zakonima regulisati sve države potpisnice ovakav način, ovakva ovlašćenja ovakvoj komisiji. Mislim da je najprirodnije zagovarati već od sada da se ovo pitanje reguliše međunarodnim ugovorom između država potpisnica i onda će taj međudržavni ugovor imati pravnu snagu jaču od zakona zemalja potpisnica i moraće naprosto zemlje potpisnice usaglasiti zakonodavstva sa tim međunarodnim ugovorom. Dozvolimo i to da će jedan takav međunarodni ugovor biti u centru pažnje i međunarodne javnosti, tako da je značajno i učešće međunarodne javnosti u zaključenju takvog jednog sporazuma. Neću se više javljati.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Javio se Dragan, posle toga imamo gospodina...

Dragan Popović: Tužilac je pokrenuo veliku temu. Ja moram da se ne složim samo u jednoj stvari. Znači, apsolutno sam za zaključanu listu, koliko znam Liberija je imala otvorenu, u Statutu ICC (Međunarodni krivični sud), ako se ne varam 72 radnje izvršenja krivičnih dela... REKOM će da čini koliko god ljudi, oni svakako neće imati sudijska ovlašćenja. Ja nisam siguran da oni mogu, tj. prilično sam siguran da neće moći da kvalifikuju nešto kao istrebljenje. To je već pravna kvalifikacija, ne znam može li neko da nam pomogne iz ove ekspertske komisije, vidim da su tu i Bogdan i Teki, možda možete vi da nam pomognete, ali ja mislim da su ovde navedene baš radnje izvršenja, znači nisu navedene pravne kvalifikacije i opasno je mešati... Tako da bih se ja zadržao kod ovakve terminologije, samo bih ovde ukazao, znači u svim ovim delima objekat je čovek osim u dva dela. To su uništavanje verskih i kulturno-istorijskih objekata i

oduzimanje i uništavanje imovine velikih razmera. I sad kod verskih kulturno-istorijskih objekata, to će da proširi značajno posao REKOM-a, ali ima dobro opravdanje zbog ogromnog broja uništenih verskih objekata i tako dalje, ali **nisam siguran za oduzimanje i uništavanje imovine velikih razmera. Nisam siguran da to treba da uđe, to će tek tim ljudima da natovari ogroman posao. Ja sve vreme prosto imam na umu ograničen mandat, ogromno područje koje oni ispituju, četiri rata, moramo uvek da mislimo na to da li će nešto moći da se izvede ili ne, tako da ja lično za to nisam, ali jesam recimo za varijantu, jesam za prisilnu mobilizaciju izbeglica. Mislim da bi to možda moglo da uđe u mandat i da im to ne bi značajno proširilo...**

Zvonko Ninkov: **Ja bih samo hteo da kažem da su neki ljudi žrtve rata na taj način što su ostali bez sve svoje imovine. Ne možemo to da anuliramo. Na kraju krajeva, neki su ostali možda samo bez stanarskog prava. Prosto, nije im uništena imovina, ali oni su ostali bez prava, zbog toga je to navedeno.**

Nataša Kandić: Molim vas, ja bih vas uputila na ovaj mali pregled predloga, mišljenja i preporuka što nosi naziv Izveštaj maj – decembar 2009. Tu pored vrste kršenja, masovna ubistva, zatim mučenje, silovanje, imamo i sledeće zločine, da kažem kvalifikovane kao posebne aktivnosti REKOM-a, pa se kaže da bi bilo dobro da u mandatu REKOM-a bude da se napravi popis i žrtava ratnih zločina i ukupnih ljudskih gubitaka, pa onda da treba da bude u mandatu rešavanje sudbine nestalih, istovremeno da to bude i jedan od ciljeva komisije, pa onda da bude konkretno, da se u mandatu nađe i popis albanskih političkih zatvorenika u vreme komunizma i oružanih sukoba, zatim popis logoraša, zatočenika logora i drugih objekata za protivpravno zatvaranje, zatim antologija tekstova novinara koji su pisali tekstove koji sadrže elemente krivičnog dela raspirivanja verske i nacionalne mržnje, zatim ima predloga da u mandatu bude i popis stradalih tokom NATO bombardovanja kao i utvrđivanje uzroka koji su doveli do toga. Znači, u dosadašnjoj raspravi mi smo otišli dosta daleko u evidentiranju mogućih elemenata koji bi ušli u mandat REKOM-a, ne samo vrste kršenja, nego i neke druge dodatne aktivnosti. Kada je tužilac Bulić pominjao istrebljenja, pazite, mi smo u jednoj specifičnoj situaciji. **Mi imamo i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, imamo nacionalne sudove, njihovo je da vrše pravnu kvalifikaciju izvršenih dela, a mislim da komisija, ukoliko ona negde treba da navede presude ili da ne navodi krivična dela koja su bila predmet i optužnica i presuda, onda treba da se poziva na pravne kvalifikacije, a ja lično mislim, imam utisak da je i veliki broj učesnika u raspravi takođe izneo to mišljenje, da misli da komisija ne treba da se bavi pravnim kvalifikacijama. I još nešto. Kada smo raspravljali o tome i kada smo rekli komisija za činjenice o ratnim zločinima i kršenjima ljudskih prava, onda je to na osnovu toga što je jedan broj učesnika, a to se pre svega odnosi, ne samo na Srbe s Kosova, nego i na one koji se bave ljudskim pravima koji smatraju da bi ta komisija trebalo da se bavi i otmicama, nestancima i ubistvima Srba i lojalnih Albanaca posle juna 1999. godine, zato što je u periodu do 2000. godine tih ubistava i otmica bilo jako puno i ona se ne mogu tretirati kao incidenti, nego ih je**

bio veliki broj, oko 1.500 slučajeva, tako da ne može komisija da se ne bavi i tim teškim povredama ljudskih prava. To nisu ratni zločini zato što nije bilo vreme oružanog sukoba, ali ja verujem da će komisija i da će biti jak i opravdan pritisak da i to bude u nadležnosti komisije. Samo još nešto. Hajde da pitamo, tu je Felix, da ga pitamo oko ovlašćenja. Ono što se primećuje, naši učesnici svi su onako vrlo odlučni i kažu ne, mi moramo da... REKOM može da obaveže, da naredi da se svedoci pojave, da država i određene institucije daju dokumenta. Ja samo hoću da vas upozorim da Haški tribunal nije uspeo da natera države da daju sve dokumente i pitanje da li, ako imamo tu situaciju da neke dokumente nećemo dobiti, da li je to baš najveći problem? Da li na primer tužilaštva dobiju sva dokumenta? Ja verujem da ne dobiju i nisam sigurna da to može da bude jedan od problema ili ograničenja rada REKOM-a.

Zvonko Ninkov: Hvala. Imamo nekoliko prijavljenih. Samo da vas pitam, pošto već prilično dugo pričamo, da li ste možda za to da napravimo sada jednu pauzu, pa da kasnije nastavimo, nadam se...

Mioljub Vitorović: Dozvolite mi samo dva minuta, pa onda možemo na pauzu.

Zvonko Ninkov: Ne znam, imam utisak da bi većina na pauzu. Je li vam nije problem da sada napravimo presek, pa čim se vratimo...

Mioljub Vitorović: Kako hoćete, ako se vama žuri, vi idite.

Zvonko Ninkov: Meni se ne žuri, nego imam utisak da su ljudi nekako već poleteli sa stolica. Hajde, nije problem.

Mioljub Vitorović: Evo ovako. Ja sam shvatio da je čitav smisao REKOM-a i svih tih udruženja - istina i pomirenje.

Zvonko Ninkov: Za pomirenje nisam siguran. Istina da, ali o pomirenju se još diskutuje.

Mioljub Vitorović: E, pa vidite, ja više verujem u to pomirenje, nego u potpunu istinu. I čitav posao kojim se ja bavim, tog čistača istorije ili napravljenog đubreta, je upravo u tome da se to ne bi dogodilo ponovo. U tom kontejneru u kome živimo ima stvari koje ovde nisu predviđene, nisu opisane. Suviše je ovo usko. Kad kažete ratni zločin, to ste povukli na sud i teška kršenje ljudskih prava, to je nešto što je ograničeno. Istina i pomirenje nisu ograničeni. Šta ćete sa onom ženom koju smo slušali, kojoj je muž ubijen kao vojnik, kao vojno lice, koja kaže - *Dobijali smo i živeli od plate koju je on dobijao kao vojnik?* Šta ćete sa rezervistom koji je ubijen u kući samo zato što je bio na spisku rezervnog sastava? To nije ratni zločin, njega nema ovde. Je li to istina? Nije. Je li to pomirenje? Nije. Ostavićete ljude koji su van okvira ovoga. Meni je teže to ubistvo, nego pljačka imovine koje inače ovde ni nema. Ovo su bili ratovi pljačkaški. Ovde su vikend pljačkaši dolazili na Kosovo, Nataša to najbolje zna, ovde su vikend

pljačkaši ubili u Podujevu. Ništa se nisu razlikovali ni u Suvoj Reci. Krenuli su da pljačkaju, ko je platio preživeo, ko nije, nije. Nema pljačke ovde. Šta... prekomerno. U našem zakonu je izbačena pljačka. Kao što su se svojevremeno lepo organizovali, pa ukinuli smrtnu kaznu za ratni zločin, pa je smanjili na 20 godina, pa u Srbiji se više isplati biti ratni zločinac koji je ubio 1.000 ljudi, nego organizovani kriminalac koji je ubio dvoje. Jer ovaj dobije 40, a ovaj može da dobije 20. Tako i ovde, **izbacili su iz ovog novog pljačku, a mnogi su zločini upravo zbog pljačke nastali.** Ne bih vas više... **znači da se malo proširi ovo i na ubistva koja nisu ratni zločini.** Jer onda izgleda licemerno, oni koji su postupali po pravilima i oni koji su ubijali bez pravila. Ali ovo je smisao da se rat više ne dogodi i bez pravila i sa pravilima.

Zvonko Ninkov: U redu, hvala vam. S obzirom da smo dobili dopuštenje, idemo na pauzu, pa za 15-tak minuta se vraćamo.

Zvonko Ninkov: Stali smo kod kršenja i ovlašćenja, gospodin Vitorović je poslednji imao reč, ako ste zapamtili šta smo pričali ako je neko već imao ideju šta bi rekao, slobodno možete da se javite.

Slavko Kecman: Kad je u pitanje vrsta kršenja, predlagač je dobro uradio i po mom mišljenju opcija 3 je potpuno korektna i u redu je. Uz onaj aneks što je napravio kolega tužilac iz Beograda. Ja znam, nažalost, bio sam na terenu, imao sam prilike da vidim, bilo je puno situacija vikend ubica i vikend pljačaka. Neko je gledao Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju dela genocida i praktično prepisao njene elemente. Zato je i napisao ovo što je kolega rekao, proterivanje da nije progon. Dakle, to je iz nje prepisano. Prema tome, **opcija 3 je po meni korektna, ali postoji mali problem, jer ovo taksativno nabrojanje znači i pravne kvalifikacije.** Moje mišljenje, kad se bude išlo na teren i radilo s ljudima, ipak neće svi biti pravno obrazovani, dakle da urade činjenični opis iskaza i izjave **svedoka**, a onda će se verovatno kasnije sastajati određeni ljudi u okviru komisije, pa će oni rešavati pitanje kvalifikacije. Dakle, da li je to držanje u ropskom statusu, protivpravno zatvaranje? Dalje, vidim ovde ste naveli da komisija neće davati pravne kvalifikacije. E to se znate malo kosi sa ovim prethodno napisanim, jer ovo je već nepravna kvalifikacija. Jer ako ja kažem da iz činjeničnog opisa proizlazi da je neko nekog proterivao, to je pravna kvalifikacija. Pazite, ona u osnovi ništa ne znači, može se dati. Dakle, nije problematično da se čak i ona da ili se predloži pravosuđu ili nekom ko bi možda kasnije to procesuirao. Kad su u pitanju ovlašćenja, bukvalno ne želim ništa niti dodati, niti oduzeti, zaista smatram da je to predlagatelj dosta korektno i dobro napisao. Koji oblik formiranja REKOM-a je potreban da bi on imao pravni legitimitet i pravnu snagu da može da operacionalizira svoj posao kroz ova ovlašćenja? Jer ako on ta ovlašćenja ne dobije, onda on neće moći da to operacionalizuje. Po mom mišljenju, zaista nema potrebe više o tome govoriti, vi ste rekli ovo ostalo, da će biti u okviru druge teme, o tome želim da govorim. Tako da smatram da je predlagač to dosta dobro i korektno uradio i još jednom da ponovim u horu, u

toku djelatnosti rada, ako se nešto pojavi, kao i kod statuta, lagano je to dodati, izmeniti i tako dalje. Hvala vam na pažnji.

Zvonko Ninkov: Ovaj spisak nije konačan. Znači, nije podvučena crta i da se kaže to je to. S druge strane, videli ste da je ovde bilo dilema, progon, proterivanje... ovo je spisak koji je napravljen da bi se i laici i pravnici mogli složiti oko toga šta je to. Naravno, ako bi išli u pravne kvalifikacije, onda bi išli na mnogi detaljniji, precizniji, možda i duži spisak, tako da prosto ovo tretirajte kao skicu za možda budući spisak zločina. Izvolite.

Teki Bokshi: Ja sam advokat iz Đakovice/Gjakovë, sa Kosova, inače i član radne grupe koja je obradila ove skice. Ne bih imao ništa da dodam onome što ste i vi rekli i kolega prethodnik, da ovo nisu pravne kvalifikacije, jer mi smo razmišljali čak i o tome da li da prepišemo Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda ili iz dokumentacije tribunala, međutim dali smo ove kvalifikacije koje bi shvatili i laici. Doduše, ja u celosti prihvatam što je rečeno u diskusiji, pomno pratim i iskoristićemo ove zapisnike za buduću obradu dokumenta. Ja sam hteo da se obratim povodom pitanja nadležnosti, govorim ne kao član radne grupe, nego uopšte, kao član Koalicije za REKOM. Ja se u potpunosti slažem sa kolegom tužiocem iz Bosne i Hercegovine. Jer pitanje usvajanja tog dokumenta je dosta složeno, situacija nije kao u Peruu ili kao u Čileu. Jer se tamo radilo o dokumentu koji je usvojila nacionalna vlada ili nacionalni parlament jedne države, a nije situacija kao u zemljama bivše Jugoslavije, gde treba da ga usvoji više parlamenata koji imaju različita viđenja ovih pitanja. **Da bismo mi mogli da uradimo nešto što bi bilo održivo, ja sam u potpunosti saglasan sa kolegom da bi trebalo da se sačini međunarodni dokument, da li bi to bila konvencija, protokol ili međunarodni ugovor, koji bi usvojili svi parlamenti pojedinačno, a verifikacijom dokumenta od strane parlamenata on bi dobio snagu domaćeg propisa, nacionalnog propisa i to bi se objavilo u službenim listovima ili glasnicima, tako da bi to bio obavezan propis za sve strukture u određenoj državi.** Ovde je Nataša pokrenula pitanje da li će oni poštovati naloge ukoliko bi ova komisija imala naredbodavne nadležnosti, da li bi po njima postupili organi dotične države. Pa ja mislim i mi se svi nadamo, da će ovaj Balkan jednom ići ka državi vladavine prava. Doduše, i dan danas nama se dešava svaki dan u našem poslu da određeni organi iz određenih razloga ne postupaju i ne poštuju sudske naloga tužilaštva, ali mi ipak i dalje opstajemo, tako da to ne mora da bude razlog da odustanemo od nekog naloga. **Jer bez tih naloga, ova komisija bi bila fakultativni organ koji u suštini ne bi mogao ništa da uradi.** Ja bih kao član Koalicije za REKOM pokrenuo... malo sam razmišljao i o vrstama kršenja koje smo ovde naveli i baš me najviše tangiralo ovo pitanje proterivanja. Doduše, svaki konflikt u državama koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije imao je svoje specifičnosti. Pored ubistava, na Kosovu su bez diskusije najveći zločini proterivanje. Skoro čitavo Kosovo je proterano. Ili interno proterano ili 850.000 ljudi, znači polovina čitavog albanskog stanovništva koja je živela u to vreme na Kosovu je proterana van granica države. Mada smo razgovarali o etničkom čišćenju, ovo je bio klasičan primer za formulaciju etničkog čišćenja i to bi

trebalo da možda radna grupa napravi razliku između klasičnog proterivanja, jer može čovek da bude proteran iz svoje kuće i da se preseli u drugi grad, a ovo je sasvim drugačije. I to bi bili elementi... sad ne pretendujem da je to bio genocid, s obzirom na pravne kvalifikacije genocida, međutim to je malo drugačiji vid s obzirom na situaciju koja se dešavala na Kosovu. Prva stvar, i druga, što mislim da bi trebalo da se uvede da je na Kosovu bila jedna druga specifičnost, da su leševi ubijenih ljudi prenošeni i po 600 kilometara od mesta gde su ubijani. Svi znamo za pronađena tela u Batajnici, za tela u Dunavu, kod Zaječara u Perućici i ostalim mestima. I dan danas se traži ogroman broj masovnih grobnica od koji se sigurno veći deo po nekim indicijama nalazi van Kosova. Stoga je to poseban vid kršenja ljudskih prava koji bi ubuduće komisija trebalo da istražuje. Hvala vam.

Zvonko Ninkov: Premeštanje leševa bi moglo da se podvede pod prisilne nestanke. Prosto, ljudi koji su ostali bez svojih najmilijih i koji i dan danas tragaju za njihovim posmrtnim ostacima, pitaju se gde su njihovi posmrtni ostaci. Tako da mislim da ti prisilni nestanci, nažalost se sve više odnose na to gde su leševi, gde su oni sahranjeni... tako da to je to.

Nehari Sharri: Ne trudim se da proširim spisak kršenja koja su navedena u dokumentu, ali mislim da je spisak kratak. Na primer, na Kosovu je bilo raznih kršenja prava. Prvo, pravo na školovanje, pravo na informisanje, pravo na rad, bilo je i drugih kršenja prava i drugih pritisaka koji nisu bili direktni uzrok onoga što smo imali na Kosovu '99., ali indirektno su doprineli tome. Kršenje ovih prava je činjenica, ako već pričamo o činjenicama. Još nešto u vezi onoga što je rekla g-đa Nataša, da ni Hag nije mogao da prinudi države da dostave sve dokumente. To nije u redu, ja mislim da eksperti treba da analiziraju strategiju i pritisak Haga i drugih država nad državama koje nisu dostavile te dokumente. Mislim da treba naći nove načine kako vršiti određeni pritisak. Mislim da ukoliko uspe REKOM da dobije te dokumente, onda bi izašle na videlo i druge činjenice koje bi pomogle i ubrzale ovaj proces koji mi smatramo dugim i teškim. Još komentar na kraju. U vezi onog što je gospođa pričala ranije, da li su potrebne samo činjenice ili su potrebni i uzroci. Neki su rekli da je bitno samo ono što se desilo, međutim ja mislim da je bitno i zašto, kako, kada se to desilo. To ide u paketu. To je kompletan paket činjenica. Ukoliko budemo uzeli samo određene delove toga, onda taj paket neće biti kompletan. Faktički, ostavili bismo budućim generacijama nešto neotkriveno. I deluje mi malo kontradiktorno jer mislim da isto jedna ovakva grupa negde diskutuje o tome zašto REKOM. Ne pričaju o tome - šta REKOM, nego zašto REKOM. Inače, nacionalne konsultacije počinju sa pitanjem Zašto REKOM, znači sa razlozima, i posle pređu na Šta REKOM itd. I od nas ovde će izaći jedan dokumenat koji će da kaže o tome o čemu se pričalo, ali za mene kao pojedinca je bitno i zašto sam ja ovde, u ovoj prostoriji. Za mene je bitno i zašto sam ovde, a ne samo šta će se desiti. Toliko.

Zvonko Ninkov: Ja sam možda samo dužan jedno objašnjenje. Jeste, postoji u susednoj sali grupa koja se između ostalog bavila ciljevima, pa se samim tim osvrnula na nešto o čemu se prethodnih godina diskutovalo. Mislim da to više nije

pitanje. Prosto je to presek šta se uradilo, to više nije toliko upitno zašto REKOM. Mislim da se većina učesnika složila da je REKOM potreban. Aha... zato što je prevod bio samo zašto REKOM.

Vlasta Jalušić: Ja isto ne bih htjela širiti ovu listu, ali bih otvorila jedno pitanje koje možda ne širi listu. I sad, pošto je meni vrlo bilo stalo da je i Slovenija uključena u taj proces, pošto je bila jedan od sastavnih delova Jugoslavije, pošto ima tu stanovnika koju su bili žrtve i koji su i počinili zločine, a i neki ljudi su bili žrtve, recimo samog procesa raspada Jugoslavije, mada to nije bilo neposredno učinjeno u ratu. Oni su bili žrtve posebnih kršenja ljudskih prava koja možda čak i nemaju imena kao zločin još, ali ja mislim da bi ih trebalo staviti u taj kontekst i da bi im trebalo dati neko ime, možda u procesu same komisije. Sad ja govorim specifično, recimo o tom slučaju izbrisanih kojih je bilo toliko i toliko tisuća, više od 20.000, 28.000 ljudi i koji su bili žrtve jednog zločina koji bi se mogao nazvati administrativnim zločinom. Koji možda kao takav nije bio neposredan zločin, ubojstvo i tako dalje, ali je bitno otvorio mogućnost da se drugi zločini događaju. Ja mislim da bi to trebalo uključiti. Ja bih možda nazvala to administrativni zločini ili bi se moglo nazvati oduzimanje statusa stanovnika. Ne državljanstva, nego statusa stanovnika, što je za posledicu imalo proterivanje nekih ljudi, neki ljudi su bili kao posledica toga i ubijeni ili su nestali ili su se razboljeli ili su im oduzeli, tajili prava, tako da mislim da bi to trebalo ugraditi u te vrste kršenja. Ja ne znam kako, kako to poimenovati, moj prijedlog je ili oduzimanje statusa stanovnika ili administrativni zločini.

Zvonko Ninkov: Hvala. Hteo sam samo da kažem da ovo nije konačni spisak, ali nekako, ako se vratite na početak piše, komisija će se baviti sledećim oblicima ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava. Teško je protumačiti... za nekoga je možda to što je izgubio imovinu jedina posledica tog rata i za njega je to jako težak zločin. On je ostao bez svoje imovine ili je raseljen, za drugog ko je izgubio nekog najbližeg, ubistvo tog bliskog srodnika je težak zločin i ostalo ga možda ne zanima, on samo hoće da se utvrde činjenice. Tako da zbog toga verovatno ćemo jako teško utvrditi šta je to teško. Prosto teško ćemo se složiti. Pogotovo što vi spominjete veliku brojku ljudi koji su izbrisani, ne može prosto da se pređe preko toga i kaže, pa dobro, bilo je težih zločina. Za nekoga ko je to doživeo, na kraju krajeva za 20.000 ljudi koji su to doživeli, to nije mala stvar. Da ne bismo ovako sada upali u neku prepirku, ako neko želi da nastavi sa pričom mikrofona je već dat. Izvolite.

(neidentifikovani učesnik): Evo ovako. Suština REKOM-a je bavljenje zločinima u ratu, tokom ratnih sukoba. Vrtimo se oko toga stalno, ne znam zašto nekim ljudima nije jasno. Problem izbrisanih je administrativni problem po meni. Nije problem Ustava Republike Slovenije, ne može to biti obaveza REKOM-a da se bavi tim. Mi se bavimo atakom na život i tjelo, međunarodno običajno pravo i tako dalje. Znači, to je naš mandat, ne možemo nikako imati mandate izbrisanih ili neizbrisanih. Mislim da shvaćam i te ljude tamo, ali to nema nikakvog pojma o ratu. Možemo razgovarati, koliko dana je bio sukob u Sloveniji između TO

Slovenije i Jugoslovenske narodne armije, da li tu ima nešto ili nema, ja nisam dovoljno upoznat, možemo provjeriti, možemo tu proceduru provesti i isto dati u javnost. Taj period da. Ne može se REKOM baviti...

Zvonko Ninkov: Ja bih vas samo zamolio da ispoštujemo ono što smo se na početku dogovorili. Svako ko želi da se javi za reč neka digne ruku, dobiće mikrofona, nema potrebe da upadamo u neke.. Izvolite.

Ibro Bulić: Ja bih ipak da pojasnim ovaj krug, listu ovih dijela kojima bi se bavio REKOM. Postavljam sebi pitanje. Sutra jedan agent REKOM-a kad se nađe na terenu i kad bude vodio intervju sa svjedokom. Riječ je o odvođenju nekog lica iz njegove kuće kome se gubi svaki trag. Bojim se da će taj agent, ako ne bude imao jasnu listu ovlašćenja propustiti da upita toga svjedoka, je li vam poznato kakvo je svojstvo imao taj što je odveo to lice? Pa će kazati da je bio civil ili će kazati da je bio policajac, ili će kazati da je bio vojnik. To u pravu nije baš isto šta će kazati. Dakle, moraće insistirati taj agent na toj okolnosti ukoliko mu je poznata da ne propusti, jer će to vrlo važno biti kasnije za sud, jer prisilni nestanak može biti tek onda ako je to lice iz njegove kuće odveo pripadnik policije ili pripadnik vojske i to lice odveo u zatvoreni prostor, a onda mu se gubi svaki trag. Neće biti prisilni nestanak zločin ako je to lice odveo komšija iz njegove kuće i od tada mu se gubi svaki trag. Tu nema zločin, molim vas ljepo. Zbog toga, bojim se i **mišljenja sam da bi trebalo ipak tu listu zločina specificirati baš onako kako ih postavlja Rimski statut, odnosno kako je to na fin način zakon Bosne i Hercegovine, jednostavno prepisao Rimski statut i tu se nalaze pobrojana sva ta djela i mislim da je manja pogreška to učiniti, nego ne dati jasnu listu tim budućim agentima, komesarima, kako ćemo ih zvati, koji budu radili na terenu.** Ovo je samo bio jedan primjer čega se treba pridržavati taj jedan agent kad bude radio na terenu. I bilo bi zaista preporučljivo da tu listu formiramo onako kako je to i međunarodno pravo formulisalo i zakoni zemalja koje bi bile sutra potpisnice. Toliko.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Gospođica iza vas se javila, posle toga.

Jovana Mihajlović: Ja isto dolazim iz Mirovnog instituta, ja sam inače iz Beograda, od skora sam u Sloveniji i u tom smislu nisam neko ko dolazi sa strane, već sam neko ko dolazi iz regiona i razumem konkretno vašu potrebu da se naglasi teško kršenje ljudskih prava. Ja bih samo podsetila da **izbris nije bio samo puka administrativna greška, već je imao etnički moment zato što su time konkretno izbrisani ljudi koji su imali stalni boravak u Sloveniji. Nisu imali republičko državljanstvo Slovenije, već neko od republičkih državljanstava drugih jugoslovenskih republika. I na primer, tom odlukom izbrisa nije bio ugrožen stalni boravak nijednog tuđeg državljanina, Engleza, Francuza i tako dalje koji je pre i posle osamostaljivanja Slovenije normalno nastavio da živi i koristi sva svoja prava.** Znači, to je bio administrativan potez koji je imao jasnu etničku dimenziju. Druga stvar, vi ste rekli da su teške povrede ljudskih prava napad na život i telo neke osobe. **Izbris je konkretno ugrozio egzistenciju puno ljudi, ne samo time da su izgubili sva prava, da su neki bili deportirani i tako dalje, već time što su**

izgubili pravo boravka i nisu imali državljanstvo nijedne države, oni su postali nepostojeći ljudi koji su izgubili sva socijalna prava, svoje zdravstveno osiguranje što je proizvelo da je veći deo populacije izbrisanih doživeo ozbiljne zdravstvene probleme koje nije mogao da leči, upravo zbog toga što su postojali van sistema i što nisu imali novaca za privatno osiguranje, nisu mogli da rade legalno itd. Imamo nekoliko primera, pošto smo na Mirovnom institutu već radili nekoliko istraživanja, ljudskih priča, mali REKOM što se tiče izbrisanih i ta istraživanja su dokazala da je bilo nekoliko slučajeva ljudi koji su umrli kao posledica toga što nisu imali pristupa zdravstvu i nisu mogli ni na koji način da brane svoja prava. Tako da ja mislim da bi najadekvatniji način rešavanja ovog problema bio opcija 2, a to je da se kršenje prava kojima će se komisija baviti uključuju, A određena lista, znači lista zločina koje mi imamo u vidu, ali ne ograničavaju se samo na te zločine zato što ja mislim da je takođe moguće da će istraživači REKOM-a na terenu doći do slučajeva koje neće moći da ubace u već postojeće kategorije. I u tom smislu treba navesti preliminarnu kategoriju, ali ne ostaviti spisak zatvorenim, odnosno ostaviti prostor za slučajeve koji ne mogu da se smeste u date kategorije predviđene međunarodnim konvencijama. I u tom smislu takođe podržavam predlog moje koleginice da bi zapravo trebalo u preambuli tog osnovnog akta REKOM-a, uključiti to da se REKOM bavi zločinima koji su se dogodili tokom rata, kao posledica rata i u kontekstu rata i da bi to bio najadekvatniji okvir za aktivnosti REKOM-a. Hvala.

Zvonko Ninkov: Hvala.

Bogdan Ivanišević: Moje pitanje u vezi Slovenije je da li bi to moglo da se podvede pod kategoriju posledice rata? Ja nisam upoznat sa detaljima celog tog problema na svoju sramotu... ili je to u kontekstu rata. Kao posledica rata, kao što bi neko mogao da se bavi uzrocima, mogao bi da se bavi i posledicama rata. Onda ova sugestija ne pomaže mnogo.

Zvonko Ninkov: Dobro, hvala. Imamo u prvom redu, Tihomir se javio.

Tihomir Ponoš: Dakle, za sada imamo tu malu raspravu vezanu za izbrisane u Sloveniji. Ja bih se samo vratio na naziv, dakle regionalna komisija za utvrđivanje svih činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava na području bivše Jugoslavije. Po ovome što smo dobili u prvoj tački, to najkasnije počinje sa 1. siječnjem 1991. godine. Izbrisani su sigurno teška povreda ljudskih prava, Slovenije je eks Jugoslavija i to se dogodilo nakon 1. siječnja 1991. godine. Dakle, tu čak i ovo pronalaženje, kontekst, rat, i tako dalje je potpuno nevažan. Jer imamo ta tri bitna elementa koji svi zadovoljavaju da to uđe unutra. Ja jedino ne znam kako bi slovenački parlament to ratificirao, ali to je sasvim druga priča.

Zvonko Ninkov: Imali smo iza gospođu... Javila se pre vas.

Sonja Radošević: Pa evo, radi se o vrsti kršenja, znači o onome što će ući u mandat REKOM-a. Sada mi imamo ovde navedene tri opcije. Treća opcija je...

nabojani su teški oblici kršenja ljudskih prava. Međutim, ja ne znam koliko je ovo usko ili široko. Ne mogu se sada konkretno sjetiti, mislim da gospodin Bogdan Ivanišević to bolje zna, mislim da je komisija u Peruu tako nabrojala te oblike teškog kršenja ljudskih prava i da je na kraju stajalo pobrojani, konkretni i na kraju stoji i ostali oblici kršenja ljudskih prava. Znači, ono što nije obuhvaćeno, da može biti time obuhvaćeno, što nije pobrojano. Ono što je interesantno u ovom slučaju, što ja mislim da su na jednim konsultacijama rekli, to neće biti spisak lijepih želja i neće moći u mandat REKOM-a ući sve to što vi navodite. Znači, za mene je zastrašujuće da ne uđe problem logora i logoraša i ta užasna mučenja, to je nešto pored masovnih ubistava što bi po mom mišljenju trebalo tu da se nađe u mandatu REKOM-a... međutim, ono o čemu se raspravljalo što nije sigurno da će ući u mandat REKOM-a jesu silovanja. Znači, postoji jedna procena da je od 20.000 do 50.000 žena silovano, i ne samo žena, tokom rata ne prostoru bivše Jugoslavije, a i u Haškom tribunalu je izrečena presuda za silovanje kao ratni zločin. Prema tome, ja mislim ako postoji ta dilema, a koliko sam ja shvatila i koliko pratim ove konsultacije postoji, da bi to moralo biti obuhvaćeno mandatom REKOM-a. I još jedna moja dilema, a dilema koja je opet vezana za konsultacije. Sad ja ne znam da li to dobro tumačim, ovdje ima dosta stručnih ljudi, pa mogu da mi pomognu pri tome, između ostalog se navodi da komisija neće davati pravne kvalifikacije gore navedenih zločina kršenja, već će izložiti činjenice o događajima u kojima su kršenja počinjena. Ono što je bila dilema i što sam ja shvatila kao dilemu jeste da postoji otpor u nekim državama da u tom izveštaju koji će komisija napraviti, uđu presude Haškog tribunala. Znači, da li se ovo da nema pravnih kvalifikacija odnosi samo na to što će istraživati REKOM ili se odnosi i na presude Haškog tribunala, što bi značilo da ne može da stoji da je u Srebrenici počinjen genocid ako se prihvati, kao što je bilo zahtjeva. Znači, to je konkretna dilema, otvoreno pitanje na konsultacijama. I mislim da je jako bitno da se to definiše i raščisti. Znači, presude koje su usvojene u Haškom tribunalu da mogu kao takve ući kao pravne konstatacije, tog oblika. Mislim da bi to trebalo razjasniti. Eto toliko.

Zvonko Ninkov: Hvala vam.

Hysni Berisha: Ja bih se još jednom skoncentrisao na vrste kršenja što je spomenuo i kolega advokat. Što se tiče izgubljenih tela i od strane predsedavajućeg smo dobili objašnjenje da su oni bili pogubljeni nasilno. Ja sam član porodice koji je izgubio 48 članova u Suvoj Reci/Suharekë i čija tela još uvek nisu pronađena. Neka smo našli, a neke nismo do danas. Ja ne bih ovo uvrstio u nasilno pogubljenje, nego bih ovo uvrstio u skrivanje dokaza zločina. Znači, ovo bi trebalo da se uvrsti u skrivanje dokaza zločina. Verovatno bi nam ovde dao neko bolje objašnjenje i tužilac Specijalnog suda za ratne zločine Srbije, gospodin Vitošević. Znam da je vodio proces Suve Reke/Suharekë u Specijalnom sudu u Beogradu i svi ti optuženi su bili odgovorni samo za sprovođenje zločina, za ubistva. Nijedan od njih nije odgovarao za skrivanje ratnih zločina. Znači, ti ljudi su ubijeni u Suvoj Reci/Suharekë, deportovani na više lokacija i na kraju su pronađeni u Batajnici. Ovo treba da bude posebna tačka, vrste kršenja.

Zvonko Ninkov: Hvala. Ovo je bio predlog, rekao sam, moglo bi da se podvede pod to, naravno da nije to krajnji zaključak, prosto je bio predlog. Ako mislite da nije dovoljno...

Veljko Vičević: Ja se zalažem da idemo sa što širim mogućnostima. Ekspertna skupina će verovatno predložiti kako će to izgledati, ali nadovezao bih se u biti na priču kako regulirati mandat REKOM-a i šta će ga regulirati. Pozitivna su iskustva koja mi slušamo iz svijeta, ali se slažem sa odvjetnikom sa Kosova, jer je ovo specifična situacija. Prosto, prvi put više država pokušava organizirati takvu komisiju. I samim tim mislim da nikakva pravna regulativa ne dolazi u obzir, osim međunarodnog ugovora ili međunarodnog sporazuma koje će biti spremne prihvatiti vlade ili parlamenti i onda na osnovu toga će se činiti nešto. Iskustvo koje mi imamo u konsultacijama sa pravnicima i pravnom strukom u Hrvatskoj, želim vas informirati da smo tamo čuli dosta pametnih stvari i da treba paziti, i o tome su prethodnici govorili, kako pristupati uopće bilo kojoj formulaciji, odnosno i činjenici kao činjenici. Jer smo upozoreni, pošto cilj REKOM-a, vjerojatno i mandat, će biti da ono što napravi bude omogućeno da se koristi i u ozbiljnim procesima koje će države potpisnice eventualno pokrenuti, tada postoji opasnost od zagađivanja tih činjenica, odnosno njihovog profaniranja. Samim tim na našim konsultacijama je isto tako iznikao i jedan prijedlog. Da osim što ćemo navesti u tom mandatu sve široke mogućnosti, na kraju će parlamenti ili vlade odlučivati o tome. Vjerojatno će političari pokušati svjesti to na neku zamjedbenu mjeru, njima samo znanu. Dakle, ako idemo jako široko, ostavimo tu mogućnost da će oni vjerojatno u svojim dogovorima i kresati pomalo.

Zvonko Ninkov: Izinite što vas prekidam, ali ne mislite možda, ako se krene previše široko, da će onda države baš reći, uh ovaj REKOM sad mnogo traži, da će se baš zastrašiti od toga i odmah napraviti neku ogradu i možda čak i neke dobre zamisli koje bi prošle...

Veljko Vičević: Pa sama zamisao da nastupamo sa milion potpisa je već jako široko. Dakle, mislim da pritisak koji želimo učiniti kao civilno društvo na one koji su odgovorni, ne bi nas trebalo sada sputavati ograničenje koje sami sebi sada dajemo. Ja nisam dovoljno učen po pravnoj struci, ali mislim da ovaj dio na koji su upozorili pravnici, da sve jednog dana što i učini REKOM ako zaživi, da bude iskoristivo. On će trajati dvije ili tri godine, ali ono što je učinio tada će pravosuđe imati mogućnost da na osnovu tih činjenica, ako ne budu zagađene, radi i djeluje sledećih 20 godina. Pravda je spora, ali treba biti dostižna. Opet se vraćam na osnovni postulat, u fokusu nam je žrtva. Satisfakcija žrtve je da doživi, da čuje da je neko proglašen krivim u ime naroda, zbog toga i toga. A ne samo da je u ime naroda to počinio. Da se vratim na ono što sam smatrao još bitnim da kažem. REKOM mora izraditi i standardizirati radnje i postupke. To je na bazi ovoga što je gospodin rekao, taj koji će doći pitati. Na osnovu čega će doći pitati? Taj upitnik mora biti standardiziran, jedinstven za sve potpisnice. Tako postaje kompatibilan, iskoristiv, pa ma ko ga donio regionalnoj komisiji. Uopće, što se

tiče intencije da se i ostale države uključe - treba omogućiti svima da ispolje mogućnost rješavanja problema koji je specifičan. Zašto nekoga, zato što to nije konkretno ratni zločin počinjen u oružanom sukobu spriječiti da uđe u Koaliciju za regionalnu komisiju ? Nakon završetka oružanih sukoba imamo problematiku s kojom se itekako treba baviti, odnosno i neposredno prije. Hvala lijepo.

Zvonko Ninkov: Ako nemamo nikog ko smatra da i dalje treba da se bavimo vrstama kršenja, ja mislim da bar na osnovu nekoliko govornika koji su pričali o ovlašćenjima, mislim da se tu uglavnom svi slažemo. Znači, ovo što je ovde navedeno u ovom materijalu čime bi komisija trebalo da se bavi, odnosno kakva da budu ovlašćenja, znači uzimanje izjava, na koji način, na kojim mestima, prikupljanje... ako se slažete sa tim što je napisano, ako nema drugih mišljenja, mislim da možemo da pređemo preko toga. U redu. Izvolite.

Dževad Bektašević: Dolazim iz Bosne i Hercegovine i predstavnik sam Udruženja porodica žrtava, Vlasenica 1992 – 1995. Ono što su prethodnici do sada rekli, u većini slučajeva se slažem. Kod vrsta kršenja, trebalo bi pored ovih nabrojanih u stavu 3, ostaviti mogućnost proširenja, što je neko ranije rekao, u slučaju da dođemo do nekakvog dijela kršenja ljudskih prava da i njega možemo obuhvatiti. Pogotovo to zasnivam na činjenici da ćemo imati slučajeve gde će svedoci reći da su bili zatvoreni u određene logore, a ti logori nisu registrovani od strane Međunarodnog komiteta Crvenog križa ili se ne nalaze u evidencijama. Prema tome, time bi jednostavno bilo uskraćeno pravo. Ono zbog čega sam se javio jeste, u stavu 3. kada su vrste kršenja, navedena je jedna rečenica u kojoj se kaže da će komisija uzeti u obzir presude koje su izrečene pred međunarodnim i domaćim sudovima, komisija može upotrebiti na odgovarajući način presudu, odnosno presude. Presuda međunarodnog suda i domaćih sudova u kojima je izrečena pravna kvalifikacija, nikako se ne bi smjelo desiti da REKOM samo iz tih presuda izvuče određene činjenice, a ne upotrebi pravnu kvalifikaciju. To bi jednostavno bila revizija sudskih procesa, bez uzimanja u potpunosti. Znači, ako pomenemo slučaj Srebrenice uzećemo činjenice iz određenih presuda da se desio događaj koji je rezultirao određenim brojem ubistava i prisilnih nestanaka i da kažem i prisilnih preseljavanja i materijalnih razaranja, ali ako izostavimo pravnu kvalifikaciju da je to genocid, onda će to jednostavno biti revizija sudskih procesa koji su vođeni pred međunarodnim sudom. Znači, ja bih zaista želio da po ovom pitanju možda malo čujemo i pravne stručnjake, pogotovo što u ovoj sali imamo prisutnih. Toliko i hvala.

Nataša Stamenkovik: Što se tiče presude Haga, ICTY, međunarodno pravo kaže da su konačne i izvršne. Znači, kada bi REKOM upotrebio te presude bez kvalifikacija, bez pravne kvalifikacije, onda bi značilo da REKOM menja te presude, a nije ovlašćen za to, jer su presude ICTY konačne i izvršne. Hvala.

Zvonko Ninkov: Hvala. U redu. Prosto gospodin je želeo da kaže svoje mišljenje, s obzirom da smo dobili kratak i jasan odgovor, možda ćemo i brzo završiti.

Dragan Popović: Pa nije baš sve jasno kao dan. Moram malo da budem đavolji advokat. Imamo suštinski problem. Ja naravno razumem poentu ovoga što je Dževad govorio, naravno da ćemo da se složimo da REKOM ne može da revidira presude. Da ne sme, ne može. Znači, ne revidira ih. Jedino rešenje je onda da se ne bavi uopšte pravnim kvalifikacijama. Jer ti ne možeš da daš REKOM-u da se bavi pravnim kvalifikacijama, a da mu kažeš koju pravnu kvalifikaciju sme, a koju ne sme da stavi. REKOM nije sudsko telo, tamo ne sede sudije, ne sede čak ni pravnici, znači ne mogu uopšte da se bave... revizija bi bila kad bi REKOM rekao to što je počinjeno u Srebrenici nije genocid, to je revizija. Ali ako se REKOM ne bavi uopšte pravnim kvalifikacijama, onda nema ni revizije. Znači, nema uopšte sudska ovlašćenja... vrlo je malo događaja pravno kvalifikovano. Doći ćemo u situacija da onda imate za neke događaje pravnu kvalifikaciju i to ne REKOM-ovu, nego iz suda... on može u uvodu da napiše, kad se bude pisao uvod, da napiše šta je urađeno tokom istraživanja individualne krivične odgovornosti čime se sudovi bave, ne REKOM, samo sudovi, a može tu da napiše, general Krstić osuđen za genocid počinjen u Srebrenici, to može u uvodu, ali ne znam kako bi, prilikom utvrđivanja činjenica, jedan vansudski mehanizam ubacio bilo koju pravnu kvalifikaciju.

Slavko Kecman: Vi ćete, recimo, biti na terenu. Evo biće gospođa. Doći će kod određene osobe da s njom razgovara. Njoj će Slavko Kecman reći svoje viđenje nečega, bilo kao očevidac ili žrtva, ili bilo kako. On će to napisati. Što je kolega lepo rekao, standardiziraće se obrazac, i to će napisati. To mora biti takav obrazac da ga svaki prosečno obrazovan čovek mora znati ispuniti, koji će raditi tu anketu, uslovno kažem anketu. I onda kad taj čovek bude dao sve iskaze, to se mora detaljno pitati, ko, kako, dakle to mora neka edukacija tako da ti što detaljnije pitaš i ti ćeš njemu činjenični opis napraviti kao takav. Dakle, ti nećeš davati nikakvu pravnu kvalifikaciju. Onda ćemo mi doći u taj štab ili nazovi ga... sešćemo, pa ćemo to čitat, analizirat taj iskaz i onda ćemo mi reći, recimo biće tamo pravnik koji će reći znate šta, mi smatramo da je to kvalifikacija silovanja, evo primerice kažem. Nije pokušaj, razumete... e tako.

Zvonko Ninkov: Nema potrebe, to je posao suda. REKOM prikuplja činjenice, sud se bavi dalje.

Slavko Kecman: Jeste i mislim da je zaista bespredmetno samo gubimo... mi ćemo prema tome samo prikupljati činjenice. A sudovi su ti koji će dati kvalifikaciju. Dakle, osnovni je naš posao prikupljanje činjenica, što rekao kolega iz Zagreba na standardnom obrascu, da može svaki prosečan čovek da to uradi. I tačka.

Sonja Radošević: Evo se vraćamo možda na ovu temu, ali mislim da je dobro da razjasnimo onoliko koliko je moguće. Meni na primer posle svega ovoga opet nije jasno. Mi prikupljamo činjenice, ali činjenica je da je Međunarodni krivični sud okvalifikovao ovo kao genocid u Srebrenici, je li tako? Znači, apsolutno mi ne presuđujemo i prikupljamo činjenice koje ćemo kasnije dostavljati tužilaštvu, ono

će se time baviti. Ali ja govorim o presudama koje su već donijete i koje je Međunarodni krivični sud donio. Znači, ja sam mišljenja da to mora ući u izveštaj REKOM-a. A interesuje me stručno mišljenje, naravno ja sam laik.

Zvonko Ninkov: Imamo već dva prijavljena govornika. Ja mislim da je gospodin u trećem redu, pa onda...

Ibro Bulić: Vidite, ja sam objasnio šta to znače pravomoćne presude Haškog tribunala i mislim da ne treba to ponavljati. Ovo što pita gospođa, moj odgovor bi bio sledeći. Ukoliko REKOM sutra bude na terenu da utvrđuje činjenice, na primer ko je rukovodio, ko je komandovao Drinskim korpusom u vrijeme kada je bila zauzeta Zaštićena zona Srebrenice. Onda će kazati nemamo potrebe to utvrđivati, jer je to sud u Hagu utvrdio da je to bio general Krstić i on je pravomoćno osuđen. Idemo dalje, da vidimo ko je u Drinskom korpusu dalje, pa svi oni koji su osuđeni naravno da neće utvrđivati nikakve činjenice. Znači, moraju se tačno individualizirati činjenice prema učiniocima. Prema tome, utoliko su nam korisne presude Međunarodnog suda u Hagu da nam jednostavno daju oslonac jedan, da idemo dublje i dublje, da neposredne počinioce, da tragamo za njima, da utvrđujemo dokaze koji mogu inkriminirati takve neposredne izvršioce. Da samo još jednu stvar naglasim. Kada je u pitanju ratni zločin, onda objekat zaštite kod ovih djela je međunarodno humanitarno pravo, za razliku od na primer dijela ubistava, ubistva van ratnih zločina, to ima za objekat zaštite život, odnosno tijelo čovjeka. Prema tome, mora to sutra agentima REKOM-a biti jasno kada utvrđuju činjenice da upravo slijede po elementima zločina te činjenice. Ne zanimaju ih činjenice koje izlaze iz toga okvira. Zato sam ja pobornik ove specijalizacije, ove liste kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

Dragan Pjevač: Ja bih se nadovezao u vezi ove teme i drago mi je da je ovde dosta ljudi iz Hrvatske, iz udruga Hrvatske. Direktno je povezana čitava ova stvar sa presudom Vrhovnog suda Hrvatske kojom je Norcu smanjena kazna sa sedam na šest i potvrđena oslobođajuća za Ademija. Ja smatram da REKOM, u svakom slučaju, u budućnosti mora da prati suđenje. Nisam to video ovde, i da daje mišljenja, izdaje saopštenja u vezi s tim. A reći ću vam na konkretnom primeru kako i zašto to treba. Ja sam iz Medačkog džepa i tamo je osuđen Norac prvostepenom presudom na sedam godina, a oslobođen Ademi za zločin koji se desio. Ja sad ovo govorim, desilo se slučajno, Hrvati su napravili Srbima. Shvatite to i kao nešto što su Srbi napravili Hrvatima samo u drugom vidu, Srbi napravili Albancima, Srbi napravili Muslimanima. Muslimani Srbima, Muslimani Hrvatima, Albanci Srbima. Znači, ovo što sad pričam samo je druga varijacija što su jedni drugima napravili. 88 je poginulih tada bilo u Medačkom džepu, tri sela potpuno uništena, ništa ostalo nije, kompletno očišćeno, sve je napravljeno u jednom danu. Tenkovske mine su sve razorile, a tenkovske mine zna se ko može zadužiti i ko ih je zadužio i s kojom svrhom. Od tih 88 većina je bila civila, a po optužnici 23 civila. Sud je utvrdio da su dvije žene zaklane. Ja znam i gdje, u kojoj konobi i koje žene. Dalje je utvrdio da je jedan obješen za noge i gađali su ga noževima, utvrdili su da su babe paljene i utvrdili su, ali ovo nije bilo u zoni

odgovornosti Norca, da je jedna žena presečena preko prsa, udarena tupim predmetom i da na jednoj ruci, desnoj, nema tri prsta. Ta žena je moja majka. Ovo vam kažem zbog toga... dalje, svedoci su dosta toga utvrdili, ali da ne zamaram. Ovo je sud utvrdio. I za sve to, Norac je dobio sedam godina, a Ademi je oslobođen, i Norac je to dobio za nečinjenje. Većina ovde ne zna ko je Norac. Norac je ratni zločinac koji je u oktobru osuđen na 12 godina zatvora zato što je preko 50 Srba odveo, lojalnih, koji su bili u Gospiću, na likvidaciju, jednog sam ubio. I kad je Tuđman hteo ga smeniti, pozvao ga je u Zagreb i onda je od Šuška dobio čin pukovnika i dobio je nakon dve godine ovlašćenje i naređenje da radi to slično u Medačkom džepu. I to je taj Norac, presudom Vrhovnog suda smanjeno mu sa sedam na šest i to za nečinjenje. I jedan je oslobođen. I utvrđeno je da niko tu konkretno nije odgovarao i utvrđeno je da moja majka konkretno, bila je u zoni odgovornosti specijalnih snaga, specijalnih postrojbi MUP-a Hrvatske. I sada, porodice kad su to čule, ja sam se bio pomirio sa sedam godina; kad sam čuo sa sedam na šest da su smanjili, e onda je prešlo sve granice. Prešlo je sve granice i onda je to poraz sviju nas. Pogotovo nas koji se bavimo, odnosno vas, ja se manje bavim s tim, ali vas, najplemenitijih ljudi sigurno koji iskorak rade ispred sviju, jedan poraz koji treba priznati. To je poraz Vrhovnog suda Hrvatske koji u obrazloženju kaže da je bio visoko izložen ratnom delovanju legitimnog cilja obrane od agresora i da je to dovelo do posledica po psihi i moć rasuđivanja Norca. Tako je rekao Vrhovni sud Hrvatske, on se trebao baviti s tim je li kriv ili nije i koliko. I Ademi i Norac. A o legitimnom cilju i agresorskom ratu to, ne ulazeći je li bio ili nije, ali to nije bio posao suda. A što se tiče psihe, za moju psihi, ja i moja braća, imam ih šestoro, u nekoj sobi svaki dan mislimo da li su joj sekli prste uopšte, da li su joj sekli dok je bila živa ili je bila mrtva i gde sam ja to pogrešio. To je ono što stoji iza ovih sedam na šest. Iza onoga sad dolazimo do tog Vrhovnog suda Hrvatske. O Norcu neću, nije me briga, mogao je biti oslobođen što se mene tiče. Ali taj čovek, bio sam dva puta na suđenju, nije ni jedne sekunde pokazao kajanje, ni jedne jedine sekunde. On čovek misli da je radio pravu stvar, dan danas misli i dosledan je do kraja. Ali onda mu ne treba smanjiti sa sedam na šest. Nisam pravio pitanje kad su odredili sedam, znajući koliki je to iskorak i znajući za jednog sjajnog suca, koji nas je vrlo ozbiljno primio, suošeo sa žrtvama i zaštitio nas. I zbog toga znao sam, čovek kad je to napravio, napravio je. Sedam, ja sam isto advokat, znam šta je politički pritisak, znam šta je uništenje kako bi možda sam sebe uništio da nije tako. Ali Vrhovni sud Hrvatske je vrh Hrvatske. Svi ljudi tamo znaju da je nemoguće da taj isti Norac nije vidio sve šta se desilo, da nije imao na stolu ko je šta napravio, kao što su svi ovi imali o kojima sam pričao, svi oni su imali od bezbednjaka koji su vrvili na tim položajima, ko je šta napravio i svi znaju sve. I onda imamo sa sedam na šest. I onda to jako boli, jako vrijeđa i ja ću o tome izvestiti Međunarodni sud u Hagu. Istraga nikakva dodatna nije bila i za sve ovo što sam vam rekao, niko ne odgovara. Niko ne odgovara i već dve godine se nikakva istraga ne vodi i svi šute i ne boli nikoga, ali mene i moje za one moje iz sela, jako boli... I imaju Documenta i Vesna od mene veliki kredit za sve ono što su napravili. Napravili su zaista mnogo u okruženju, govorila je i ova gospođa sjajno i Veljko je... Ali onda dolazimo do situacije, ja sam odmah poslao Vesni i Nataši

za saopštenje, obično, da kaže neko da to nije u redu. Hvala lepo, baš ste me obradovali. Sjajno, to sam hteo reći. Deset dana treba usaglasiti to. Ako za ovo treba usaglasiti deset dana, onda svaka čast. Mogli ste napraviti kratko saopštenje odmah, pa ćemo široko. Mogli ste odmah napraviti jedno saopštenje, to je Documenta, to je vrh, to su najsvjesniji. I ja samo pozivam da se borimo i da ne pravimo greške i da priznamo poraz i da znamo kad smo napravili poraz i da onda to popravimo. Ima toga još mnogo, ne bih htio više, hvala na pažnji.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Imamo gospodina koji se javio, a ne, gospodin Vitorović, pa bih ako možemo pošto stvarno sa vremenom slabo stojimo da se konačno vratimo na obaveze države i na ulogu komisije.

Mioljub Vitorović: Ovo je ključno. Ja poštujem jako mog kolegu iz Bosne i Hercegovine, ali da je sve u ovim državama u redu, mi danas ovde ne bi sedeli. Da je Srbija, Bosna, Hrvatska, Kosovo, da su uradili ono što je trebalo da rade, ne bi sedeli ovde, ne bi o tome pričali. Teorija, kobajagi pravda, to nikome ne treba. Zamajavanje stvarnosti i prošlosti i budućnosti, to nije dobro, jer upravo ono što nije urađeno 1945. je dovelo do onoga što se desilo 1991. Sigurno je to lapsus, ali ovo nije vreme komesara i agenata, niti je REKOM u službi tužilaštva i suda, niti lokalno, niti na nivou regiona. I upravo zato što ta pravda u sudu nekad zlonamerno, nekad zato što je nemoguće, nekad zato što zakoni nisu savršeni, nekad zato što organizovani kriminalni ratni zločini rade unapred, pa pripreme da ne možete da ih osudite, e zato postoji REKOM. I zato postoji mogućnost da kažete šta se dogodilo. Lepo je moj drug Beriša rekao. Sudilo se u Beogradu, ubijeno je 50 ljudi, krišom kamionima prebačeno na vojno strelješte, krišom sa tog vojnog strelješta otkopani i prebačeni po Batajnicama i još ne znamo gde. I to nije bilo dovoljno za sud. Kao da je tamo neki policajac iz Suve Reke/Suharekë sve to organizovao. Pa to nije moguće. To nema veze sa pameću, sa logikom, ali je za sud u Beogradu to bilo dovoljno. Uz naravno, obrazloženje da nije bilo dokaza... pa kakav dokaz više vam treba? Pa ko je mogao, osim onoga ko je bio glavnokomandujući u tom regionu da to smisli i organizuje? Pa nije to mogao komandant policije iz Suve Reke/Suharekë. Tad niste mogli peške da predete punkt, a da nemate dozvolu, niste biciklom mogli da predete, a tamo su prolazile hladnjače-kamioni. Pa neko je davao te dozvole. Nije to egzotika srpskog zločina i srpske brljotine. Istih tih brljotina ima svuda. Puna je ova naša sirota zemlja tih brljotina i tog đubreta. E upravo zbog tog đubreta koje se ne čisti ja moram da se ne složim s mojim kolegom iz Bosne da je ovo sve potrebno i ne tako na sitna creva onako da možemo da se izvadimo da kažemo nije bilo dokaza. Ne prihvatam da nije bilo dokaza. Doći će neko ko će da kaže šta se dogodilo i to je dokaz, i to je kraj. Hvala.

Zvonko Ninkov: Hvala.

Mevludin Lupić: Evo, nakon neka tri sata ja sam odlučio da se javim. Ja sam iz Udruženja porodica zarobljenih i nestalih lica općine Zvornik, Bosna i Hercegovina. Želim pozdraviti sve prisutne i ono što ću reći ne očekujem odgovor

u ovom trenutku od bilo koga. Postaviću nekolicinu pitanja svima nama prisutnim, a na narednim konsultacijama ili na narednom forumu ostaje nam prilika da možda pokušamo dati odgovore na ta pitanja. Biću vrlo kratak s obzirom da je koncentracija verovatno popustila, pa krenuću redom, oko vremenske nadležnosti smo govorili skoro sat i po, a ja ću samo postaviti pitanje u okviru vremenskih nadležnosti. U mom Zvorniku, tokom proteklog rata, 1.535 Bošnjaka je kroz devet logora ubijeno i od tih 1.535 Bošnjaka uspjeli smo pronaći, ekshumirati, identifikovati oko 1.000 Bošnjaka. Još uvijek, danas u 2010. godini tražimo još oko 500 Bošnjaka. Postavljam pitanje svima nama ovdje prisutnim, da li se i danas krše naša osnovna ljudska prava kao članovima porodica čije su najmiliji vode još uvijek kao nestali? U Bosni i Hercegovini se još uvijek vode kao nestali oko 10.000 osoba. Postavljam drugo pitanje, da li se za 10.000 porodica krše osnovna ljudska prava, a odmah to isto pitanje postavljam za vrste kršenja ljudskih prava - u koju kategoriju od ovih koje su ovde nabrojane možemo svrstati ovo nakon 2001. godine do danas, koja su to naša osnovna ljudska prava prekršena s obzirom da će se REKOM baviti u ovoj vremenskoj nadležnosti, a sve ostalo ništa. Postavljam sledeće pitanje svima nama za razmišljanje - u kojem stavu ovdje možemo kategorisati prekopavanje masovnih grobnica s jednog lokaliteta na drugi lokalitet, znači zločin nad zločinom, u koju ovdje stavku možemo to da svrstamo i na kraju, ovamo u ovlaštenjima, uloga komisije u krivičnom postupku. **Ne bih se baš složio da REKOM može da predloži uslovno oslobađanje osuđenih lica, ne bih se baš složio da REKOM može predložiti vanredno ublažavanje kazni,** postavljam pitanje na osnovu čega, zašto, s obzirom da nema nikakvih obrazloženja, zbog čega bi komisija imala pravo da predloži nekom ublažavanje kazne i uslovno oslobađanje? Sa ovim stavom 3. **mogu da se složim, da predloži određenog izvršioca krivičnog djela za pomilovanje ako za komisiju obezbedi informaciju od posebnog značaja i pri tom iskaže kajanje i izvinjenje žrtvama.** To mogu da shvatim kao što je po ZKP u Bosni i Hercegovini kao nagodba sa izvršiocom da može da dobije manju kaznu od one koja je na sudu dokazana. Zaista ne tražim odgovore u ovom trenutku, ali volio bih da svi zajedno do narednih konsultacija ili narednog foruma razmislimo o svemu ovome o čemu sam ja govorio i da nama, porodicama žrtava, svi zajedno pokušamo naći odgovore. Toliko i hvala.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. S obzirom da smo jako tanki sa vremenom, ja bih vas zamolio da stvarno pređemo na ovo što ste vi pomenuli i dali šlagvort. Znači, ako možemo sad da pređemo na obavezujuće naloge i na ulogu komisije u krivičnom procesuiranju. Videli ste šta je navedeno. Što se tiče obavezujućih naloga, ponuđene su dve opcije. Jedna je da komisija ima ovlašćenje da izdaje obavezujuće naloge, naravno uz pomoć suda, da privodi lice koje se nije odazvalo pozivu sa svedoči, odnosno da dostavi dokumente koji bi bili korisni REKOM-u i opcija 2, da komisija ima ovlašćenje da upućuje pozive i zahtev za dostavljanje dokumenata, ali ne da ima obavezujuće naloge. Tako da me zanima šta mislite o ove dve ponuđene opcije. Da li je potrebno da REKOM ima toliku snagu da uz pomoć suda utiče na svedoke i da ih prisili da svedoče. To zavisi naravno i od obaveze države. Ako država naravno... u redu, izvolite.

(neidentifikovani učesnik): ... tako da mislim da se tu ne trebamo raširiti. To zavisi dosta i od domaćeg zakonodavstva pojedinih država. Kolega je rekao u kontekstu, da li međunarodnog ugovora ili pak bilo kojeg akta kojim će se regulisati rad REKOM-a... će se regulisati ta pitanja. Ovo je korektno navedeno, samo pitanje je da li će to moći proći. Moj je predlog da vi sa tim opcijama idete, dakle ovde da idete sa opcijom 2, a ovde kod uloge komisije u političkom procesuiranju idete sa svim opcijama, pa dobijete bukvano to. Dakle, pojedina zakonodavstva kažu, pojedina pravosudna tijela, vlasti da li to previše ili pak ne previše, zadire u njihovo zakonodavstvo. **vama niko neće dozvoliti, odnosno nama, da mi našim radom zadiremo u rad pravosudnih tijela. Oni će dozvoliti da mi budemo neka vrsta kao pomoćnog tijela, uvjetno rečeno, ali da zadireš u njihov rad, ono što čini suštinu ili meritum, to nema šanse.** To je materija krivičnog prava, ona je jako stroga i kod nje nema malo ovako, malo onako. Prema tome, kada su u pitanju obavezujući nalozi, 2., a kada je u pitanje uloga komisije bukvalno idite sa svim, pa kako se baš dogovorite eto, ništa više.

Zvonko Ninkov: Gospodin iz Đakovice/Gjakovë.

Teki Bokshi: Ja se slažam sa tim da je to izuzetno problematična stvar. Prvo i osnovno pitanje je koje je prirode taj... više nije *ngo* ako se to osniva zakonom države. Ko je, šta je? Imamo tri vlasti. Pravosudnu, izvršnu i zakonodavnu. Sad mi ne znamo još uvek, ja nemam viziju koji je to organ, koje vrste, gde potpada taj organ. Ne bi mogao da to bude organ koji... Na primer, na Kosovu ima agencija koji se bori protiv korupcije, ali to je administrativni organ, organ izvršne vlasti koji prikuplja informacije i jedini njegov posao je da dostavlja tužiocu. REKOM...

Zvonko Ninkov: REKOM ne pripada vlasti. Vi ste pomenuli zakonodavnu, izvršnu, sudsku...

Teki Bokshi: Ali izvršni, administrativni, izvršni organ, ima pravo da upućuje. Poreski organ upućuje poziv stranci i on ima ovlašćenja da privodi ako stranka ne dolazi. Ja mislim da ukoliko se međunarodni sporazum ratifikuje u parlamentima i ratifikacija se vrši zakonom i to postaje nacionalni zakon, znači zakon te dotične države nezavisno što ima međunarodne implikacije, mogao bi da se poziva i da uruči takve naloge, ne bi bilo kolizije. Jedini problem je u tome koje vrste. Jer to nije paralelno sudstvo. Eto, sad diskusija je barem kod nas, da li je čak i tužilaštvo organ pravosudnog sistema ili izvršne vlasti. Znači, tim dokumentom koji bi se ponudio parlamentima treba da se da priroda tog organa i ja mislim da **ne bi bilo smetnji da se daju obavezujući nalozi. Mi ćemo imati problema i sa obavezujućim nalogima, a bez toga to bi bila fakultativna asocijacija koja bi u suštini teško mogla da ostvari svoju svrhu i svoj cilj.**

Zvonko Ninkov: Hvala vam. Dragan se javio.

Dragan Popović: Pa imam dve stvari... Prvo Teki, on naravno pripada vlasti, on je međudržavno telo, osniva se međudržavnim ugovorom, ali ne moramo da ga svrstavamo, znaš i sam da ima gomila organa koji su hibridnog karaktera, ima čak i četvrta grana vlasti po novim teoretičarima, tako da nije to osnovni problem, ali jeste problem *subpoena*, tj. obavezujući nalozi. To jeste problem, mada ja mislim da može da se reši. Mislim da može da se reši tako što onda mora da ide zakon o saradnji svake države, pa cela procedura. Tim zakonom mora da se odredi koji je sud stvarno nadležan, koji je teritorijalno nadležan, znači svi ti procesi i detalji mora da se dobro uredi. To jeste novost u našim pravnim sistemima, neće da bude baš lako prihvaćeno, ali može da se izvede uz sve ove zakone o saradnji, koje svaka država mora da uz ovaj sporazum usvoji. A druga stvar oko ovih komisija, to je isto jako bitno, ja ništa od ovog ne bih stavio, ovo sve što je ponuđeno, komisija u krivičnom procesuiranju. Što ne bih stavio? Mislim, nešto od ovoga je malo opasno zadiranje u krivično procesno zakonodavstvo. To vanredno ublažavanje kazne i uslovno oslobađanje osuđenih lica, to je baš zadiranje u krivično procesno zakonodavstvo. Ja ne bih to davao. Mislim, znam da su to samo predlaganja, kome će da pedloži, sad će REKOM da predloži sudu, to mi s pravne strane nije jasno kako bi se to izvelo, a i mislim da nema potrebe. Ne vidim baš neku svrhu toga, jer u svakom slučaju REKOM ne može nikoga da oslobodi, ne može nikome da smanji kaznu, znači ne može da natera ni tužilaštvo ni sud da bilo šta urade. Ta mogućnost automatski ne postoji. Pa sada da neko predloži, pa da razmatra, ja lično ne bih uopšte mešao to. Može da dođe do konfuzije kod ljudi koje su nadležnosti REKOM-a.

Zvonko Ninkov: Nekog možeš da motivišeš da možda svedoči ako mu...

Dragan Popović: Da, samo što će onda da dođe do te vrste konfuzije da će ljudi da to očekuju, da ih REKOM oslobodi, pomiluje, da im kaznu vanredno ublaži, mislim ja to slušam... počiniooci koji... ako će nešto da kažu u zamenu, onda očekuju da dobiju nešto u zamenu. Šta dobijaju ovim? Predlog. Ali ne može REKOM da im obeća da će im biti smanjena kazna. REKOM može da predloži sudu. Zato kažem, mislim da to nema smisla, ali dobro, hajde. Ja ne bih stavljao ni krivične prijave, jer onda neko u komisiji može da se bavi pisanjem krivičnih prijava. Mislim da je bolje da REKOM jednostavno svu dokumentaciju dostavi tužilaštvu, pa tužilaštva neka rade. Što bi se sad zamario pisanjem krivičnih prijava?

(neidentifikovani učesnik): Da ne pričamo puno. Svaki građanin bukvalno, ja gledam formalno pravno, je dužan, ako ima saznanja, da prijavi učinjeno kazneno delo, a ne jedna udruga... Molim? Čujte, zavisi kakvo je dijelo. To ništa nije konačno, neka stoji, pa šta bude, bude.

Zvonko Ninkov: Ako pogledate prvu rečenicu, piše komisija treba, odnosno ne treba da ima ovlašćenja, ovo je nešto o čemu sada vodimo dijalog. Ništa, polako ćemo da završavamo.

(neidentifikovani učesnik): Ja imam možda malo drukčije razmišljanje, pa zato sam imao potrebu. Međudržavni sporazum ili ugovor, kako će se zvati, treba obavezati svaku potpisnicu da otvori arhiv. Tu vidim obvezujući nalog. Dakle, sve države koje pristupe organizaciji sutličenja regionalne komisije za suočavanju sa prošlošću, automatski dijelom ugovora biće regulirano da svi mogući arhivi koji postoje u toj državi budu otvoreni i na raspolaganju komisiji da se ona s tim koristi. Bez toga mislim da je iluzorno uopće završiti posao za tri godine. To je broj jedan. A broj dva, ja bih opet se vratio na naš osnovni postulat, žrtvu i ipak bih se tu vratio na dragovoljnost. Znači, prikupljanje podataka od individua, dakle subjekata, osoba, mora biti na osnovi dragovoljnosti. Sve ostalo će proizvesti masu konotacija i pitanja da li će ta institucija zadirati u pravosudnu vlast. Dakle, dragovoljnost u iskazivanju činjenice koja će biti obrađena, to smo se već otprilike i dogovorili, vrlo standardizirano i ja mislim da je to jedino pošteno i pravo. Gledajte, prikupljanje činjenica, pogotovo od žrtava, zahtjevaće i pripremu tih žrtava. Pitanje je da li će svi uopće pristati da se opet vraćaju u taj film, da proživljavaju sve to itd. Dakle, to je puno šire pitanje gdje treba uključiti opet specifikum stručnjake, psihologe, sociologe. Pa ne može žrtvi prići neko, sad ću karikirat, sad mene neko pošalje, sad ću ja tamo ispitivat, pa nije to svejedno, tu treba biti itekako suptilan i senzibilan. Znači, ne bih išao ni sa kakvim obvezujućim nalogima. I sve to dalje prepustiti nadležnim organima koji ako imaju želju i volju imaju i perspektivu, neograničeno vremenom da rade na osnovu tih prikupljenih činjenica. Samo moramo paziti, kažem, da one budu iskoristive. Znači, da ih mi ne pokvarimo pri prikupljanju. Hvala lijepo.

Zvonko Ninkov: Hvala. Ako se posle toga niko ne javi ja mislim da ćemo završiti. Izvolite.

Nataša Stamenkovik: U vezi obavezujućih naloga. Definitivno smatram da treba da bude opcija 2, zato što je praktični primer iz Makedonije, odakle ja dolazim, bio je pokušaj da se promeni Zakon o krivičnom postupku i da se da ovlašćenje tužilaštvu za izdavanje obavezujućih naloga. To nije prošlo, a kamoli da se daju REKOM-u ovakva ovlašćenja, u Makedoniji nije prošlo, praktični primer sam vam dala. Hvala.

Zvonko Ninkov: Hvala vam. S obzirom da već više od tri sata smo pričali na ovu temu, i da ste svi umorni, ja mislim da je sada vreme da završavamo. Dame i gospodo, hvala vam što ste prisustvovali ovoj radnoj grupi, bilo je prilično konstruktivno, nadam se da će radna grupa doprineti da se novi zaključci donesu. Hvala još jednom. Ako se neko nije upisao na listu učesnika, molio bih, još jednom, da to uradi.

Šesti regionalni forum za tranzicionu pravdu

Novi Sad, Srbija
20.03.2010.

Radna grupa: *Sastav i izbor članova REKOM*

Moderator: Marko Živković, Linet, Srbija

Učesnici/ce:

Vesna Teršelič, Documenta, Hrvatska
Srećko Čeferjanović, Opštinski odbor Demokratske stranke u Zaječaru, Srbija
Zvonko Gljuk, Udruženje logoraša 1991., Srbija
Milanče Tošić, bivši logoraš logora *Lora*, Srbija
Lozanka Radoičić, Udruženje roditelja Vera, nada, ljubav, Srbija
Saša Ristanović, Udruženje kidnapovanih i ubijenih, Štrpce/Shtërpçë, Kosovo
Snežana Zdravković, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih sa Kosova i Metohije, Srbija
Nataša Šćepanović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih sa Kosova i Metohije, Srbija
Sandra Farkaš, Peščanik, Srbija
Nataša Govedarica, Građanske inicijative, Srbija
Aleksandar Todorović, Civilna inicijativa izbrisanih aktivista (CIIA), Slovenija
Xhevahire Pruti, Razbudi se, Makedonija
Boro Kitanoski, Mirovna akcija Prilep, Makedonija
Lulzim Hazimi, Asocijacija za demokratska inicijativa, Makedonija
Tea Gorjanc-Prelević, Akcija za ljudska prava, Crna Gora
Aida Ivanović, Sigurna ženska kuća, Crna Gora
Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje, Crna Gora
Mirela Rebronja, Centar za građansko obrazovanje, Crna Gora
Mirsad Dizdarević, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Udruga logoraša Jajce, Bosna i Hercegovina
Dragislav Mijanović, Opštinska organizacija ratnih vojnih invalida, Zvornik, Bosna i Hercegovina
Teufika Ibrahimović, Viva žene, Bosna i Hercegovina
Zahid Kremlj, Udruženje povratnika u Doboj, Bosna i Hercegovina
Amir Kulagić, član porodice žrtve, Srebrenica, Bosna i Hercegovina
Ivan Novosel, Legalis, Hrvatska
Mira Ličina, Srpski demokratski forum, Hrvatska
Mirko Kovačić, Vukovarske majke, Hrvatska
Valerija Kovač, Vukovarske majke, Hrvatska

Marija Komarski, Vukovarske majke, Hrvatska
Cvijeta Senta, Mreža mladih Hrvatske, Hrvatska
Aron Pecnik, Centar za ljudska prava, Hrvatska
Mašenjka Bačić, H-alter, Hrvatska
Darija Marić, Documenta, Hrvatska
Lush Krasniqi, član porodice žrtve, Đakovica/Gjakovë, Kosovo
Ruzhdi Jashari, Udruženje veterana i ratnih vojnih invalida, Kosovo
Marko Živković, Linet, Srbija
Florie Aliu, član porodice nestalih, Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo
Isuf Halimi, Fisniket, Kosovo
Elbert Krasniqi, Omladinski odbor, Peć/Pejë, Kosovo
Dijana Dranqolli, Fond za humanitarno pravo, Kosovo
Shukrije Gashi, Partners Kosova, Kosovo
Rexhep Lushta, Center for Peace and Tolerance, Kosovo
Drago Kovačević, Srpski demokratski forum, Srbija
Milena Savić, Centar informativno–pravne pomoći, Zvornik, BiH

Posmatrači/ce: Hana Ćopić, Fondacija Hajnrih Bel

Transkript audio zapisa

Marko Živković: Moj današnji zadatak je da moderiram ovu panel diskusiju. Kao što znate, pored ove, održavaju se istovremeno i još dve. Naša današnja tema biće *Sastav i izbor članova REKOM–a*, i mislim da je do sada urađena jedna velika stvar, mislim da je ovo prvi sastanak iza koga ćemo mi izaći sa jasnim dokumentima i konačnim odgovorima oko toga kakav će biti sastav i mehanizmi izbora za REKOM, ali pored toga što je prva, treba da budemo relaksirani ukoliko danas ne dođemo do svih konkretnih zaključaka. Imaćemo još prilike da o tome razgovaramo, tako da maksimalno relaksirani treba da uđemo u ovu panel diskusiju. Na osnovu rada koalicije, koordinacionog tela, mi smo dobili materijale sa pitanjima na koje bi trebalo danas da pokušamo da damo odgovor, i ja se nadam da ćemo biti produktivni u tome. Pošto nas je 30-tak prijavljenih za rad u ovoj diskusiji, samo par načelnih pravila, a to je da vas molim, radićemo u dve sesije od po sat vremena, kao što piše u agendi. Mislim da bi bilo dobro načelno da se dogovorimo, naravno uz promenu ukoliko bude bilo potrebe, da prvu sesiju od sat i po posvetimo pitanjima kakav treba da bude profil ljudi i kriterijumi za izbor u komisiju, a da drugu sesiju od narednih sat i po posvetimo mehanizmima izbora za članove komisije. Nadam se, ako se slažete sa svim ovim, ja bih sad otvorio prvu sesiju i ovde na *flipchart* – u su, nažalost samo na srpskom, napisana neka pitanja koja mislim da bi bila dobra kao okvir u kome bi, za sada, trebalo da raspravljamo. To je profil članova, manje zastupljenih, ali trećinu treba da čine žene. Da li je neophodno da prethodno iskustvo rada bude bavljenje međunarodnim humanitarnim pravom ili ljudskim pravima? Zatim, kriterijumi za

članove komisije, da danas definišemo kriterijume što se tiče godina, političkih dužnosti u vreme ratnih sukoba, da li njihovi najbliži mogu da budu u takvoj komisiji, da li ljudi koji su kandidati za komisiju treba da budu u regionu? Mislim da oko tih stvari nema dileme. Da li stranci treba da budu u komisiji? Broj članova komisije i zastupljenost članova komisije iz svih zemalja. I to je okvir u kome su predvideli da vodimo ovu prvu sesiju, naravno, ukoliko i vi imate još neka pitanja, da ona nisu vezana za mehanizme izbora u komisiju, dobrodošli su svi predlozi, i ja bih otvorio diskusiju i ja vas molim da se javite za reč, evo mikrofona, tako da ovim otvaram diskusiju. Da li neko želi na početku da nam kaže svoj stav o ovome? Evo, izvoli. Izvinjavam se samo, predstavite se, recite organizaciju iz koje dolazite i zemlju.

Mirsad Dizdarević: Ja sam se za ovu grupu *Sastav i izbor članova REKOM* – a prijavio samo iz razloga što ima pojedinih nejasnoća, pogotovo u tački 2, kriterijumi. Što se tiče profila članova, što ste rekli broj žena i muškaraca, ja se slažem da žena bude koliko je muškaraca, ako je potrebno čak i više žena jer one, čini mi se, mogu se lakše dogovoriti nego muškarci. To je jedan razlog. A glavni razlog zbog čega sam se javio je ovo gdje stoji koje kriterijume treba da ispune svi članovi komisije, pa u ovom našem prilogu stoji najmanje 30, a najviše 75 godina života. Pod 2, koji mene buni, a to je *'ne obavlja visoke političke dužnosti, niti je bio pripadnik vojske ili na položaju civilne vlasti u periodu nadležnosti komisije. Položaj vlasti ne uključuje funkciju narodnog poslanika ili ambasadora, niti mu je/joj najbliži srodnik bio pripadnik vojske ili na položaju vlasti.'* Ovo što se tiče Bosne i Hercegovine, čini mi se, da 90, pa čak i više posto članova i članica REKOM – a ne može biti član komisije, gdje kaže ovo *'niti je bio pripadnik vojske niti bilo koji njegov član porodice bio pripadnik vojske.'* Mislim da žene, majke, sestre, nije bitno, nisu krive ako je njen suprug, otac ili sin bio pripadnik vojske, automatski ta žena ne može da bude član ove komisije. Ili, otac kojem je bio sin, njegov otac, brat, pripadnik vojske, ne može biti član komisije. A u Bosni je takvih relativno malo. Znači, po ovoj logici, svi oni koji su otišli vani, imali bi pravo da pišu istoriju, da sastavljaju ovu komisiju i da budu članovi. Toliko. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala vam. Izvolite.

Mirko Kovačić: Ja bih se javio odmah u prvom dijelu ovog razgovora. Mislim da je tema sastav, izbor, zaista vrlo osjetna i treba je dobro razmotriti. Kolega iz Bosne mi je dao odmah šlagvort. Ja bih ovu tačku totalno revidirao i napisao da se prednost daje mladim intelektualnim ljudima, ženama i onima koji nisu inficirani vojničkim, političkim, stranačkim ili bilo kojim ciljevima i, da su se rodili 1991., bilo bi najbolje. To je u toj glavi i još nešto. Radio sam u državnim arhivima prikupljajući građu za knjigu, i sada već i u Njemačkoj i u Češkoj, sve ove zemlje koje imaju tranziciju, imaju u svojim državnim arhivima osobu koja je specijalno zadužena da vodi tzv. povijesne kutije, da vodi samo vezano za jednu tematiku. Nama bi isto to bilo dobro, jer ovi dokumenti idu i po privatnim arhivima i policijskim i po općinskim, to mora biti izvor informacija prave istine,

dokumentirane, da bude u arhivu. Da li je to pokrajinski, glavni, državni, ali ta osoba je namještenik tog arhiva, ali on je pripadnik REKOM-a. To je jedno. I vezano za tačku kako izabrati članove komisije. Dobro bi bilo od tih mladih ljudi koji su, možda, započeli svoju karijeru, da li političku, da li u nekoj organizaciji ili možda su, eto, postali i bili su savetnici, članovi vlade, da oni budu ovde, jedan mladi kadar, što nema nikakve opsesije, niti na Muslimane, niti na Crnogorce, niti na Hrvate, niti na Srbe. I još bih nešto, predlaganje kandidata, mislim da iz udruga proisteklih iz Domovinskog rata, nevladine organizacije, kao što je možda moja, Vukovarske majke, žrtve Vukovara, iz toga gnijezda se rađaju najbolji ptići i najbolji glasovi. Tako da ne bi smelo da od kandidata, ne bude netko iz tih mreža. Ja pominjem to, moja udruga pripada tzv. savezu, znači, za cijelu republiku je Savez udruga nestalih i nasilno odvedenih branitelja i civila. Znači, možda tako u pojedinim republikama formirati...

Marko Živković: Dobro, ali mislim da je možda bolje da to ostavimo za ovu drugu sesiju gde ćemo govoriti o mehanizmima...

Mirko Kovačić: Pa, čekajte, ja čitam ovu listu moju. Je li to druga sesija?

Marko Živković: Pa...

Mirko Kovačić: To je opcija B, je li tako?

Marko Živković: Pa, da, ali to kako ćemo izabrati kandidate...

Mirko Kovačić: Dobro, oprostite.

Marko Živković: Okej, hvala vam. Mislio sam da u ovoj prvoj sesiji, u prvih 90 minuta govorimo o kriterijumima ljudi koji bi mogli da budu članovi komisije, a u drugoj sesiji da govorimo o mehanizmima predlaganja i izbora samih članova komisije. Okej. Hvala. Izvolite.

Shukrije Gashi: U vezi kriterijuma, ja mislim da članovi koji bi trebalo da budu izabrani moraju biti prihvaćeni od svih, od države koju predstavljaju, bez obzira na njihovu nacionalnu, versku ili rasnu pripadnost, moraju biti poštovane ličnosti i poznati po svom radu u oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda, da ne pripadaju nijednoj političkoj partiji, da nisu nikada bili uključeni u bilo kakve aktivnosti koje bi bile loš imidž za zemlju koju predstavljaju, da su aktivisti uključeni u aktivnosti u oblasti tranzicione pravde, da sprovedu princip nepristrasnosti, da bi zadržali informacije u punom poverenju, i da imaju dobro znanje o međunarodnim konvencijama i lokalnim zakonima o zaštiti ljudskih prava i sloboda. Trenutno, to je sve.

Marko Živković: Hvala. Ko se sledeći javlja za reč? Da li neko želi da doda još, da li imamo još predloga što se tiče ovoga ili konstatacija oko broja članova? Aha, izvolite.

Daliborka Uljarević: Ja se slažem sa najvećim brojem kriterijuma i profilom koji je koleginica Shukrije iznjela, ali imam jedno pitanje i za nju i za ostale. Zašto bi nekome bio limitirajući faktor članstvo u političkim partijama, posebno kada imamo ljude koji su pripadali partijama koje su značajno doprinosile ovoj priči, iako su, naravno, bili u manjini.

Amir Kulaglić: Mislim da je ovo jedna vrlo značajna tema i mislim da mi danas sigurno nećemo moći dati odgovore na mnoga pitanja, ali mi je drago da je došla na red i ova tema, jer čini mi se da od njenog rada zavisi cijelokupan uspjeh ove inicijative. Naravno, posebno potenciram izvještaj koji bi komisija trebala napraviti i koja bi trebala svojim preporukama donijeti jednu širu društvenu promjenu svijesti i promjenu u načinu razmišljanja ljudi, ali i vjerovatno reorganizaciju mnogih državnih institucija i sistema, naročito obrazovnog sistema. Ali, da krenem redom. Kao prvo, za mene, ključni kriterijum za izbor ljudi mora biti njegovo poštenje, moralnost, čestitost i da je on kao čovjek, odnosno, žena, prepoznat u široj regiji kao jedna časna osoba koja je spremna, koja je radila i koja radi u korist općeg dobra, bez obzira iz koje nacije ili koje države dolazi. Naravno, ovo zvuči sve tako nekako uopćeno, ali... Ja se ne mogu složiti s onima koji kažu da puka pripadnost nekoj političkoj partiji treba biti prepreka. Molim vas, vi možete biti član neke partije, a da u principu ne vodite tu partiju i da niste kreator ključnih odluka u toj partiji, a građansko je pravo da budete politički organizirani. Ja mislim da stranci trebaju biti u svojstvu savjetnika regionalne komisije, koji bi mogli da pomognu komisiji da lakše ispuni svoj mandat i da im pomognu savjetima, naravno to trebaju biti ljudi koji su već imali iskustvo rada u komisijama u državama izvan regiona koji će REKOM pokrivati. Naravno, ne mogu se složiti ni s diskutantom koji bi rekao da u sastav ove komisije ne uđu žrtve. Mislim da žrtve moraju imati svog komesara, jednog ili više, koji bi na direktan način oslikavao karakter te regionalne komisije. Mi smo rekli da smo pokrenuli inicijativu i da vodimo ovu debatu oko toga da bi žrtve bile u fokusu ove naše regionalne komisije. Mislim da bi žrtve ili predstavnici udruženja žrtava trebali imati određeni broj komesara, jer bi time dali jedan jači kredibilitet i legalitet toj regionalnoj komisiji. Da li ljudi koji su bili pripadnici armije treba da budu članovi komisije? Pa, molim vas, u gotovo svim državama najveći, pogotovo u Bosni i Hercegovini, najveći dio stanovništva je bio mobilisan, molim vas, i bio pripadnik armije. Biti častan pripadnik armije nije nikakav grijeh, molim vas. Vi ste branili sebe, branili svoju kuću, branili, da kažemo, branili svoju porodicu i ne vidim zašto bi to bio razlog da takva osoba nema pravo da bude jedan od komesara. Naravno, nisam za to, ako je bio komandant i ako je njegova jedinica prepoznata da je činila zločine, i ako ima bilo kakve sumnje da je bio naredbodavac ili izvršilac nečasnog dijela ili ozbiljnog kršenja ljudskog prava, naravno da mu tamo nije mjesto. Zato sam i rekao u prvoj fazi -časni, moralni ljudi koji nemaju nikakve mrlje na svojoj ličnosti i na svojoj karijeri. Dobro, mislim da je ovo za početak dovoljno, ako bude trebalo kasnije ćemo se javljat već.

Marko Živković: Hvala. Gospođa Gashi je htela da odgovori.

Shukrije Gashi: Želela bih odgovoriti na pitanje Daliborke. Kada sam govorila o kriterijumima, nisam rekla da predstavnik zemlje koji stupa u ovu komisiju mora biti iz većine ili manjine, rekla sam da predstavnik mora biti nepristrasan, jer ako je predstavnik pristrasan - ceo proces biće pristrasan. Takođe, mislim da ne bi bilo dobro da predstavnik dolazi iz političkih stranaka, jer će se stalno u vezi sa njegovim akcijama stvarati predrasude, i uvek će biti prepreka, a to je samo moje gledište. Ja sam po zanimanju posrednik i verujem potpuno u princip nepristrasnosti, neutralna rešenja su uvek najstabilnija rešenja. **Ako imamo članove koji su predstavnici bilo koje političke stranke ili učesnici rata, komandanti, biće uvek predrasuda i tendencija da proces ne bude objektivan.**

Marko Živković: Hvala vam. Morate glasnije, ponovo. Okej.

Zahid Kremić: Ja sam iz Doboja, predstavnik povratnika općine Doboj i imam mandat da predstavljam logoraše ZeDo (Zeničko-dobojskog) kantona. Ja ću samo dva pitanja. Jedno pitanje kriterija, ko bi trebalo da bude u ovoj komisiji.

Marko Živković: Je li možete samo glasnije, da primaknete mikrofon? Ne čuje se. Samo malo glasnije i mikrofon.

Zahid Kremić: Dobro, dobro. Kad je u pitanju kriterij, za mene je veoma bitno u struci ko su...

Marko Živković: Samo mikrofon.

Zahid Kremić: ... pravnik, i to koji dobro pozna ljudska prava, da bude sociolog, psiholog, psihijatar. A zašto to kažem? Osvrćem se na Bosnu i Hercegovinu. Kod nas je specifičan problem u odnosu na sve sadašnje države, što postoje tri istine. Jedni su vodili domovinski rat, jedni otadžbinski rat, a jedni, kao armija, za Bosnu i Hercegovinu. Dakle, ovde kad je u pitanju Bosna i Hercegovina, ovde se mora videt da li dva, dva, dva ili videt koji je taj broj i naravno, posebna specifičnost da se baci na ljude koji će da budu u ovoj komisiji. A za mene je veoma bitno, mene je neko rodio, dok sam ja bio u logoru moja mati nije znala ni gdje sam, jer se nalazila u drugoj državi. Dakle, **predlažem da najveći broj u ovoj komisiji budu žene i da budu mladi koji nisu zavedeni ideologijom koja je dovela do ovoga gde se mi nalazimo,** zbog čega smo danas ovdje. Bavio sam se povratkom od 1993., ali iskustvo sa strancima koji su imali mandat po šest meseci, po završetku mandata nikad nije završio svoj mandat da je predao sledećem koji dođe, nego ga ostavio otvorenog. Ja ono što sam apsolvirao prvih puta, morao sam ponovo istom tom prenositi šta je. Dakle, da li će ovi drugi koji su došli samo zbog para nama pomoć, ne vidim i bilo bi najbolje da oni budu vrsta pomoći, odnosno, kao koordinatori ili odozgo kao posmatrači, da mi ne kažemo riješiće oni nama. U vezi ostalih kriterija - ja jesam bio pripadnik armije šest mjeseci. Moja brigada nije napravila nijedan zločin, ja sam pokušao da budem čovjek, bez obzira na stranku

ili partiju kojoj pripadam, i ja se ne stidim onog što jesam. Dakle, ja sam po opredeljenju socijaldemokrata, po ubeđenju antifašista i nastojim da budem čovjek; bez obzira kojoj naciji, vjeri ili bilo čemu pripada, za mene je čovjek bitan, da li manjina, da li većina. I zato predlažem da u ovoj komisiji treba da bude što više žena, jer one najviše osjećaju bol, jer one su nosile devet mjeseci, dojile i znaju kakva je to težina. Mi ipak drugačije posmatramo, idemo više politički, a manje idemo osjećajno. Toliko. Hvala.

Marko Živković: Hvala vam.

Rexhep Lushta: Zdravo svima, ja sam teolog, dolazim iz podeljenog grada Mitrovice/Mitrovicë, jako sam zadovoljan što učestvujem u ovom forumu i razgovorima. Što se tiče kriterijuma za izbor članova komisije, mislim da je većina prethodnih govornika pomenula gotovo najvažnije kriterije, ali moram da naglasim da verski predstavnici moraju biti učesnici ove koalicije, uzimajući u obzir njihovu ulogu i uticaj u društvu, i uzimajući u obzir činjenicu da je bog taj koji nas poziva na pravdu. To je moj predlog, i hteo bih dodati ono što su već rekli prethodni govornik i g-đa Shukrije, da u ovoj komisiji moraju biti članovi visokog autoriteta i raznih profesija, koji su u vezi sa društvom, kao što su advokati, sociolozi i drugi intelektualci. Ali što se tiče onih koji su predstavnici političkih stranaka, mislim da njihovo učešće ne bi bilo razumno zbog toga što će ljudi uvek imati predrasude o njihovom učešću u komisiji, kako je rekla i g-đa Shukrija. Hvala vam.

Marko Živković: Znači, gore, desno, pa levo. Okej.

Srećko Čeferjanović: Najpre ću reći da, u suštini, ovu komisiju treba da čine mlađi intelektualci različitih struka, bez obzira na njihovo aktivno ili pasivno učešće u ngo ili političkim organizacijama, upravo zbog toga što mnogi mladi ljudi u Srbiji danas, iskustvo u ovakvom smislu mogu da steknu samo ili kroz nevladine organizacije, kroz razne seminare, treninge ili kroz političke partije ili podmlatke političkih partija gde, takođe, ih nevladine organizacije pozivaju na ovakve vrste seminara, gde oni stiču iskustvo i menjaju, eventualno, svoje poglede. Naravno, ne mislim da ti članovi treba da budu visoki funkcioneri političkih partija, to ne, ili oni koji već vrše neke državne funkcije ili su ih vršili u vreme ratnih sukoba. Takođe, složio bih se da gotovo u svim ili većini, dobroj većini porodica u svim državama, mislim da ne postoji neko čiji član porodice koji u širem ili užem smislu nije bio pripadnik neke vojne formacije, znači, to je stvarno retkost, tako da taj kriterijum mislim da nije baš najbolje preciziran. Ta osoba ili te osobe treba da budu prepoznatljive, ako ne u regionu, bar u svojoj zemlji da budu prepoznatljive u svom zalaganju za unapređenje ljudskih prava i građanskih sloboda, na razvijanju civilnog društva, na širenju zdravih vrednosti. Iskustvo jeste poželjno, ali ne neophodno za sve članove, ovo društvo se tek razvija u tom smislu i nemaju baš mnogi ljudi iskustva da rade ovakve stvari, naročito tu treba da budu uključeni ljudi koji bi mogli da odrade lepo istorijski i verski pristup, koji poznaju interakcije u društvu, znači, sociolozi, statističari,

možda psiholozi, naravno pravnici koji se jako dobro razumeju u međunarodno pravo, ali i u naše uporedno pravo i drugih država. Takođe, ta osoba ne bi trebalo da bude optuživana za krivična dela ratnog zločina ili da je na bilo koji način dovođena u vezu sa osobama koje su optužene ili osuđene za ratni zločin. Žrtve treba da budu članovi ove komisije, jer znate kako kažu - sit gladnom ne veruje. Naravno, žene, da ispoštujemo evropski zahtev - jedna trećina žena, ja se slažem, a može i više. **Zastupljenost država, po tri člana iz svake države bi bilo sasvim dovoljno i ne mislim da bi trebalo da se broj članova određuje proporcionalno veličini države koja učestvuje.** Što se tiče godina, imam posebnu primedbu na to - ne ispod 30 godina. Mislim da ta primedba nije baš na mestu s obzirom na to da u većini ustava zemalja u okruženju, pošto sam ja pravnik, je kriterijum koji se traži za biranje na razne funkcije, sudijske ili slične, je od 26 godina pa naviše, tako da ne vidim zašto je 30 godina kriterijum koji bi opravdano mogao tu da stoji. I na kraju, trebalo bi da budu opšte prihvaćeni za sve države i zbog poverenja i zbog njihove nepristrasnosti i, na kraju krajeva, zbog toga da kada se to sve bude desilo da se svi možemo složiti koji su to zločini i da na to stavimo tačku. Hvala.

Marko Živković: Okej. Ako možete.

Nataša Šćepanović: Po ko zna koji put želim da skrenem pažnju i izrazim ogorčenost i nevericu zbog dvostrukih aršina koji se koriste kada su u pitanju žrtve. Mi ostajemo kao i uvek do sada pri stavu da svaki zločin treba da bude osuđen i kažnjen, ali istovremeno želimo da ukažemo na sledeću stvar. Radi se o broju 3.500 ubijenih civila, vojnika i policajaca na Kosovu i Metohiji. Složićete se da se radi o velikoj brojci, a da za tu brojku do dana današnjeg još uvek niko nije kažnjen i niko nije saslušan. Ako govorimo o učinku, dobroj volji ili politici jedne strane, ne možemo, a da ne primetimo efikasnost države Srbije kada se radi o nestalim i kidnapovanim osobama albanske nacionalnosti. Otkrivene su lokacije u Srbiji, urađene su identifikacije i repatrijacije, pokrenute...

Marko Živković: Mogu, mogu samo na trenutak da vas zamolim da se vratimo na...

Nataša Šćepanović: Da, da, hoću, u vezi ovog samo nastavak.

Marko Živković: Okej.

Nataša Šćepanović: Da bi bilo jasnije. Urađene su identifikacije i repatrijacije, pokrenute su istrage, a 2001. godine iz zatvora u Srbiji je amnestirano 2.108 Albanaca koji su se vratili svojim kućama, bez obzira što su isti bili osuđeni za najteža krivična dela. S druge strane, ništa nije učinjeno...

Marko Živković: Okej. Izvinite, hajde da probamo da se onda vratimo na kriterijume, da ne govorimo o stvarima koje su urađene do sada ili ne, nego da probamo da definišemo kriterijume koje...

Nataša Šćepanović: Evo, ja sam htela u vezi sa ovim, zato što je najveći broj ljudi na Kosovu i Metohiji, govorimo o ljudima srpske nacionalnosti i nealbanaca koji su bili lojalni, i ostalih drugih nacionalnosti, tu su Romi, Turci, Egipćani i ostali koji su stradali dolaskom mirovnih snaga. U to vreme Haški tribunal navodno nema mandat, kao ni ostale institucije i za taj prostor, to vreme kad su se dešavali zločini, veliki zločini, niko nije nadležan. Zato bih vas molila da se taj problem naš, u stvari da se ti ljudi kazne i da budu, da bude predstavnik komisije iz Ujedinjenih nacija prisutan. Eto, to, i u vezi sa, isto ovim članstvom da ljudi koji budu tu uključeni da ozbiljno, nepristrasno, zakonski, profesionalno prihvate ovaj posao uz poštovanje zakona i međunarodnih izvora prava u ovoj oblasti. Eto, toliko.

Marko Živković: Okej, hvala vam. Gospodin u poslednjem redu, pa vi, pa vi, pa...

Zvonko Gljuk: Ja sam logoraš *Lore*. Hteo bih samo da kažem u vezi sastava i izbora članova. Sa mnogim stvarima se slažem, ali jednu stvar moramo da shvatimo. Ovde smo počeli ponovo da pričamo mi iz Republike Srpske, mi iz Srbije, mi tamo. Mi treba da shvatimo da smo mi ovde jedni od ljudi koji su prošli razne torture, znači, prošli su nešto najgore, neko više, neko manje, treba da se suočimo sa našim problemima, da se ne gledamo na nacionalnoj osnovi. A takođe, ja pozdravljam i poštujem svačiju veru, ali verujte mi, zašto sad uvodimo verske običaje u članstvo,? Jer gledajući našu prošlost, svi ovi ratovi su se izdešavali zbog raznih vera, zbog raznih verovanja, itd . Znači, dajte da se usredsredimo direktno na naš problem, rešavanje našeg problema. Ono što je gospodin Amir rekao, ja se s njim slažem da, prvo, član mora biti pošten čovek, nije bitno iz kog entiteta dolazi, taj čovek treba da zastupa sve nas, nebitno kojoj veri pripadamo. Toliko. Hvala.

Marko Živković: Hvala vam. Ko? Desno samo. Okej.

Aron Pecnik: Ukratko samo, govorimo ovdje o kriterijima po kojim će netko biti primljen u komisiju, zanima me po kojim kriterijima će biti osnovana radna skupina koja će onda provoditi te kriterije prema drugim članovima, znači, unutar same koalicije, da bi onda mogla djelovati prema van, prema novim članovima? Tako da ne bi donijeli nešto što onda moramo ponovo radit novi posao za sebe, malo je to neozbiljno i nelogično, hvala.

Marko Živković: Okej, hvala, ali to ćemo u ovom drugom delu kada ćemo oko mehanizama izbora. Okej, kolega desno, pa onda vi, okej.

Ivan Novosel: Ja bih htio reći nekoliko stvari vezano za kriterij izbora članova, odnosno članica buduće regionalne komisije, a koja se izvodi iz toga kakva su bila iskustva drugih zemalja. Naime, postoje, barem koliko sam ja uspio iščitati i analizirati i sažeti, tri moguća mehanizma na koji način su se birali članovi komisija. Prvi je taj da se išlo po ključu reprezentativnosti društvene skupine,

dakle, bilo koje društvene skupine koja se nalazi unutar cijelokupnog društva koje obitava na području određene države. Znači, da li je to većinska etnička skupina, da li je to manjinska etnička skupina, da li je to većinska religija, manjinska, i ostali segmenti, da ne nabrajam dalje, mislim da shvaćate. Drugi princip, odnosno ključ je bio reprezentativnost područja. Dakle, gdje su članovi komisije bili regrutirani iz određenih branši svog djelovanja. Da li je to unutar akademske zajednice, da li su to bili profesionalci pravne struke, da li su to bili politikolozi, sociolozi, filozofi, teolozi ili osobe koje su se istaknule u praktičnom radu, tipa pravnici koji su se bavili u vrijeme diktatura u Latinskoj Americi zaštitama ljudskih prava, da li su to bili aktivisti, da li su pripadnici vjerskih zajednica koji su bili na tom području. I treći princip je kombinacija jednoga i drugoga. Meni se čini da je u našem slučaju najbolji princip treći. Dakle, da primijenimo kombinaciju jednoga i drugoga. Kad govorimo koji broj treba biti članova REKOM iz svake zemlje, mislim da je svako govorenje o tome da ih treba biti tri, četiri ili pet proizvoljno i da mi ovdje trebamo konkretni modalitet na koji način izabrati te ljude. Najveća korist bi bila kada bi se provela analiza potreba društvenih skupina ili potreba reprezentativnosti prema području djelovanja i da se na temelju toga pokuša sažeti koje su to društvene skupine u svakoj zemlji; nakon toga posebično, politički gledano u cijeloj regiji, kojim društvenim skupinama je potrebno prići da bi one prihvatile rezultate te komisije. Nakon toga možemo govoriti o broju, odnosno, da li će biti po tri osobe iz svake zemlje ili pet ili da li će Hrvatska imat četiri, Bosna i Hercegovina dva ili obrnuto ili bilo koji drugi model. Kada govorimo o kriterijima koji trebaju biti univerzalni u izboru su, tu se slažem u velikoj većini sa Amirom, ja bih još dodao ovdje da osoba koja je izabrana ne smije biti, odnosno, nije smijela biti kažnjavana. Tu bih želio istaknuti da se moraju isključiti oni elementi, dakle, one osobe koje su bile kažnjavane u totalitarnim ili autoritarnim režimima nakon '90-tih, odnosno, prije '90-tih prema ključu političke odgovornosti, dakle, političkog aktivizma i vjerojatno još neke druge elemente što će vjerojatno pravnici bolje znati. U svemu tome treba ukomponirati i karakternu osobinu osobe, koja se u svom javnom diskursu ne služi govorom mržnje. Znači, pocrtao bih to jednostavnim izrazom, dakle, ta osoba ne smije imati mrlju na svom javnom i privatnom djelovanju. Osoba nije kredibilna ako ima neku mrlju u svom privatnom životu, ne može biti kredibilna niti ako radi na javnim funkcijama. Što se tiče broja članova koje bi trebale biti žene, ja mislim da se tu treba osloniti na minimum afirmativne akcije, da situacija bude pola – pola, sve ostalo je plus. Dakle, tu mora biti princip minimuma. Šta se tiče pripadnosti društvene skupine koja se zove mladi, ja mislim da trebauzeti onu najgornju granicu koju spominju UN – ovi dokumenti, a to je da je 35 godina, da je osoba mlada i tu se slažem sa kolegom odozgo koji je bio napomenuo da bi to moglo biti od 25 – 26 godina, dakle, to je prag dozvole za završavanje fakulteta ili su upisale postdiplomske studije, dakle, naprosto imaju nekakvo iskustvo. Sve prije čini mi se da bi bilo neozbiljno i neproduktivno, naprosto te osobe ne bi mogle polučiti određen rezultat. I na kraju bih želio samo se dotaknuti uloge stranaca. Sada, kako stojim sa argumentima, a nisam još čuo neki koji bi me razuvjerio, ja sam kategorički protiv da stranci budu članovi komisije. Zašto? To se bilo javljalo u ovom procesu, dakle, mi nismo željeli u ovom procesu da to

izgleda kao da je nametnut izvana, to je naš proces, nešto što se izrodilo na ovom prostoru i jedino može pridonjeti katarzi, izliječenju naših društava, i mislim da situacija obrnuta ne bi bila dobra, dakle, smatralo bi se kao nametnuto. Taj isti princip mislim da trebamo primjeniti i kada počinje raditi komisija. Uloga međunarodne zajednice je nužna, potrebna u smislu podrške, dakle, da ona podržava proces, ali sam rad komisije mora uvijek zadržati obrise kao nešto što smo mi zajedničkim snagama izrodili, nešto što mi sami želimo napraviti zbog samih sebe, ne zbog ulaska u Evropsku uniju ili ostalih stvari, nego mi to želimo napraviti da našoj djeci, unucima, bude bolje. I kada govorimo o psiholozima, sociolozima, dakle, svim onim ljudima koji su potrebni, to se može uklopiti u ove druge principe reprezentativnosti prema području. Ja bih vam samo želio skrenuti pažnju da kada govorimo o radu komisije, o kontekstu javnih saslušanja, imajte na umu da komisija nisu samo ti ljudi koji sjede, tih 20, 25, 100 koliko će ih sjediti, nisu samo oni ti koji rade cijeli operativni posao. Uz to postoji još masa ljudi koji rade tehničke stvari. Za javna svjedočenja mora postojati kvalitetna priprema da se zaštiti žrtva. Neke komisije, tipa Argentinci, imali su i po 800 tzv. tehničkog osoblja koji su bili obavljali te poslove. Hvala.

Marko Živković: Okej. Hvala. Da.

Rexhep Lushta: Prvo želim da izrazim žaljenje; mi smo svi ovde ljudi dobre volje, došli smo da pokrenemo ovaj proces unapred, i svi dolazimo iz zemalja u kojima je bilo konflikata, i smatram da ne bi bilo dobro i pravo od svakog učesnika da se bave prošlošću i time šta su sve uradile vlade. Mislim da se mi moramo truditi da bi postali jedino telo koje će raditi na poboljšavanju saradnje sa našim vladama, da bi oni poboljšali svoj odnos prema žrtvama i njihovim porodicama. Možda bi bilo bolje da se ova komisija bavi događajima koji su se dogodili pre '80-tih. O učešću verskih lidera, ja bih prihvatio to na osnovu toga da verski lideri imaju veliki uticaj na ljude, ljudi imaju poverenja u njih, i oni lako mogu doći do informacija i takođe, ubediti ljude da svedoče, zato što još uvek ima ljudi koji su voljni da svedoče za žrtve rata. Dakle, u našim zemljama, verovatno negde je bilo uticaja vera u ratu, a negde ne, ali bez obzira na to što se desilo, mi smo tu da pokušamo da kroz naš rad pomirimo zajednice, zatim, mi moramo pokušati da u prostor bivše Jugoslavije vratimo poverenje i toleranciju ljudima, da bi mir prevladao za sve. Hvala vam.

Marko Živković: Hvala vam. Imamo samo gospodina desno, pa ćete onda vi da odgovorite, da, izvolite.

Drago Kovačević: Dosta je već ljudi reklo ono što sam ja htio da kažem, ali ovde se nameće jedna stvar. Znači, postoje neke tri, četiri stvari koje su skoro svi ponovili, a to je da je neophodna motivisanost ljudi koji bi ušli u tu komisiju i da je potrebna njihova stručnost i istaknut angažman u zaštiti ljudskih prava i da je potrebno ono što se u pravosuđu zove dostojnost, znači, ta njihova slika, odnosno ukupan javni imidž koji ne bi samo nosio taj dio koji se tiče da nisu krivično gonjeni, a pogotovo da nisu krivično gonjeni za, ili da postoji sumnja ili da su bili

u jedinici koja je mogla napraviti ratni zločin, nego uopšte u njihovom javnom delovanju da ne postoji, ili da se nisu služili jezikom mržnje. Što se tiče brojnosti komisije, mislim da je ovo jedinstven slučaj, ovo je dobro i dragoceno što čujemo od ljudi iz Južne Amerike i sa drugih prostora, međutim, ovde su u rat involvirane četiri do pet zemalja. Unutar svake zemlje postoje po dvije ili tri zajednice koje su bile involvirane u rat i ja lično mislim da se tu ne bi trebalo bojati brojnosti te komisije. Ono što mislim da ne bi trebalo da insistiramo, to su godine. Ne znači ako je čovek mlad da je i tolerantniji. Znači, ne bih ja, baš stavljao tako zid da je, eto, oni su mladi, neopterećeni, i tako dalje, tu bi trebalo da se vodi računa o prvenstveno nekoliko opštih kriterija. Što se tiče pola, muško–ženskih odnosa, mislim da bi pola pola bila najnormalnija situacija. Mislim da nije loš ovaj predlog kolege da to budu ljudi iz verskih zajednica, ali, sada da tu ne odemo široko, jer onda ćemo morati dovesti dva–tri iz Bosne, dva–tri iz Hrvatske, i tako dalje, i tako da će nam sveštenici popuniti salu. Ali, mislim da ideja nije loša, jer je zbog verodostojnosti tih rezultata koji bi se dobili, možda ne bi bilo loše da budu u toj komisiji. Eto, toliko.

Marko Živković: Okej, javili su se Srećko, pa Amir, pa vi, pa onda...

Marko Živković: Srećko.

Srećko Čeperjanović: Samo jedna mala primedba, mislim da je gospodin iz Mitrovice/Mitrović, nisam siguran. Bile su pomenute žrtve pre '80–tih godina. Ja sam već jednom govorio o ovome na konsultacijama, ponoviću opet. Mi ovde razgovaramo o ratnim zločinima, a ne o zločinima, a naročito kada su tu u pitanju '80–te, '70–te, '60–te, svi znamo da je to mirnodopski period.

Marko Živković: Samo, bez želje da prekinemo, ali mislim da je to više tema za mandat REKOM – a, a ovde govorimo o...

Srećko Čeperjanović: Evo, samo, rekao sam kratka primedba, znači, odgovor na to da je nemoguće se baviti žrtvama i pre '80–tih u vreme mira, je li, znači, pričamo o ratnim zločinima i o žrtvama koje su nastradale u ratu. Hvala.

Marko Živković: Okej. Amir, pa Ivan, pa onda...

Amir Kulagić: Ja se moderatoru izvinjavam što se javljam ponovo, ali, čini mi se, bilo je nekoliko bitnih stvari, a ja bih, pošto sam često učestvovao na nekim konsultacijama i čuo različita mišljenja, pa dozvolite mi samo nekoliko opaski, možda kao pomoć u daljoj diskusiji. Kao prvo, mi moramo shvatiti da mi pravimo jednu regionalnu komisiju koja ima prilično velike razlike u odnosu na slične komisije iz svijeta. Obično su to u svijetu bile komisije koje su se bavile istraživanjem zločina ili drugih teških povreda ljudskih prava na teritoriji jedne države između različitih političkih grupacija, etničkih, ali uglavnom unutar jedne države. Mi ovdje pravimo jednu regionalnu komisiju koja treba da istraži i napravi jedan objektivni istorijski zapis o ratnim zločinima na teritoriji bivše

SFRJ, a iz koje je proizašlo ili nastalo gotovo šest, sedam država. To moramo uvijek imati u vidu. E, kad sam to rekao, onda ovdje nigdje nismo rekli strukturu, a mi smo često puta na konsultacijama vodili raspravu o strukturi. Mi pričamo o jednoj regionalnoj komisiji koja bi bila centralna komisija sastavljena od komesara. Međutim, ona sama ne bi mogla izvršiti uspješno mandat do kraja i zato je bitno, možda da otvorimo u narednom periodu diskusiju da li na nivou pojedinih država treba da budu komisije koje će biti, koje će istraživati zločine na određenoj državi, a da ta, gore, centralna komisija, ako je tako smijem nazvati, ona donosi odluke, pravi zajednički izvještaj, a ove druge su komisije u sklopu nje i imaju mandat da urade tehnički dio posla na konkretnoj državnoj teritoriji. E, ovdje, kad pričamo o tim komisijama na nivou jedne države, mislim da tu kriteriji morati biti malo drugačiji u odnosu na centralnu, regionalnu komisiju gdje, uvažavam ovaj princip o zastupljenosti vjerskih ličnosti, ne mislim vjerskih lidera, ali vjerskih ličnosti u radu pojedine komisije iz jednog prostog razloga što oni među žrtvama i među stanovništvom uživaju veliko povjerenje i često puta u udaljenim, ruralnim sredinama gdje se vraćaju povratnici, vjerska lica su tamo njima jedina utjeha i jedina nada. Tako da, mislim da je opravdano, a možda ne na nivou centralne komisije, već na nivou pojedinih komisija koje su u sklopu ove komisije, ali koje rade istraživanje zločina za određeno područje. I volio bih da čujem mišljenje drugih na tu temu. E, kad govorimo o kriterijumima o broju članova, ne može biti kriterij za izbor broja komesara iz pojedine države broj stanovnika te države. Pa, ako su činjeni zločini i ako istražujemo tehnologiju zločina i utvrđujemo žrtve, onda mora broj žrtava biti kriterij za izbor broja komesara iz pojedine države iz jednog prostog razloga što nemamo isti obim i strukturu zločina ni broja žrtava ni broja zločinaca, nije isti u svim državama nastalim raspadom bivše SFRJ. I mislim da bi bio prilično korektan kriterij da broj žrtava sa određene teritorije, ili određene države bude kriterij za izbor broja komesara. Mislim da bi to stvorilo i povjerenje među žrtvama, jer ova komisija ima smisla i ona će uspijeti ako žrtve budu imale povjerenja u regionalnu komisiju i ako budu htjele surađivati u smislu da time što su stekle povjerenje žele da dođu pred tu komisiju da svjedoče i da nam iznesu svoj tragični i užasni doživljaj, jer na osnovu njihovih izjava mi onda možemo steći sliku o tome šta se desilo na određenoj teritoriji i kako je tekao taj scenario. Dozvolite mi samo, imao sam još potrebu za jednu rječenicu. Da li političari, da ili ne? Molim vas, definitivno sam protiv učešća profesionalnih političara iz jednog prostog razloga što bi percepcija stanovništva ili građana u jednoj državi bila, ukoliko tamo vidite u sklopu regionalne komisije predsjednika ove ili one stranke ili nekog profesionalca, predsjednika parlamenta ili predsjednika kluba, i tako dalje, što bi percepcija stanovništva bila da je to u stvari stranačka komisija i da oni ponovo moraju biti u funkciji politike određene stranke. Znači, pravim distinkciju članovi koji nisu, da kažemo, artikulisani u društvu kao profesionalci - da, ali oni profesionalci koji su godinama, da kažemo, na čelu određenih političkih partija ili su u neakvim parlamentima i prepoznati su kao ljudi koji su, da kažemo, aplicirali svoj politički život kroz određenu političku stranku, oni ne mogu biti iz jednog prostog razloga zato što bi se stekao utisak da je to neka stranačka komisija koja je u principu u funkciji možda zataškavanja zločina ili sakrivanja

zločina, nikako u funkciji žrtava i otkrivanja svih činjenica koje ukazuju na tehnologiju zločina na određenoj teritoriji. Ja se izvinjavam ako sam bio malo duži.

Marko Živković: Okej, hvala.

Vesna Teršelič: Ja samo imam pitanje za tebe Amire, pojašnjavajuće, je li si pitao o strukturi, mi smo govorili o članovima i članicama regionalne komisije, ti si spomenuo komisije po zemljama, da li si možda mislio na urede po pojedinim zemljama, jer si govorio da bi oni imali tu istražnu funkciju prikupljanja dokumentacije. Samo da malo to pojasniš.

Amir Kulaglič: Ja se izvinjavam, možda nisam bio dovoljno koncentrisan. Nisam mislio da se na nivou države prave posebne komisije, već sam mislio da su to uredi koji su odgovorni centralnoj komisiji, samo istražuju zločine i vrše jedan tehnički *support* ovoj komisiji, zato što ova komisija, bez obzira koliko bi imala članova, bez jedne takve značajnije podrške na terenu ne bi mogla uspijeti. Tu upravo vidim mogućnost jer pojedine sredine imaju određenu specifičnost; u tim uredima možda možemo iskoristiti ili koristiti druge kriterije za izbor ljudi da bi zadovoljili potrebe određene sredine. I naravno, o pomoći tim uredima, veliku podršku bi mogla pružiti udruženja žrtava, pogotovu dijece koja su u ratu preživjela određene strahote ili koji su izgubili članove porodice, jer time bi oni imali osjećaj da su stvarno dio jednog vrlo značajnog procesa promjene u društvenoj svijesti u toj sredini. Je li to okej? Ja se izvinjavam.

Marko Živković: Okej, hvala. Ivan.

Ivan Novosel: Dotaknuo bih se samo uloge vjerskih zajednica koja je bila spominjana par puta. Ja mislim da je ona iznimno bitna, jer kad pogledamo neke od odrednica koje obilježavaju društvene skupine - da vjera na ovim prostorima još uvijek čini bitnu osnovu identifikacije, i mislim da je zbog toga potrebno ugraditi i taj moment. Naravno, svi ovi kriteriji prije toga moraju biti zadovoljeni. Želio bih tu istaknuti najpoznatiji primjer Južnoafričke republike, koja je u tom segmentu nama dosta slična. Ako me ne vara memorija, mislim da u Južnoafričkoj republici i danas postoji 22 vjerske zajednice, uključujući većinski broj kršćanskih zajednica, što katoličkih, što protestantskih, i židovska zajednica, konfučijanska zajednica, odnosno, hinduistička i islamska zajednica, i u cijeloj toj komisiji jako veliku ulogu, kao njen predsjednik je imao anglikanski biskup Desmond Tutu. Dakle, on je svojom karizmom, svojim djelovanjem, svojim pokazivanjem osjećaja na javnim saslušanjima uveliko doprinio samoj uspješnosti komisije. I druga stvar koju sam htio dotaknuti samo površno i možda postaviti pitanje svima nama da dodatno razmišljamo o tome, a ponukan sam jednom današnjom izjavom gospodina iz čileanske druge komisije, znači one nakon 2003. koja se odnosi na ulogu političara i ulogu osoba u političkim strankama. Parafraziraću šta je on bio rekao - jednog člana komisije na kojeg su se žrtve ili neko drugi bio pobunio, gdje su ga pitali '*Šta ti radiš ovdje,*' gdje je on njima

rekao 'Gledajte, možda oni koje ja predstavljam neće slušati vas, ali mene vjerojatno hoće, odnosno mene možda hoće.' Dakle, nemojmo se zavoditi time da će učinak komisije biti apsolutni, da će svih 100 posto ljudi na cijelom području regije prihvatiti to izvješće, ali čini mi se da su ti momenti bitni za raspravu, da naprosto odredimo da li time gubimo. Tu bih ja još samo podcrtao na odnos osoba koje su bile u vojnim formacijama. Dakle, pri tom se cijelo vrijeme pozivajući na neke osnovne kriterije. Hvala.

Marko Živković: Okej. Hvala. Gospodin u drugom redu, pa onda ti.

Lush Krasniqi: REKOM, biće u budućnosti, organizacija samo za ljude dobre volje, filantrope, strpljive i vizionare. Ne mislim da će ova pozicija dati nekome privilegije, već suprotno, daće veće odgovornosti. Što se tiče kriterijuma za sastav ove komisije, neću dati predlog, ali imam dilemu i imam jedno pitanje. Pretpostavimo, na primer, da imamo ratne zločince koji se pokaju za zločine koje su uradili, i koji su spremni da prihvate krivicu za sve ono što su napravili, ako su izrazili spremnost da budu dio REKOM-a, i ako među njima ima vojnika, oficira, lidera, koji su bili angažovani u prošlosti, i u slučaju da ih nađemo u svim državama, da svedoče celu istinu, jer samo oni znaju istinu, onda mislim da će ovi ljudi imati priliku biti deo strukture REKOM-a. U suprotnom, moj predlog u vezi članova REKOM-a je da se u ovaj sastav uključuju ljudi koji su od '80-tih godina, kada je već počela nestabilnost i nemir u bivšoj SFRJ, ljudi koji su kritikovali ratne zločine i promovisanje nacionalne mržnje koja nas je dovela do ove, tako da ovi ljudi moraju da imaju mesto u ovoj strukturi, jer su bili vizionari i takođe, biće vizionari za našu budućnost. Na primer, imali smo hrabrih novinara, publicista, humanista, istoričara koji su pre 30 godina predvideli šta će se desiti. Što se tiče granice godina predstavnika mislim da bi trebalo da bude kriterijum određeni uzrast, ali mislim da granicu koju smo ovde predložili prvi put od 30 godina možemo spustiti na 25 godina, jer mladi od 25 godina mogu da dostignu intelektualnu zrelost i mislim da za mlade ljude mora biti što više mesta u strukturi REKOM-a, jer se osećaju odgovornim za prošlost svojih očeva i žele jasnoću i čistoću, čistu istoriju i bolji život u budućnosti. Što se tiče zastupljenosti po zemljama, predlažem da to bude učinjeno sa zastupljenosti od dva člana, ali ne u skladu sa postojećim ili prethodnim zemljama, nego imati po dva predstavnika od svih etničkih grupa, ne od države, jer kao što znamo, kada je reč o državama koje su formirane, u okviru jedne države imamo više etničkih grupa, i mislim da bi trebalo da bude dva pripadnika svake nacionalnosti koje su učestvovala u ratu, jer pitam sebe, ko će reprezentovati Rome kad oni nemaju svoju državu. Što se tiče reprezentovanja stranaca, zbog nepoverenja koje postoji i postojalo je u nekim inostranim krugovima, smatram da bi oni trebalo da budu posmatrači REKOM-a bez prava glasa.

Marko Živković: Hvala vam, Tea, pa onda vi.

Tea Gorjanc-Prelević: Ima mnogo pitanja, mislim da se rasprava odlično razvija, ali ja ću da probam da budem kratka. Brojnost. Neko je rekao da se ne bi trebalo

plašiti brojnosti komisije. Ja mislim da se treba plašiti brojnosti komisije. Mislim da komisija ne može nikako da bude jedan federalni parlament, da to prosto ne dolazi u obzir zbog toga što ona mora da bude optimalno telo koje je u stanju da razgovara i koje na kraju mora da glasa, ali to prema svim iskustvima koja smo čuli do sada, ne bi trebalo da bude telo koje broji više od ovih ljudi koliko smo ovde naveli. 27 članova je imala nemačka komisija koja je ispitivala zločine, odnosno kršenja ljudskih prava za vreme tajne službe *Stasi* i ona je bila dosta kilava. Znači, 27 članova je već bilo dosta neoperativno za rad. Zašto ovo govorim? Zato što mislim da u nastavku diskusije treba o tome da vodimo računa, jer taj broj je onda ograničavajući. Neko je na početku predložio da šest bude iz Bosne i Hercegovine, šest puta sedam, ako ćemo da budemo reprezentativni po državama, je već veliki broj. Ako nećemo da budemo reprezentativni iz svake države, onda se postavlja pitanje kako će države na to da pristanu? Meni je žao što moram da vas vratim na početak, ali REKOM treba da se uspostavi međunarodnim ugovorom, a ne ugovorom među nevladinim organizacijama. Dakle, kako obezbediti reprezentativnost oko koje će da se slože države koje treba da zaključe taj sporazum? To je jedna stvar. Mislim da tezu - ne bi se trebalo plašiti brojnosti, to treba pažljivo, ponovo razmotriti. Što se tiče verskih predstavnika, ja bih samo da podsetim na nešto što je već opšte prihvaćeno u konsultacijama do sada, a to je da bi REKOM trebalo da ispituje odgovornost i ulogu verskih zajednica u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. Da li prisustvo verskih predstavnika obezbeđuje neophodnu nepristrasnost komisiji koja bi takvim pitanjima trebalo da se bavi? Drugim rečima, ja se apsolutno slažem, mislim da svi možemo da se složimo oko toga da je nepristrasnost jedan od osnovnih kriterijuma koji treba da zadovolje svi članovi komisije. Dakle, pored toga što će oni biti uvaženi, istaknutog moralnog integriteta, oni treba da budu nepristrasni. I kada govorimo o toj nepristrasnosti, mislim da kroz nju treba posmatrati ovo o čemu smo pričali, dakle, da li političari, da li oni na visokoj funkciji, da li pripadnik vojske, srodnik itd. Meni je potpuno ubedljiv argument da je 90 posto ljudi u Bosni i Hercegovini na ovaj ili onaj način u srodstvu ili je bilo u vojsci i možda u drugim državama. Međutim, s druge strane je isto tako bitno da opet razmislimo da li je pripadnik vojske zaista nepristrasan. Neko je pomenuo dostojnost kod sudija, oslanjam se na institut izuzeća kod sudija, na primer, bez obzira na to da li je sudija dobar ili loš čovek, ako on dođe u situaciju da razmatra slučaj kome je po definiciji ljudski, emotivno povezan, dakle, hteo – ne hteo, on oseća nekakvu emotivnost prema toj grupi, mislim da o tome treba da ozbiljno vodimo računa. Kako da obezbedimo da ti komesari zaista budu nepristrasni. Što se tiče predstavnika žrtava, ja stvarno mislim onako ljudski, naravno, ja bih ih sve ubacila u tu komisiju, ali koliko bi ih bilo? Možemo li mi da zamislimo komisiju sa ravnopravnim predstavljanjem svih grupa žrtava? Kako bi to izgledalo? Mislim, teška su to pitanja za rešavanje, ali samo bih htela da podsetim, eto, na nešto što smo do sada već imali u konsultacijama u vezi predstavnika verskih zajednica, te brojnosti, nepristrasnosti itd. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala. Hoću samo pre sledećeg govornika da vas obavestim da nam je ostalo još deset minuta za ovu prvu sesiju, tako da je potrebno da budemo kratki i koncizni.

Isuf Halimi: Što se tiče granice godina predstavnika, mi smo za granicu od 25 godina, jer ima mnogo mladih ljudi koji su diplomirali i koji su angažovani više od deset godina u civilnom društvu, imajući veoma jak *background*. Mi smo protiv učešća političara u procesu REKOM-a, jer sukob u bivšoj Jugoslaviji je izveden iz politike, tako da će angažman civilnog društva biti prihvaćen potpuno drugačije od strane ljudi, jer njihov angažman u ovoj inicijativi će doprineti, jer je njegova osnova mir i međunarodne konvencije o ljudskim pravima.

Marko Živković: Okej, hvala. Da li ima još neko ko bi želeo nešto da kaže, a da se nije do sada javljao? Okej, ako ne, onda Ivan Novosel ponovo i nakon njega Srećko.

Ivan Novosel: Htio bih se samo osvrnuti na ovo što je Tea bila govorila o pristrasnosti. Mislim da kada govorimo o njoj, da možemo samo pokušati iznjedriti najbolje mehanizme na koji način je umanjiti i pokušati spriječiti. Naprosto, treba smisliti najbolji mehanizam kako je svesti na *damage control*, na najmanju moguću mjeru. Čini mi se da to ulazi u raspravu u drugom dijelu i da mehanizmi koji trebaju tu biti primjenjeni su slijedeći - da kada dođe do rasprave o tome tko će biti komesar, kada govorimo o određenoj zastupljenosti društvenih skupina, profesionalnih skupina ili jednog i drugog, naprosto treba uključiti određeno tijelo, odbor koje će vršiti ta oficijelna ispitivanja, a da opet treba iskoristiti ovu koaliciju i najširu moguću javnost da se uključi u raspravu o tim osobama. Mislim da ta opasnost postoji, ja se u potpunosti slažem, no mislim da bi trebalo kroz određene mehanizme videti na koji način se ta opasnost može svesti na minimum i u samom radu komisije, dakle, uz tu osobu koja bi predstavljala tu i tu skupinu, sjede još i ostale osobe koje predstavljaju druge skupine. Dakle, u samoj komisiji postoji određena doza prirodnog korigiranja stvari. I zato treba provest tu analizu koja će nam pokazati kakvo je stvarno stanje. Čini mi se da ovde baratamo sa previše varijabli koje ne možemo vezati ni uz šta. Čini mi se da nemamo dobar temelj, ali dobro je postavljati hipoteze, pa ćemo videt od svega toga šta ćemo dobit. Dakle, da postoji taj korektivni element koji može do određene mjere uspostaviti ravnotežu. To je, naravno, otvoreno pod tri, četiri, pet, otvoreni su i ostali mehanizmi koje bi trebalo napraviti i možda poduzeti, da pokušamo svesti tu situaciju na minimum.

Srećko Čeferjanović: Samo što sam ispustio, nadovezaću se na priču oko verskih organizacija. Ja sam rekao da bi trebalo da postoje pojedini članovi koji će se baviti verskim pristupom i aspektom, samo ću pojasniti šta sam mislio pod tim. Zapravo sam mislio da to ne bi trebalo da budu nosioci verskih funkcija ni u kom slučaju, već stručnjaci iz oblasti vera koji bi mogli da nam pomognu da malo bolje razumemo odnos zločina i vera koje vladaju na različitim prostorima, jer u principu ovo ne bi trebalo da bude konfesionalna komisija, sastavljena od

crkvenih velikodostojnika koji će da to raspravljaju, već je praksa istorije pokazala da bi ovim trebalo da se bavi građansko društvo i civilno društvo i oni, znači, čak i eksperti za veru, i oni, mislim na profesore univerziteta ili slično, isključivo kao savetodavni organ, da imaju savetodavnu funkciju čisto kako bi neke stvari pojasnili članovima komisije.

Marko Živković: Okej, hvala. Amir, pa Mirsad i ako je to to, da privodimo kraju, pošto nam je ostalo još pet minuta, budite kratki i koncizni.

Amir Kulaglić: Pa, moram se osvrnuti na dvije ili tri bitne stvari u ovoj diskusiji. Čini mi se da to što smo mi rekli u okviru konsultacija za osnivanje i podršku REKOM – u, da treba ispitati ulogu i mjesto vjerskih zajednica, ne znači da su sve vjerske zajednice imale negativnu ulogu i da su odgovorne za zločine koji su se dešavali. I ne smijemo nijednog momenta izjednačiti sve vjerske zajednice. Drugo, ne smijemo izjednačiti sve ljude koji obavljaju posao vjerskog službenika u određenoj vjerskoj zajednici. Mnogi su vjerski službenici bili i sami žrtve. Dalje, mnogi su vjerski objekti, sakralni objekti na određenom teritoriju porušeni. Tako kad ja čujem ovdje neke ljude, kažu, treba preispitati mjesto i ulogu vjerskih zajednica, to se odmah podrazumjeva da su oni bili ili kreatori ili uzročnici zločina ili podstrekači. Mi moramo na jedan objektivan i ponovo, nepristrasan način, sagledati mjesto i ulogu svakog pojedinca u određenoj vjerskoj zajednici i, naravno, svake zajednice kao organizacije, kao celine. Tako da ja ne želim nijednog momenta da upadnem u zamku da izjednačavam da su svi krivi, da su svi odgovorni za ono što se dešavalo na određenoj teritoriji. I druga bitna stvar - nepristrasnost. Pa nepristrasnost je lično osjećanje ili lični način ponašanja, ali ja REKOM shvatam kao tim ravnopravnih ljudi koji su svi podjednako dobronamjerni, poštteni, čestiti i nepristrasni i oni rade kao tim, zato smo rekli da treba bit neparan broj, jer on na kraju donosi neke odluke glasanjem. Znači, pristrasnost nekog člana će se u tom momentu umanjiti zato što postoje drugi ljudi koji će iznositi određene stavove tu. I uopće se ne mogu složiti s onim koji kaže da neko ko nije bio pripadnik neke vojske, da će on bit nepristrasniji u odnosu na onoga ko je bio. Molim vas, to je stvar ličnog ponašanja i ličnog modela, ali ako mi ne dobijemo REKOM kao jedan tim dovoljno kredibilnih, čestitih i poštenih ljudi koji su dovoljno posvećeni da zajednički rade na jednom vrlo ozbiljnom projektu, mi onda nismo napravili ništa. Nama ne treba samo regionalna komisija da bi s njom mahali, nama treba jedna dobra regionalna komisija koja će na profesionalan, objektivan i naučno utemeljen način ispuniti svoj mandat i svoju misiju i pomoći nam da riješimo teške probleme iz prošlosti kao temelj za bolju budućnost.

Marko Živković: Mirsad, pa onda vi, pa ako se slažete da nakon toga idemo na pauzu.

Mirsad Dizdarević: Ne bih se složio s gospođom kad kaže da su pripadnici vojske emotivni ili vezani za nekakav događaj i da neće moći lako preći preko tih stvari. Znači, da se ipak ova druga stavka briše, 'niti je bio pripadnik vojske,' jer ima i

poštenih, *'niti mu je najbliži srodnik bio pripadnik vojske.'* Razlog tome je u majkama šehida i poginulih boraca, razlog je taj što su vojnici koji su nasilno mobilisani u svim vojskama bivše Jugoslavije. Razlog je taj što vojnici koji su pomagali drugim vojnicima protivničke strane, da li kad su bili ranjeni, da li kad su bili zarobljeni, da li podukrad, jer nisu smijeli od svojih pojedinaca iz svoje jedinice, ni sve te osobe, današnje majke ožalošćene, žene u crnini, ne znam, supruge kidnapovanih, i kako već sve se ta udruženja i udruge zovu, mi njih sve bacamo u stranu i tražimo jednog moralnog historičara, doktora nauka, sociologa, koji je bio negdje u Americi, jer on ima izuzetno dobru platu, ne možeš ga potkupiti, ne možeš ništa. Međutim, da li će nam taj čovjek donjeti pravu istinu? Što se tiče žrtava, žrtve moraju biti tu bez obzira što je on otac ili majka nekog borca ili supruge kidnapovanog čovjeka. Ako smo svi moralni, onda se ne trebamo bojat da li će biti vojnik ili član uže porodice. Zasad toliko.

Marko Živković: Hvala.

Mirko Kovačić: Ja sam mahao da bude kraj.

Marko Živković: Aha, okej, to, samo još gospođa. Evo, posljednji učesnik.

Florie Aliu: Zdravo, ja sam član porodice nestalih, slažem se sa prethodnim govornicima u vezi granice predstavnika, uzrasta mladih, koji nisu bili uključeni u ratu. Nema potrebe da razmišljamo o prošlosti, kao što su još neki ljudi rekli pre mene, jer nekoliko ljudi koji su bili uključeni u rat, oni će ga ponoviti opet, ne mogu biti čisti, zato moramo imati adekvatne ljude. Ukoliko nisu izabrani adekvatni ljudi, bojim se da će ovo biti ponovljeno, to nam neće proći vrlo brzo i ako vi ne radite fer, preduzećemo akciju i mi ćemo tražiti pravdu.

Marko Živković: Okej. Hvala. Ja mislim da smo u ovoj diskusiji bili produktivni, da zaključim sad ovo. Oko stvari oko kojih se nedvosmisleno slažemo, to je da treba da bude najmanje jedna trećina žena, da bi bilo poželjno da bude pola - pola. Složili smo se da ova granica koju smo predložili prvi put - mladi od 30 godina, da se spusti na 25 godina. Poželjno bi bilo da imaju iskustva i poznaju međunarodno humanitarno pravo. Složili smo se da moraju da budu moralne i dostojanstvene osobe, da nisu osobe koje su optužene za ratne zločine. Ono gde smo se malo razilazili i šta nam ostaje za dalje diskusije, da li oni treba da budu pripadnici vojske i to je očigledno problem u Bosni, i to je sada svima jasno o kom problemu se radi. Takođe smo imali predlog da budu uključeni pripadnici verskih zajednica, oko toga smo se isto malo razišli, tako da nam to ostaje kao tema o kojoj treba da pričamo. I bio je još jedan predlog da budu predstavnici zajednica, a ne predstavnici država, članovi komisije. I kako smo se oko većeg dela složili, ostalo nam je još nešto malo tema oko kojih bi trebalo da raspravljamo. Ja mislim da smo time kvalitetno iscrpili sve što smo trebali da pričamo u ovom prvom delu. Što se tiče drugog dela, postoji samo mali tehnički problem oko ovog papira, ja vas samo molim da se pripremimo pošto će ovde biti dosta tehničkih stvari za sledeću sesiju. Postoje dve opcije, opcija A i opcija B,

videćete na drugoj strani, malo je čudno formatiran ovaj tekst, tako da je opcija *B* sve ovo što se nalazi na drugoj strani, opcija *A* je ovo ovde, tako da se radi o dve opcije, pa malo izanalizirajte to, pa da spremni uđemo u ovu drugu sesiju. Pola sata pauze.

Zahid Kremić: Dakle, nisam bez razloga rekao psiholog, psihijatar, socijalni radnik. To su ljudi koji moraju biti u čelu te ekipe. Zašto? Jer možda ja neću moći ocijeniti, ali je zato psiholog, psihijatar, koji će da ocijene da li onaj ko nije do sad ništa rekao, da li priča istinu.

Marko Živković: Jasno, ali...

Zahid Kremić: Mi hoćemo da priča onaj koji nije pričao i onaj koji je doživio, a ne onaj ko je čuo i kazao, tu je suština mog predloga.

Marko Živković: Hvala, ali mislim da smo pričali oko osoblja koje bi bilo tu, okej, hvala vam. U nastavku treba da razgovaramo malo više o tome kako izabrati članove REKOM – a, i kao što ste videli u materijalima, postoje dve opcije koje su za sada predložene. Naravno, otvoreno je da sada predložimo potpuno nove modalitete izbora budućih članova komisije. Opcija *A* je opcija po kojoj Koalicija za REKOM predlaže potencijalnih 50 ili 60 kandidata i onda se ti predloži, odnosno, kandidature daju parlamentima, predsednicima ili već kako nakon usvajanja tog međunarodnog sporazuma ili statuta bude odlučeno ko će da konačno bira članove REKOM – a. Suština ove prve opcije je da Koalicija za REKOM predloži, na njoj je sva autonomija oko predloga kandidata za komisiju. Opcija *B* je podeljena u četiri faze i njih da probamo da zamislimo kao levak - prva faza je najširi krug i tu postoje dve opcije oko mogućnosti kandidovanja. Po prvoj, svako može da kandiduje, a po drugoj, samo neprofitne organizacije, političke partije, nevladine organizacije, udruženja građana, fakulteti, akademije nauka, itd. Nakon toga se pristupa drugoj fazi, odnosno filter fazi u kojoj bi se formirao izborni panel koji nakon toga bira jedan uži krug, nakon toga se šalje u tu poslednju fazu, predlog izbornog panela koji predlaže konačne kandidate i izabira se. Ovde se pošlo sa pretpostavkom da se konačno biraju po tri predstavnika iz svake države, šalje na usvajanje parlamentu ili predsedniku ili parlamentu na predlog predsednika, gde parlament bira određeni broj veći od tog predviđenog, ako je tri konačan broj, dakle, da to bude četiri ili pet, i onda u poslednjoj fazi, međunarodnoj fazi, kako je ona nazvana, da se predlog od četiri ili pet imena šalje u sve druge parlamente koji onda ocenjuju predložene kandidate i kandidati sa najvećom prosečnom ocenom ulaze u komisiju. Dakle, suštinska razlika između opcije *A* i opcije *B* je to da je opcija *B* vrlo verovatno prihvatljivija vlastima u svim zemljama, zato što će oni imati mnogo veći uticaj na izbor ljudi koji će se naći u komisiji. Naravno, velika je opasnost to da će izabrani članovi komisije biti birokrate i ljudi koji neće u mnogome doprineti radu komisije, a opcija *A* je opcija koja daje punu autonomiju Koaliciji za REKOM da predloži buduće komesare. Ja bih voleo da u diskusiji dođemo do toga kako i koji

je najbolji modalitet za izbor članova komisije, osvrnemo se i na to koliki broj ljudi bi trebalo da sedi u komisiji, jer je to jako važno. Eto, izvolite onda gore.

Daliborka Uljarević: Počela bih sa vašim drugim pitanjem, o broju članova. Ja se zaista slažem sa opasnošću na koju je Tea ukazivala sa velikim brojem članova, i ne mislim da treba da postoji veći ili manji broj u odnosu na države koje učestvuju, jer ovo nije pitanje kojim oni treba da se preglasavaju u odlukama, već da na bazi stručnosti i kompetencija činjenično utvrđuju određeno stanje. U tom pogledu, ne vidim razloga zašto bi postojalo više od 21 člana, mislim i to je mjera kompromisa da svi budu zastupljeni što je reprezentativnije moguće. Kada govorimo, bliža mi je opcija A, odmah da kažem, zbog jednostavnosti. Sve što je ovoliko komplikovano otvara dodatni prostor za gubljenje vremena, za nepredvidljive rupe ili izazove koji mogu poslije da se prolongiraju i da prosto dovedu do situacije koja je neželjena, ali mi je pitanje, a pretpostavljam odgovor je, iako nije ovdje eksplicitno navedeno, da su države regiona zapravo odlučile o kompletnoj listi od 60 članova, jesam li dobro razumijela? Kada daju svoje ocijene, primjera radi, neko će iz Srbije odlučivati o prihvatljivosti članova iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Marko Živković: Da. Predlog je da se da jedinstven predlog od 50 ili 60 imena koja se budu našla na tom spisku.

Daliborka Uljarević: Meni je lično to upitno iz dva razloga. Prva stvar je pitanje koliko neko iz jedne države zaista može da utvrdi profesionalnost, stručnost, kompetenciju člana koji je predložen iz druge države. Druga stvar je, utiče na ono što bi trebalo biti zaista direktna reprezentativnost. I evo, i treće da dodam taj politički element, mi da imamo stvarnu političku volju za uspostavljanje REKOM-a ne bismo imali čitav ovaj proces, ali da gledamo vrlo optimistički da će ipak do toga doći snagom našeg zalaganja, možda pomoći međunarodnih faktora i drugim unutrašnjim i spoljnim pritiscima, ali ovo može da bude idealno pitanje za države da na jednom vrlo tehničkom nivou blokiraju proces, jer ako ja kažem iz Crne Gore, oprostite, meni je taj i taj kandidat iz Srbije neprihvatljiv, taj iz Bosne takođe, ovaj iz Hrvatske, ostali su fantastični, mislim da će se i neko iz Srbije reći - ne možete vi sad da nama određujete ko je vama prihvatljiv ili nije, i tako bi mogli doći u situaciju, da na nečemu što će biti vrlo tehničko opravdanje imamo potpunu blokadu procesa. Više smisla ima da države daju poslijednju riječ na ono što je prijedlog kandidata u sopstvenoj nadležnosti ili teritoriji i da to prosto bude nešto što je već unapred odlučeno. Na kraju krajeva, i u međunarodnim organizacijama, ne daje se neminovno uvijek pristanak od država članica za to ko će biti na određenoj poziciji, nego to ide od predstavnika države članice.

Nataša Govedarica: Ja sam se javila ne znajući baš potpuno šta će Daliborka reći, sad se čini besmisleno da govorim, jer se u najvećoj mjeri slažem sa svim što je iznjela i otprilike su njene zabrinutosti i moje. Samo za evidenciju, ja smatram da, takođe, opcija A, makar vizuelno za sad izgleda operativnijom i voljela bih da znam ima li odgovor nekoga ko je predviđao opciju B, koliko bi ovo minimalno

ovako izloženo moglo da traje? Zato što mislim da sam proces osnivanja, pa svega drugog nas odmiče od mogućnosti da što veći broj ljudi koji su svjedoci nečega obuhvatimo procesom, ja se zalažem za što operativnije načine biranja i što bržu uspostavu, makar se to ne činilo uvijek najinkluzivnijim varijantama. Hvala.

Marko Živković: Okej. Vesna, pa Ivan.

Vesna Teršelič: Ja bih se založila za opciju B, mislim da je to postupak koji se može provest u nešto dužem vremenu, moja bi procjena bila da bi to trajalo između godinu i dvije, iskreno rečeno, ali ja nisam upoznata ni sa jednim primjerom inicijative u našim zemljama gdje su civilne organizacije predlagale listu, a da su vladine institucije to prihvatile. Pa bih htjela, ako neko zna jedan primjer, dva primjera, tri primjera, da mi to kažete, jer mislim da u opciji A, ovaj prijedlog u kojem bi kandidiranje išlo kroz našu koaliciju, dakle organizacije civilnog društva na stol, skupština i vlada stavljaju svoju listu, naprosto nije realističan. Ona izgleda elegantnije, ona izgleda lakše provediva, ali bojim se da nije realističan prijedlog, pa bih govorila o opciji B, gdje u prvoj fazi mislim da je bolje da candidature idu kroz neprofitne organizacije i druge pravne osobe. Dakle, da u postupku kandidiranja, nominiranja, koji bi bio isti u svim zemljama, kandidiraju pravne osobe, dakle da se ne dobije 500 prijedloga, nego razumnih nekoliko desetaka prijedloga, da je ovaj prijedlog da izborni panel formira skupštinski odbor dobar i to da recimo baš bude odbor za ljudska prava, da se onda uz njih uključuju i ljudi koji nisu direktno članovi odbora i mislim da za to sve ima iskustva. Ja znam da u nekoliko zemalja ovaj način nominiranja već funkcioniра. Dakle, već postoji iskustvo i ne bi bilo nešto što je posve strano našim političkim sustavima, a najveći izazov bi bila ova treća faza, gdje liste koje stižu iz različitih zemalja i već su sužene na, recimo, pet najboljih kandidata, jer se meni čini da je dobro da komisija ima konačan broj članova, to bi vjerojatno bilo negdje između 21 i 27, kada se različite zemlje trebaju očitovat o kandidatima iz drugih zemalja, mislim da je važno da se kandidira na razini pojedine zemlje, a da imamo šansu onda predložiti nešto iz drugih zemalja, tj. parlamenti i vlade imaju šansu komentirati, da je to najveći izazov, baš zato što u tom pogledu mislim da nema iskustva, pa isto tako sve pitam da li znaju za neko iskustvo, pa ako znaju da ga podijele s nama, a ako ne znaju, možda se neko sprema istraživački obavezati da još malo pročeprka, pa da sazna da li je u iskustvu regionalne suradnje na vladinoj razini, posljednjih 15 ili 20 godina bilo tog iskustva ili čak, ukoliko ima iskustava tog tipa u drugim područjima u svijetu. Eto.

Marko Živković: Okej, hvala. Da, Ivane vi, pa onda posle Daliborka.

Ivan Novosel: Ja bih se složio sa Vesnom u svemu šta je rekla i čini mi se važnim još istaknuti jednu stvar – pitanje odnosa ako vi nećete našega, nećemo ni mi vašega, oko za oko, zub za zub. Ja mislim da je bitno u toj finalnoj fazi, dogovoriti odnos biranja, dakle princip biranja na principu koncenzusa. Dakle, da

se naprosto mora oko svih članova u potpunosti složiti, određeni organi države koji će donositi tu odluku, odnosno, vjerojatno neke međuparlamentarne komisije.

Čini mi se jako bitnim i inovativnim ovaj proces, u kojem ta rasprava ide paralelno, i na nacionalnom nivou, ali ide i na regionalnom, odnosno, kada se postavlja pitanje kako ja mogu znati da li je ova osoba podobna ili nije, ja mislim da u svemu tome će postojati ljudi koji će biti više zainteresirani i ljudi koji će biti manje zainteresirani ili nezainteresirani i da je to realnost, i da ćemo u svemu tome dobiti još jednu dobru fazu, gdje će osobe iz te države koje vjerojatno bolje poznaju proces, pravne osobe koje to i predlažu, dakle, neke organizacije, koje će biti puno bolje upoznate sa stvarnom situacijom na terenu, gdje će ponuditi određenu argumentaciju, zbog čega je ta osoba dobra. Odnosno, oni koji se ne slažu, ponudiće argumentaciju zbog čega nije dobra. I mislim da je to odlična stvar, jer će se pružiti drugim organizacijama, odnosno publici generalno, mogućnost da izlaže argumente i dobije jasnu sliku, premda nema direktnog doticaja sa tim pojedincima.

Marko Živković: Okej, hvala. Drago.

Drago Kovačević: Da, malopre neko upita zna li neko za kakvo iskustvo u tom smislu. Ne, zaista, ja ne znam, znam za obrnuta iskustva, imali smo u Srbiji čuveni izbor za poverenika za zaštitu ravnopravnosti i videli smo kako to završava. Inače, taj odnos koji ima vlast, i šira javnost i nevladin sektor, pogotovo onaj koji je formiran, tu se još mogu čuti pojmovi strani plaćenik, izdajnik. I s te strane postoje veliki problemi, ako budu to radile vlade i parlamenti, mi možemo dobiti komisiju i možemo dobiti članove komisije s kojima niko neće. Bude li opcija B, mogu za srpski primer 100 posto tvrditi, Vlada Srbije neće odobriti listu članova komisije sa Kosova, to neće doći u obzir. Ne znam, može biti i s drugima, za dve godine sam siguran da neće doći u obzir. Dakle, moramo računati o svim preprekama koje se mogu događati. Što se tiče opcije B, ja prema njoj imam prirodan otpor, onako mi je bliži primer izbor Koštuničine komisije za istinu i pomirenje. Doduše, to je bilo na nacionalnom nivou i to je trebalo država da radi i na kraju ona je i napravljena, i na kraju je završilo tako što zapravo nije uradila ništa. Postoji tu, čim se vlade umješaju, čim one budu imale uticaj na izbor, pa taman birali jednog, pet, deset ili ne znam šta, drugi glagol koji iza toga dolazi je manipulacija. To smo videli do sada sto puta i mislim da bi trebalo od opcije B napraviti otklon, koliko god je moguće.

Marko Živković: Okej, hvala. Tea.

Tea Gorjanc-Prelević: Drago, izvinite, odakle ste vi? Iz Knina, aha. Pa ja mislim da je odmah uočljiva razlika u iskustvima. Vi imate Hrvatsku u kojoj predsednik na svoju inauguraciju zove predstavnike nevladinih organizacija, vrlo lepim, ljubaznim pozivom, radije se da ih vidi, i imate druge naše države u kojim još uvek se pripadnici nevladinog sektora, označavaju kao špijuni, izdajnici. Nažalost, mislim da još uvek su ove druge države u većini u odnosu na Hrvatsku, koja je u manjini, gde je sada mnogo bolji odnos i postoji potpuno uvažavanje

nevladinog sektora. Ali dobro, gledajući spolja, stvarno mislim da je to sad očigledna razlika na prvi pogled. Ali bez obzira na to, kada pogledate iskustva drugih komisija, osnovno je da nijedna nije bila regionalna. One koje su bile regionalne, Istočni Timor, Indonezija, to nije bitno, to je neko drugi postavljao, Ujedinjene nacije, i tako. Znači, mi nemamo primer na osnovu koga možemo da učimo. Jedini interesantan primer koji se koristi je primer Južnoafričke republike, koji je imao najinkluzivniji proces u tom smislu da je svako mogao da predloži, pa je onda od toga parlamentarni odbor organizovao saslušanja, javne intervjuje, pa je na kraju opet Mandela izabrao. U svim drugim iskustvima, opet je predsednik presekao i izabrao. I kad gledate dokumenta na osnovu kojih je uspostavljena komisija, znači, statuti komisija koji se usvajaju kao zakoni, vi uopšte nemate predviđen postupak izbora. Zašto? Zato što je predsednik po sopstvenoj inicijativi prvo izabrao, pa su posle oni razmišljali o tome kako će to da izgleda. Znači, uglavnom je bila priča o tom presecanju. Neko je doneo odluku, predsednik, ko su ti moralno, i tako dalje, poželjni ljudi. E, sad u našem slučaju, mi smo od početka krenuli da razmišljamo o tome kako, o opciji B, znači da jedan međunarodni ugovor predvidi takav postupak, pa da onda sve krene od početka. Postavlja se pitanje kako obezbediti u svim našim državama da se izabere izborni panel koji neće biti pristrasan, koji se neće pretvoriti u pijacu i koji će uspeti da na odgovarajući način izabere članove. Kako sprečiti da pod kriterijumom borca za ljudska prava država ne kandiduje osobu kojoj vi nemate mnogo toga da zamerite, ali ne osećate je kao stvarnog borca, a takve mimikrije ima, to svi znamo. Znači, nije zločinac, tamo je bio na dva, tri seminara, nešto je učestvovao u nekom projektu, a u stvari je podoban i vi znate kako će on da se ponaša u komisiji. I onda kad razmišljate o tome, bar vas to inspiriše da odmah zanemarite to B i da kažete dajte da probamo da mi kao REKOM, što je isto problematično, kolika će da ispadne na kraju Koalicija za REKOM, koliko će ona moći da organizuje reprezentativni proces i sve to je posebno pitanje, ali ova opcija B ima taj opravdani strah koji ja isto delim, kako se suprotstaviti kandidatima za koje osećamo da nisu to, a opet nemate mnogo argumenata protiv. I samo da završim sa ovom temom međunarodnog nivoa. Znači, ja mislim možemo svi da se složimo oko toga, a molim vas da me ispravite ako nisam u pravu, da bi bilo idealno da ta komisija bude opšte prihvaćena, znači da ja nemam ništa protiv članova sa Kosova i iz Hrvatske, i tako dalje, da svi osećamo sve te komesare kao svoje. Jedini način da se tako nešto obezbedi je da se omogući taj poslednji nivo, da svaka država ocenjuje druge.

Marko Živković: Hvala, Amir, pa Vesna.

Amir Kulaglić: Ja mislim da mi dolazimo do suštinskih pitanja na koja danas ne možemo dat odgovor, ali možemo dat polazne teze i zato vodimo konsultativni proces da tamo idemo dalje na proveru, usaglašavanje i dobijanje novih informacija i savjeta. Vratću se na početak, jer čini mi se da je to vrlo bitno. Broj članova komisije. Naravno, prevelik broj nosi opasnost jednog glomaznog tijela koje ne može normalno funkcionirati, a i isto tako premali broj članova nema taj kapacitet i da kažemo, ne može na konkretan način da vrši svoj dio posla.

Međutim, između 23 i 27, mislim da je optimalni broj s obzirom na širinu teritorije na kojoj se utvrđuju činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Druga stvar, paritetan broj članova iz svake države nastale raspadom bivše SFRJ mislim da nije dobar, jer ne postoji ni interes, ne postoji isti broj žrtava i zločina, ni po obimu ni po strukturi. Mislim da Slovenija ne može biti podjednako zainteresirana za ovu vrstu problematike, recimo, kad bi upoređivali s Bosnom i Hercegovinom i Kosovom, zato što i na Kosovu i u Bosni i Hercegovini ima mnogo više zločina i po obimu i po strukturi mnogo više žrtava, tako da mislim da nije isti obim zainteresiranosti, niti će biti isti obim posvećenosti. I dalje ostajem pri tome da kriterij za izbor broja članova komisije budu broj žrtava, odnosno zločini po strukturi i po obimu, iz jednog prostog razloga zato što nije isti nivo zainteresiranosti i posvećenosti. Kad govorimo o načinu izbora ili kandidiranja članova regionalne komisije, mi smo rekli da ćemo i mandat i model predati parlamentima država tražeći da oni prihvate to i da potpišu međunarodni sporazum. Znači, tu postoji opravdana bojazan ne samo da parlamenti pojedinih država mogu u nedogled tražiti primjedbe i na model i na mandat, a naravno i na sastav i predložene kandidate, to je ono što nosi u sebi realnu opasnost. Međutim, mi možda zaboravljamo u ovom momentu jedan zaštitni mehanizam u koji ja vjerujem, možda sam ja malo više idealista u odnosu na druge, a to je upravo koalicija, ja se zato zdušno zalažem da izgradimo i da stalno gradimo koaliciju kao jednu široku mrežu nevladinih organizacija, organizacija civilnog društva i svega drugog, koja bi morala da prati sve šta će se dešavati i u skladu s tim da reaguje. Mi ne možemo pristati na model ponašanja u parlamentu - mi vam predamo model i mandat i vi otežete godinama kad ćete nas staviti na dnevni red, kad mi vama predamo i potpise, pa vi onda počnete debatu, pa onda stalno vraćate na doradu sa ciljem da nikad ne dođe do toga. I mislim da taj zaštitni mehanizam mi moramo izgraditi, koji će nastaviti bdjeti nad tim i reagirati u skladu sa potrebama u pojedinoj državi ili u skladu sa situacijom koja nije nama u prilog. I samo još jedno, ja sam bliži kombinovanoj opciji. To je da radi izborni panel, gdje bi bili parlamentarni odbori za ljudska prava, ali prošireni u radne grupe, gdje bi bili i predstavnici i akademske zajednice i civilnog društva, da zajednički pokušaju izgraditi međusobno povjerenje i zajednički utvrditi listu kandidata. Da li trebaju sve države da ocjenjuju sve kandidate, odnosno, sve komesare, to je sad stvar za diskusiju. Međutim, ako će se potpisivati međudržavni ugovor kojim će se formirati regionalna komisija, onda vjerojatno tim ugovorom mora se i ta procedura izbora komesara propisati, naravno ja bih volio da što veći uticaj u izboru komesara imaju nevladin sektor, žrtve, odnosno koalicija, ali mi ne smijemo biti kruti, mi moramo tražiti model koji neće ići ispod donjeg praga principijelnosti, znači ne treba pustiti da oni nameću sve i svašta, ali možda ne smijemo biti ni kruti kada je u pitanju to. Drago mi je što je ova tema sad stavljena na dnevni red, jer idemo u drugi krug konsultacija gdje ćemo pričati o prvom draftu modela i mandata i drago mi je da predavači i ovakve teme otvaraju među učesnicima konsultacija, ali čini mi se da tamo možemo dobiti dosta dobrih prijedloga.

Marko Živković: Okej, hvala. Vesna sad.

Vesna Teršelič: Pa, ja sam umjerena optimistica. Tea je postavila puno vrlo relevantnih pitanja i ima puno relevantnih bojazni. A čak i ako u regionalnoj komisiji na kraju završi jedna, dvije ili tri osobe koje se dugo bave direktnom zaštitom ljudskih prava, koje su stalno u kontaktu sa žrtvama, koje znaju šta znači zastupati žrtve i ako završi u komisiji jedan ili dva predstavnika žrtava, jedna takva osoba može utjecat na sve druge, ako su drugi profesionalci. Ja ću vam dat nekoliko primjera. Mislim da je u komisijama širom svijeta bilo puno primjera ljudi koji nisu imali nikakvo iskustvo s direktnom zaštitom ljudskih prava, bili su psihijatri, bili su socijalni radnici, dakle, stručnjaci u svom području, ali nisu nužno bili u dodiru sa svakodnevnim patnjama i stradanjem preživjelih koji ili još uvijek traže nestale ili su sami preživjeli torturu. Mislim da je u peruanskoj komisiji baš bilo ljudi koji nisu imali to iskustvo. Ali s jedne strane, u kontaktu sa iskustvima nastradalih, a s druge strane bar s nekim ko je radio na zaštiti ljudskih prava, puno su naučili i nije im puno trebalo da vide što je tu važno i komisije su u svom radu radile onako kako su preživjeli očekivali i, evo, da ne bude primjer samo iz Perua, dat ću dva primjera iz Hrvatske, ne mogu dat iz komisije, ali mogu dat iz oblasti ombudsmana, pučkog pravobranitelja. Prvi pravobranitelj koji je izabran, Branko Babac, nije napravio ništa i na inicijativu i na pritisak organizacija za ljudska prava koje su navalile na stranke upirući prstom da on nije napravio ništa, stranke su ga srušile u parlamentu. Drugi pučki pravobranitelj, Ante Klarić, bio je čovjek od velikog povjerenja Hrvatske demokratske zajednice, '90-tih godina. Mi nismo puno očekivali od njega, kao organizacije za ljudska prava i vrlo smo se prijatno iznenadili, jer je on kao pravnik stvarno radio na tome da postavi instituciju i naprosto je radio na tome da čuje ljude, da se institucija koja treba vodit računa o onima čija su prava prekršena uspostavi i puno je toga napravio. Tako da, razumijete, naše bojazni su razumljive, ali ja mislim da ima i pozitivnih iskustava.

Srećko Čerferjanović: Složiću se sa prethodnim govornicima da je opcija A stvarno skoro idealna. Nažalost, ja mislim da objektivno nijedna država se neće složiti sa ovakvim modelom, tako da bih pre razmotrio opciju B, u tom smislu da u suštini je najbolje da kandidate mogu da predlažu neprofitne organizacije, udruženja građana, pa čak i političke partije, zašto da ne? Ne mora da znači da će ti kandidati biti iz njihovih redova, to je sad stvar njihovog izbora. I ne mislim da će bilo ko da bude oštećen, u tom smislu, recimo, ja kao pojedinac kada bih želeo nekog da predložim, ja ću napraviti inicijativu, pa ću je predložiti neprofitnoj organizaciji za osobu, ako mislim da je dovoljno kompetentna. Dalje, jako dobro bi bilo da se to radi u skupštinskom odboru u kome će sedeti predstavnici nevladinog sektora i žrtava i svih organizacija koje osećaju da treba da prisustvuju takvom odboru, gde bi se dobila šira podrška, gde bi postojala mogućnost veće javne rasprave i gde bi trebalo da dogovor koji se postigne bude stabilan, jer ako se toliki broj ljudi okupi i ako se oni dogovore oko nečega, trebalo bi da to bude dosta stabilnije. Naravno da parlament treba da bira, da potvrdi, u stvari, izbor ovih članova. Moje lično mišljenje je dvotrećinskom većinom, reći ću vam zašto. U suštini, da bi cela ova ideja uspela, potreban je stvarno jedan visok stepen

prihvatljivosti svih političkih partija u parlamentu. Ako toga nema, onda ideja sigurno neće uspeti, zbog pluraliteta koji postoji. Samo dvotrećinska većina u parlamentu i uspeh je sigurno zagarantovan. Nikako predsednik republike, on u suštini pravno može da predloži neke kandidate, ali nikako da ih izabere, njemu po ustavu nije ni ovlašćenje ni funkcija, a naravno da mislim da je četvrta faza – međunarodni nivo izbora članova komisije, potpuno prihvatljiv. To možda nije najbolji model, jer naravno da nikad mi iz Srbije nećemo znati da li je neko iz Bosne ili iz Crne Gore, dovoljno kompetentan, ali je to jedan neophodan kompromis koji moramo da napravimo da bismo se složili oko toga. I jedna mala primedba na malopredašnje izlaganje. Nešto se pominjala vlada i izbor vlade. Vlada kao izvršni organ nikad ne može da bira, da stvara komisije, taj legitimitet svakako mora da da parlament kao zakonodavni organ. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala. Sada gospodin Mirsad. Ja bih samo još jednom da vas podsetim, da probamo malo da uvedemo broj komesara, da razgovaramo samo o tome, opet smo to izgubili u ovoj diskusiji. Izvoli.

Mirsad Dizdar: Ja se slažem sa Amirom da ne bude paritet. Prvi razlog je taj, Slovenija - Bosna i Hercegovina, ili Kosovo - Srbija, Kosovo – Bosna i Hercegovina, da poredimo. Uzećemo, na primjer, na Kosovu je pretežno albansko stanovništvo i pravoslavno. To je dva člana, da bi mogli pobijati jedni drugog ili da ne bi dolazilo do preglasavanja. Ako bude paritet dva Bosna i Hercegovina, tri nacije, svako protiv svakog bi bio. To je jedan od razloga gdje ne može bit paritet po državama. Druga stvar, Amir je spomenuo u prvom dijelu izlaganja da komisiji treba da pomognu državne komisije, u stvari odbori po državama, uredi. U Bosni i Hercegovini, održano je do sad dosta konsultacija i biće još u naredne dvije godine, još puno toga. Mi već znamo u Bosni i Hercegovini pojedine ljude na konsultacijama koji su tolerantni, a koji dolaze na konsultacije, ne da bi pokazali da je bilo zločina, nego da bi opravdali sebe i okrivili druge. Znači, do sada je već bilo ljudi koji su tolerantni i vidi se u njihovim izlaganjima i njihovom dosadašnjem radu ko su. Znači, prvo u državi formirati odbor, a onda iz tog odbora kad se predloži među najboljim iz tih odbora, da idu u REKOM. Znači, nije problem više kako se zove taj iz Bosne i Hercegovine, jer znamo koje kriterije treba da uzme. Znači, samo predstavnici države, tog ureda ako budu izabrani da budu članovi REKOM – a, onda bi manji problem bio prihvatanja ostalih država. Ako bude taj ured u Bosni i Hercegovini radio, parlament će ga prihvatiti. Ako bude radio kao što je dosadašnji rad, da Republika Srpska ne učestvuje u ovim konsultacijama, parlament ne može prihvatit najidealniji REKOM što može na svijetu da se izabere, neće ga prihvatit, jer nema treće strane, nema Republike Srpske, nema REKOM –a iz BiH. Zasad toliko.

Marko Živković: Hvala. Izvolite reč.

Rexhep Lushta: Ja bih se verovatno složio sa nekim od tema koje je već dodirnuo Mirsad, prvo, mi govorimo o formiranju regionalne komisije, a još nismo formirali državne i nacionalne komisije. Da bismo došli do formiranja

regionalne komisije, prvo moramo da kreiramo nacionalne komisije ili svaka država posebno, ali ne da ove komisije budu prozване kancelarije ili filijale, nego da se zovu nacionalne komisije. Posle formiranja nacionalne komisije, ove komisije moraju imati dobru saradnju sa parlamentom i vladom svoje države. Onda će ove komisije predložiti ljude od onih koji su deo tog odbora, ne da vlada predloži izbor, nego mi moramo da radimo na tome da stvaramo sporazum za uspostavljanje REKOM-a, i sve ove države koje učestvuju u REKOM, da njihove vlade ratifikuju ovaj sporazum, i ovaj sporazum da bude osnov saradnje. Pripadnici regionalne komisije ne treba da budu pod uticajem ili izabrani iz vlade ili države iz koje dolaze, pošto i u predhodnoj sednici i tokom konsultativnih razgovora koje smo imali, složili smo se da REKOM ne bude pod uticajem politike. Čak i ako dozvolimo da parlamenti biraju ili predlože ove ljude, onda jednostavno dolazimo do uticaja politike na REKOM. A što se tiče broja, ja se u potpunosti slažem da ne treba imati jednake kriterijume, ali je najbolje da iz svake zemlje budu uključene sve osobe koje su uključene ovde, a to je jednostavno zašto se uspostavlja REKOM. Na primer, ako sam ja sa Kosova, onda definitivno mora biti još jedan srpski predstavnik, kao i u Srbiji mora biti definitivno jedan predstavnik is Preševa, Medveđe, tako da mora biti kriterijum učešće svih ostalih nacionalnosti. Što se tiče granice godina predstavnika mislim da granica ne bi trebalo da ide ispod 25 godina. Hvala vam.

Marko Živković: Okej, hvala. Gospodin Mirko Kovačić.

Mirko Kovačić: Gospođa Teršelič mi je dala jedan dobar šlagvort, slijedeće, mi se ovdje sastajemo jako puno, ja sam malo stariji, pa vidim više puta ista lica, putujemo od Skoplja, odnosno od Prištine/Prishtinë pa do Crne Gore i do Hrvatske i do Zagreba, uvijek skoro jedni te isti. Bilo bi mi žao da ne pomenem beogradsku Inicijativu mladih, moramo se osloniti na mlade. Ono što je napravila Inicijativa mladih, to nije napravila niti hrvatska vlada, ni niko posle ovoga rata, potakla je osudu bombardovanja Vukovara, rušenje grada i poteže presudu za taj etnocid i genocid i urbicid, ako ćemo sve zajedno. Mladima povjerimo, da li su to dobi 26 ili 35 godina, i ovo je krasno, svi ovi od 70 otpadaju, ali danas možda i ovi do 70 godina, da li bi mogao ovaj začetak REKOM-a, sada u početku, moliti nekoga, ispitivati ministarstva. Mi između samih sebe znamo ko je. Imao sam kolegu, pokojnoga gospodina Jugeca, koji je 1991. godine izlaskom iz logora zajedno vodio ovu kompletnu našu organizaciju saveza nestalih i ona je funkcionirala vrhunski; postavio je ključne veze, od ministarstva, od predsednika države itd. To su ljudi, to je profil ljudi, jer danas ne bih htio imenovat nekoga, i moj prijatelj iz Bosne, takođe, ja ga vidim već jako puno, putujem okolo, to je jedan profil čoveka, to je profil toga ratnika koji će biti u REKOM-u. Evo, toliko samo.

Marko Živković: Okej, hvala. Izvolite.

Milena Savić: Ne bih puno da ponavljam što se ovdje čulo, ali samo da apostrofiram u smislu zahtjeva za profesionalizmom, iskustvom, motivisanošću, onih koji budu iskazali interes da rade u komisiji. S obzirom na iskustvo u radu, raznih odbora i koalicija, komisija, da dam ideju i sugestiju da članovi te komisije, da ih bude, recimo, maksimalno 30, što kažem da ne bude veliki broj, to je jedno. Drugo, znači, da kriterijum koji se ovdje često ponavlja, kriterijum, broj žrtava, vrijeme trajanja sukoba, i tako dalje, itekako mora biti objektivna razlog prilikom utvrđivanja broja članova komisije po državama. Oko mehanizma i načina predlaganja izbora članova komisije, predlažem da se mora uraditi jedan međudržavni sporazum. Naše organizacije, uključene u Koaliciju za REKOM trebalo bi, na način iniciranja, davanja određenih prijedloga vladama, uticati da se međudržavni sporazum što prije počne kreirati i zaključiti. U postupku ratifikacije međunarodnog ugovora, među državama članicama koje će formirati komisiju, određiće se da li će se donijeti novi zakonski propisi i način implementacije tog sporazuma. U implementaciji sporazuma, predlažem učesnički princip Koalicije za REKOM, u smislu angažmana kroz državne grupe da u svojim državama utiču na kreiranje zakonskog, pravnog okvira za formiranje komisije. Oko obezbjeđivanja nezavisnosti, u smislu izbora i imenovanja članova komisije i njihovog djelovanja, postavlja se niz pitanja i dilema. Recimo, nešto što se kod mene javlja kao sugestija, jeste da obezbjedimo princip javnosti, u smislu javnog oglašavanja da se prijave ne samo predstavnici nevladinih organizacija, udruženja, već da damo mogućnost i pojedincima koji itekako mogu dati doprinos kao predstavnici akademske zajednice ili pojedinci, da mogu da se kandiduju. U tom odabiru, utvrditi jasne kriterijume kroz pravni okvir i da naša koalicija obezbedi kroz zakonske propise tijelo koje će izvršiti odabir kandidata i treba potvrditi takvog jednog odabranog tijela od strane parlamenta. To je da se izbjegne direktni uticaj politike, kroz parlamentarne u direktnom odabiru kandidata komisije.

Marko Živković: Hvala. Je li može samo Ivan pre toga, pošto jako dugo čeka?

Ivan Novosel: Hvala. Želio bih samo reagirati, odnosno, replicirati na dvije stvari koje su bile izrečene. Došli smo do trenutka da se najbolje ne razumijemo, pa bih htio da pojasnimo. Gospodin je govorio o uspostavi nacionalnih komisija; delegacijski princip koji zagovara, uspostave se prvo nacionalne komisije, pa sledi delegiranje članova u regionalnu komisiju, čini mi se da se gubi ogromna doza legitimnosti koju daje međudržavni sporazum i da naprosto nemamo isti efekat. To su, po meni, diametralno suprotne stvari. Druga stvar, želio bih samo upozoriti da kad govorimo, dakle, o ovom broju članova koji dolazi iz pojedine zemlje, par puta sam ovdje čuo da smo bili koristili pojam da to mora biti srazmjerno broju žrtava. Želio bih upozoriti da mi upravo osnivamo ovu komisiju kako bi utvrdili broj žrtava. Dakle, tu sami sebi upadamo u riječ. To je okej za ovu ovdje raspravu, međutim mislim da nam se to definitivno ne smije događati kada izađemo u javnost, da nam je to pogubno. Samo sam želio na to upozoriti. I treća stvar koju imam za reći je konkretan prijedlog. Znači, ovdje kada govorimo o nivou izbora kandidata, na nivou države, ja mislim da se u tom međudržavnom

ugovoru treba predvideti jasne mehanizme i jasne procedure, poslovnik na koji način će se uspostavljati izborni panel i na koji način će on vršiti ocijenjivanje kandidata. Mislim da bi taj proces bio vidljiv i da bi dobio na većoj legitimnosti, trebamo upotrebiti dvije i pol faze. Prva je ta da osobe koje apliciraju, koje dođu pred izborni panel, obavezno moraju biti unakrsno ispitane i pred najširim mogućom javnošću. Dakle, tu bih želio da se unese pozitivan primjer prakse iz Perua, iz Južnoafričke republike u kasnijoj fazi rada komisije, gdje imaju javna svjedočenja pred televizijskim kamerama. Mislim da bi se na taj način moglo ljudima, građanima i svim zainteresiranima omogućiti da dobiju jasniju sliku. Slijedećih pola, ono što sam rekao dva i pol, bi trebala biti neka vrsta tzv. đavoljeg odvjetnika, dakle osoba koja na temelju tih prijava koje dođu, ispituje detaljno i temeljno tu osobu i pokušava joj naći manu, da pokušamo da izbjegnemo ono što je Tea bila govorila da nam se ne podvuče netko tko je deklarativno borac za ljudska prava, a zapravo lobira za vladu. Premda se tu slažem i sa Vesninim argumentom o prirodnom utjecaju koji se događa unutra, ali razmišljamo teoretski o mehanizmima koje možemo primjeniti. I treća stvar koja bi ljudi mogla izazvati dodatan osjećaj sigurnosti, da u tom trenutku uvedemo u cijelu priču i ovu točku koja kaže tri, stranci - da visoki predstavnik Ujedinjenih naroda za ljudska prava ili neko drugo tijelo na međunarodnoj razini koje radi u oblasti ljudskih prava, imenuje nekolicinu promatrača koji bi imali samo mandat za sastavljanje izvještaja i nadgledanje cijelog procesa. Dakle, osobe koje bi mogle verificirati sve to da znamo i da imamo još dodatnu provjeru da je to točna stvar. I mislim da bi to do određene mjere stvorilo i pritisak da sve bude po slovu zakona od razine vlade.

Marko Živković: Okej, hvala. Sad Srećko, pa Nataša, pa Lushta, ali hajde zato što ste se vi javili.

Rexhep Lushta: U početku, kada sam rekao da treba formirati nacionalni komitet, mislio sam da ljudi koji će obavljati istraživanje, neće biti u mogućnosti da istražuju čoveka koji je član regionalne komisije. Definitivno, nacionalna komisija će se baviti istraživanjima. I to je sve što sam mislio o formiranju nacionalnih komisija, i takođe, mi smo rekli da REKOM mora biti apolitičan, i ne bi trebalo da bude pod uticajem vlade i predsjedništva svoje zemlje porekla. Hvala vam.

Marko Živković: Okej.

Srećko Čerferjanović: Pa ja mislim da je stvarno nemoguće da se komisija napravi, a da se pri tom ne konsultuju parlamenti država. Prva stvar na koju ćemo naići kao otpor jeste da li je neophodna komisija, od svih država. U svim državama će vam reći da li je neophodno, ako postoji Međunarodni sud pravde, ako postoji sud u Hagu i, recimo, sud u Srbiji, ako se sad razgovara o rezoluciji o osudi ratnih zločina.

Marko Živković: Okej, hvala. Nataša, pa...

Nataša Govedarica: Okej, jesam li ja Nataša?

Marko Živković: Pa, ako sam ja dobro...

Nataša Govedarica: Vraćam se na vaše pitanje o broju članova komisije. Mislim da je 21 negdje maksimalno koliko se meni čini da može biti ljudi, a da komisija funkcionira i zalažem se, također, za ravnopravnu zastupljenost, zato što mislim da je pitanje profesionalnog, nepristrasnog i objektivnog bavljenja utvrđivanjem činjenica ono što bi komisija trebalo da radi. Mislim da članstvo u komisiji ne treba da bude pijetet za žrtve, nego ono što su nalazi komisije treba da bude zapravo korist za žrtve i mislim da zastupljenost Bosne i Hercegovine kao zemlje koja je najviše stradala i koja je najzainteresovanija za ovaj proces, će se ostvariti kroz broj javnih slušanja i vrstu reparacije za koju se nadamo da će nekad biti uspostavljena. Ne, nikako kroz paritetnu zastupljenost prema broju žrtava, pri tom sklon sam da vjerujem da smo stvorili koaliciju, pa potom i REKOM, sa namjerom da utvrdimo koji je to broj, jer ako ga unaprijed znamo prilično je čudno da nam treba komisija. I ono što sam htjela da kažem, a negdje se odnosi na nešto što je Vesna govorila, a to je njeno pitanje da li možemo da navedemo primjere gdje je civilno društvo predlagalo liste kandidata državi i čini mi se da su njena dva primjera, utjecaja civilnog društva u Hrvatskoj, na tragu toga. To nije klasična lista, pa država prihvata, ali pokazuje da postoji mogućnost komunikacije i da civilno društvo ima mogućnost da svoje stavove plasira i nametne. Zato vjerujem da postoji mogućnost da prijedlozi Koalicije za REKOM koji onda idu na finalnu provjeru i selekciju parlamentima, imaju šanse i samo bih kao primjer navela jednu mogućnost koja je ljudima iz Srbije relativno poznata. Pretpostavimo da Saša Janković koji je trenutno zaštitnik građana, za kojeg vlada većinsko uvjerenje da svoj posao radi dobro, ako bi on bio kandidat, ja vjerujem da civilno društvo ne bi imalo problem s tim, a ne bi imala ni država, jer ga je već birala na svoju zvaničnu funkciju, tako da mislim da, ako bi se pri odabiru ovog šireg izbora koji se nudi, recimo, ovih 60 za 20 koji će bit konačno odabrani, vodilo računa i o tome, ova opcija A, koja je, ponavljam, brža i efikasnija, a meni se čini da je to važno, imala bi šanse da prođe. Hvala.

Marko Živković: Okej, hvala. Amir. Samo kad uključite mikrofona treba da sačekate par sekundi, onda će da počne da radi.

Amir Kulagić: Ja ne želim ulaziti u bilo kakvu vrstu sukoba i voditi verbalni duel, ja samo iznosim stavove i ovo je očito da mi dolazimo iz različitih sredina i imamo različito iskustvo rata i imamo i različitu potrebu za utvrđivanjem činjenica u pojedinim sredinama. Kao prvo, ponekad stičem utisak na nekim sastancima, mi smo za žrtve mimo žrtava, ispada da svi drugi mnogo više znaju šta treba žrtvama nego žrtve same. A onda kažemo da nam treba svjedočenje žrtava pred REKOM–om i da na osnovu tih žrtava steknemo sliku šta se dešavalo na pojedinom području, da shvatimo tehnologiju zločina. Druga stvar, mi se previše bavimo parlamentima, a zanemarujemo značaj i potrebu civilnog društva

koje je okupljeno u ovoj koaliciji i sa kojima i vodimo ovu debatu. Znači, mi u većini država znamo red veličine stradalnika, ali kad pričamo o žrtvama, onda moramo reći da će REKOM, između ostalog, utvrđivati i broj žrtava, ali po kategorijama, u smislu - poginuli, nestali, kidnapovani, seksualno zlostavljani, logoraši. Mi u većini zemalja znamo red veličine nastradalih, znamo i broj logoraša. Tako da broj stradalih ili broj žrtava i broj zločina, i po strukturi i po obimu, jeste vrlo bitan kriterij.

Marko Živković: Okej, hvala.

Shukrije Gashi: Smatram da to što nedostaje u REKOM-u, da bi poboljšalo funkcionisanje ove inicijative za osnivanje stabilne i balansirane komisije, je sveobuhvatan pristup svake kategorije tokom čitavog procesa konsultacija. Ja mislim da je upravo ovde glavni problem, zašto mi ne možemo računati na predstavnike civilnog društva kao potencijalne kandidate ove komisije - zato što tokom trenutnog konsultativnog procesa svuda u bivšoj Jugoslaviji, mi nismo uspeli informisati civilno društvo niti vlade, pa čak to nismo dostigli ni minimalno, posebno ne vlade, upravo zbog selektivnog pristupa, u odnosu na to ko može da učestvuje i ko ne. Ali, ako bi se suprotna stvar desila, odnosno da učestvuju svi zainteresovani, svi oni koji su uglavnom atakovani, mnogo lakše bi bilo za nas kao civilno društvo da vodimo proces. Međutim, smatram da nikad nije kasno ostvariti ovo, i ja sam za opciju između opcije A i B, sa kombinacijom, znači imati saradnju sa trenutnim vladama za jačanje civilnog društva i uspostavljanje kontakta između vlade i civilnog društva, zato što trenutno ne postoji. Za razliku od drugih zemalja u regionu, ja bih želela deliti iskustva sa izborom ombudsmana na Kosovu. To je proces koji je na Kosovu trajao tri godine, upravo zbog učešća i angažmana civilnog društva, tako da vlada ne bi mogla imati nikakav uticaj u izboru ombudsmana, i srećom danas imamo jednog predstavnika koji dolazi isključivo iz civilnog društva i on je poznati aktivista za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Pošto smo odlučili kao Koalicija za REKOM da parlamenti država moraju odlučiti o ovoj komisiji, onda nećemo moći da izbegnemo ovu situaciju, iako je to samo predlog, a nije konačna odluka, međutim, smatram da mi kao Koalicija za REKOM nismo uradili dovoljno da bi razjasnili da li imamo dobro balansirani pristup o karakteristikama koje su očigledne od zemlje do zemlje, okolnosti sukoba i žrtve, koje su kategorije i zašto je došlo do viktimizacije, kategorije koje je pominjao i Amir i slažem se potpuno sa njegovim zaključkom da se princip pariteta ne uzima u obzir; učešće kandidata mora biti zasnovano na broju žrtava. Samo ako se žrtve ne mešaju sa ubistvom doći ćemo do fer predloga, ako se ova dva koncepta mešaju, onda nećemo napraviti komisiju. Hvala vam.

Marko Živković: Hvala vam. Da li se još neko javlja za reč? Imamo još 15-tak minuta. Može, može, izvolite.

Amir Kulaglić: Ostalo je ovdje jedno suštinsko pitanje žrtve, nešto što je pojam žrtve, što je problem tokom cijelog konsultativnog procesa. Od 2006. godine

stalno se sukobljavamo sa tim šta je žrtva, ko je žrtva, ko nije žrtva i ko može biti žrtva. Postavilo se pitanje da li je žrtva i stradalnik isto. Da li je osoba koja je u momentu činenja zločina izgubila život podjednako žrtva kao i djevojčica od četiri godine koja je silovana i nakon toga ubijena, ili stariji čovjek koji je pronađen u kući i spaljen? Ono što će morati komisija uraditi, iako to nije tema ove sesije već neke druge, to jeste da sigurno mora na početku utvrditi pojmovnik ili riječnik ne samo žrtve, već i mnogih drugih termina koji jesu bili problem i sad su problem u našoj komunikaciji, jer u tom smislu ja se zalažem da se koriste međunarodne definicije, uopće ne pokušavajući da bilo šta umanjim ili bilo šta uvećam. Jer treba napraviti razliku da svaki izgubljen život u ratu jeste gubitak, to jeste žrtva, jer je jedna osoba izgubila život. Međutim, u moralnom, pravnom smislu, ne možete izjednačiti da osoba koja je izgubila život u momentu činenja zločina ima istu moralnu i pravnu težinu, sa osobom koja je ubijena kao nedužna. I u tom smislu, ja mislim da komisija ako hoće da uspije, moraće da jasno razgraniči i postigne konsenzus, i napravi jasan pojmovnik, da bi onda svi oni koji se osjećaju žrtvom ili stradalnikom, imali povjerenja u to što komisija radi. Ja mislim da nemamo pravo uzeti žrtvama pravo da učestvuju u istraživanju, u utvrđivanju tehnologije i svega onoga što se dešavalo i što se njima desilo. Mislim da je njihova percepcija svega toga sigurno mnogo jača od percepcije osoba koje jesu znanstvenici, ali nemaju lično iskustvo i nisu podjednako zainteresirani za to. Ali to je samo jedno privatno mišljenje Amira Kulaglića, a ne pokušaj da se nametne svima takav način razmišljanja.

Marko Živković: Okej, hvala. Pa, ako se niko više ne javlja, ja bih da privodimo kraju, da zaključujemo stvari, hoćete vi još nešto, okej.

Florie Aliu: Ja sam član porodice nestalih, suprug mi je na listi nestalih. Ja bih se nadovezala, jer ne mogu da se suzdržim i ne komentarišem. Nadovezala bih se na to što je prethodna gospođa rekla, ne znam ko je ona, a volela bih da se upoznamo, tako da bih mogla da joj kažem da je možda upravo njen muž ubica mog muža, tako da naši slučajevi ne mogu biti kategorisani na istom nivou, mi ne možemo da se rangiramo u istom nivou, jer moj muž je nevin, kod kuće su ga uzeli u prisustvu dece, tako da opet ponavljam - mi ne možemo biti u istom nivou. Dakle, vi morate biti veoma pažljivi u vezi komisije, jer mi ne možemo biti toliko strpljivi, izvinjavam se, ali ranije nisam znala ko je ova žena, volela bih da joj pokažem koja je bila istorija mog muža a kakva je bila istorija njenog muža, morate imati osećanja i dobro razmisliti, jer to nije ista stvar, biti ubica i ubijeni, ili biti talac pred decom i porodicom. Hvala.

Marko Živković: Okej, hajde vi Nataša...

Nataša Šćepanović: ... roditelji, ubijen otac. Nisu bili u vojnoj službi, ni u policijskoj, znači civili, poštteni, časni građani, živeli su na Kosovu, otac je kidnapovan iz mog stana i ja sam njegove ostatke pronašla na Lešću, on je dospao tamo sa Kosova, 1999. su ga prebacili na Lešće, bio je profesor ruskog jezika, a za majku ne znam sudbinu, prema tome, moji roditelji nemaju veze sa vojnim i

policijskim strukturama, niti moj suprug. Mi smo pomagali i živeli sa svim ljudima dostojanstveno, bio je direktor škole, gimnazije u Istoku, to može da se proveriti. Niko nije ni saslušan, ni priveden, za moje roditelje, a i za još četrdesetoro ljudi, civila koji su ubijeni u Istoku/Istog. Niko ne priča o tome. Ja sam danas pogledala dokumentarac gde nije bio niko zastupljen od srpskih žrtava i žrtava sa Kosova. Eto, to me je zbolelo i ja sam *à propos* te priče želela da ravnopravnost bude zastupljena u ovoj koaliciji, u REKOM. Moj muž stvarno, to može da se proveriti, on i dan danas ide na Kosovo, ima prijatelje Albance, komunikativan je, takva su mi deca, takva sam i ja. Ja sam samo tražila pravdu za žrtve, kao što su moji roditelji i ostale žrtve, potpuno nevine. Ljudi koji su delili sa svima i zlo i dobro, baš potpuno nevini, ja se izvinjavam gospođi, ne znam kako je stradao njen muž i od koga, ali moja porodica nema veze sa time. Stric mi je isto ubijen, dever, od mog muža, tako da...

Marko Živković: Okej, izvinjavam se, mislim da se samo nismo dobro razumeli. Što se tiče ove sesije i mehanizama oko izbora o kojima smo govorili u proteklih sat i po vremena, koliko smo bili jasni i složni oko prvih kriterijuma u prvoj sesiji, toliko nam je sad ostalo, otvorene su nove dileme. Tako da bih vam se zahvalio na kvalitetnim diskusijama i dobroj raspravi koju smo imali. Hvala vam. Samo još jednu stvar. Ja se izvinjavam ako je neko bio na ovoj radnoj grupi, a nije se upisao ranije, molim vas da se upišete, ovde su papiri iz svih zemalja, tako da vas molim da se upišete ako niste, da, i samo ostavite slušalice na mestima, eto, toliko, hvala.

Šesti regionalni forum za tranzicionu pravdu

Novi Sad, 20. Mart 2010.

Javna svedočenja žrtava i svedoka ratnih zločina u Bosni i Hercegovini

Nataša Kandić: Mi smo danas pripremili ovu sesiju, Javno svedočenje, na malo drugačiji način nego što je ta sesija bila prošle godine na Forumu u Crnoj Gori ili 2008. godine na Forumu u Beogradu. Dogovorili smo se da današnja sesija bude posvećena ženama u Bosni i Hercegovini. Pozvali smo Zoricu Marković, pozvali smo Semku Agić i pozvali smo Finku Bobaš da nam govore o bolnim momentima u njihovom životu i u njihovim porodicama, o onome što se njima dogodilo, o onome o čemu vrlo teško razgovaraju, ali ipak smatraju da je važno da se o tome govori i da drugi slušaju.

Još jedna izmena u odnosu na prošlogodišnje ili ranije, raniju formu ove sesije. Posle Zorice, Finke i Semke, imaćemo vremena da otvorimo ovaj prostor, da damo reč i drugim ženama iz Bosne i Hercegovine. Na Forumu u Zagrebu, koji će verovatno biti u septembru, ići ćemo onda sa žrtvama iz Hrvatske. Ići ćemo kasnije sa žrtvama sa Kosova, i znači, nećemo zaboraviti nijednu žrtvu,

govorićemo o tome, upravo na način koji treba da pokaže koliko je ta komponenta buduće regionalne komisije, ta komponenta – javno svedočenje – koliko je važna. Koliko su važne te činjenice koje iznose žrtve, koliko one mogu da pomognu kada su proverene, kada su prvi put izgovorene, koliko doprinose da ta slika o tome šta se događalo u prošlosti, da bude kompletna, da bude fokusirana na žrtve, i da dobijemo jednu novu dimenziju koju ne možemo da dobijemo u krivičnim suđenjima.

Vi svi znate da ta suđenja jesu fokusirana na počinioce, i da je uloga žrtava, uloga svedoka, upravo samo u toj funkciji da se dokaže krivica, odnosno nevinost onih koji su optuženi. Ta krivična suđenja koja se vode svuda u državama bivše Jugoslavije, ona nisu fokusirana, niti je zadatak sudova da utvrđuju patnje žrtava. Zato mi i jesmo i zagovaramo osnivanje ove regionalne komisije koja treba pre svega da se bavi patnjama onih koji su bili žrtve ratnih zločina i koji su doživeli nepravde, ali da te nepravde budu priznate u čitavoj ovoj regiji.

Poćemo tako što ću ja da zamolim Semku Agić, zato što se ona nekako oseća najslobodnije da prva govori... Zapravo idemo sa Semkom Agić, ona se oseća nekako najsigurnije, sigurnije nego Zorica i Finka, a onda potom ćemo da se dogovorimo, da vidimo da li će Zorica ili Finka da govore. Evo, ja dajem reč, i da slušamo Semku o tome šta se njoj dogodilo. Ona i danas živi u Živinicama, živela je i tada, 1992. u Živinicama. Odatle odlazi u Šamac, gde je živeo njen sin, jer tada počinje jedna njena drama, koja je trajala dugo.

Semka Agić: Ja ću vam ispričat eto, šta je bilo. Ja sam do rata živila u Živinicama. Moj sin, rahmetli, je bio u Bosanskom Šamcu kod oca, tamo je imao djevojku koju je trebao da ženi, i onda sam ja 8. maja '92. godine, tako lijepo ušetala u Bosanski Šamac. Doduše do Gradačca autobusom, od Gradačca do Bosanskog Šamca 21 kilometar pješke. Onda su mi u Crkvini rekli da trebam da se javim u MUP kad stignem. Taj dan nisam, al' sam išla dva-tri dana poslije, i onda me je pred vratima Stevan Todorović, pošto sam u tom momentu bila jedina žena, upitao šta čekam. Rekla sam da čekam propusnicu za Tuzlu.

Prvo me pitao kako se zovem, kad sam rekla da se zovem Semka, onda me je izmarškao, i otišla sam i nisam više ni išla. Moj sâm ulazak u Bosanski Šamac... primjetila sam nekako neuobičajenu tišinu za, za to mjesto koje je bilo dosta onako, bučno. Al' sam isto tako primjetila bijele krstove na kapijama, na autima i bijele trakice svezane na trake i na kapije koje nisu imale vanjske one kapije, velike. Poslije sam saznala da je to bio znak i obilježavanje srpskih kuća pri upadu Srbijanaca, Krajišnika i tako tih, nekih vojnika sa strane, da bi znali gdje ne treba da ulaze.

Isto tako sam saznala da je 13.04. predsjednik opštine, doktor Blagoje Simić, proglasio opštinu Šamac srpskom i naredio muslimanskom i hrvatskom narodu da se iseli. Većina naroda je bila i iselila do mog dolaska, ostale su pozatvarali, što u MUP, teritorijalnu odbranu, poslije u osnovne škole i ovaj srednjoškolski centar. Vodili su ih i na prinudni rad, na kopanje tranšeja. U toj radnoj obavezi bio je i moj rahmetli sin, star nepunih devetnaest godina. Za ta dva mjeseca, prije nego što je ubijen, njemu su se tri puta leđa ogulila, rane su bile na rukama, i onda je 3. 07. u Zasavici, na kopanju ubijen. 4.07. je pokopan, a mene su 11. 07. iz kumine

kuće odveli u Zasavicu. Zasavica je jedno katoličko selo između auto-puta Bosanski Šamac – Doboj, a s drugu stranu je rijeka Bosna i preko rijeke Bosne je Odžak. Straže su bile postavljene na tri mjesta, gdje se moglo ući kolima, a onda je... Tu sam zatekla dvije Muslimanke udate za Hrvate i mještane Zasavice, većinom starije ljude i nešto malo muškaraca.

Negde krajem sedmog mjeseca, kad sam se vraćala iz sela, u bukvalnom smislu sam natrčala na jednu osobu u maskirnoj uniformi, s puškom i pištoljem. Psovao je Boga i tražio ženu, gdje su žene da pokupi pšenicu, jer je pšenica bila ovršena, i trebale su mu žene valjda da pozobaju onu pšenicu što se rasula. Koliko sam ja bila šokirana tim iznenadnim njegovim pojavljivanjem na ulici toliko je, imam osjećaj bio i on iznenađen, ali mi nije promaklo da je bio alkoholisan. I... nikad njegove oči neću zaboraviti, mislim da ću ga po očima pamtit čitav život. Ja nisam ušla u kuću gdje sam bila smještena nego sam otišla jednu kuću niže i on je nakon sat vremena došao za mnom, spustio je pištolj na jastuk i rekao je da nema potrebe ili razloga da ga upotrebljava. Poslije je dolazio još dvije noći. Prilikom tog prvog susreta on je iz spavaće sobe, gdje je mene odveo, od te vlasnice kuće ukrao jednu ogrlicu koju je njegova supruga nakon nekoliko dana vratila. Iz kojih razloga, ne znam. Kako je iznenada došao, tako je iznenada i otišao. Nakon možda petnaest – dvadeset dana su u Zasavicu doveli još tri žene iz Bosanskog Šamca, koje su mjesec dana bile zatvorene u MUP-u, a onda nakon dva mjeseca su doveli još sto osamdeset porodica, što starijih, što žena, beba, djece. I onda su nas odatle vodili na rad. Išle smo po Odžaku, po... Modriča, Obudovac, Batkuša, Kornica, Bosanski Šamac. Kopale smo, istovarale, utovarale, mele silose, čistile ulice, privatne kuće, tavane... podrum, sve što im je trebalo, eto da ne moraju platiti.

Zapovjednik Zasavice, koju su oni zvali *Izolacija*, do jeseni je bio gospodin Jovica Vajza, za kojeg ja moram priznat da je bio dosta korektan. Ljekara smo imali svake subote, doktora Ozrena Stanimirovića, koji je isto bio jako korektan, normalno onoliko koliko su im uslovi dozvoljavali i situacija da sami ne nastradaju.

Sam naš odlazak na rad je bio većinom na tim visokorizičnim mjestima i na, kako da kažem... malo, ne malo nego dosta onako ponižavajući. Kad neko ti dođe i traži da čistiš mu podrum ili kuću i dvorište, i nekako smo se sigurno i ono, eto, nekako, radnički osjećale kada smo išle, čistile firme ili okućinu, ili ... tako te neke firme, ali baš kad ideš čistiti kuću nekome, ili podrum ili tavan, onda je to bilo zaista onako, malo... ponižavajuće.

Jedne prilike su nas vodili da čistimo kuću Grdija Avramovića, jednog uglednog Šamčanina, u kojoj je prije rata bio *free-shop*, a tu je trebalo da useli komanda nekog visokog jugoslovenskog oficira, i tu nas je čuvala vojska Republike Jugoslavije. Silose isto tako, penjali su nas na sam krov, da metemo dok je sa Save pucao snajper. Bilo je i bolesnih ljudi, bilo je i beba, bilo je duševnih bolesnika... Hranu od njih nismo dobijali, dobijali smo od tih mještana Zasavice.

17. decembra 1992. nas je uspio pronaći naš Međunarodni Crveni krst i registrovati, onda smo od njih svaki mjesec dobijali pakete. Razmjena kojom sam ja otišla iz Bosanskog Šamca bila je 21. marta '93. godine, što znači da sam punih trinaest mjeseci provela u tom zarobljeništvu, u bukvalnom smislu zarobljeništvu.

Glavni i odgovorni u Bosanskom Šamcu su tada bili Simo Zarić, koji se sada ponosi Haškom presudom, Stevan Todorović, on je barem bio čovjek pa se ubio, doktor Blagoje Simić, Stevan... čini mi se... Da se sjetim dvojice nekih jugoslovenskih oficira, Savo Čančarević, Milan Jekić, zamjenik Save Čančarevića, Fadil Topčagić, šura Sime Zarića koji je bio i diverzant, Slobodan Vakić-Vaka, i mislim, ne mogu da se sjetim baš svih, malo sam blokirala.

Jedan dan smo isto tako morali da idemo da utovaramo dva šlepera neke presovane trave koju su oni koristili za izolaciju brodova i velike vreće čaja. A pošto smo mi bile same žene onda smo mi sebi tako pravile od tih bala stepenice da bi nam bilo lakše da ih utovarimo. Isto tako jedan dan smo u silosu morali lopatama da utovarimo dva vagona žita. Normalno, hranu nam nisu davali, vodu nisu davali, ako je neko imao da ponese sa sobom kad krene, ponese, ako ne, onda... jedi kad se vratiš ono što imaš.

U aprilu '93. godine sam imala još jednu posjetu od jednog Srbina koji me je četiri noći izvodio, a nažalost, osoba koja to zna ne želi da svjedoči, tako da ja o tome i ne pričam. Ja sam se s tim nekako nosila onako, jer sam imala dosta obaveza kad je razmjena bila, zatekla sam majku bolesnu, kuća nam je bila puna, zemlja za obradu. Nisam imala vremena da razmišljam o sebi i onda nekako sam to zbacila za leđa. Prvo što sam imala prevelik osjećaj krivice što sam ja preživjela, a dijete nije. Onda drugo, bilo me je stid. Ali onda jednostavno, kad su obaveze popustile, onda je i u mene kvrcnulo u glavi i onda sam odlučila da progovorim, i da potjeram, i da tražim pravdu, imam pravo da je tražim. Mada, naši sudski organi su više fokusirani na masovne zločine, koje, ako ja smijem da priznam, jedan po jedan gube, mjesto da se fokusiraju na nas, pojedinačne slučajeve. Kad dokažu deset pojedinačnih slučajeva, imaju itekako komponiran slučaj. Ja neću odustati, ni radi sebe, ni radi svog ubijenog sina, ni radi ostalih žena koje nemaju hrabrosti da progovore, pogotovu radi onih koje su bile silovane u prisustvu svojih roditelja ili djece. Ne želim da zaboravim, a ako ne mogu zaboravit, ne mogu ni oprostiti, što ne znači da svrstavam sve u jedan koš. Ja sam imala pomoć od dvije-tri osobe srpske nacionalnosti u Bosanskom Šamcu, koje su meni jako pomogle, s kojim sam ja i dan-danas u kontaktu i jako sam im zahvalna. Njihova imena nisam spominjala, jer sam se bojala da ne bi oni imali neke neugodnosti. Isto tako sam primjetila, jel', što je po meni onako malo bilo nelogično, da su Srbi, oni ortodoksni Srbi - četnici - ako je neki Srbin sklonio svoga sina na sigurno, da ne bude u ratu, onda je njegov otac bio prinuđen da radi dvije smjene, da odradi dvije smjene, i za sebe i za svog sina.

1993. u martu mjesecu su, negdje polovinom marta, su zašli sa TAM-ićem, kupili su... Kupili su po onim kućama praznim, dušeke i krevete, šporete, solunare, ništa nam nije bilo jasno, da bi na kraju dva dana doveli Srbe izbjeglice iz Gostovića koje su tu istovarili u deset sati i ostavili ih do mraka, da niko nije došao da ih posjeti. I onda su se sami morali snalaziti, tražiti na šta će leći, gdje, na šta će, u šta će ložiti, kako da se smjeste. Čak su ih prozvali Kubancima, zato što su iz brda, što nisu iz ravnice, tako da sâm njihov odnos prema meni, Muslimanki, mene toliko i ne pogađa, jer ako su se mogli tako odnositi prema svojim Srbima, onda ne očekujem neku ljubav ni prema meni. Što ne znači da zaboravljam, i

opet naglašavam, ne mogu zaboravit, a ne želim ni oprostiti. Ali samo onima koji su krivi.

Sad kako živim, živim hvala Bogu dobro, ganjam pravdu i neću od nje odustat, pa makar mi to bilo zadnje. Žao mi je samo što i naš Savez logoraša nije onako bučan i ekspeditivan kao što je Savez logoraša Republike Srpske, i što možda ne žele da se ujedine, jer bi možda prije uspjeli da izganjamo neka svoja prava. Sama tužiteljka Dodik, kod koje je slučaj silovanja, je momentalno na nekom službenom usavršavanju, vratiće se krajem aprila. Obećala je da će organizovat viđenje i prepoznavanje, da l' će to uraditi ili neće ne znam. Kada sam pokušala da tražim neku materijalnu odštetu, ja moram priznat da su tužbe predate, zastupnik je bio iz Hrvatske, međutim tu je naš Savez logoraša malo zatajio, meni je žao ako se oni nađu uvrijeđeni, jer sam čula da je tu predsjednik Saveza logoraša, ali ja ću svoje tjerati.

Na sto prvoj sjednici vlade Republike Srpske je donešena odluka o emitovanju obveznica koje bi pokrivala materijalne i nematerijalne štete nastale u toku rata, a koje bi bile naplative tek za nekih dvadeset ili dvadeset i pet godina. Kako sam uspjela da saznam, moglo bi se nagoditi za nekih pet hiljada. Pet hiljada daju isto tako i za mog ubijenog sina kojeg ja ne želim da prodajem, i smatram da je ta ponuda i više nego bezobrazna.

Nataša Kandić: Semka, samo da vas pitam, kako je stradao sin?

Semka Agić: Moj sin je bio, ja i to moram da napomenem, moj je sin bio prisilno podignut od vlasti Bosanskog Šamca, na radnu obavezu, koju ja smatram da nisu imali pravo da ga dignu, pogotovo da ga vode na tako rizična mjesta i tako rizične, visokorizične poslove. Međutim, metak je došao iz pravca Odžaka, što znači da je pucao HVO. Ja ću gonit i tamo, a goniću i Srbe odgovorne u Bosanskom Šamcu, koji su ga podigli na radnu obavezu, jer on nije u radnom odnosu bio. Šta su mu radili, ne mogu... da, da govorim više, šta da opterećujem, je l' da.

Nataša Kandić: Dobro, dobro Semka, hvala vam. A sada da vidimo, da se odluče Zorica ili Finka. Evo, da počnemo sa Zoricom. Zorica danas živi u Bijeljini; živela je u Ilijašu, njen suprug je bio profesionalni vojnik, i nije joj lako da ispriča taj deo života koji je valjda najbolnije što može u porodici da se doživi.

Zorica Marković: Kao što znate, zovem se Zorica Marković, inače sam rodom iz Ilijaša, to je jedno mjesto kod Sarajeva. Do 1996, dok nije potpisan Dejton, živjela sam u svojoj kući. Poslije sam morala da idem, tako da sam došla u Bijeljinu, tu i danas živim sa svoje dvoje djece. Priča koju ću vam ispričati je istina, činjenično stanje postoji, znači sve onako kako sam ja doživjela i o čemu mi je stvarno teško pričati. Ja se izvinjavam ako me malo emocije povedu, izvinite, ali tako je.

Znači, živjela sam u Ilijašu i imala sam dvoje djece. Moj muž i djever, oni su radili u Ilijašu u kasarni od '90-te godine. Znači bili su vojnici pod ugovorom, koji su radili svoj profesionalni posao, tako da nisu bili ni dobrovoljci ni bilo

kako, nego su baš obavljali svoj posao za platu, od čega smo živjeli. Međutim, kad je počelo sve to, i kad smo vidjeli da postoje barikade, da ovo, da ono, pošto sam ja imala sina koji je operisan, imala sam ćerku od sedam mjeseci, tako isto moja jetrva, to jest od djevera žena, vjerovatno svi znate riječ *jetrva*, mi smo otišli na Pale kod svojih prijatelja, sa svojom djecom, i svekrva i svekar su s nama bili. Računajući da ćemo biti desetak dana pa ćemo se svi vratiti svojim kućama. Međutim, bilo je tužno. Gore smo se zadržali, a moj muž, njemu je rođendan 19. jula, na dan kad je poginuo. Očekivala sam to jutro da će doći, da mu čestitamo rođendan, međutim moj djever, koji je jedini sad živ, i moj sin, od svog muškog roda, je došao i rekao nam da su oni poginuli. Međutim, pošto se nije moglo da sahranjuje u neko normalno vrijeme i u toku dana, to je moralo da se radi noću ili ujutru rano. Nas su odozgo, došla je stodesetka i tri vojnika iz kasarne da nam jave zajedno sa mojim djeverom, a imali smo još mnogo rodbine koja je bila na Palama, otišla kod svojih najbližih, tako da smo mi odozgo pošli sa Pala oko pet, do pola šest, da stignemo na sahranu. Međutim, kad smo krenuli, ta familija je nas čekala u gradu, nismo mogli svi stati u stodesetku, tako da su nam iz kasarne sa Pala dali kombi, koji je trebao da vozi momak, dečko koji je bio u vojsci. Međutim nije dečko znao put, pošto se išlo preko nekih zaobilaznica. Moj djever je vozio, a on je bio na obezbjeđenju kao da bude uz nas. On je držao mog sina u krilu koji je tada imao pet i po godina, a ćerka mi je ostala na Palama kod komšinice za koju ja nisam ni znala do tada, nisam je ni upoznala. Međutim, mi smo krenuli na sahranu, i stali toj familiji da idu s nama, iz Srednje, to je mjesto kod Ilijaša. *Ranč* se zove mjesto gdje smo mi napadnuti od muslimanske strane, za koje nismo znali, jer pošli smo na sahranu, računajući dva brata da su poginula, da možemo da dođemo na sahranu. Međutim, nismo stigli. Ni na sahranu, pola ih nije živo, tako da od nas šesnaest koji smo bili tada, nas pet je živih. Naravno, svi smo ranjeni, povrijeđeni. Ove rane tjelesne možda i mogu da zarastu, ali ove rane koje imam u sebi, u svojoj duši, srcu, nikad zarast neće. Međutim, mi smo tada nastradali, ja se sjećam samo da nisam znala da sam dozivala svog sina za kojeg nisam znala, a tom vojniku nisam znala ni ime, kako se zvao. Kad je ta zasjeda bila i kad smo napadnuti, čovjek koji je vozio kombi je bio sposoban i on je nas na svojim gumama od kombija dovezao do Vogošće, iz Vogošće su nas uputili za Pale, nas koji smo naravno bili ranjeni i živi, davali znake života, tako da su nas s Pala sutradan prebacili na VMA. Moja svekrva je na putu do VMA umrla, a ja sam, na sreću ili nesreću, ostala živa, i živim sa tim činjenicama i sa tim svojim jadima. Međutim, bila sam na VMA mjesec dana, ne znajući ni za kog svog ni da li ko ima živ ili mrtav. Kada su me sa VMA, pošto sam ranjena i u tri predjela visine, i u nogu, i u stomak, i u ruku, nisam mogla ni sa štakama da hodam, ponovo su me sa VMA prebacili na Koran u bolnicu, to je na Palama bolnica, bio je hotel prije rata. Kada sam došla na Koran u bolnicu, ne znajući, pošto smo se sanitetima vraćali, a išli smo helikopterom, da u sanitetu do mene postoji moja majka. Nisam znala kad smo došli na Koran, plakala sam, bilo mi je teško, mislila sam, nema mog muža pa su me svi zaboravili, pošto sam tada imala tri brata, dva oženjena, jedan je bio momak. Međutim, na Koranu, na Palama, su nas iz tog saniteta ponovo u bolnicu smjestili, do mog kreveta je ležala moja majka za koju sam pitala: „A šta ćeš ti ovdje“? Međutim, moja majka je, ni ona nije znala, znala

je za moju situaciju da sam ranjena a nije znala za tog brata, oni su došli na sahranu mom mužu i djeveru u Ilijaš, na groblje, i opet je bilo pucnjave i napada, moja majka je ranjena, a brat koji mi je bio momak tada, što mi je najteže bilo što mi se on nije javljao, on je poginuo. Tako da taj crni 19. juli, nikad mi nije drag i ne može bit i uvijek mi je tužno to misleć, međutim, i ova dvojica druge braće koji su prispjeli na sahranu da dođu, da budu s obzirom da nema nas, najbližih, i oni su ranjeni, ali za njih nisam znala da se nalaze na VMA. Na Palama sam ležala u bolnici, nakon tri mjeseca su mi doveli sina da ga vidim. A ćerku nisam vidjela šest i po meseci, jer je to bolnica koja je imala mnogo, mnogo ranjenika koji su i umirali i vrištali, tako da nisu dali maloj djeci, nisu mi ni donosili. U suštini, moju djecu nije imao ko ni da čuva, jer čuvao je moj svekar koji je poslije tri godine umro, od tuge i žalosti, od bola. On je čuvao oboje, tako da nisam imala od koga ni da tražim da ih dovede. Međutim, poslije svih tih godina i dana kada sam kući izašla, u svoju kuću u Ilijaš sam se vratila, nisam komentarisala i pričala sa svojom djecom o tim scenama, želeći da ih zaštitim da ne znaju sve to, da ne moraju da nose traume; ne želim da imaju mržnju u sebi, iako i ja nemam mržnju. Jednostavno imam bol koji postoji u meni.

Nakon par godina, možda dvije godine od kada sam izašla iz bolnice, kako sam sjela, moj sin kaže: „Mama, je l' ti misliš da sam ja glup. Ja sve znam i sve sam vidio“. Moje dijete sve zna i sve je vidjelo, i vidjelo je, kako on kaže, te ježeve i tu zasjedu koja je, znači bila prije toga smišljena i organizovana, a nije mi jasno zašto je to moralo da bude smišljeno s obzirom da su oni bili ljudi koji su radili u vojsci. Znači oni nisu bili ljudi koji su svojevolumno... To je jako bolno i teško, međutim svi mi želimo svoju djecu da zaštitimo i da im ne damo da razmišljaju, da misle, međutim to nije tako. Moj sin ni danas nije pustio mene da dođem ovdje sama, mada poslije tih osamnaest godina prvi put javno pričam o tome i stvarno mi je teško. Ja vas molim da me razumijete i izvinete. Ali mu nisam dozvolila da tu bude. Otišao je malo u grad, da ne vidi, da ne čuje, u stvari, sve to tako kako se desilo.

Nataša Kandić: Zorice šta je bilo sa tim vojnikom koji je držao u krilima sina?

Zorica Marković: Taj vojnik koji je držao mog Marka u krilu, ja ga nisam znala. On je poginuo. I od... iz Srednjeg do Ilijaša, do Vogošće, je on ležao na mom Marku, ali je bio takav put koji nije bio, nije cesta, nego je to makadam, tako da se tijelo pomjeralo, a krv ga vjerovatno uplašila. Taj vojnik je mrtav bio na njemu. Kad su dijete dovezli, kad su ga okupali ovi koju su ostali živi i koji su bili tu u Ilijašu, ja nisam ništa poslije toga znala. Ja sam, kada su me vratili sa VMA, znači ja sam tamo ležala, došao je čovjek meni u bolnicu na Koran, na Pale, onako jadnan, nikakav, uplakan sa nekim krupnim očima kojih ću se i danas sjećati, nikad ih zaboraviti neću, i samo mi je došao i rekao: „Moj sin je poginuo držeći tvog sina, ja ću ti ubiti sina“. Međutim kako sam ja zajaukala i zavriskala, vrištala, ljudi su ga odveli. Čula sam poslje da je taj čovjek bio smješten u bolnicu i da je sam sebi presudio. Taj čovjek je bio rodom iz Visokog, to je mjesto kod Ilijaša, blizu Ilijaša, tako da je njegov sin bio na Palama u vojsci, u redovnoj vojsci od '91. godine. Međutim, on je imao još suprugu i ćerku koji su živjeli u porodičnoj

kući. Kada je on otišao da posjeti svog sina, da vidi šta se dešava, kako je gore, njemu su zaklali suprugu i ćerku. Tako da je taj čovjek, sin mu je poginuo kad sam ja ranjena, tako da taj čovjek više nije imao nikoga. Znači možda sa nekim pravom je to rekao zato što je bio ogorčen na sve to i što se tako ponašao i što je tako bilo. Međutim, ja tog momenta nisam znala šta se dešava, meni je to bilo strašno. Tako da, možda mi je u neku ruku i žao tog čovjeka bilo, mada sam se bojala, pošto nikog više nisam imala nego tih svojih dvoje djece, da zaštitim nekako svoju djecu. Zato sam možda i zavrištala da ga odvedu, a ko zna kad je čovjek u takvoj, u takvim mislima, u takvoj tugi i žalosti, šta bi sve mogao da učini.

Da vam iskreno kažem, mogla bih još mnogo da vam pričam svu tu moju situaciju, ali stvarno nemam mnogo snage i osjećam se jako loše. Sve te naše priče su tužne i žalosne i mi koji smo preživjeli sve to... **Pravda nikad nije sačinjena, nikad niko nije odgovarao za ta zlodjela, bez obzira ko je u pitanju. Žrtve su sve žrtve, svačija majka plače. Znači, nema odvajanja. Ako je žrtva žrtva, dajte da istinu dokažemo, da vidimo šta se sve dešavalo. Pa svaki onaj koji je počinio zločine nek odgovara.** Da ne budemo na nekoj... nacionalnim stranama. Da ne gledamo ni ove ni one, nego svi smo žrtve koji smo žrtve. I za sviju podjednak zakon, i da svi odgovaraju jednako.

Nataša Kandić: Hvala. Zorice, uzmite malo vode... Evo, sad ćemo da slušamo i Finku Bobaš. Ona danas živi u Kruščici kod Viteza, gde je živela i '91. i '92. I ona ima teške i bolne momente u svom životu koje teško priča. Ja se zahvaljujem što je došla, i što može o tome da govori.

Finka Bobaš: Najprije da vam kažem dobar dan. Ja sam iz Viteza, to je selo jedno Kruščica kod Viteza. Tu sam živjela i udala sam se tu. Moje rodno mjesto je Krčevne pored Viteza. Imam troje djece, imam 62 godine, i htjela sam da ispričam sve što se zbilo tih nekih kobnih ratnih godina, kojeg sam ja bila žrtva. Kod nas je započeo rat 16. aprila '93. Mi smo radili. Ja sam radila u impregnaciji u Vitezu, imala sam puno prijateljica, naročito muslimanske vjere tako da sam imala puno tih prijatelja. Nisam bila nacionalista pa su me svi volili. Kad su se formirale te neke vojske, najprije je bio ti neki TO, svi smo bili tu, Hrvati, Muslimani, u toj istoj vojsci, tako da se to nešto odigravalo sve s nama skupa. Prije 1992. kad je započeo rat u Hrvatskoj, u okolici našoj, Bosni i Hercegovini, su bili moji susjedi, puno sela je bilo okolice, Srbi. I pošto su, sad nešto nisu bili poželjni TO ni JNA primo u tu svoje, u tu svoju, kako bi rekla vojsku, već su rekli da se oni istribe što god ima tu okolici Viteza, sve, da oni nisu poželjni da budu tu, da oni iziđu iz toga svega. Nešto krajem '92. zašlo se po tim okolicima, selima sa Srbima i sve se istjeralo, na primjer dole kod nas u Vitezu, i tako da su naši, Hrvati primili tu i smjestili neke; neki su preko Kiseljaka prešli na srpsku teritoriju. Puno ih je prešlo tako da im je pomagao da pređu, da ih spasi da, tako da su se potpuno istrijebili, ti sad naši Srbi što su bili tu.

Kada je bilo '92. u jedanaestom mjesecu, meni je moja jedna kolegica rekla, zvala se Esma, mi smo bile kao sestre, ona je meni rekla: „Stigla nam je pomoć“. Ja

sam je pitala kakva pomoć? Kaže: „Nemoj da se brineš, stigla nam je strana vojska“. Sad ja, ono, strana vojska, „pa Esma kakva strana vojska?“ „Pa, to su ti bona“ kaže, „mudžahedini, oni su došli da nas obučavaju; eto nemoj ako nekoga sretnoš, da se bojiš“. Veli: „ja sam bila među - moje je selo Kruščica - tu su mi bili. Nas malo je bilo tu, nekoliko porodica, možda pedesetak porodica, kuća mislim, a ono je bilo sve muslimani. Ona kaže: „Nemoj da se bojiš, to nije ništa, to je samo došlo tako ta neka ispomoć, da mi istjeramo Srbe“. „Pa već ste“, rekoš, „istjerali, šta više hoćete?“ To je tako sve bilo, mi smo radili, došla '93. godina i mi smo dole, na poslu se pošli odvajati Hrvati, Muslimani. Pošto sam ja pekla kave, pa sam nosila ovako svakome i tako dođem, bila mi jedna kancelarija koja se odvojila, Muslimani su se odvojili na svoju stranu, Hrvati vjerovatno na svoju stranu. Ja sam tako dolazila, donosila tako kave, malo posjedim sa njima, pričam. U toj je grupi bila i ta moja kolegica. I sad ono, neko prećuti, ona kaže „ne morate ćutati ništa, Finka nije nacionalista, možete pred njom pričati šta hoćete“. I tako se to dešavalo do trećeg mjeseca. Trećeg mjeseca mi smo trebali... Nismo imali plaću da dobivamo pa ćemo dobivati mi neku hranu da nam daju umjesto para, te šećer, te brašno, ulje i šta ja znam. Meni je prišla moja ta kolegica i još ostali, kaže ona meni: „Nemoj Finka gonit gore to svoje“ kaže, „tvoja je kuća na našoj teritoriji“. Ja kažem njoj: „Šta vam to znači?“ „Pa eto“ kaže, „vidjećeš. Nek imaš da jedeš. Ostavi to u Vitezu kod svog sina“. Ja sam došla kući, ja kažem svom mužu tako te stvari neke, kaže: „Ma šta vi žene znate, šta vi pričate gluposti. Kakva tortura, kakva kuća, kakvo ovo, kakvo ono“. Ja sam tako razumila tog svog komšiju, jednog Muhameda koji je vozio ta kola i konje, ja sam dovukla to svojoj kući. Ona meni kaže: „Je l' to ti gore odvuče?“ Rekoš: „Pa jeste“. „E pa“ kaže „vozi kad si budala“. I tako ja ono ništa nisam ni razmišljala, nisam ni u šta vjerovala, da bi se moglo nešto desiti između Hrvata i Muslimana, to nikad nisam mogla povjerovat. Mislim, imala sam vjere pošto smo vezali zastave, bili smo zajedno, sve, sve, da će moći nešto da se uradi da ne budemo mi dobri, da i nešto, ona meni kaže: „Nemoj da ti sin ide u školu“. Bio je to petak, 'će se napast' na Vitez.

„Nemoj da vaš sin, nemoj da ti Miroslav ide u školu, nek ostane kod kuće“. I sad, sad ja sve gledam kad ti ja tu nosam kave, onaj neće sutra doći na posao, onaj neće sutra, ma rekoš neću ni ja sutra doći na posao. „Pa što ti“ kaže, „pa eto, mogu i ja da ne dođem nekad na posao“. Ja sam došla kući, kažem „sine nemoj sine sutra ići u školu“, pošto nisam ni ja trebala ići na posao. Kažem ja „nemoj ići sine u školu ako mama ode na posao“. Kad smo mi naveče sjeli, moj sin mene zove, kaže: „Mama zgrupisale su se muslimanske vojske“, kaže „evo i mene su mobilisali“. Kaže: „Ujutru će biti napad“. Ja blokirala. Šokirala se. „Sine, šta to pričaš?“ „Mama, bježite kud znate, bježite u sklonište“. Ja... došla ja svom mužu, kad, kažem ja njemu tako, kaže on „aj' šta pričate“, kad dođoše neki ljudi, uhvatiše mog muža i njega mobilisaše i oteraše. Šta je to sve, ja sam ostala u šoku, ne znam ni šta se sve dešava. Zapucalo se, zapucalo se, sve živo gori maltene, ja gledam, pošto smo mi na brdu a dole je Vitez, gledam okolicu, sva sela gore. Sva naša sela gore, što postoji, nema, sve do Travnika, Zenica, sve živo. I mene moj sin zove, kaže: „Mama jesi li dobro, je l' išta kod vas?“ „Pa još

nije, nije sine“ rekoh, „nije još ništa“. Kod nas se nije ni zapucalo to jutro, ja nisam otišla na posao. Kaže: „Mama, vidiš, sve gori okolo, pa bježi'te“. „A kud sine da bježimo“, kažem. „Pa bježi'te ovamo dole“. Pa šta je tu, to je neki mali gradić, mislim mali, more se sve dobacivat sa mecima i bombama. Kaže on: „Bježite mama, vamo dole, negdje ispod“. I mi smo tako tu večer otišli, sutradan se opet nije zapucalo, subota bila. Subota naveče napad na nas. Tako došli su nam neki odozdo iz Viteza da pomognu i to je tako i ostalo, nije bio neki veliki napad, i mi smo ostali. Mi smo tako tu bili, ono, svaki dan neko pogine, svaki dan ili ako niko ne pogine, ako ne izleti nečija krava, ovca, nešto je ubijeno. I moj muž je ranjen isto tako '93, 13.09. on je ranjen. Ja sam izletila tamo, čula sam pucnjavu, ja izletila, kaže „ranjen ti muž“. Ja sam išla gore, odvukli ga u Bilu. U Bilu nije bila bolnica, bila jedna crkva i tu su crkvu pretvorili u bolnicu. Tu su bili nikakvi uvjeti, nismo imali nikakve ni doktore. Ja sam došla gore, moj muž umire. Tako da sam nekako, neki doktor da je došao da mu je spasio život, tu sam bila malo kod njega i ja kažem „moram ja ić' kući, gore je velika borba, ostala mi svekrva 73, 74, 75, ne znam, 1920. godište, sad ne znam koliko godina, i sin mi od četrnaest godina, rekoh „ja moram ići kući, ja moram, ako bude nešto, njih su dvoje, on tinejdžer, šta on zna i baba stara ništa i ona ne čuje ništa, ja moram ići kući“. On kaže „nemoj ići kući, možda te više nikad neću ni vidit. Ja sam došla kući, ja sam... Pucalo se puno, ja sam uletila gore do svoje kuće uskaj svekrvi, de daj da bježimo, ja nisam ništa jela, bila sam gladna. Kako gore u toj bolnici nema ništa, bila je sve intenzivna njega, nisam ništa ni jela. Došla sam tu, „daj mama da pregrizem koji komad kruha“, ja sam uzela to. Pošto su granate padale, bježimo, mi smo izašli napolje da počnemo bježat. Nismo mogli bježat. Vratili smo se u kuću. U moju kuću je uletio RPG granata, sve se zapušilo, mi idemo po podrumu, u ostavu, tu se nas troje poredali. Bila sam ja, moj sin i moja svekrva iza mojih leđa. Na jedanput smo čuli „Alahu ekber“, ono „tekbir“, sve živo, lupanje stakala. Ulaze u kuću; ja sam rekla „šta mi da radimo“. Ništa. Čekaj sudbinu. Čim su uletili u kuću, pošto su vrata bila zatvorena, od te ostave, pukao je metak i ranio mog sina. On je rekao „Mama, ja sam ranjen“. Rekoh „de si sine ranjen“, kaže „u kuk“. „Pa može se sine izdržat“, šta ćemo sad. Ja sam otvorila vrata, vrisnula i oni su se prepali. Oni su možda mislili da nema nikog u kući. To su bili mudžahedini. Upravo oni, što je rekla moja prijateljica da ih se ne bojim. Nisam čula nikakve, čula sam, priče im nisam razumila ništa, moj sin kako je zakoračio, nije mogao, pao je na, na hodnik, ovaj jedan je odmah uzeo sablju da ga prekolje. Ja sam skočila, uzela mu za ruke, da pokažem njemu: „Prije mene, prije mene, pa onda da ja ne gledam, radite šta hoćete“. Moja svekrva je isto vrištala, on nije ništa znao. Kažem ja, i on, neko, neki pogleda da je on ranjen i nešto pričaju između sebe i uzeše njega za kosu da ga izvuku napolje. Ja sam uzela ispod ruke, ja i moja svekrva, izveli smo ga napolje i tu baciše ga na ledinu, krv teče, ja... šta ćemo sad. To je bilo ogromno, to su bili, od nas možda bilo jedno sedam-osam tih što su držali crtu, muškaraca, a tu je bilo možda tisuć-dvije te vojske, što krajišnika, što mudžahedina, što domaćih, tako. Ne znam, nešto su se sporazumjevali između sebe i nekoga su dole pitali ispod moje kuće, sa te kuće, tu je bila ogromna vojska, pitaju valjda šta će s nama. Neko je mahnuo rukom, veli nemojte ih dirati, nek' stoje. Pa je došao neki kombi, potrpao mene, moju svekrvu,

mog sina i da nas vodi. Ja pitam gdje ćete nas, kažu oni „u zatvor“. Pitam ja gdje je zatvor, kaže „puno pitaš“, pukne me šamarom, šaban. Ja kažem „ja ne smijem pitat“, kaže „puno pitaš ustašinice“. I mi smo došli dole pred tu crnu kuću. Ta je crna kuća od brvana, to se gradilo prije Drugog svjetskog rata, pa tu su bile, tu je se ubijalo puno. Tu je bio neki spomenik, tako znam kad smo mi išli u školu da smo išli na taj spomenik, to žrtve tog fašizma, šta, ja nemam pojma, i u tu crnu kuću... Mi smo došli, moga sina su skinuli sa onoga kombija, pošli da ga tuku, onu nogu čupaju. Ja sam vrištala „nemojte ga ranjen je“ i ovako okolo gledala sve. Ugledala sam Mineta Akerića, i pošto smo ja i njegova žena bile, ja i Esma dobre, ja sam njemu rekla „de molim te, Minete, spasi me, spasi mi dijete, moraš mi ikako spasiti dijete“, znate. Kaže on „pa de daj, ustašinice, šta govoriš“. Ja njemu, onako, rekoh „pa Minete odkud ustašinica, kakva ja ustašinica, čime ja to sve tako zaslužujem“. Kaže on „ti Finka ne znaš da je rat; sad je rat, nema prijatelja“. Pa kako nema prijatelja, pa zar ne možeš, ja bi tvoje dijete spasila. „Nema prijatelja“, kaže, „Finka“. Ti ne možeš nikako shvatiti da je rat. Ja sam tako... tu su ga unijeli, dole, nas u podrum, i njega. Dole su bile daske poredane po toj vodi i neka ćebad, prljava neka, od nekih konja. I mi smo dole zašli, moj sin krvari, umire, ne znam ni šta da radim. Sva sam bila od njega začipajući mu njegove rane. Ja sam izišla gore, molila ja moram ja ići u wc. Ja sam izašla u wc, da idem u wc, nisam bila za wc, ali izišla sam. Tu sam sreća jednoga svog, moja mama i njegova mama su bile prijateljice, jedan Trako Patković, doktor. Ja kada sam njega ugledala, ja sam, nešto se ohrabrila. Ja kažem „joj, rekoh“, kažem ja njemu, „Patkoviću sin mi je dole“, rekoh, „ranjen, moreš mu išta pomoć“? Rekoh „pomazi, umire“. „Ne mislim da mu“, rekoh „pomognete, jer znam evo, rekli su mi da je to sve rat, da nema pomoći, da sve... je l' možeš mu neku injekciju dat' da mu spriječiš muke“. Da umre, šta, ne mogu sada tražiti pomoć. Kaže on „pa Finka šta ja znam, šta hoćeš ti“. „Pa daj“, rekoh „samo mu skрати muke, eto ništa drugo ne treba“. Prošlo je jedno pola sata, ja sam vrištala dole, moj sin zapomagao, moja svekrva, tako, bilo još dole nekih muškaraca dole u tom podrumu, i gledali su u njega, tako. On, sve dobro bilo, ko nije bio ranjen, kome nije trebala pomoć. I došlo je, Trako doktor, on je sad u Travniku u bolnici direktor, on je došao. Ja i njegova žena smo radile dola skupa u impregnaciji, i ja njemu kažem „moraš mi pomoć“, tako, štogod. I doš'o on, došla jedna ženska, ona... njih dvojica ništa nisu rekla, ona je došla... „da nas der'o bog, šta ćemo mi ustaše liječit', daj jebote, ka'em, daj Bože sačuvaj, prekolji to, znaš. Ja sam onako gledala u nju, rekoh pa će je to žensko srce. Kako može tako neko, da je to muškarac neki rekao ili nešto... Rekao joj, taj Trako, „daj nemoj pričat bezveze, daj tu infuziju i ono kateter da mokraću ispusti dijete“, nije moglo mokriti i tako. Kažem ja njemu „pa možete gledati, izvući kako negdje da mu to nešto dadnete, pomognete“. Kaže on „poslaćemo ga u bolnicu“. „E fala vam“, rekoh, „njega spasite, a ja vam dajem svoj život, ako je on trebao da umre, neka ja umrem“. Kaže „nemoj Finka tako, evo mi ćemo ga odvesti u bolnicu“. Došli su sutradan, sa nekim kombijem bez sjedala i stavivši dole njega, a Patković je meni iza leđa, kaže: „Evo ti ove tablete pa mu podaj dok ne pojede, muka mu bit' da ima velike bolove pa daj mu tablete“. Ostala jedna ta tableta. Ja njemu dajem. „Sine“, rekoh, „evo ti ovo“, kada te bude tresao kombi, bolovi, pa popi ovo da ti bude lakše“. I taj neki krajišnik, sav

istetoviran, on kaže meni: „Šta mu kaže, to daješ, to mu neće trebati, sad ćemo mi, kaže, gore njega se riješiti“. Ja sam vrištala, plakala, gledala. To se puno sabralo, puno ono, tu ispred te crne kuće žena, djece, neko dobaciva, neko plače, neko tako gleda u mene. Prišao mi jedan čovjek iz Vranjske, kaže „Finka, šta je to bilo, šta se s tobom dešava, pa otkud ti ovdje. Pa ne znam“, rekoh, „možeš li išta, samo ja nisam se borila. Možeš li ikako to dijete da mi spasiš?“ Kaže on „ma kakvi Finka, nema nikakvo spašavanje, šta to pričaš bezveze“, i eto tako. Ja sam prišla Minetu, kažem ja njemu: „Možeš Minete da spasiš dijete?“. On kaže: „Nema veze, ako umre, umre, šta, nema tu spašavanje“. Ja nisam nikako... Otišao je on, njega su odveli, ja nisam znala ništa. Ja sam vrištala, plakala, ja i moja svekrva smo plakale, nije više, nema djeteta i tako. Kad je bila noć, dođe jedan dole policajac, gore je bila policija u toj crnoj kući, a dole su bili ti, mislim, mi logoraši dole smo bili i dođe on i kaže: „Ajde izlazi 'vamo“. Ja sam se tako tresla sva, znaš. Ja samo vičem: „Nemoj me, nemoj me“. „Neće ti ništa bit“, kaže „izađi 'vamo“. I ja, ovaj, ja sam njemu kukala nemoj me, nemoj me, a prije toga, prije toga, to sam malo zaboravila, gore su se ponapijali svi ono, gore policajci ono, šta je bilo, zadrogiralo se, opijali se, svašta, nema šta nije bilo i 'oće mene da izvedu gore. Čuje se ono, pod je dole, poredan pod, pa ima ona šupljina, oni nekadašnji podovi, prije, 20, 30, 40 godina, čujem ja viču: „Ajde ubite dole babu, izvedite 'vamo nju“. Ja sam plakala, ja plačem. Ne znam ni šta ću, i kažem svojoj svekrvi: „Kako nemamo nešto da se ubijemo, da ne izlazimo gore, ja to ne mogu podnijeti. Ja neću moći podnijeti ako me izvedu“. Došao je neki vojnik, i opalio metak. Ne znam ko je, po glasu je bio mlađi. De da vidim ko će izvesti. Neki su psovali, a ovo, a ono, a ubićemo te ovako, onako. On je samo rekao: „Ne smijete je pipnut, ne smijete je izvest“. To je se sve tako stišalo. I onda mi je došao taj Trako, od moje kolegice brat. Kad je sve se razišlo, on kaže „Ajđ izađi ba gore“. Ja sam mislila, kud me vodi Bog zna. Ja počela plakati, trest' se. „Nemojte se bojat', nema nikoga. Ajđ izađi da ti nešto kažem“. Ja sam skupila hrabrosti, ja sam izišla sa njim gore. Vidim nema nikoga živog, sam je on. Kaže on „što plačeš, šta ti je Finka, šta radiš“. Kažem ja, rekoh „možeš ikako vidit je l' mi je djete živo“. Kaže on „ako ne budeš plakala, budeš dobra, ja ću ti reći. Ja sutra idem u Travnik, pa ću ti reći je l' tvoj sin živ, il' nije živ“. Ja sam prećutala. Da mi jednu cigaru da zapalim, ja sam zapalila cigaru, i otišla dole. Kaže moja svekrva „Šta su ti radili, jesu išta?“, „Nisu ama ništa, šuti“.

Pošto smo imali dole spuštane prislušivače, pa nismo mogli ništa da pričamo. Sutra dan je došao taj momak. I on je rekao „tvoj je sin živ“. Dao mi je neku ceduljicu, neki ovako mali papirić, na kojem je pisalo: „Draga mama, živ sam, nemoj se ništa nervirat“. To mi je bilo drago. Sišla sam dole, i zamolila sam da malo se ogrijemo napolje, pošto nisam mogla dole ništa pričati, da se malo ogrijemo. Kažem ja svojoj svekrvi „mama, Miroslav je naš živ“. Kaže ona „kako znaš tako?“. Rekoh „čula sam“. I više ništa nisam čula za njega, dok nisam izišla. Kako sam ja htjela dati Traki 100 maraka, zato što mi je on tako uslugu učinio, to je vidio Mine Takeč, da sam ja, to, imam pare, i on ti je pozvao mudžahedine. Došlo je pet mudžahedina u sobu, mislim. Vođa im je bio, vidjela sam ga na televiziji, onaj Hamza, onaj, on je bio prevodioc. I dole, donio mi neku kartu, i

rekao: „Pitaj će su kobajagi naši rovovi“. Ja kažem: „Ja ne znam ništa“. I tu okolo tih pet mudžahedina, jedan crnac je bio, onako mlađi. I on njemu kaže, mislim da mu je to on rekao, da me on tuče. On je mene udario, kako je zamahnuo šamarom, pa mi je samo okresao lice. Ja nisam razumila ništa, mislim, samo sam radove razumila, šta su mi radili. I on ti je njega gurnuo odatle, i mene raspištoljio šamarom. Odmah mi je ispaio jedan zub, i malo samo ono, na uši ne čujem, zvonilo mi u uši. „Govori će su, ko su zapovjednici?“ Ja njima kažem, ja njemu kažem: „Pošto vi razumijete, ja nikad nisam ni čula ni zapovjednike, nisam se ni u što ni miješala. Nisam shvatila da je rat, ja nisam shvatila dok nisam ovdje došla, da može bit' da je rat, da možemo se mi zavaditi, da... znate“. I onda su opet me počeli tući, tako.

Bio je tu jedan isto, onaj, taj kriminalac, taj vođa što mi je gazio po nogama, ne znam kako se zove. Isto taj mudžahedin, bio je tamo kod nas dole, napravio je neki prekršaj. I ja sam ga bila poznala, tako, bjednik. I to je tako bilo. Ovaj Minet mi je uz'o sve sa mene, to zlato. Kaže: „kad izađeš, ja ću ti to vratit'“; jaknu, kožnu, ja uzela svojoj ćerki za rođendan. To je bila neka kvalitetna jakna, moderna, tad je bila unikat, tad najskuplja. On mi je to uzeo, baš on. I ovaj, kad tu izišli ti mudžahedini, uniš'o je Minet, i još dvojica. I ovaj me lupi jednom po glavi, i kaže: „Vadi pare“. Ja kažem: „Nemam para“. Kaže: „Vadi pare, vidili smo te, bila si doktor.“ Ja sam izvadila pare, „mogli ste reć' *daj pare*, ne da me tučete. Kako ste mi sve uzeli, možete mi uzeti i život, eto možete mi uzet' i to što sam imala 600 maraka“. Ja sam dala. Kažem Minetu: „Vidjela sam sve stvari iz moje kuće, tučete se, za grijanje“. Imala sam kuću sređenu, reko': „Uzeli ste mi, pa zar ne možete mi ostaviti bar ovu, ako ja, ja nekad živa izidem, da mogu da preživim sa tim parama“. Kaže on: „To ti neće trebati“. Mislila sam 100% da nikad neću izaći. I prošlo je to neko vrijeme. Dovedi su još od mog gore komšije Vinka Čerkeza, i njega su ubili. On je imao 70, 1926. godište. I on je imao tako oko 70 i neko'ko godina. I sve su to što je bilo poubijalo se, nas troje što smo ostali.

E ovo da, možda me to spas'lo. Moja ćerka je bila u Odžaku, udata, i tu je izbjegla iz Odžaka kad je to bilo, i otišla u Njemačku. Tamo se upoznala u Njemačkoj sa jednom ženom koja je, bila je muslimanka, i ona ti je humanitarno, kako se kaže, merhamet. I moja se ćerka sa njom družila, i oni su slali u Bosnu, tako te pakete. Ona je meni poslala pismo po toj ženi, ta je žena stanovala u Travniku. Ona je mene zovnula i kaže: „Poslala ti je ćerka pismo, i poslala ti paket“. Ja sam to otišla i donijela sam ja taj paket. To je bilo prije sukoba '93, prije nego što je se zaratilo između muslimana i Hrvata. I to sam ja pismo držala u tašnici, kad su oni mudžahedini meni tu tašnicu prekopali našli su to pismo, i našli su moje ćerke sliku, i te žene sliku. Valjda je ta žena bila iz Travnika, ta čuvena žena, ona je umrla, što je slala za taj merhamet. I ovaj, on je meni rekoa: „Odakle ti ovo?“ Ja kažem: „To je moja ćerka i to je ta njena koleginica, to u Travniku“. I ta mi je žena napisala to pismo i rekla: „Ako išta ti treba, rekla je Ivanka da ti ja pomognem“. Tako da su oni tu nešto gledali, i to nisu mi uzeli, to su oni meni vratili, to pismo. Možda i to nešto da je moglo pomoć'.

I tako su bili iz dana u dan, dojde ti danas, „zaklaćemo te sutra, zaklaćemo te“, tako prošlo je nekoliko, mjesec dana je prošlo od toga. Bio je gore napad kod nas, i poginuli su nekoliko krajišnika, i došli su po mene da ih ja izvlačim. Kaže meni Minet „moraš ići, doći će taj neki krajišnik, taj zapovjednik, da ideš gore izvlačit' mrtve“. Ja kažem: „Ja ne smijem“. Ja nisam znala ni gdi je to, nisam znala da je to u međuzoni, šta ja znam. Ja kažem, ne smijem to ni pipnut' ni gledat'. Kaže on: „Pa je l' voliš poginut' il' to, pa odaberi“. Ja nisam znala sve to šta se to dešava. Oni su mene gore odveli. Kad sam došla gore bilo je jedno tu skladište od mog rođaka što je držao neku radnju, radio neku pilanicu. Tu je bilo ozidano. Oni su mene doveli. I oni kažu „Mi moramo tebe minirat“. Ja nisam ni znala šta to znači, i oni su odmah uzeli onaj eksploziv, i ta neka mina, na leđa, eksploziv, ono poređali. I kaže „evo ti ova kuka“, i kaže: „ako trebadneš da pobjegneš, znaš da to moramo spojiti, i da ćeš biti mrtva“. Ja sam došla, bila su neka drva složena puno, pa iza tih drva, ja moram preko jedne livade ići, da bi ja došla do tih mrtvih da zakačim to da oni voze. I sad je ispalo tu, oni kažu da izlazim, ovi naši kažu „ne smiješ izlaziti“. Sad ja nisam znala kud ja da idem. Ja sam se okrenula i ovaj što je držao to, kažem njemu: „Možeš li ikako da zakačiš dvije žice, da mene nema pa da me to spasi, da mi skратиш muke“. Oni su se svi smijali, ja ne znam šta da radim. U tom je momentu došao taj jedan krajišnik, znam da su ga zvali Pegi. Kaže on „Nemojte ženu, to žena neće moći uraditi, šta to radite. Molim vas pustite je“. Kaže ovaj: „Ima ona dole sina, mogao bi on za nju to odraditi“. „Ja sam“, kaže, „sa njim sinoć pričao, znaju ovdje komšije da je to njezin sin Ivo, a on meni se nije predstavio da je on sin njezin, već je rekoa da je on komšija“. De je to bilo, i odveli su me tu na to mjesto, de je on razgovarao. Ja sam tada zvala svog sina. Moj sin nije se odazvao. Ja sam rekla: „Sine možeš li ikako da se odazoveš, da spasiš mamu“. Nisu mu naši dali da se odazove. Potom je jedan čovjek, bio je puno hrabar, i bio je iskren, nismo bili kumovi, on je rekoa: „Kuma šta ti treba?“. Ja sam tako rekla: „Imaju tu i tu ti neki mrtvi, može li to da se razmijeni?“. Oni su vam meni govorili šta ću ja reći, što su oni poubijali gore kad je bio napad, tih nekih 11 osoba što su ih poubijali. Kaže, da bude razmjena. I ja sam tako rekla. Kaže on: „Dođite sutra opet ovdje, ja ću bit', šta možemo učiniti, mi ćemo to uraditi“. Pošto nisu to njemu dali, odmah su ga odveli u zatvor. Nisu ga odmah odveli, taj dan, kad ću ja opet drugi taj dan pričati. Ja sam došla gore, ja sam opet zvala njega, „Jozo možeš li tako i tako“. On kaže, nema nikog. Kaže ovaj Pegi „Pa ima, vidi se odavde“. Kaže njemu, kaže Pegi, „Znaš li ti nekog Iliju Zebla iz Kotor Varoši. Mi smo bili ko braća, i bili smo u borbi“. Kažem ja „Znam. Je l' u Vitezu?“. „Jeste, možeš li mi njega zovnut?“. Ja sam tako njega zovnula i on mi je javio. Ja kažem njemu, reko' „Zove te Pegi, ako možeš te njegove rođake da izvadiš odatle“. Kaže Ilija „Pa Pegi“, oni se dovikivaju, to je bilo oko 50 metara, kaže on „smiješ li 'vamo dole da prideš?“. Kaže on, veli „smijem“. I oni su se dogovorili da se sastanu na tom mjestu. Tu je primirje bilo, tišina, nije niko ništa, ali su rekli „ako išta bude tim što će izvlačiti, da će mene ubiti, mog sina i moju svekrvu, ako neko nešto pokuša“. Na svu sreću, nije niko ništa pokušao. Oni su izvukli te ljude, ali nije bila razmjena. Ostavili su ih opet tu na čistinu. Pošto se nisu mogli dogovoriti oko svega toga, sutradan ja opet moram ići oko svega toga. Ja sam došla opet gore, sad bliže i lakše da izvučem. I opet su rekli naši da ne

smijem izlaziti tako. U tom je momentu došao UNPROFOR. I rekli su da ja idem, da me dole vode. Dole u crnu kuću, da će to UNPROFOR razmjeniti, to će se razmjena izvršiti tako. Ja sam dušom odahnula, otišla sam dole kući, dole u tu crnu kuću. Moja je svekrva non-stop plakala, kaže „kud te vode, šta ti stalno rade“. „Ništa mama šuti, sve ćeš nekad saznati. Sad ti ništa ne mogu reći“. I ta je razmjena bila, i došao je neki Crveni križ, neke kampanjole, nešto, i ja kažem mami, rekoh, svojoj svekrvi, zvala sam je mama: „Mama došao je Crveni križ, možda ćemo mi uspjeti neki kontakt“. Ja sam pozvala Mineta, ja kažem njemu „je l' to došao Crveni križ po nas“. Kaže on „Ma daj ne seri, kakav si vidjela Crveni križ“. „Pa vidjela tri kampanjole kroz onaj prozorčić dole“. Poslije su taj prozorčić začepili. Ja pogledala, ono vade granate, vade metke, vade one municije, one kofere, sve iz tih kampanjola. Ja onako mislim se, rekoh „Bože dragi pa zar nije to neka hrana, il' nešto“. Nije bilo ništa za hranu, samo je bila municija. I kad god dođu, onda puca se po nama. U tom Vitezu, je bio jedan stari Vitez. Mi smo bili u jednom krugu, i sav taj krug iznutra su bili muslimani. Oni su tu u sredini bili, i sad okolo su bili muslimani. Mi smo bili u tom krugu. U tom prvom krugu. Tako da niko nikad nije mogao izvirit' da nije ga metak pogodio. Poginulo je preko tisuću, ne znam koliko ranjeni, ima ih koliko hoćeš. Tu je sve UNPROFOR njima dovodio ljude, odvodio ljude, dovozio municiju, sve šta je trebalo. Tu je godinu dana to je potrajalo, a sve je to radio UNPROFOR. Sve živo šta je god trebalo, za pomoć za sve, to se tako odrađivalo. I nakon 52 dana, ja sam bila 50 ne znam kol'ko dana, skoro 60. Mi smo izišli, nas puste po jedno dva sata iz podruma da se ogrijemo. Najdraže mi je bilo kad me izvede da čistim wc-ove, da nešto uradim, da im nešto perem, da im mažem cipele. Je l' nisam dole u tom podrumu, nisam u toj studeni bila, u toj mokrini. Mislim to je bilo užasno. I da vidiš onu krv kako je se nekada ubijalo, to nikad nije ni okrečilo. Mislim da se i dan danas to od Drugog svjetskog rata kako je se tu ubijalo, i onda je se i sad za ovog rata to ponovilo.

I tako sam izašla, prišao mi je Minet, i rekao „Finka je l' bi vi išli kući?“ „Pa kol'ko sam čula da je moja kuća zapaljena, ne znam kakvoj kući“. „Pa eto ono se kaže, znam da nemaš kuće, ali je došla razmjena po tebe“. Ja sam se obradovala, ja sam mislila da je moj sin tu. Kad sam ja došla dole, ja pitam đe je moj sin, nema ga. Kaže mene što je došao taj UNPROFOR da razmijeni, ta ženska, kaže „Nema toga, gospođo, sina“. Ja kažem „Neću ni ja ići ako nećete mog sina razmijeniti, ja neću ići“. Prišao mi je neki čovjek, rekao „Aj ti dole razmjeni se, lakše ti je odozdo boriti se za svog sina“. Ja sam otišla dole. Mene su stavili u taj transporter, izbacili su me dole u Vitezu, i izašle smo ja i moja svekrva. Stale smo na cestu i razgledali. Gdje da mi sad idemo. Šta da, koga da vidimo. Sve razrušeno, granata do granate padala, nemam nikoga živog. Ja sam pošla tamo prema zgradi, srela sam svog muža u parku sjedi na klupi. Kažem ja njemu „Jesi ti to Pero izaš'o iz bolnice?“, kaže „Jesam“. „Pa kako su te pustili, gdje si sada?“. Kaže „Tu sam u parku“. „Pa što tu?“ kažem ja. Kaže „Pa nemamo gdje“. „Pa kako te nisu negdje smjestili, što nisi ostao gore ležat' dok sve se to ne snađe?“ Kaže on meni „Pa dobro Finka, đe je naš Miroslav“. Ja sam tada zaplakala. „Nema ga“, reko'. Kaže on „Nemoj plakat, poslao mi je preko Crvenog križa

papir neki. Kaže da je živ.“ Tu smo sve troje se zagrlili, plakali na toj klupi. I došao je moj sin, ovaj drugi, kaže „Što ćete vi tu, 'ajte vamo u kuću“. I tu smo mi ušli u kuću, ja sam se onesvijestila. Ja nisam ništa znala. Kaže moj sin „A mama ti si posve osijedila, kako to izgledaš? Pa ti si stara starica.“ „Pa sine, đe sam bila, dobro sam živa izišla“. „Đe nam je mama Mića?“ „Ne znam sine“. „Šta je bilo sa njim. Znam samo da je ranjen, ništa više ne znam“. I tu smo svi plakali. Ja kad sam došla sebi, otišla sam u hotel u štab. Pitala može li se moje dijete razmijenit. I rekla sam „Što ste to uradili, što niste moje dijete razmijenili? Ja sam preživila, meni nije ništa, trebali ste moje dijete izbaviti“. Kaže, „Ne možemo nikako“. „Pa kako ne možete, kako ste mogli mene, što ste mene izbavili“. Tako da sam se ja nadala, u tom je došao ovaj UNPROFOR što je mene razmijenio, taj transporter. Ja sam izišla. Nisam bila ničega svjesna. Ja sam prišla onoj ženskoj. Kažem ja, reko' „Pa što moje dijete nije izišlo?“ Kaže, ona kaže, „Finka, pričala sam sa njim, nije ti sin dobro. U veoma je lošem stanju, malo smo mu dali neku pomoć u gipsu, ali je grozno“. Razmišljala sam tu pored tog transportera, ja sam legla ispod transportera. Ja kažem „'oću ja svog sina. 'oću da mi dovedete kao što ste mene doveli. Moj je sin u lošijem stanju i ranjen.“ Taj je malo trz'o transporter, pa misli ja ću se prepast', pa ću ja ustat'. Ja nisam htjela ustat'. Ja sam ležala na cesti, ne znam, neko mi je dobacio i kaže „ustani prehladićeš se“. „Pa kad sam mogla ležati na daske pa se nisam prehladila, valjda je malo asfalt topliji“. Nisam htjela ustat', tako sam ležala. Došao je Nikica Petrović. On ti je bio za razmijenu. On kaže „Finka ustani, ja ću ti pomoć' da izađe tvoj sin“. „Kako ćeš mi pomoć'?“ „Lijepo, ustani“. On je dodao meni ruku, ja sam ustala. „'oćeš mi sigurno spasit' sina, izvest'?“ „'Oću nemoj se brinut“.

Prošlo je tri dana. Nije tri, 15 dana. Ja sam svaki dan hodala i samo tražila ko bi mi mogao spasit' moje dijete, ko bi mogao, ko će za razmjenu. Pitala, molila, sve živo. I opet se Nikica Petrović pojavio. Kaže „Finka ima jedna razmjena, sve za sve, ako ovo ne uspijem, ne znam šta ćemo“. Ja sam se obradovala kad je to on rekao. Ušla sam u kuću kod tog svog sina, i rekla sam „Izgleda da bi nam mogao Mića doć' iz zarobljeništva“. Sutradan, bilo je pola pet naveče, zima. Kaže, došao Nikica Petrović i još jedan čovjek, „Izašao ti sin“. „Gdje je?“ Kažu u bijeloj bolnici. Nije bilo nikakvog prijevoznog sredstva. To je podaleko, možda sat i po hoda, sat. Ja kažem, ja hoću gore da idem. Ja sam došla gore, bila je noć. Tražim svoga sina, od klupe do klupe, od klupe do klupe, nigdje ga naći. Najedanput čujem glas „Mama, bona, zar me ne poznaš?!“. „Pa sine to si ti“. Imao je 20 kila. Skroz mršav, prljav, krvav, neuhranjen, čupav. Gledala sam u njega, sjedila, plakali smo obadvoje. Svi su plakali. Malo sam se sabrala. Otišla sam tu kod jedne moje komšinice, udata u Novoj Biloj. Kažem „Možeš mi dat' neki peškir, pošto ja nemam ništa. Neku majicu da operem, i neke makaze da ošišam svog sina“. Ona je ugrijala vode pošto nije bilo struje. Ugrijala vode i uzela peškir, jednu majicu, makaze. Krenusmo u tu crkvu. Došli smo tu. Došla jedna djevojka, kaže ona „đe, ja znam šišati, ja ću ga ošišati“. Mi smo kvasili taj peškir i trljali ga da ga operemo, da onu krv operemo, da ono sve uradimo. I on kaže „Nemoj mama toliko, boli me“. Ošišali smo ga, umili smo ga. I došao je neki svećenik, on je donio neku četkicu za zube, i kaladont i neki lavorčić, da opere zube. Jedan

helikopter što nam je život dao, hranu i ostalo sve bacao gore iz helikoptera, tako isto je i vozio te ranjenike. Ja sam se dole snašla za nešto malo odjeće, da odnesem gore da ga opremim. Ja došla gore, nema ga. Će mi je moje dijete? Ja ga tražim, kaže otišao za Split za bolnicu. Sinoć došao helikopter i odvukli su ga.

Nataša Kandić: On je živ, je l' je danas u Vitezu ili je u Hrvatskoj?

Finka Bobaš: U Hrvatskoj.

Nataša Kandić: Hajde na kraju nam još kažite Finka, šta je sa tim lekarima koji su ga odveli u bolnicu? Je l' ih vidate, je l' ste u nekom kontaktu sa njima?

Finka Bobaš: Pa ovako, Patkovića sam vidila, išla sam kod njega, kod doktora. Mislim malo, bolilo me koljeno, pa tako kaže on, liječi, tako da sam kod njega otišla. Kad sam došla kod njega, gledali smo jedno u drugo i plakali. Plakali smo. Ja njemu kažem „Hvala ti na pomoći“. Kaže on „Teško je to bilo, ali ipak smo uspjeli“. Isto tako sam vidala i Traku, malo sam sa njim popričala, tako te stvari. On nešto nije htio da priča. Mislim, da li mu je bilo neugodno, ne znam. Ja sam se vidala sa njima, eto tako idemo kod njih kad nam nešto treba. To je to.

Nataša Kandić: Samo još jedno da ne zaboravimo. Šta je bilo sa tim ljudima koji su takođe bili u tom podrumu?

Finka Bobaš: Pa, niko nije živ iziš'a. Dok sam ja bila, to je sve odvedeno negdje, ovog Čerkeza starog su odveli na mine. E, tako kad mi je sin bio otišao u bolnicu, kad mi je ranjen, Minet kaže „Ne dao bog da nije ranjen, ne bi ti bio živ“. „Pa kako ne bi?“ „To se odvede na razminiranje, tu im se niko ne vraća“. Povedu te na mine, i onda oni tu idu, osvajaju rovove, sela, tako. To je bilo strahota. Strahota, strahota. I tako isto taj Čerkez završio, pa taj neki Ilija. Kad sam ja izišla ostali su ti neki ljudi, to je bilo tek pola rata između Hrvata i Muslimana. Da li su oni živi nikad nisam ništa čula o tim ljudima. Ovi, to što znam iz okolice Viteza niko nije preživio.

Nataša Kandić: Ja ću da zahvalim i Finki, i Semki, i Zorici za ovo vreme, za ovu njihovu snagu da su mogle da ispričaju. Mi smo bili pozvali još jednu ženu iz Bosne i Hercegovine da danas svedoči. Juče je imala porodične probleme, sin joj se razboleo, i nije mogla da dođe. Ali nažalost, više nema vremena. Mi smo mislili da će biti vremena i da one govore, i da ostane vremena za druge da mogu da govore, ali prosto, vreme je otišlo. Mi sad moramo da damo pauzu da se i njih tri odmore i da vidimo dalje program.